ΝΔ: 6695
ΝΟΣ: 6526

παραλαμβήκε στον Δ.Δ.
στις 010-3479714

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

18 ΙΟΛ. 2002

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΑΝΝΗΣ

Τρίτος Τομέας και Κοινωνία Πρόνοιας: Κριτική Ανάλυση των Θεωρητικών Προσεγγίσεων

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2002

Στους γονείς μου, Αντώνη και
Αγγελική Ζάννη

Περιεχόμενα

Εισαγωγή..... 1

Α' μέρος. Έννοια και Περιεχόμενο του Τρίτου Τομέα

Εισαγωγή 8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ορίζοντας τον Τρίτο Τομέα.....10

1.1 Η έννοια του Τρίτου – Μη κερδοσκοπικού Τομέα.....10
1.2 Η έννοια του «Τομέα» και οι λειτουργικές αδυναμίες της..... 15
1.3 Τα όρια του Τρίτου Μη κερδοσκοπικού Τομέα..... 18
1.4 Η έννοια των άλλων τομέων που χαρακτηρίζουν το πεδίο..... 24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις για τον Τρίτο Τομέα.....35

2.1 Η κοινωνία των Πολιτών.....35
2.2 Αλτρουισμός και Φιλανθρωπία.....51
2.3 Εθελοντισμός και Εθελοντική Εργασία..... 62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Οργανωσιακές μορφές του Τρίτου Τομέα. Η μη κερδοσκοπική οργάνωση.....79

3.1 Εθελοντική Οργάνωση.....80
3.2 Οι Οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους και αυτοβοήθειας και η εθελοντική οργάνωση.....84
3.3 Η μη κερδοσκοπική οργάνωση.....89

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Τι είναι Τρίτος Τομέας..... .. 106

Β' μέρος:Θεωρητικές Προσεγγίσεις του Τρίτου Τομέα

Εισαγωγή 113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Θεωρίες της Οργάνωσης και Τρίτος Τομέας 116

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: Ο Τρίτος Τομέας στην οικονομική θεωρία..... 130

6. 1 Η μη κερδοσκοπική εταιρεία ως οικονομικός οργανισμός.....131
6.2 Η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες από τον Τρίτο τομέα.....139
6. 3 Η πλευρά της προσφοράς.....156
6.4 Οι συνθήκες εμφάνισης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων... 160
6. 5 Κριτική των οικονομικών θεωριών για τον Τρίτο Τομέα.....162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: Τρίτος Τομέας και Θεωρίες Κοινωνικού Κεφαλαίου..... 171

Γ' Μέρος: Κοινωνική Πολιτική και Τρίτος Τομέας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: Τρίτος Τομέας και Κοινωνικό Κράτος.....180

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ: Διαστάσεις σχέσεων Τρίτου Τομέα και Κράτους στην Κοινωνία Πρόνοιας..... 193

9. 1 Αναζητώντας το ρόλο του Τρίτου Τομέα στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής.....194
9.2 Μοντέλα σχέσεων κράτους -Τρίτου Τομέα.....207
9. 3 Συμβάλλοντας στην Κοινωνία Πρόνοιας: Κράτος και Τρίτος Τομέας- Ειδικές όψεις μιας αμφιλεγόμενης σχέσης 214

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ: Ένα νέο μοντέλο μελέτης του Τρίτου Τομέα..... 225

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ: Συμπεράσματα.....246

Βιβλιογραφία.....251

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Τρίτος Τομέας αποτελεί ένα σχετικά καινούριο γνωστικό αντικείμενο. Η ραγδαία αύξηση των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων σε ολόκληρο τον πλανήτη καθιστά επιτακτική την πολυδιάστατη προσέγγισή του από διαφορετικές επιστημονικές αφετηρίες. Η συγκεκριμένη διατριβή έχει στόχο την ανάλυση των θεωρητικών διαστάσεων της έννοιας, ως προαπαιτούμενο για τον σαφέστερο προσδιορισμό της στο πλαίσιο της «Κοινωνίας Πρόνοιας».

Η εμπειρία μου στο χώρο της εθελοντικής εργασίας και η συμμετοχή μου στη μη κερδοσκοπική οργάνωση «Αθηνά», αποτέλεσαν τα βασικά κίνητρα της επιστημονικής ενασχόλησής μου με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Ελπίζω αυτή η διατριβή να συμβάλλει στη μεγαλύτερη κατανόηση του Τρίτου Τομέα, αλλά και να αποτελέσει έναυσμα για την εκτενέστερη μελέτη του στην Ελλάδα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή Θεόδωρο Σακελλαρόπουλο για τις σημαντικές του υποδείξεις, αλλά ιδιαίτερα για την ανεκτίμητη συμβολή του στη διαμόρφωση της επιστημονικής μου σκέψης. Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, καθηγητές Σάββα Ρομπόλη και Νεοκλή Σαρρή.

Επίσης, ευχαριστώ ιδιαίτερα τον διδάκτορα Χαράλαμπο Οικονόμου για τις πολύ χρήσιμες υποδείξεις του, τη Θεανώ Μανουδάκη για την ηθική της συμπαράσταση, και την Άννα Τατάρη για την πολύτιμη βοήθειά της στην απόκτηση σπάνιων βιβλίων.

Παναγιώτης Ζάννης

Εισαγωγή

Η ρήση: «Η πραγματικότητα έχει πολλές όψεις», αποτελεί μια κοινή διαπίστωση για τις κοινωνικές επιστήμες. Αλλά για το θέμα αυτής της μελέτης ταιριάζει καλύτερα το: «Έτσι είναι, αν έτσι νομίζετε..», του θεατρικού συγγραφέα Λουίτζι Πιραντέλλο...

Είναι ασυνήθιστο, ίσως, για μια επιστημονική μελέτη να ξεκινά με μια τόσο αφηρημένη διαπίστωση. Ωστόσο, στο πεδίο της επιστημονικής μελέτης του Τρίτου Τομέα υφίστανται ακόμα ισχυρά «τα στερεότυπα και οι εντυπώσεις που γεμίζουν τα κενά δεδομένων» (Kramer, 1987: 242). Σχεδόν 25 χρόνια μετά τις πρώτες επιστημονικές ενασχολήσεις με το πεδίο, ο Τρίτος Τομέας παραμένει «ο γνωστός- άγνωστος» της επιστήμης. Αυτό συμβαίνει γιατί η μελέτη του αφορά ένα πολυδιάστατο πεδίο με συμβολές από ποικίλες επιστημονικές αφετηρίες, αλλά και για δύο πιο συγκεκριμένους λόγους:

1. Ενώ στις μέρες μας η ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα αποτελεί ένα φαινόμενο με παγκόσμιες διαστάσεις, οι εμπειρίες είναι διαφορετικές στις επιμέρους κοινωνίες με αποτέλεσμα οι εντυπώσεις που δημιουργούνται να είναι διαφορετικές.
2. Είναι εγγενής η δυσκολία μελέτης του γνωστικού αντικειμένου, στο βαθμό που οι διαφορές που εντοπίζονται στο πλαίσιό του αφορούν χαρακτηριστικά που δεν παραπέμπουν σε ένα ομοιογενές πεδίο μελέτης, αλλά σε πολλά και διαφορετικά. Αυτό διαφαίνεται πολύ καθαρά και από τις θεωρητικές συμβολές που είναι δυνατό να διαφωτίζουν ορισμένες όψεις του, αλλά αποτυγχάνουν πλήρως, πολλές φορές, να εξηγήσουν άλλες.

Η δυσκολίες μιας ενιαίας μελέτης διαφαίνονται από το πρώτο μέρος της διατριβής που αναφέρεται στις εννοιολογικές

προσεγγίσεις των εννοιών. Αρκετοί και ποικίλοι όροι χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το πεδίο. Οι όροι που επιλέγονται υποκρύπτουν, πολλές φορές, και διαφορετικές διαστάσεις προσδιορισμού του πεδίου ή και έννοιες ευρύτερες ή ειδικότερες, ασαφείς ή και ανεπαρκείς για την επιστημονική μελέτη.

Πρέπει να σημειωθεί επιπλέον ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν οι «κυρίαρχες θεωρίες» που έχουν χαράξει ένα κοινό μονοπάτι για την έρευνα. Θα ήταν δυνατό να χαρακτηρίσουμε την σύγχρονη περίοδο της μελέτης του Τρίτου Τομέα ως μια φάση «πιο ώριμου θεωρητικού και εμπειρικού πειραματισμού». Τα θεωρητικά κενά είναι ευδιάκριτα σε βαθμό που να διαπιστώνεται ότι βρισκόμαστε ακόμα στην περίοδο «ανακάλυψης του». Ακόμα και η «χαρτογράφησή» του μέσα στον κοινωνικό χώρο (δίπλα στον άτυπο, κρατικό και κερδοσκοπικό τομέα), είναι στοιχείο επαναδιαπραγμάτευσης.

Η συγκεκριμένη μελέτη λαμβάνει όλα αυτά τα στοιχεία υπ' όψιν και έχει ως κεντρικό στόχο την επισήμανση των αδυναμιών των διαφόρων θεωρητικών και εννοιολογικών προσεγγίσεων. Αφορά, πρωτίστως, τη ουσιαστικότερη δυνατή προσέγγιση της φύσης του Τρίτου Τομέα, έτσι ώστε να προσδιοριστεί η θέση, οι δυνατότητες, και ο ρόλος του μέσα στο πεδίο της «Κοινωνίας Πρόνοιας». Η «Κοινωνία της Πρόνοιας», μια έννοια χωρίς σαφές περιεχόμενο, αφορά όλους εκείνους τους συντελεστές που είναι δυνατό να συνδράμουν με σκοπό την κοινωνία της φροντίδας (Welfare Society) και συνεπώς το κοινό όφελος. Μέσα από αυτό το πρίσμα, το κράτος δεν αποτελεί τον αποκλειστικό φορέα κοινωνικής φροντίδας, αλλά αποτελεί έναν ανάμεσα στην οικογένεια, τα συγγενικά και φιλικά δίκτυα, την εκκλησία, τις πάσης φύσεως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, ακόμα και τη συμβολή των οργανώσεων του τομέα της αγοράς. Ο όρος μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ιδεότυπος που αναφέρεται στον καλύτερο δυνατό συνδυασμό της δράσης αυτών των φορέων, με στόχο την

καλύτερη δυνατή παροχή φροντίδας. Ωστόσο, ένα «ιδανικό μίγμα» που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μελών κάθε κοινωνίας αναγκαστικά θα είναι διαφορετικό, γιατί ανταποκρίνεται σε διαφορετικές κοινωνικο- οικονομικές πραγματικότητες. Αλλά και ο ακριβής ρόλος κάθε φορέα στο πλαίσιο κάθε κοινωνίας αποτελεί ένα ζητούμενο (Mishra, 1996, Στασινοπούλου, 1996, Σακελλαρόπουλος, 1999). Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι και το ιδεολογικό πρίσμα που θεωρείται η «κοινωνία πρόνοιας» είναι καθοριστικής σημασίας για την αξιολόγηση του ρόλου κάθε φορέα στην παροχή κοινωνικής φροντίδας.

Κατά συνέπεια και για τον Τρίτο Τομέα, οι ιδεολογικές αφετηρίες που τον αξιολογούν, τον εντάσσουν ή τον «αφορίζουν» από το «όραμα της καλύτερης κοινωνίας» διαφέρουν. Ωστόσο στην παρούσα μελέτη είναι συνειδητή η προσπάθεια της όσο το δυνατόν λιγότερης συνδρομής τους. Σε κάποιο βαθμό δημιουργούν στερεότυπα τα οποία αποπροσανατολίζουν τη μελέτη από το «είναι» στο «δέον». Και η ανάλυσή τους δεν αποτελεί στόχο για τη συγκεκριμένη διατριβή.

Όπως αναφέρθηκε, η μελέτη του Τρίτου Τομέα, ως ιδιαίτερου γνωστικού αντικειμένου, είναι καινούρια για την επιστήμη. Η διατριβή αναφέρεται στη μελέτη των θεωρητικών του διαστάσεων και στηρίχτηκε στη μελέτη της βιβλιογραφίας. Οι ελληνικές επιστημονικές συνδρομές στο συγκεκριμένο αντικείμενο είναι πολύ περιορισμένες και αναφέρονται κυρίως στη διάσταση του εθελοντισμού. Επιπλέον, ορισμένοι όροι που χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία παραμένουν ετυμολογικά αμετάφραστοι στη μελέτη αυτή, για το λόγο ότι δεν έχουν αναπτυχθεί αντίστοιχοι όροι που να αποτυπώνουν με ακρίβεια τη μεταφορά τους στην ελληνική γλώσσα.

Η μελέτη εστιάζεται σε μάκρο- θεώρηση του γνωστικού αντικειμένου. Η επικέντρωση σε συγκεκριμένες διαστάσεις του τρίτου τομέα, σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλα πεδία μελέτης,

αποδεικνύεται αδόκιμη όταν ο σκοπός είναι μια γενική θεώρηση του αντικειμένου. Στην συγκεκριμένη περίπτωση «η μελέτη ενός δέντρου έχει ελάχιστα πράγματα να μας πει για το δάσος». Ακριβώς για το λόγο ότι αναφέρεται σε ένα πολυποίκιλο πεδίο, με οργανωτικές εκφράσεις που διαφέρουν πολλές φορές αντιδιαμετρικά μεταξύ τους.

Επιπλέον, η ποικιλία των θεωρητικών προσεγγίσεων είναι τεράστια. Γι αυτό το λόγο στις περισσότερες περιπτώσεις οι επιμέρους απόψεις των συγγραφέων κωδικοποιούνται και ομαδοποιούνται, παρά εξετάζονται ξεχωριστά. Αυτό κρίθηκε απαραίτητο για μια ουσιαστική μάκρο- θεώρηση του αντικειμένου.

Η συγκεκριμένη μελέτη αναφέρεται στο ρόλο και τη θέση του τρίτου τομέα στις σύγχρονες κοινωνίες. Σκοπός είναι η διερεύνηση της φύσης του, ενώ δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες και σημαντικές διαστάσεις όπως οι σχέσεις «Απασχόληση- Τρίτος Τομέας» και «Κοινωνικός Αποκλεισμός- Τρίτος Τομέας». Αυτές οι διαστάσεις αφορούν ιδιαίτερες κατηγορίες που η μελέτη τους αφορά και διαφορετικών διαστάσεων προσεγγίσεις και γι αυτό το λόγο δεν συμπεριλαμβάνονται στη συγκεκριμένη διατριβή.

Τέλος, η μελέτη επικεντρώνεται στον τρίτο τομέα ως έναν από τους συντελεστές της «Κοινωνίας Πρόνοιας», και όχι στην αναζήτηση τύπων και μιγμάτων όλων των φορέων κοινωνικής φροντίδας για τη χάραξη αποτελεσματικότερης κοινωνικής πολιτικής. Σε αυτό που εστιάζεται είναι τα όρια της φύσης και των δυνατοτήτων του ως μέρος της κοινωνίας πρόνοιας, και όχι το πώς «πρέπει» να ενσωματωθεί σε διάφορες πολιτικές.

Η φύση του θέματος και η μάκρο- θεώρησή του δημιουργούν την ανάγκη μιας ιδιόμορφης δομής της διατριβής. Οι διαφορετικές θεωρίες και εννοιολογικές προσεγγίσεις είναι δεκάδες. Αλλά και η κριτική που πραγματοποιείται από τον

γράφοντα ασκείται σε διάφορες επιμέρους προσεγγίσεις. Συνεπώς κρίθηκε αδόκιμη η συγκέντρωση των παρατηρήσεων υπό τη μορφή συμπερασμάτων στο τέλος της διατριβής, γιατί διαφορετικά δεν θα υπήρχε η δυνατότητα άμεσης αντιπαραβολής των απόψεων και των θεωριών που σχολιάζονται με την αντίστοιχη κριτική, ώστε να επισημανθεί και η ορθότητά της.

Στο πρώτο μέρος της διατριβής αναλύεται η έννοια και το περιεχόμενο του Τρίτου Τομέα.

Στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια πρώτη προσέγγιση και οριοθέτηση του γνωστικού αντικειμένου. Επιπλέον, εξετάζονται εν συντομία και διάφοροι συγγενείς όροι που έχουν αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες της κοινωνίας των πολιτών, της φιλανθρωπίας και του εθελοντισμού,ως ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Τρίτου Τομέα.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στις βασικές οργανωσιακές μορφές που εντοπίζονται στον Τρίτο Τομέα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια σύνθεση των οπτικών που εξετάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Επιπλέον διεξάγονται κάποια συμπεράσματα για τη ιδιαίτερη φύση του Τρίτου Τομέα και για τις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται στις σύγχρονες κοινωνίες.

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής αναλύονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις που ερμηνεύουν τις διαφορετικές όψεις του Τρίτου Τομέα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζεται ο Τρίτος Τομέας μέσα από τις θεωρίες της οργάνωσης.

Το έκτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στις οικονομικές διαστάσεις του πεδίου. Δηλαδή εξετάζεται η ύπαρξη του Τομέα, οι μορφές με τις οποίες εμφανίζεται και ο ρόλος του στις σύγχρονες κοινωνίες, υπό το πρίσμα της οικονομικών θεωριών.

Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζεται ο Τρίτος τομέας ως προς τις σύγχρονες οπτικές της κοινωνικής εμπιστοσύνης και του κοινωνικού κεφαλαίου.

Το Τρίτο μέρος επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες όψεις των σχέσεων κράτους και τρίτου τομέα στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής.

Το όγδοο κεφάλαιο αναφέρεται στο επίπεδο και τη μορφή ανάπτυξης του Τρίτου Τομέα στα πλαίσια του Κοινωνικού κράτους.

Στο ένατο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση κοινωνικού κράτους και τρίτου τομέα, ως προς τις διαστάσεις αναδιανομής εισοδήματος και αποτελεσματικότητας στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας.

Στο δέκατο κεφάλαιο προτείνεται ένα νέο μοντέλο μελέτης του Τρίτου Τομέα.

Α' μέρος.

Εννοια και Περιεχόμενο του Τρίτου Τομέα

Εισαγωγή

Στις κοινωνικές επιστήμες είναι πολλές φορές πιο δύσκολο να ορίσουμε τον χώρο μελέτης παρά να τον μελετήσουμε, να τον αναλύσουμε. Η επιλογή πολλές φορές συναρτάται άμεσα με τους τελικούς στόχους, και τις απαντήσεις στα ερωτήματα που θα θέλαμε να θέσουμε και να διερευνήσουμε.

Ένα σημαντικό πρόβλημα υφίσταται όταν το αντικείμενο μελέτης είναι σχετικά καινούριο και υπάρχει ασάφεια στις προσεγγίσεις. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, κάθε μελετητής αναγκαστικά έχει πάντοτε στο μυαλό του τις εμπειρικές παραστάσεις της δικής του πραγματικότητας που πολλές φορές είναι πολύ διαφορετικές από τη διεθνή εμπειρία. Οι πολυδιάστατες οπτικές, οι εννοιολογικές ασάφειες και η ανεπαρκής χρήση των όρων, δυσχεραίνουν συχνά την προσπάθεια να οριστεί το πεδίο ικανοποιητικά, ώστε να μελετηθεί ουσιαστικά και εποικοδομητικά ως προς τις θετικές αλλά και τις αρνητικές διαστάσεις της λειτουργίας του.

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται οι απόψεις που αφορούν μια πρώτη οριοθέτηση του πεδίου που ονομάζεται τρίτος μη κερδοσκοπικός τομέας και η καταγραφή συγγενών πεδίων- τομέων που χρησιμοποιούνται στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνείται το περιεχόμενο του τομέα ως προς ορισμένες γνωστές προσδιοριστικές διαστάσεις του: Την κοινωνία των πολιτών ως προς τις πολιτικές-κοινωνιολογικές παραμέτρους, τον εθελοντισμό και την εθελοντική εργασία, αλλά και την φιλανθρωπία που συμβάλλουν σημαντικά στην οικοδόμηση του όρου.

Τα νοηματικά κενά που δημιουργούν σε ένα βαθμό την ασάφεια του πεδίου μελέτης οφείλονται στην ασυνέχεια και ασυνέπεια χρήσης των ίδιων όρων σε διαφορετικά πλαίσια. Η έννοια του εθελοντισμού διαφορετικά χρησιμοποιείται σε ατομικό, οργανωσιακό, και σε επίπεδο τομέα. Σε μεγάλο βαθμό

διαφορετικά χρησιμοποιείται και η έννοια «μη κερδοσκοπικός». Αυτό συμβαίνει γιατί συχνά επιμένουμε να συνθέτουμε δύο αντικείμενα ανόμοια και ασύμβατα σε κοινό πεδίο μελέτης: Τις ηθικές, με τις επιστημονικές διαστάσεις (κοινωνιολογικές, οικονομικές, πολιτικές), που έχουν ως παραγόμενο αποτέλεσμα «θεωρητικά υβρίδια» τα οποία αδυνατούν τόσο να ανταποκριθούν σε φιλοσοφικές- ιδεατές, όσο και σε ακριβείς απεικονίσεις της πραγματικότητας.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται ο τομέας από την οπτική των οργανώσεων που υφίστανται στο πεδίο. Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο δοκιμάζεται η σύνθεση των προτεινόμενων ορισμών, η συνέχεια και η συνέπειά τους όσον αφορά την θεωρητική ανάλυση του πεδίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ορίζοντας τον Τρίτο Τομέα

1.1 Η έννοια του Τρίτου μη κερδοσκοπικού τομέα

Μέχρι και σήμερα ο μη κερδοσκοπικός- Τρίτος Τομέας παραμένει «η χαμένη ήπειρος», ένα «αόρατο και ανεξερεύνητο τοπίο για τους περισσότερους σχεδιαστές πολιτικής, τους επιχειρηματίες, τον τύπο, ακόμα και για αρκετά άτομα που ήδη ενασχολούνται με το πεδίο» (Salamon et al, 1999: 2). Ένα «ατίθασο και δυσδιάκριτο τέρας»[1] κατά τους Kendall and Knapp (1995), που σύνθετα προσεγγίζεται και ακόμα πιο δύσκολα ορίζεται.

Σύμφωνα με τον κλασσικό ορισμό του Theodore Levitt (1973), «Ο Τρίτος Τομέας αναφέρεται σε οργανώσεις που μπορεί να είναι αντιδιαμετρικά διαφορετικές μεταξύ τους, καλύπτουν ένα τεράστιο φάσμα οργανώσεων που δραστηριοποιούνται σε πεδία που η αγορά και το κράτος είτε δε δραστηριοποιούνται αρκετά συχνά, είτε αρκετά αποτελεσματικά, ή δεν δραστηριοποιούνται καθόλου». Ο ορισμός αυτός, διατυπωμένος αρνητικά, προσεγγίζει την ουσία του Τρίτου Τομέα χωρίς όμως να τον περιγράφει με θετικούς όρους. Επιπλέον, η έννοια «μη κερδοσκοπικός» λαμβάνει διαφορετικό ιστορικό και γεωγραφικό νόημα (Di Maggio and Anheier, 1990: 137) και «εξαρτάται από τα διαφορετικά εθνικά νομικά συστήματα και τους οικονομικούς νόμους γενικότερα» (Anheier, 1995: 16).

Ο Τρίτος -μη κερδοσκοπικός Τομέας καταλαμβάνει ένα διακριτό κοινωνικό χώρο έξω από το κράτος και την αγορά (Salamon and Anheier, 1997: 1). Στην πιο συγκεκριμενοποιημένη εκδοχή του έχει προέλευση από το λεξιλόγιο των οικονομολόγων

[1] Ελεύθερη μετάφραση της φράσης: «A loose and baggy monster»

(Scott, 1997). Αφορά όλες τις οργανώσεις που έχουν κάποια επίσημη νομική υπόσταση και στις οποίες απαγορεύεται η διανομή των πιθανών (λογιστικών) κερδών σε οποιοδήποτε μέλος της οργάνωσης, είτε είναι ιδρυτικό, είτε απλό. Αυτό βέβαια δεν απαγορεύει τη συσσώρευση των πιθανών κερδών ή την επένδυσή τους σε άλλες δραστηριότητες. Υφίσταται όμως η υποχρέωση της χρήσης τους για τις ανάγκες των στόχων της (Weinrich, 1998: 2, Weisbrod, 1988: 1-5). Σύμφωνα με τον Hansman μια «μη κερδοσκοπική οργάνωση έχει την ανάγκη να επανατοποθετεί το κέρδος της μέσα στην ίδια την οργάνωση, με σκοπό την παραγωγή μεγαλύτερων ποσοτήτων από το αγαθό που προσφέρει, ή την βελτίωση της ποιότητάς του, ή και τη μείωση της τιμής του. «Ο περιορισμός της μη διανομής του κέρδους προασπίζει τον χαρακτήρα της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης από τις αρνητικές συνέπειες του ιδιοτελούς κινήτρου που δημιουργεί το κέρδος» (Ben- Ner, Gui, 1993: 5). Στην πραγματικότητα, ο νομικός περιορισμός που τυπικά αποθαρρύνει τις τυχόν ιδιοτελείς- κερδοσκοπικές βλέψεις παραγόντων ή μελών, μπορεί να παραβιαστεί νόμιμα μέσα από την υπερτιμολόγηση των υπηρεσιών του ωφελιμιστή- στελέχους, ή του ιδρυτή της οργάνωσης, που δύναται νόμιμα να εργαστεί για την οργάνωση που δημιούργησε «εθελοντικά». Ιδιαίτερα σε πολλές χώρες που δεν υφίσταται σαφής νομοθεσία για το ποιες οργανώσεις χαρακτηρίζονται μη κερδοσκοπικές, υπάρχει δυνατότητα δημιουργίας μιας τυπικά μη κερδοσκοπικής οργάνωσης- εταιρίας, σε οποιοδήποτε πεδίο επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η επίσημα αναγνωρισμένη μη κερδοσκοπική οργάνωση είναι μια νομική και οικονομική κατασκευή που δεν εμπεριέχει πάντοτε τις αξίες του αλτρουισμού, της φιλανθρωπίας και του εθελοντισμού.

Στις Η.Π.Α ο μη κερδοσκοπικός τομέας ορίζεται σαφώς μέσα από τον ομοσπονδιακό φορολογικό κώδικα (internal revenue code section 501c). Σε πολλές άλλες χώρες το θεσμικό σύστημα είναι αρκετά περίπλοκο πολλές φορές, στο βαθμό που να έχουμε τη

δυνατότητα να τον ορίσουμε περιπτωσιακά (ανά κράτος), αλλά αυτό συνεπάγεται και μεγάλες δυσκολίες στην προσπάθεια διακρατικής συγκριτικής ανάλυσης.

Ως Τρίτος Τομέας (Third Sector) χαρακτηρίζεται ο επίσημος μη κερδοσκοπικός τομέας, όπως αυτός περιγράφεται στη νομοθεσία των Η.Π.Α. Σε μια μικτή οικονομία (με τις αναλογίες των Η.Π.Α) ο τομέας της αγοράς καλύπτει το 75%- 80% της οικονομίας (πρώτος τομέας), ένα μικρότερο ποσοστό το κράτος (δεύτερος τομέας), και ένα ακόμη μικρότερο ο μη κερδοσκοπικός (Τρίτος Τομέας)(Weinrich, 1998: 1). Αποτελεί έναν όρο που αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη αποδοχή και στην Ευρώπη, λόγω της αποστασιοποιημένης, μη νοηματικά προσδιορισμένης εκ των προτέρων φύσης του (στο βαθμό που δεν αντικατοπτρίζει μια συγκεκριμένη εθνική εμπειρία, νομολογία και πρακτική). Γι αυτό το λόγο επιλέγεται και ο συγκεκριμένος όρος σε αυτή τη μελέτη.

Ο προσδιορισμός της θέσης του τρίτου τομέα έχει ως αφετηρία το διαχωρισμό δημόσιας (public) και ιδιωτικής σφαίρας (private) σε μια κοινωνία. Η πρώτη αφορά τον κρατικό-κυβερνητικό τομέα, ενώ η δεύτερη όλους τους άλλους τομείς που αναφέρονται παρακάτω. Βέβαια, έχουν προταθεί από αρκετούς ερευνητές διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις, ανταποκρινόμενοι στην ανάγκη της σαφέστερης οριοθέτησης των ιδιαίτερων πεδίων μελέτης. Δεκάδες χάρτες έχουν προταθεί με κυριότερους τους εξής:

1. Ο Διμερής διαχωρισμός. Ο δημόσιος- κυβερνητικός τομέας (public- governmental) και ο μη κυβερνητικός ιδιωτικός τομέας (private- non governmental). Ο τελευταίος επιμερίζεται σε κερδοσκοπικό και μη κερδοσκοπικό (business and non-business) (Sumariwalla, 1983, Gamwell, 1984).

2. Ο Τριμερής Διαχωρισμός: α) Δημόσιος- κυβερνητικός, β) αγορά- κερδοσκοπικός και γ) μη κυβερνητικός -μη κερδοσκοπικός τομέας (Sumariwalla,1983, Kramer, 1984).

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

3. Διαχωρισμός σε τέσσερις τομείς. Οι τρεις προηγούμενοι με την προσθήκη του άτυπου τομέα (Van Til, 1988).

4. Πέντε τομείς: Όπου συμπεριλαμβάνεται και η οικογένεια- νοικοκυριό (households) ως πέμπτος τομέας.

5. Πάνω από πέντε τομείς (βλ. Van Til 2000: 21- 22).

Συνήθως όσο λιγότεροι τομείς ορίζονται, τόσο περισσότεροι υποτομείς περιλαμβάνονται. Ωστόσο, η κλασική τριχοτόμηση σε κρατικός, αγοράς, και μη κερδοσκοπικός τομέας, παρ' όλες τις επιμέρους προσεγγίσεις απετέλεσε τη βάση για τη μελέτη των περισσοτέρων ερευνητών (Van Til, 1988: 78).

Με αφετηρία αυτόν τον διαχωρισμό, μια πιο εύκολη προσέγγιση του περιεχομένου του τομέα απετέλεσε η αρνητική. Στον μη κερδοσκοπικό τομέα κατατάσσονται όλες οι οργανώσεις που δεν είναι κυβερνητικές και δεν έχουν ως πρωταρχικό σκοπό το κέρδος. Αλλά αυτή η διαπίστωση είναι αρκετά ευρεία και ασαφής, ιδιαίτερα όταν καλούμαστε να περιγράψουμε τον τομέα και να σχεδιαστούν πολιτικές. Επιπρόσθετα, αυτός ο διαχωρισμός αποτελεί ένα θεωρητικό σχήμα κατάταξης των επισήμων (των νομικά αναγνωρισμένων) οργανώσεων. Ένας βασικός λόγος που επικράτησε το τριμερές σύστημα ανάλυσης είναι γιατί το κύριο επιστημονικό ενδιαφέρον, παραδοσιακά, αφορούσε μόνο τους επίσημους οργανισμούς που διαθέτουν νομική υπόσταση. Μια πιο ολοκληρωμένη απεικόνιση της πραγματικότητας, παραβλέποντας προς το παρόν τη θεσμική υπόσταση, θα συμπεριλάμβανε και άλλους δυο τομείς: Τον άτυπο τομέα (informal sector) και την οικογένεια- νοικοκυριό (households).

Σύμφωνα με τον Ο.Η.Ε, και το United Systems of National Accounts (SNA), διακρίνονται πέντε τομείς που όλοι μαζί συγκροτούν τις εθνικές οικονομίες: Η κυβέρνηση γενικά, οι οικονομικές οργανώσεις, ο μη κερδοσκοπικός τομέας, οι υπόλοιπες οργανώσεις, και τα ιδιωτικά νοικοκυριά (United Nations, 1992).

Το πρόβλημα της υιοθέτησης κοινής επιστημονικής γλώσσας εμφανίζεται ιδιαίτερα δύσκολο στο πραγματευμένο σε αυτή τη μελέτη αντικείμενο. Μια πληθώρα όρων χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, οι οποίοι άλλοτε επικαλύπτονται και άλλες φορές χρησιμοποιούνται ως υποσύνολα ή ευρύτερες έννοιες άλλων, με αποτέλεσμα να αισθάνεται κάθε ερευνητής την ανάγκη να αναλύσει κάθε φορά τον τρόπο με τον οποίο τους χρησιμοποιεί. Βέβαια και ο κρατικός, ο τομέας της αγοράς και της οικογένειας προσεγγίζεται, νοείται και ορίζεται μέσα από διαφορετικές κοινωνικές, ιστορικές και οικονομικές παραμέτρους.

Αν επιχειρούμε να ομαδοποιήσουμε και να κατηγοριοποιήσουμε σε συγκεκριμένους τομείς τις ιδιαίτερες θεσμοποιημένες πραγματικότητες, ο μόνος δρόμος είναι να τις επιλέξουμε βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών τα οποία επιλέξαμε, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, συνειδητά. Τα όρια είναι δυσδιάκριτα και τα θέτουμε στην προσπάθεια κατανόησης της πραγματικότητας. Επομένως η διαίρεση και η ταξινόμηση οφείλουν να ακολουθούν τη λογική της επιστημονικής και χρηστικής τους αξίας.

Στο βαθμό που η μελέτη αυτή έχει να αντιμετωπίσει μια πληθώρα από διαφορετικούς ορισμούς, προσεγγίσεις και εννοιολογικά προβλήματα, παρουσιάζεται αναγκαία η κριτική προσέγγιση τους μέσα από τους ήδη γνωστούς όρους που αναπτύχθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Η μη επαρκής χρηστικότητά τους και η εξιδανικευμένη ως προς το περιεχόμενό τους σε πολλές περιπτώσεις απεικόνιση της πραγματικότητας, καθιστούν αναγκαία την επαναδιαπραγμάτευση τους. Αν η έννοια του μη κερδοσκοπικού τομέα ενέχει σε μεγάλο βαθμό τις ιδεαλιστικές αξίες του αλτρουισμού και της ανιδιοτέλειας, δεν σημαίνει ότι οφείλουμε να τον προσεγγίζουμε ιδεαλιστικά... Γιατί αν ο τομέας της αγοράς λειτουργεί με κίνητρο την ιδιοτέλεια και τον ωφελιμισμό, ο κρατικός τομέας με γνώμονα

το κοινό όφελος ή (και) την αναπαραγωγή των ανισοτήτων (αναλόγως την οπτική που υιοθετούμε), ο Τρίτος Τομέας αποτελεί ένα σύνθετο σχήμα όπου η ανιδιοτέλεια και ο ωφελιμισμός συνυπάρχουν, η φιλανθρωπία και η εκμετάλλευση λειτουργούν πολλές φορές συμπληρωματικά ή, περισσότερο αποστασιοποιημένα, «ο Τρίτος Τομέας καλύπτει απλά κάποιες ανάγκες (κοινωνικές, θεσμικές, πολιτικές)» (Di Maggio and Anheier, 1990: 153) που αντικατοπτρίζονται σε ποικίλα κίνητρα, συμφέροντα, ενδιαφέροντα. Και φυσικά όχι μόνο κάποιες ανάγκες που αναπληρώνουν ή συμπληρώνουν μια υπολειμματική κοινωνική πολιτική του κράτους, τις ανάγκες έκφρασης της «κοινωνίας των πολιτών», ή τις διαστάσεις της «κοινωνίας πρόνοιας», όπως μονοδιάστατα προσεγγίζεται ο Τρίτος Τομέας.

1.2 Η έννοια του «Τομέα» και οι λειτουργικές αδυναμίες της

Στην προσπάθεια να επιμερίσουμε τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας και να συγκροτήσουμε θεωρητικά πλαίσια-οπτικές για την κατανόηση και μελέτη των χαρακτηριστικών και της λειτουργίας τους, ο σκοπός είναι να επιλέξουμε από εκείνα τα μοντέλα που έχουν τη ακριβέστερη δυνατή απεικόνιση της πραγματικότητας.

Ο κλασσικός διαχωρισμός σε δημόσια και ιδιωτική σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας απετέλεσε μια βασική διαίρεση για την ανάγκη της κατανόησης της πραγματικότητας. Αλλά ο διαχωρισμός αυτός δημιούργησε και νοητικά φράγματα στην προσπάθεια κατανόησης της αλληλεπίδρασής τους, καθιστώντας δυσχερή τη διερεύνηση των ορίων τους. Σε όλες τις επιστήμες του ανθρώπου οι επιμερισμοί, ενώ κρίνονται αναγκαίοι για τις ανάγκες της κατανόησης και της έρευνας, έχουν και ως αποτέλεσμα πολλές φορές την ασυμβατότητα της χρήσης τους σε

συγγενή- γειτονικά πεδία. Τα προβλήματα που δημιουργούνται γεννιούνται από τους ίδιους τους φραγμούς που τίθενται για την μεγαλύτερη κατανόηση, αλλά έχουν και ως πιθανό παρεπόμενο την «επιστημονική αμηχανία» σε δύσκολα κατατάξιμες περιπτώσεις.

Το ζήτημα αυτό παρουσιάζεται εντονότατα από την απαρχή της ενασχόλησης με τον Τρίτο Τομέα. Αυτό οφείλεται σε ένα βαθμό στην ξεχωριστή επιστημονική εξέλιξη της έρευνας με λίγες τομές σε συγγενή επιστημονικά πεδία (για παράδειγμα της κοινωνικής πολιτικής).

«Αν με την έννοια του τομέα σκοπεύουμε να περιγράψουμε μια ομοιογενή ομάδα από οργανώσεις, η έννοια του «τομέα» είναι αναξιόπιστη» (Billis, 1993: 245). Ο Τρίτος τομέας αφορά ένα ποικίλο, πολλές φορές αντιδιαμετρικά διαφορετικό πεδίο που δραστηριοποιούνται οργανώσεις, ως προς τους σκοπούς τους, τους στόχους και τα μέσα, σε βαθμό που «μια οργάνωση σε συγκεκριμένο πεδίο υπηρεσιών να έχει περισσότερα κοινά με μια ανάλογη ενός άλλου τομέα, παρά με μια οργάνωση του ίδιου τομέα σε διαφορετικό πεδίο» (Gidron, Kramer, Salamon: 1992: 4). Για παράδειγμα, τα μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν περισσότερα κοινά στοιχεία με τα αντίστοιχα κερδοσκοπικά, παρά με άλλες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις στο πεδίο της φροντίδας. Ανάλογα παραδείγματα εντοπίζονται και σε πολλές άλλες χώρες. Αλλά και στη χώρα μας, πολλές μη κερδοσκοπικές εταιρίες (ιδιαίτερα στο χώρο της έρευνας και των τεχνών) λειτουργούν στην πραγματικότητα ως εταιρίες του τομέα της αγοράς με μια μικρή διαφοροποίηση που αφορά κυρίως διαφορετικές λογιστικές πρακτικές[2]. «Πιθανώς μια διερεύνηση σε σχέση με ιδιαίτερες κατηγορίες όπου δεν υφίσταται διαχωρισμός κρατικών, κερδοσκοπικών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, να μας αποκάλυπτε περισσότερα από

[2] Ο Λεβαντής αναφέρει ότι στην Ελλάδα η νομική μορφή της «Αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρίας», ήταν αποτέλεσμα κυρίως των αιτημάτων των κυκλωμάτων του Θεάτρου και του κινηματογράφου, επειδή υπήρχε η αναγκαιότητα της δημιουργίας εταιρίας σε πεδία δραστηριότητας που σπάνια εμφανίζονταν λογιστικά κέρδη (Λεβαντής, 1993: 227).

ότι ο διαχωρισμός τους σε ξεχωριστούς τομείς μας αποκαλύπτει» (Kuhnle and Selle, 1992:8).

Αν ο γνώμονας διερεύνησης του πεδίου αφορά τη βελτιστοποίηση των υπηρεσιών προς τους αποδέκτες, ένα διαφορετικό πεδίο εκκίνησης θα ήταν η προσφορά ανθρωπίνων υπηρεσιών (human services) μέσα από μια ολιστική, μη διαχωρισμένη σε τομείς επιστημονική μελέτη. Μια αποτελεσματικότερη επιστημονική αφετηρία θα ήταν, ίσως, η μελέτη ανά πεδίο αναγκών που να εφαρμόζονται και να προσαρμόζονται πρακτικές που θα προέρχονται και από τους τέσσερις τομείς (κράτος, αγορά, τρίτος τομέας, άτυπα δίκτυα-οικογένεια), σε ένα μίγμα που θα αξιοποιούσε τα πλεονεκτήματα του κάθε τομέα και θα ελαχιστοποιούσε τις αρνητικές διαστάσεις της λειτουργίας τους.

Αλλά και πάλι, ο τρίτος τομέας συνολικά δεν είναι αγορά όπου η προσφορά υπηρεσιών προσαρμόζεται στη ζήτηση. Σε διαφορετικά πεδία μέσα στον Τομέα διακρίνουμε την ανάγκη της προσφοράς (πολιτισμικής, ιδεολογικής, επιμορφωτικής) όπου δεν λαμβάνεται υπ' όψιν η ζήτηση, ή δεν απευθύβεται στις ομάδες-στόχους όπου υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη και στην ουσία μεγαλύτερη ζήτηση. Ακριβώς στο βαθμό που ο τρίτος τομέας περιλαμβάνει αντιδιαμετρικά διαφορετικές οργανωσιακές μορφές και σκοπούς, είναι μονομερές να τον κρίνουμε με όρους φιλανθρωπίας ή με όρους της αγοράς ή ακόμα με όρους κοινωνικής πολιτικής μόνο. Αφορά ένα πολυδιάστατο φαινόμενο όπου κάθε ένα χαρακτηριστικό στοιχείο που διακρίνουμε δεν θα πρέπει σίγουρα να το γενικεύουμε.

Οι διαφορετικές εναλλακτικές οπτικές μελέτης του Τρίτου Τομέα έχουν αφετηρία και διαφορετικά πεδία εκκίνησης που αφορούν τις οπτικές της παραδοσιακής πολιτικής οικονομίας (ιδιαίτερα του πεδίου που αναφέρεται στις ανθρώπινες υπηρεσίες), της οικολογικής οπτικής της οικονομίας της αγοράς (Ecology of market economy), των μικτών και ανοιχτών συστημάτων (mixed and open systems) και της νεοθεσμικής

σχολής (neoinstitutionalism) (Kramer, 2000) (βλ δεύτερο μέρος). Αλλά, όπως σημειώνει ο Kramer, αυτές οι οπτικές δεν χρειάζεται να αντικαταστήσουν τα υπάρχοντα μοντέλα έρευνας του Τρίτου Τομέα, παρά να διαφωτίσουν κυρίως τα ασαφή όρια σε σχέση με τους άλλους τομείς (2000: 6).

Στο βαθμό που ο Τρίτος- μη κερδοσκοπικός τομέας ορίζεται μέσα από την νομολογία ως ξεχωριστός, δηλαδή τι ορίζει το κράτος ως κοινωνική- ανθρωπιστική δραστηριότητα που προέρχεται από την ιδιωτική σφαίρα της ανθρώπινης δραστηριότητας και οφείλει να ενθαρρύνει και να ενισχύει, η ερευνητική οπτική θα βασίζεται στα επιστημονικά εργαλεία που αναγκαστικά θα επιλέγονται μέσα από τον παραδοσιακό διαχωρισμό σε τομείς. Αλλά η ανάγκη αναζήτησης επιστημονικών εργαλείων που διευκολύνουν τη μελέτη οφείλει να είναι διαρκής.

1.3 Τα όρια του Τρίτου - Μη κερδοσκοπικού Τομέα

Ως μια πρώτη προσέγγιση του πεδίου εξετάστηκαν διάφορα εννοιολογικά πλαίσια στα οποία τοποθετούνται οι ιδιαίτεροι ορισμοί του Τρίτου Τομέα. Ο πιο συνήθης γενικός ορισμός του, εστιάζεται μέσα από τη τοποθέτησή του ανάμεσα στην αγορά και το κράτος. Ωστόσο αυτή η τοποθέτηση είναι κυρίως μια τεχνητή και ακαδημαϊκή διάκριση, σύμφωνα με τον Douglas (1987). Εντοπίζει το χώρο που τοποθετούμε τον τρίτο τομέα και όχι την αυστηρή οριοθέτησή του. Οποιοδήποτε ορισμό και αν υιοθετήσουμε, οι διατομεακές συγγένειες ως προς τα χαρακτηριστικά των οργανώσεων είναι σημαντικές. Αναφέρθηκε ότι η έννοια του τομέα έχει λειτουργικές αδυναμίες σε βαθμό που καθεαυτή η χρήση του περισσότερο να δυσχεραίνει παρά να επιλύει τα προβλήματα ορισμών. Δημιουργούνται, λοιπόν, ορισμένες περιοχές στο χάρτη των τομέων στις οποίες τα

κεντρικά χαρακτηριστικά των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (σύμφωνα με διάφορους ορισμούς) είναι ελάχιστα ή καθόλου διακριτά, ενώ παράλληλα υιοθετούν χαρακτηριστικά από τους τομείς με τους οποίους συνορεύουν. Όπως σημειώνει και ο P.D. Hall, «ο μη κερδοσκοπικός χώρος όπως είναι σήμερα δεν είναι όπως αυτός που περιέγραψε ο De Tocquevill, αν και έχει κάποια στοιχεία παλαιότερων οργανωσιακών μορφών,σήμερα παρουσιάζεται περισσότερο ως σχέση άλλων μεγάλων δυνάμεων της συλλογικής δράσης, δηλαδή του κράτους, της οικονομίας και των κοινωνικών θεσμών, σε βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για κάτι εντελώς καινούριο» (P. D Hall, 1995: 11-12). «Ο μη κερδοσκοπικός τομέας λαμβάνει χαρακτηριστικά και από τους άλλους τομείς» (Van Til, 2000: 24), ενώ πολλές φορές υπάρχουν οργανώσεις-«υβρίδια» που συνδυάζουν τα χαρακτηριστικά και των τριών επίσημων τομέων μαζί (Billis, 1993). Αλλά και μεταξύ του κρατικού τομέα και αγοράς υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά τόσο μέσα από την ιδιωτικοποίηση υπηρεσιών του δημόσιου τομέα, ή από τη δημιουργία οργανισμών που στηρίζονται τόσο στην κρατική όσο και στη ενίσχυση από την αγορά[3](Sheth, 1993).

Ωστόσο δεν πρέπει να αγνοηθεί και η σημαντική διάσταση της εισβολής του τρίτου τομέα σε πεδία που παραδοσιακά δραστηριοποιούνταν μόνο το κράτος, τα άτυπα δίκτυα ή η αγορά.

Α) Τα όρια κράτους- τρίτου τομέα

Στα όρια τρίτου τομέα και κράτους διακρίνονται δύο κατηγορίες οργανώσεων:

α) <u>Οι οργανώσεις που δημιουργήθηκαν από το κράτος και λειτουργούν ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις του Τρίτου Τομέα.</u> Σκοπός της δημιουργίας τους είναι η αξιοποίηση των ευεργετικών πλεονεκτημάτων του νομικού πλαισίου για το μη

[3] Για παράδειγμα, τα Δημόσια Πανεπιστήμια που στηρίζουν μέρος του εισοδήματός τους από την πώληση ερευνών.

κερδοσκοπικό τομέα, και λειτουργούν ως αυτοδιευθυνόμενες οργανώσεις που λειτουργούν σύμφωνα με τις ανάγκες του κρατικού πολιτικού σχεδιασμού. Στηρίζονται οικονομικά κυρίως από το κράτος. Αυτές οι ημι- μη κυβερνητικές οργανώσεις (quangos) είναι πολύ διαδεδομένες στη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Αυστρία) (βλ. Bauer, 1990, Hood and Schuppert, 1988, 1990) και λειτουργούν, κατά την έκφραση του Wolch, ως «σκιώδες κράτος» (shadow state). Ενας «παρακρατικός» μηχανισμός, στον οποίο κατευθύνονται κρατικοί πόροι με σκοπούς που δεν αφορούν μονάχα το πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, αλλά και γενικότερες ανάγκες αποκέντρωσης των κρατικών υπηρεσιών και λειτουργιών (Kendall and Knapp, 1995).

Αλλά δύναται να θεωρηθεί και ως «εισβολή» των οργανώσεων του τρίτου τομέα σε πεδία που το κράτος παραδοσιακά είχε την αποκλειστικότητα των υπηρεσιών.

β) Οι ιδιωτικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που στηρίζονται στις κρατικές χρηματοδοτήσεις για τις δραστηριότητές τους. Αφορά οργανώσεις που δημιουργήθηκαν στον ιδιωτικό- τρίτο τομέα και οι σκοποί τους κρίθηκαν κατάλληλοι για κρατική ενίσχυση. Πολλές από αυτές τις οργανώσεις εξελίχθηκαν σε γραφειοκρατικούς μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, που παρέχουν υπηρεσίες και αγαθά σε πεδία που ο κρατικός μηχανισμός δεν δραστηριοποιείται ικανοποιητικά ή δραστηριοποιείται με μεγαλύτερο κόστος. Από λειτουργική πλευρά αυτές οι οργανώσεις στηρίζονται όλο και περισσότερο σε αμειβόμενο προσωπικό (Billis, 1993), ενώ «όσο περισσότερο εξαρτώνται από τα κρατικά συμβόλαια, τόσο πιο πολύ τείνουν να μοιάζουν, να συμπεριφέρονται και να ενεργούν ως κρατικές υπηρεσίες» (Ott, 2001: 357). Αναφορικά με την ανεξαρτησία των οργανώσεων αυτών από τις κρατικές πολιτικές, ο Kramer διακρίνει την ευχέρεια που έχουν να αποδεσμευτούν από τα κρατικά συμβόλαια, αν κρίνουν ότι δεν ταυτίζονται σε κάποια

φάση με τους σκοπούς και τις αρχές της κάθε οργάνωσης. Το ότι διογκώνονται γραφειοκρατικά δεν οφείλεται απαραίτητα στη συνεργασία με το κράτος, γιατί όλες οι οργανώσεις όσο μεγαλώνουν αποκτούν αυτά τα χαρακτηριστικά και στηρίζονται περισσότερο σε αμειβόμενο προσωπικό. Αλλά και ο ίδιος δεν διαπιστώνει συνέπειες στην αποεθελοντοποίηση των οργανώσεων αυτών (Kramer, 1994: 375- 376). Ωστόσο, στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης διαπιστώνεται κάποιος βαθμός εξάρτησης, ειδικά σε περιπτώσεις που οι χρηματοδοτικοί πόροι είναι περιορισμένοι σε μια κοινωνία και οι οργανώσεις μεταβάλλονται για να προσαρμοστούν στην προσφορά πόρων (resource dependence).

Ιδιαίτερα στο πεδίο των κοινωνικών παροχών μέσα από τον Τρίτο Τομέα, σημαντική είναι η συμβολή του θεωρητικού σχήματος του Salamon «third part government», που αφορά τα οφέλη που αποκομίζει ο κρατικός τομέας από τη διείσδυση στον τρίτο, μέσα από τις δύο μορφές που παρουσιάστηκαν. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, το κράτος «παρέχει τους πόρους και ορίζει τις κατευθύνσεις, αλλά άλλοι θεσμοί και οργανισμοί παρέχουν τις υπηρεσίες. Οι οποίες αποφασίζουν, συχνά με ικανοποιητικό βαθμό σύνεσης ως προς τους στόχους που υπηρετούν, σε ποιους θα τους κατευθύνουν και με ποιον τρόπο» (Salamon, 1990: 222). Ο Salamon υπογραμμίζει ότι μέσα από αυτό το μηχανισμό αποφεύγεται η διόγκωση του κρατικού μηχανισμού. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται η εχθρική φιλελεύθερη κριτική και το «κράτος επεκτείνεται χωρίς να επεκτείνει τη κρατική γραφειοκρατία». (1990: 222-223). Η οπτική αυτή είναι σημαντική και δύναται να εξηγήσει την κρατική πολιτική στις Η.Π.Α, όπου το 40,2% των εσόδων των οργανώσεων του Τομέα παρέχεται από το κράτος (1987: 103). Το ίδιο διαπιστώνεται και στην Μ. Βρετανία (Young, 1998α) και σε μεγάλο βαθμό στη Γερμανία. «Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις γίνονται όλο και περισσότερο πράκτορες για την επέκταση του κοινωνικού κράτους» (Kramer, 1994: 370). Αυτή η τάση διαπιστώνεται και

σε αρκετά κράτη σύμφωνα με τις επιταγές και τις επιρροές του φιλελευθερισμού, αλλά και ως μια «λογική συνέπεια» της αναζήτησης του νέου κοινωνικού κράτους.

Διαπιστώνεται επομένως μια «γκρίζα ζώνη» στα όρια μεταξύ των τομέων, όπου οργανώσεις που ανήκουν τυπικά στον Τρίτο Τομέα δημιουργήθηκαν ή λειτουργούν σύμφωνα με κρατικά πρότυπα ή σύμφωνα με τις ανάγκες του κρατικού τομέα. Σε αυτή την περιοχή τοποθετούνται οι μεγάλες γραφειοκρατικές οργανώσεις (agencies) που βρίσκονται στην περιφέρεια του τομέα και πιο κοντά στο κράτος (Billis, 1993, Van Til, 2000).

Β) Τα όρια Τρίτου Τομέα και αγοράς

Ο μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας των οργανώσεων του τομέα δεν διασφαλίζει τα όρια του με τον τομέα της αγοράς. Τα κοινά στοιχεία που τοποθετούν ορισμένες από αυτές στα όρια του τρίτου τομέα με την αγορά, αφορούν δύο περιπτώσεις:

α) Ο έμμεσα κερδοσκοπικός χαρακτήρας τους, που αν και εμπίπτουν στις προϋποθέσεις των νόμων, ουσιαστικά αποτελούν οργανώσεις με κύριο σκοπό το κέρδος. Στην ακραία περίπτωση, ο τρίτος τομέας περιγράφεται ως ένα διαφορετικό πεδίο επιχειρηματικότητας. Αυτό διαφαίνεται ιδιαίτερα καθαρά από την μετατροπή αρκετών κερδοσκοπικών σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και αντίστροφα (βλ. Goddaris and Weisbrod, 1998). Η απαγόρευση διανομής του κέρδους στα μέλη μιας οργάνωσης μπορεί να παραβιαστεί από υψηλούς μισθούς. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται οι κοοπερατίβες, και ορισμένες εμπορικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (commercial nonprofits) (Van Til 2000). Αυτή η διάσταση αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο που αφορά τη φύση και τις κατηγοριοποιήσεις των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων.

β) Η διαρκώς και μεγαλύτερη υιοθέτηση, από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, δομών λειτουργίας και τεχνικών που

εφαρμόζονται στον κερδοσκοπικό τομέα. Το marketing, η πρόσληψη εξειδικευμένων στελεχών, οι ορθολογικοποίηση της οργάνωσης, οι όροι αποτελεσματικότητας που εισάγονται στους σχεδιασμούς, καθώς και η πώληση των υπηρεσιών τους (έστω και σε χαμηλότερες τιμές από τις αντίστοιχες της αγοράς) παραπέμπουν σε λειτουργίες επιχειρήσεων (βλ. Seth, 1993). Η πραγματικότητα αυτή οφείλεται σε δυο αλληλένδετους λόγους:

1. Στην γενικότερη ανεπάρκεια πόρων, που τις ωθεί σε δραστηριότητες με σκοπό να χρηματοδοτήσουν τις υπηρεσίες που προσφέρουν (Ott, 2001: 358). Από αυτή την άποψη, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις παρεμβαίνουν στο πεδίο της αγοράς και αντλούν πόρους μέσα από εμπορικές δραστηριότητες. Εφ' όσον παρεμβαίνουν σε αυτό το πεδίο, αναγκαστικά προσαρμόζονται στις τεχνικές του τομέα της αγοράς για να είναι ανταγωνιστικές ως προς τα προϊόντα που διαθέτουν. Το 1992 στις Η.Π.Α ο τομέας στήριζε το 54% των εσόδων του σε εμπορικές δραστηριότητες (Ott, 2001: 358, βλ και Weisbrod, 1986).
2. Ο γενικότερος ανταγωνισμός τόσο μέσα στον τομέα, όσο και ανάμεσα σε μη κερδοσκοπικές και κερδοσκοπικές οργανώσεις, ως προς τη φύση και τις υπηρεσίες τους (βλ. Steinberg, 1987, Schiff and Weisbrod, 1998). Στην υιοθέτηση οργανωσιακών μορφών που να ανταποκρίνονται στην αγορά, παίζει σημαντικό ρόλο και ο «θεσμικός ισομορφισμός» κατά τον οποίο οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις τείνουν να μιμούνται, να αποκτούν χαρακτηριστικά και να μοιάζουν όλο και πιο πολύ με κάποιες επιτυχημένες οργανώσεις -μοντέλα, χωρίς απαραίτητα να γίνονται και αυτές πιο αποτελεσματικές (Powell and Friendkin, 1987).

Η παραδοσιακές αντιλήψεις για τις εθελοντικές οργανώσεις που ενισχύονται από τον ιδιωτικό τομέα ή από συνδρομές των μελών τους, αποτελούν ένα μικρό μονάχα μέρος αυτού που

αποκαλούμε μη κερδοσκοπικό τομέα. Το γεγονός ότι ο τομέας δημιουργήθηκε ως ανάγκη για την δημιουργία ιδιαίτερου νομικού καθεστώτος για ιδιωτικές οργανώσεις που είχαν δημόσιους- μη κερδοσκοπικούς σκοπούς, είναι ανεπαρκές ή παραπλανητικό για τη μελέτη του Τρίτου Τομέα με τη μορφή που έχει λάβει σήμερα. Σε διαφορετικό βαθμό (σε κάθε χώρα) το συγκεκριμένο νομικό καθεστώς χρησιμοποιείται ανάλογα με τις ανάγκες, τα συμφέροντα και τους στόχους πολλών οργανώσεων των άλλων τομέων. Τα αυστηρά όρια του είναι αδύνατον να καθοριστούν με τους άλλους τομείς. Αυτό που μπορούμε να διακρίνουμε είναι κάποιες «γκρίζες ζώνες» όπου οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, λειτουργούν, έχουν σκοπούς και μορφές που μοιάζουν με τους οργανισμούς των γειτονικών τομέων.

1.4 Η έννοια των άλλων τομέων που χαρακτηρίζουν το πεδίο

Ένα σημαντικό πρόβλημα υφίσταται στο βαθμό που έχουν εμφανιστεί διαφορετικοί όροι που περιγράφουν διαφορετικούς τομείς, και σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιούνται εναλλακτικά με την έννοια του τρίτου τομέα, ή μετατοπίζουν το πεδίο ενδιαφέροντος σε παραπλήσια πεδία ή, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτηρίζουν τον τρίτο τομέα σύμφωνα με ορισμένα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του. Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτοί οι όροι προσπαθώντας να περιγράψουν το περιεχόμενο ή τη φύση του, αποδεικνύονται ελλιπείς ή ακόμα και παραπλανητικοί. Οι Kuhnle και Selle θεωρούν ότι η συζήτηση για το πως θα ονομάζεται ο τομέας δεν έχει μεγάλη σημασία (1992: 6-7). Στην πραγματικότητα ο τρόπος που χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι δημιουργεί προβλήματα επικοινωνίας και εννοιολογικού προσδιορισμού, αλλά και έχουν ως αφετηρία διαφορετικές ιστορικές και θεωρητικές καταβολές και οπτικές.

Οι όροι που έχουν υιοθετηθεί στην σύντομη ιστορία της μελέτης του αντικειμένου είναι οι εξής: Εθελοντικός τομέας, ανεξάρτητος, μη κυβερνητικός, τομέας της κοινωνίας των πολιτών, κοινωνική οικονομία ακόμα και «αόρατος τομέας»[4]. Ενώ εναλλακτικές προσεγγίσεις όπως ο «τρίτος χώρος» και τα «κοινά», οριοθετούν ένα διαφορετικό πεδίο αναφοράς. Επιπλέον, έχουν αναπτυχθεί και διάφοροι όροι και έννοιες που σχετίζονται με το «Τρίτο σύστημα», από τη Ευρωπαϊκή Επιτροπή, καθώς και άλλες πιο ειδικές χρήσεις του όρου.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι όροι που αναφέρονται παρακάτω εν συντομία, είναι είτε συγγενείς με τον Τρίτο Τομέα, είτε αφορούν συγκεκριμένες όψεις και διαστάσεις του. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από την έννοια του ανεξάρτητου τομέα που αποτελεί ένα ποιοτικό προσδιορισμό, οι άλλοι τομείς που αναφέρονται δεν έχουν ακριβώς το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο με τον Τρίτο.

α) Ανεξάρτητος Τομέας

Ο όρος «ανεξάρτητος τομέας» (independent sector) υποδηλώνει τον πλήρη διαχωρισμό από τις δυνάμεις της αγοράς και του κρατικού τομέα, στα πεδία της διοίκησης και της λήψης αποφάσεων. Στην πραγματικότητα λίγες είναι οι οργανώσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ανεξάρτητες. Ως μοναδική δυνατότητα που διακρίνουν οι Kuhnle και Selle είναι «της ελευθερίας που διαθέτουν στην έναρξη και τη λύση μιας οργάνωσης» (Kuhnle and Selle, 1992: 6). Ενώ είναι κοινά αποδεκτό ότι εξαρτώνται οικονομικά σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις ιδιωτικές και δημόσιες συνδρομές, από την αγορά και το κράτος (Salamon και Anheier, 1992a: 129, Kendall and Knapp,

---

[4] Η έκφραση αποδίδεται στον Ροκφέλλερ τον 3ο, και αφορούσε το ανεξερεύνητο τοπίο των ποικίλων οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών.

1995: 79). Το ποιες οργανώσεις επιλέγονται να ενισχυθούν, αφορά μια σειρά κριτηρίων βάσει των οποίων αξιολογούνται οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις με κριτήρια δημοσιότητας, σκοπών, αποτελεσματικότητας και προσβάσεων. Επιπλέον, οι νομοθεσίες πολλών κρατών επιλέγουν τα πεδία δραστηριότητας που κατοχυρώνουν θεσμικά τη δυνατότητα ίδρυσης μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης. Συνεπώς εξαρτάται και από τις κρατικές πολιτικές και τις θεσμικές ιδιαιτερότητες για το αν δύναται μια οργάνωση να χαρακτηριστεί επίσημα ως μη κερδοσκοπική. Ιδιαίτερα στην Ευρώπη, ο όρος «ανεξάρτητος» αποτελεί σύμφωνα με τον 6[5], μια ψευδαίσθηση (6, 1995: 138) (βλ. και επόμενα κεφάλαια)

β) Εθελοντικός Τομέας

Ο όρος Εθελοντικός Τομέας (Voluntary Sector) χρησιμοποιείται κυρίως στη Μ. Βρετανία και τον Καναδά με περιεχόμενο ανάλογο με τον μη κερδοσκοπικό τομέα (Taylor, 1992: 171, Scott, 1998: 40). Στις Η.Π.Α, όμως, ο πρώτος όρος χρησιμοποιείται περισσότερο διασταλτικά και περιλαμβάνει και άτυπες μορφές εθελοντικών και φιλανθρωπικών οργανώσεων, καθώς και ανάλογες μη οργανωμένες δραστηριότητες (Scott, 1998: 40). Αλλά και στη Μ. Βρετανία χρησιμοποιείται χωρίς να έχει ένα αυστηρά οριοθετημένο περιεχόμενο. Αυτό οφείλεται και στο μη συνεκτικό και ενιαίο νομικό κώδικα που αφορά ολόκληρο τον τομέα. Διάφορετικοί νόμοι ρυθμίζουν τη λειτουργία ιδιαίτερων μορφών μη κερδοσκοπικής οργάνωσης.

Γενικότερα, υπάρχει μια ασάφεια στον ορισμό που πηγάζει κυρίως από διαφορετικές αφετηρίες εννοιολόγησής του. Η πρώτη διακρίνει ως χαρακτηριστικό καθορισμού του την έννοια του εθελοντισμού και συνοψίζεται στον ορισμό του D.H. Smith: «Ο εθελοντικός τομέας αναφέρεται σε όλα τα πρόσωπα, άτομα,

[5] Πρόκειται για τον συγγραφέα Perri 6.

ομάδες, ρόλους και θεσμούς σε μια κοινωνία, των οποίων οι στόχοι περιλαμβάνουν κυρίως την εθελοντική δράση» (D.H. Smith, 1973: 79). Ενώ η δεύτερη διακρίνει τον τομέα βάση των χαρακτηριστικών των οργανώσεων (βλ κεφ. Εθελοντισμός). Ο Osborne σημειώνει ότι η χρήση της έννοιας «εθελοντικός τομέας» κρύβει τις μεγάλες αντιθέσεις που παρουσιάζονται στις εθελοντικές οργανώσεις (Osborne, 1996). Η έννοια του εθελοντικού τομέα διερευνείται παράλληλα με την έννοια του μη κερδοσκοπικού στα επόμενα κεφάλαια.

γ) Κοινωνική Οικονομία

Ο όρος Κοινωνική Οικονομία εμφανίζεται σε επίσημα κείμενα στις αρχές της δεκαετίας του 80' στη Γαλλία. Αφορά ένα ευρύτερο πεδίο επίσημων και άτυπων οργανώσεων που συμπεριλαμβάνει τα σωματεία, αλλά και τους συνεταιρισμούς και τα ταμεία αλληλοασφάλισης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997: 6). Εκτός από την Γαλλία χρησιμοποιείται σε μικρότερο βαθμό και στις χώρες της Μπένελουξ (6, 1995: 136).

Ο Archambault διακρίνει τέσσερις κατηγορίες οργανώσεων: α) Τους συνεταιρισμούς (κυρίως τους αγροτικούς), β) τις αμοιβαίες οργανώσεις, γ) τις «τραπεζικές»[6], δ) τις υπόλοιπες μη κερδοσκοπικές (Archambault, 1997: 103). Στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις περιλαμβάνονται οι άτυπες- χωρίς κάποια νομική αναγνώριση, οι επίσημες μη κερδοσκοπικές, και αυτές που λειτουργούν υπό ένα ειδικό καθεστώς αναγνώρισης από το κράτος με τη μορφή ιδρύματος. Ο όρος συνδυάζει δύο διαστάσεις, την οικονομία και την κοινωνία σε ένα κοινό πλαίσιο (Bruyn and Smokoviti, 1989: 4). Σύμφωνα με τον Jeuntet, δεν πρέπει να θεωρείται ως ένας ξεχωριστός τομέας ή

[6] Δεν εννοεί τις συνηθισμένες τράπεζες, αλλά τους οργανισμούς πιστώσεων που καλύπτουν τις ανάγκες των χαμηλού εισοδήματος εργατών και αγροτών. Ορισμένες από αυτές καλύπτουν τις ανάγκες μη κερδοσκοπικών οργανώσεων ευρύτερα (Archambault, 1997: 109- 110).

ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που παράγεται από άλλους τομείς. «Δεν πρέπει να νοείται ως η οικονομία συν το κοινωνικό, αλλά το ένα αμοιβαίως συνδυαζόμενο με το άλλο. Και οι εκροές τους ενσωματώνουν κοινωνικά αποτελέσματα με έμμεσα οικονομικά κέρδη» (Van Til, 1988: 101). Η χρήση του όρου οφείλεται εν μέρει στις πολιτισμικές καταβολές της Γαλλίας και χρησιμοποιήθηκε από τους Γάλλους σοσιαλιστές για πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς, αλλά και ως πρακτική για λόγους αποκέντρωσης του κράτους (Archambault, 1997, 6, 1995). Αλλά ακόμα και στη Γαλλία αμφισβητείται ως ξεχωριστός τομέας, λόγω της ανεπάρκειας του όρου στο βαθμό που αφορά ένα τεράστιο ανομοιογενές πεδίο οργανώσεων. Η λογική της ένταξης και της ομαδοποίησης σε ένα κοινό πλαίσιο οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι σε μερικές χώρες η κουλτούρα του συνεταιρισμού και των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είναι συγγενής (6, 1995: 136). Το κοινό ενοποιητικό στοιχείο, αν και κάθε τύπος διακρίνεται από ξεχωριστή δομή, πορείες εξέλιξης και νόμους, είναι αυτό της αλληλεγγύης (Salamon and Anheier, 1997: 19). Ο Van Til θεωρεί ότι η κοινωνική οικονομία αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο, και υπογραμμίζει ότι μια σημαντική συμβολή του τρίτου τομέα δεν είναι απλά να προσφέρει υπηρεσίες και κοινωνική συμμετοχή. Αλλά επιπλέον να απηχεί «στις πιο βασικές ανθρώπινες ανάγκες με σκοπό την οικονομική ασφάλεια, την υποστήριξη και την παραγωγικότητα» (Van Til, 2000: 13).

δ) Μη κυβερνητικός Τομέας και τομέας των μη κυβερνητικών οργανώσεων

Η έννοια «μη κυβερνητικός», διαφαίνεται να περιλαμβάνει όλες τις μορφές οργάνωσης εκτός από τι κρατικές. Στην πραγματικότητα όμως και ο τομέας της αγοράς αποκλείεται στους περισσότερους ορισμούς.

Υπάρχει μια εννοιολογική σύγχυση για το τι ορίζεται ως μη κυβερνητική οργάνωση και πως ορίζεται ο τομέας γενικότερα. Στο ήδη σύνθετο πεδίο του τρίτου τομέα έχουν εισαχθεί από ένα εντελώς διαφορετικό πεδίο εκκίνησης και μελέτης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, οι συγκεκριμένες που ονομάζονται μη κυβερνητικές. Σύμφωνα με τους περιγραφικούς ορισμούς που δίνονται από διάφορους μελετητές, διαφαίνεται η απόλυτη ταύτιση αυτών των δύο όρων. «Ο μη κυβερνητικός τομέας αφορά αυτό-διοικούμενες, ιδιωτικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που έχουν σκοπό να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής των μη προνομιούχων ανθρώπων» (Vakil, 1997: 2060, Jordan and Van Tuijl, 2000: 2052) ή, «οι μη κυβερνητικές οργανώσεις πρέπει να πληρούν τα εξής κριτήρια: Αυτονομία στις δραστηριότητες και τη χρηματοδότηση, επίσημη υπόσταση, μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα (μη διανομή κερδών) (Sklias, 1997: 10 -12). Σύμφωνα με τους ορισμούς αυτούς δεν διαφαίνεται κάποια χαρακτηριστική διαφορά με τον τρίτο τομέα. Αλλά το παράδοξο είναι ότι ενώ αφορούν τις οργανώσεις του ίδιου τομέα, οι προσεγγίσεις τους έχουν σχεδόν αποκλειστικό στόχο τις διεθνείς μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Δηλαδή αυτές που είτε προέρχονται από τις αναπτυγμένες χώρες και οι δράσεις τους αφορούν τις αναπτυσσόμενες ή υποανάπτυκτες χώρες, ή τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν στις ίδιες τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Η Παγκόσμια Τράπεζα ορίζει τους μη κυβερνητικούς οργανισμούς με παρόμοιο τρόπο που ορίζεται ο Τρίτος Τομέας γενικότερα, αλλά τονίζει τη διάσταση της αντιμετώπισης της φτώχιας ως ένα βασικό χαρακτηριστικό στην περιγραφή τους. «Οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί είναι ιδιωτικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται για την ανακούφιση αυτών που υποφέρουν, αναδεικνύουν τις ανάγκες των φτωχών ανθρώπων, προστατεύουν το περιβάλλον, παρέχουν βασικές κοινωνικές υπηρεσίες, συμβάλλουν στην ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο» (World Bank, 2000).

Σε ελάχιστες περιπτώσεις η μελέτη των «μη κυβερνητικών», τοποθετείται στο θεωρητικό πλαίσιο μελέτης του τρίτου τομέα (π.χ Coston, 1998). Ενώ σπάνια διακρίνονται τα ίδια πρόσωπα ως ερευνητές και στα δύο πεδία. Η μελέτη του «μη κυβερνητικού τομέα» εξετάζεται κυρίως από πολιτικούς επιστήμονες. Ενώ οι συμβολές στον τρίτο, αφορούν ποικίλες επιστημονικές αφετηρίες.

Η σύγχυση αυτή οφείλεται στο ότι ο όρος «μη κυβερνητικός» κατάγεται από επίσημα κείμενα οργανισμών και αφορούν κυρίως διεθνείς δραστηριότητες, όπου η παρέμβαση δεν είναι κρατική. Η πρώτη επίσημη αναφορά στον όρο ανιχνεύεται το 1950 σε κείμενο της ECOSOC του Ο.Η.Ε: «Οποιαδήποτε διεθνής οργάνωση που δεν έχει δημιουργηθεί από διακρατική συμφωνία πρέπει να θεωρείται μη κυβερνητική» (Ο.Η.Ε, 1950). Ενώ αρκετοί χρησιμοποιούν, με την ίδια έννοια, ως μια οργάνωση που δημιουργήθηκε από άτομα σε περισσότερες από μια χώρες (Kowalewski, Merle, βλ Sklias, 1997: 7). Οι ίδιοι όροι χρησιμοποιούνται και από την Ευρωπαϊκή ένωση για τις διεθνείς δραστηριότητες των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Ωστόσο, εκτός από το διεθνές πεδίο που δραστηριοποιούνται, τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά είναι κοινά και οι κατηγοριοποιήσεις που προτείνονται για τις μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν το ίδιο πνεύμα με αυτές των μη κερδοσκοπικών (βλ. Vakil, 1997, Dichter, 1999)

Μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο τις μη κυβερνητικές οργανώσεις τις αντιμετώπιζαν τα κράτη και οι παγκόσμιοι οργανισμοί ως «αδέξιους που ήθελαν να κάνουν το καλό, με περισσότερο συναισθηματικά παρά λογικά κίνητρα» (Dichter, 1999: 44 -45). Οι σχέσεις τους με τα κράτη πολλές φορές ήταν προβληματικές, αναφορικά με τους πολιτικούς λόγους της δράσης τους σε διάφορες χώρες (βλ Nelson, 1997). Από το 1980 όμως και μετά, ιδιαίτερα μετά τους λιμούς στην Αφρική, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί αναδείχτηκαν «ως η μόνη ελπίδα για

την επίλυση προβλημάτων στις χώρες του τρίτου κόσμου». Σήμερα θεωρούνται όχι μόνο ως παροχείς υπηρεσιών στη θέση των κυβερνήσεων και των παγκόσμιων οργανισμών[7], αλλά ως πρωτεύουσας σημασίας μηχανισμός «που συνδυάζει ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο για το κοινωνικό όφελος (Dichter, 1999: 45). Στα πεδία της ανακούφισης από την φτώχια και τις ασθένειες αλλά και της μακρόπνοης ανάπτυξης του τρίτου κόσμου, οι κυβερνήσεις και ο Ο.Η.Ε στηρίζονται όλο και περισσότερο στις μη κυβερνητικές οργανώσεις[8].

Βέβαια, διακρίνονται και κοινά προβλήματα με αυτά της λειτουργίας του τρίτου τομέα όσον αφορά τη μετεξέλιξη αρκετών οργανώσεων σε εμπορικές (Dichter, 1999), αλλά και σε σχέση με τον πολιτικό ρόλο που διαδραματίζουν, στο βαθμό που ενισχύονται από τα κράτη και τους παγκόσμιους οργανισμούς (βλ. Nelson, 1997). Φυσικά, υπάρχουν και οι θετικές θεωρήσεις

---

[7] Ο Μη κυβερνητικός τομέας, την τελευταία δεκαετία, έχει αναδειχθεί ως αναντικατάστατος συνεργάτης στην προσπάθεια της Παγκόσμιας Τράπεζας για οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα για την καταπολέμηση της φτώχιας. Η θεματική ομάδα «μη κυβερνητικοί οργανισμοί και κοινωνία των πολιτών», αποτελεί μία από τις οκτώ κατηγορίες που υπάγονται στη διεύθυνση της Κοινωνικής Ανάπτυξης (Social Development Group). Αν και δεν χρηματοδοτεί απ' ευθείας τις ΜΚΟ, ωστόσο ενθαρρύνει τη συνεργασία με αυτές, θεωρώντας τες ως ένα βασικό πόλο στις δραστηριότητες που αναπτύσσει η ίδια σε συνεργασία με κυβερνητικές πολιτικές. Η συνεργασία με τις ΜΚΟ λαμβάνει πολυδιάστατη μορφή σε επίπεδο συμβουλών, συχρηματοδότηση προγραμμάτων και συμβολή στο σχεδιασμό, την εκτέλεση, την παρακολούθηση και αξιολόγηση προγραμμάτων. Τα πεδία που αναπτύσσεται η συνεργασία είναι η γεωργική και ημιαστική ανάπτυξη, η δημογραφία, η διατροφή και υγεία, η αστική ανάπτυξη, η διατήρηση του περιβάλλοντος, οι ίσες ευκαιρίες αντρών και γυναικών κ.α. Το μέγεθος της συμμετοχής των ΜΚΟ στα χρηματοδοτούμενα προγράμματα της Παγκόσμιας Τράπεζας από 6% τη περίοδο 1973 έως 1988, ανήλθε στο 50% το 1994, φανερώνοντας τη δυναμική αλλά και την αποτελεσματικότητα της συμμετοχής των μη κυβερνητικών οργανώσεων στα προγράμματα. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του τύπου των οργανώσεων που συμμετείχαν, είναι ότι ενώ στις δεκαετίες το 70' και του 80' στα προγράμματα συμμετείχαν σχεδόν αποκλειστικά διεθνείς ΜΚΟ, το 1994 η συμμετοχή τους ήταν στο 10%. Το 70% των οργανώσεων δραστηριοποιούνταν σε εθνικό επίπεδο, ενώ οι τοπικές οργανώσεις (CBOs) συμμετείχαν στο 40% των προγραμμάτων. (World Bank, 1997, 1998)

[8] Οι Ngo διανέμουν το 10% της συνολικής επίσημης κρατικής υποστήριξης, σε σχέση με το 0,2% το 1970 (Atack, 1999: 856- 857)

της λειτουργίας τους, όπως αυτό που αποκαλέστηκε ως «παγκοσμιοποίηση από τα κάτω» (Madon, 1999: 252).

ε) Η «Θεωρία των κοινών» του Lohmann

Η ύπαρξη πολλών προσεγγίσεων και όρων, καθώς και η συνθετότητα, οι επικαλύψεις και τα ασαφή όρια των τομέων, ώθησαν τον Lohmann στο να προτείνει μια εναλλακτική οπτική προσδιορισμού του τομέα. Η «θεωρία των κοινών» (theory of commons) αποτελεί μια προσπάθεια υπέρβασης των γνωστών όρων και ορισμών, τοποθετώντας την ουσία της προσέγγισης στον ελληνικό όρο «κοινωνία». Μέσα από τη χρήση του, σύμφωνα με τις διαστάσεις που δίδονταν στον όρο στην αρχαία Ελλάδα, διακρίνονται από τον Lohmann τα στοιχεία της ελεύθερης συμμετοχής, της δικαιοσύνης, της φιλίας και των κοινών σκοπών (γενικών και ειδικών), καθώς και της αμοιβαιότητας. Στο πλαίσιο αυτό εντοπίζονται οι έννοιες της φιλανθρωπίας, του αλτρουισμού και του εθελοντισμού.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ως προϋποθέσεις της λειτουργίας των «κοινών» που διακρίνει, είναι:

α) Κοινωνική δράση. Η οποία περιλαμβάνει πάντοτε σε κάποιο βαθμό τα φιλανθρωπικά κίνητρα, τον αλτρουισμό και γενικότερα το έμπρακτο ενδιαφέρον προς τρίτους.

β) Η αφθονία. Η άρνηση του στενά ατομικού συμφέροντος που παράγει ως αποτέλεσμα την φιλανθρωπική και εθελοντική δράση, και εντοπίζεται σε κοινωνίες όπου έχουν επιλυθεί οι βασικές ανάγκες επιβίωσης και αναπαραγωγής, ώστε να μπορούν τα άτομα να επιλέξουν την κοινωνική συμπεριφορά που δεν στηρίζεται στην ιδιοτέλεια. (Lohmann, 1992: 168)

γ) Η αυθεντικότητα της συμμετοχής. Τα άτομα δεν υιοθετούν ρόλους, αλλά εμφανίζονται «ως αυτό που είναι» μέσα στα πλαίσια του περιβάλλοντος της οργάνωσης στην οποία συμμετέχουν.

δ) Η συνέχεια. Η αντοχή της οργάνωσης στο χρόνο.
ε) Ως λογική επιλογή. Η ύπαρξη της συνειδητής συμμετοχής, και της ορατής συνάφειας σκοπών και αποτελεσμάτων που παράγεται από αυτή.
στ) Η παγκοσμιότητα του φαινομένου. «Σε όλους τους γνωστούς πολιτισμούς, αυτοπροσδιοριζόμενες ομάδες ανθρώπων συμμετέχουν και συνενώνονται εθελοντικά για την επίτευξη κάποιων στόχων εκτός του πλαισίου της αγοράς και των νοικοκυριών, και ανεξάρτητα από το κράτος». (1992: 169).
ζ) Αυτονομία. Η τάση- ανάγκη σε όλες τις κοινωνίες να λειτουργούν αυτόνομα οι οργανώσεις. Ακόμα και σε καταπιεστικά καθεστώτα οι οργανώσεις συχνά είναι κρυφές (1992: 167- 170).

Μέσα από αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο, ως «κοινά ή κοινωνίες» (commons) περιγράφονται εκείνες οι οργανώσεις που χαρακτηρίζονται από τη μη εξαναγκαστική συμμετοχή, τους κοινούς σκοπούς, τη διαχείριση κοινών πόρων, την αμοιβαιότητα και το δίκαιο. Και εντοπίζεται ως ένας οικονομικός, πολιτικός και οικονομικός χώρος έξω από το κράτος, την αγορά και την οικογένεια, όπου «δημιουργούνται και αναπαράγονται οι κοινωνικές σφαίρες της ανθρώπινης συνύπαρξης» (1992: 171). Οι οργανώσεις αυτές δεν διακρίνονται με όρους παραγωγικότητας, επάρκειας κλπ. Αλλά βασιζόμενες σε «ουσιαστικές ανθρώπινες αξίες». Επιπλέον, δεν υπάρχει και αναγκαιότητα υιοθέτησης νέου ειδικού λεξιλογίου για την περιγραφή τους. Οι έννοιες «ωφέλιμος, δωρεά, πελάτης, δωρητής κ.α» είναι επαρκείς.

Σκοπός του Lohmann είναι να εντοπίσει και να ορίσει «την καρδιά και τη ψυχή του Τρίτου Τομέα» (1995: 28). Συνειδητά διακρίνει τις μικρότερες από τις μεγαλύτερες οργανώσεις, που τα ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά οριοθετούν τα «κοινά» από τις μεγάλες, εμπορικές, ή και ημι-κρατικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Η θεωρία του αφορά μια υποκατηγορία του τρίτου τομέα, ή μια μετατόπιση της οπτικής σε μια κατηγορία οργανώσεων που έχει επίσημη ή ανεπίσημη νομική υπόσταση, αλλά

χαρακτηρίζεται από τα έντονα στοιχεία της κοινωνικότητας, της αμοιβαιότητας, της κοινής προσπάθειας, του αλτρουισμού και της φιλανθρωπίας. Όπως αναλύεται στα επόμενα κεφάλαια και κυρίως στα κεφάλαια για τον εθελοντισμό, τη φιλανθρωπία και την κοινωνία των πολιτών, αυτός ο διαχωρισμός ναι μεν αποτελεί μια ηθική διάκριση, αλλά στην πραγματικότητα οι έννοιες του ατομικού συμφέροντος, της σύγκρουσης και της πολυδιάστατης ανομοιογένειας, δυσχεραίνουν την διάκριση σε «αγνό» εθελοντικό τομέα και τυπικά μη κερδοσκοπικό.

Ωστόσο, συμβολές όπως αυτή του Lohmann, αλλά και του Van Til (βλ. επόμενα κεφάλαια) είναι σημαντικέ. Αλλά μάλλον εστιάζουν την προσοχή σε ιδεαλιστικές ή ιδεοτυπικές θεσμικές κατευθύνσεις, παρά σε ουσιαστικές προσεγγίσεις που αντανακλούν ορθότερα την κοινωνική πραγματικότητα. Αυτή η διαπίστωση αποδεικνύεται στα επόμενα κεφάλαια.

Συμπεραίνεται ότι οι περισσότερες προσεγγίσεις τοποθετούν τον Τρίτο Τομέα ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και τα άτυπα δίκτυα. Συνήθως ο Τρίτος Τομέας προσεγγίζεται με αρνητικούς όρους και συμπεριλαμβάνει όλες τις οργανώσεις που δεν είναι κρατικές, κερδοσκοπικές και άτυπες. Ωστόσο διαπιστώνεται ότι δεν έχει αυστηρά όρια που να τον διαχωρίζουν με τους άλλους τομείς. Υπάρχουν ορισμένες περιοχές που τα χαρακτηριστικά των οργανώσεων που εντάσσονται στον Τρίτο, ταιριάζουν πιο πολύ με τις οργανώσεις των γειτονικών τομέων, σε βαθμό που αρκετοί μελετητές του αντικειμένου να διερωτώνται κατά πόσο αυτή η θεωρητική οριοθέτηση ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Τέλος, κρίθηκε απαραίτητη η αποσαφήνιση διάφορων συγγενών όρων που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό εμπεριέχουν ένα μέρος του τρίτου τομέα, ή αποτελούν ποιοτικούς προσδιορισμούς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις για τον Τρίτο Τομέα

Όπως αναφέρθηκε, οι ορισμοί για τον Τρίτο Τομέα αναφέρονται κυρίως στο «τι δεν περιλαμβάνει ο όρος». Όταν όμως επιχειρείται να περιγραφεί με θετικό περιεχόμενο, οι έννοιες που χρησιμοποιούνται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αφορούν την «κοινωνία των πολιτών»[9] -με κύρια αφετηρία την πολιτική επιστήμη, τον «αλτρουισμό και τη φιλανθρωπία», και τον «εθελοντισμό».

2.1 Η κοινωνία των πολιτών

Ο έννοια της «κοινωνίας των πολιτών» απασχόλησε πολλές φορές τη δυτική σκέψη. Από την ελληνική αρχαιότητα και τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 που αναβίωσε ως αίτημα και διεκδίκηση από το κίνημα «Αλληλεγγύης» στην Πολωνία. Από τη φύση του ο όρος φέρει ένα θετικό, ελπιδοφόρο μήνυμα[10].

Ωστόσο στη σύγχρονη μετάφρασή του δεν στερείται ασαφειών και διαφορετικών νοηματοδοτήσεων. Αλλά και η «ιδεολογία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο αναφορικά με την οπτική γωνία που θεωρούμε το αντικείμενο της κοινωνίας των πολιτών» (Cohen and A.Arato, 1992: xvi). Η διαμόρφωση του όρου και το περιεχόμενό του, οφείλεται σε ένα βαθμό στα αντιμαχόμενα θεωρητικά ρεύματα που αναδύθηκαν μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κυρίως στην πολιτική θεωρία και τη φιλοσοφία. Δηλαδή τις θεωρίες των «Ελίτ» και του «Πλουραλισμού» για τις

[9] Μια έννοια που πολύ δυναμικά εμφανίζεται στο λεξιλόγιο των ερευνητών του τρίτου τομέα.
[10] «κάτι που θα θέλαμε όλοι να το βιώνουμε ή να το προσεγγίζουμε»

σύγχρονες δημοκρατίες, τον «προσανατολισμένο στα ατομικά δικαιώματα Φιλελευθερισμό» ενάντια στον «Κοινοτισμό» και τέλος, τους υπέρμαχους του «Κράτους Πρόνοιας» απέναντι στον «Νεοσυντηρητικό Αντιετατισμό» (1992: 3).

Είναι σημαντικό προσπαθώντας να χαρτογραφήσουμε τον Τρίτο Τομέα, να αναφερθούμε στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της «κοινωνίας των πολιτών». Η προσέγγιση του γράφοντα σε αυτό το πεδίο, αφορά κυρίως την οριοθέτηση σε σχέση με το τι περιλαμβάνει και τι όχι ο όρος, με απώτερο στόχο τη διερεύνηση της υπόθεσης αν ο τρίτος τομέας είναι δυνατό να αναλυθεί με τα ίδια ερμηνευτικά «εργαλεία».

Ως μια πρωταρχική προσέγγιση «χαρτογράφησης», η κοινωνία των πολιτών καλύπτει το κοινωνικό πεδίο που ορίζεται ανάμεσα στο κράτος και το άτομο. Δεν υπάρχει ωστόσο μια ξεκάθαρα κοινή τοποθέτηση για το αν η αγορά ή η οικονομία αποτελεί ένα μέρος της (Folley and Edwards, 1996: 38). Αλλά και η οικογένεια δεν συμπεριλαμβάνεται συνήθως στη σύγχρονη χρήση του όρου.

Το πρόβλημα της οριοθέτησης δεν είναι σίγουρα καινούριο στο βαθμό που αφορά και τον παραδοσιακό διαχωρισμό ανάμεσα στην ιδιωτική (private) και τη δημόσια σφαίρα (public) της κοινωνικής ζωής, τις διαφορετικές ιστορικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις της κοινωνίας απέναντι στην πολιτική εξουσία[11], και τελευταία της σύγχρονης τριχοτόμησης του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού σε επιμέρους πεδία. Μια σύντομη ιστορική αναδρομή του όρου στις εποχές που εμφανίσθηκε και στις οπτικές των κυριοτέρων θεωρητικών που τις εξέφρασαν, θα μας διαφωτίσει στο να αντιληφθούμε τις προβληματικές που αναπτύσσονται σήμερα, αλλά και το ιστορικό, ιδεολογικό και ερμηνευτικό υπόβαθρό τους.

Οι Cohen και Arato εντοπίζουν την καταγωγή της έννοιας και την πρώτη της εμφάνιση στην αρχαία Ελλάδα. Ο όρος

[11] με τη μορφή του εθνικού κράτους, όταν αυτό εμφανίζεται ιστορικά.

«πολιτική κοινωνία», κατά τον Αριστοτέλη, περιελάμβανε όλες τις μορφές της κοινωνικής συμβίωσης από την οικογένεια έως την κοινωνία ολόκληρη. Δεν υπήρχε επιπλέον η διάκριση μεταξύ των όρων κοινότητα- κοινωνία. Το διαχωρισμό πολιτικής εξουσίας και κοινωνίας αντικαθιστούσε το «πόλη - οίκος». Αλλά και πάλι η ευρύτερη κοινωνία θεωρούνταν ως μια προέκταση της οικογένειας (Cohen and Arato, 1992: 84- 85). Συνεπώς ο όρος μπορεί να εκληφθεί και ως η κοινωνία ολόκληρη με αντίθετο της την «κοινωνία της βαρβαρότητας». Το σημαντικό στοιχείο που διέκρινε ο Αριστοτέλης, είναι η ετερογένεια των συστατικών μερών της πολιτικής κοινωνίας και ο πλουραλισμός της, που όλα μαζί συνέθεταν τη βάση για μια «καλή ζωή». Σύμφωνα με τον Muukonenn, ως πυρήνα της πολιτικής κοινωνίας θεωρούσε τη μεσαία τάξη, γιατί είναι αυτή που έχει τους λιγότερους εχθρούς σε σχέση με τους πλούσιους και τους φτωχούς (Muukkonen, 2000a). Στην αρχαία Ρώμη ο όρος «societas civilis» είχε σχεδόν ταυτόσημο περιεχόμενο με την «πολιτική κοινωνία».[12]

Κατά το Μεσαίωνα, ο διαχωρισμός λάμβανε χώρα ανάμεσα στην εξουσία του πρίγκιπα και το λαό (Cohen and Arato, 1992: 86). Ένας συγγενής ιστορικός ετυμολογικός όρος είναι «*bürgerliche gesellschaft*» που αναφερόταν στην κοινότητα/ κοινωνία του κάστρου/ πόλης. Δηλαδή την κοινωνική ζωή που αναπτύσσονταν έξω από το άμεσο περιβάλλον του πρίγκιπα (Muukkonen, 2000a). Δύο από τους γνωστότερους εκπροσώπους της περιόδου της Μεταρρύθμισης, ο Machiavelli και ο Hobbes, αναφέρονταν στην κοινωνία των πολιτών με τον ίδιο ακριβώς

[12] Οι όροι «πολιτική κοινωνία» (political society) και «κοινωνία των πολιτών» (civil society), χρησιμοποιούνται με ταυτόσημο περιεχόμενο στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας. Αυτό οφείλεται στο ότι οι όροι «civitas» και «πόλις» περιέγραφαν, στην ουσία, μια κοινωνία που ο διαχωρισμός μεταξύ κράτους (πολιτικής εξουσίας) και κοινωνίας δεν ήταν νοητός. Η εναλλαγή της χρήσης των δύο όρων διακρίνεται, επίσης, και στην ιστορία της οικονομικής επιστήμης, όπου «Civil Economy» και «Political Economy» είχαν ακριβώς το ίδιο νόημα. Η διάκριση γίνεται φανερή κυρίως τον 19ο αιώνα μεταξύ «κράτους- πολιτικής κοινωνίας» (political society) και «εκτός του κράτους- κοινωνίας των πολιτών» (civil society) (Porta and Scazzieri, 1997: 10).

τρόπο με τον όρο civitas. Οι Porta και Scazzieri επισημαίνουν ότι ο Hobbes ταύτιζε την Κοινωνία των Πολιτών με την πολιτεία, στο βαθμό που εξέφραζε τα ίδια συμφέροντα με αυτά της κοινωνίας ολόκληρης (Porta and Scazzieri, 1997: 10).

Η τομή στη δυτική σκέψη πραγματοποιείται την περίοδο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και ιδιαίτερα από τα τέλη του 17ου και ολόκληρο τον 18° αιώνα. Οι ιδέες του Φιλελευθερισμού και ιδιαίτερα η επίδραση των οικονομολόγων του Σκωτικού Διαφωτισμού, ωθούν στο διαχωρισμό πολιτείας-εξουσίας και κοινωνίας, με ιδιαίτερη αναφορά στην ελεύθερη αγορά. Ενώ τα θεμελιώδη δικαιώματα του πολίτη διαμορφώνονται μέσα από τη διεκδίκηση των όρων του status negativus. Το κράτος (με την έννοια της πολιτικής εξουσίας) αποτελεί φραγμό στην ελευθερία των πολιτών όταν αυτή εκφράζεται μέσα από την ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα. Για πρώτη φορά αναγνωρίζεται ότι οι πρακτικές της πολιτικής εξουσίας δεν συμπίπτουν αναγκαστικά με τα συμφέροντα της κοινωνίας. Ταυτόχρονα, διαχωρίζεται το ιερό από το πολιτικό. Η οπτική της κοινωνίας θεωρείται μέσα από το άτομο (individual) το οποίο, κατά τον Ferguson, διακατέχεται από τα φυσικά χαρίσματα της φιλίας και της αμοιβαιότητας απέναντι στην κοινωνία, γιατί ακριβώς οι άνθρωποι ενστικτωδώς έχουν την ανάγκη των άλλων, όπως επισημαίνει ο Seligman (Seligman, 1993: 144). Ο ίδιος υπογραμμίζει ότι για τον A. Smith το πεδίο της κοινωνίας των πολιτών δεν είναι απλά ένας ουδέτερος χώρος οικονομικής συνδιαλλαγής, όπου τα άτομα παράγουν και εμπορεύονται τα προϊόντα τους. Αλλά μία «ηθική αρένα» όπου το ατομικό οικονομικό συμφέρον και η ατομική περιουσία δημιουργούν την κοινωνική αμοιβαιότητα και την ατομική αναγνώριση από τους άλλους (1993: 144-145). Σύμφωνα με αυτές τις οπτικές, η κοινωνία των πολιτών βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία. Η κοινωνία των πολιτών είναι η αγορά. Αλλά ενώ διαφαίνεται ο διαχωρισμός μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών, πρέπει να σημειωθεί ότι τον 18° αιώνα το κράτος δεν είχε τη μορφή

του 19ου με τη συγκέντρωση εξουσίας, την παντοδυναμία του εθνικού κράτους. Γι αυτό το λόγο, τουλάχιστον όπως τον αντιλαμβάνεται ο Ferguson[13], το κράτος ενυπάρχει στην κοινωνία των πολιτών με τη μορφή του «ελάχιστου κράτους», ως εγγυητής της αρνητικής ελευθερίας (Porta and Scazzieri, 1997: 11, Neocleous 1996: 1).

Το 19ο αιώνα ξεχωρίζουν οι απόψεις των Μαρξ και Hegel. Οι Neocleous και Mukkonen αναλύοντας τις απόψεις του Hegel, υποστηρίζουν ότι διαχωρίζει ουσιαστικά την κοινωνία των πολιτών από το κράτος και διακρίνει τρία ξεχωριστά πεδία. Το κράτος, την οικογένεια και την κοινωνία των πολιτών. Στο πλαίσιο της οικογένειας το ενοποιητικό στοιχείο είναι αυτό του κοινού προορισμού και της αγάπης μεταξύ των μελών της που αμβλύνει τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις στο εσωτερικό της. Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί πεδίο σύγκρουσης συμφερόντων, όπου τη θέση της αγάπης λαμβάνει η ατομική ιδιοκτησία ως χαρακτηριστικό στοιχείο[14] αναγνώρισης. Και το κράτος που συμβιβάζει, διευθετεί και καθοδηγεί, ανάλογα με τις ανάγκες του, τις δύο πρώτες σφαίρες της ανθρώπινης συνύπαρξης[15] (Neocleous 1996: 3-5, Muukkonen, 2000a). Ο Hegel παρόλο που διαχωρίζει ουσιαστικά το κράτος από την κοινωνία των πολιτών σημειώνει, όπως και ο Μαρξ, την αναγκαιότητα του πρώτου[16] για την ύπαρξη της δεύτερης. Επιπλέον, αυτές οι δύο σφαίρες αλληλοσυνδέονται μέσα από μια

---

[13] Κατά τους Porta, Scazzieri και Neocleous

[14] Συμφωνώντας με τους στοχαστές του Σκωτικού Διαφωτισμού, ότι το πεδίο της κοινωνίας των πολιτών χαρακτηρίζεται από την αμοιβαιότητα και την αμοιβαία αναγνώριση (Seligman, 1993: 152).

[15] Για τον Hegel, η οικογένεια είναι η πρώτη κατά σειρά ηθική βάση που στηρίζεται το κράτος, ενώ οι επιχειρήσεις και συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών αποτελούν τη δεύτερη (M. Neocleous 1996: 2- 3)

[16] Με διαφορετικές αντιλήψεις, ωστόσο, για το κράτος. Ο Hegel οραματιζόμενος την ενδυνάμωσή του, ενώ ο Μαρξ την τελική του εξαφάνιση. Αν και, για τον Hegel, δεν γίνεται πολλές φορές σαφές για το αν αναφέρεται στην μορφή που είχε λάβει το κράτος την εποχή του ή σε μια επιθυμητή, μελλοντική του μορφή. Επιπλέον, επιλέγει εναλλασσόμενα, αντικρατικές και υπέρ του κράτους θέσεις, στην προσπάθεια του να αναλύσει τη σχέση «κράτους- κοινωνίας των πολιτών». Γι αυτό ευθύνονται, εν μέρει, οι διαφορετικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις που συνέθεσε για τη διαμόρφωση της θεωρίας του (J. Cohen and A.Arato, 1992: 92)

σειρά μηχανισμούς όπως οι «θεσμοί αστυνόμευσης»[17]. Είναι σαφές ότι η «κοινωνία των πολιτών» κατά τον Hegel περιλαμβάνει την αγορά (market) αλλά και διάφορες άλλες κοινωνικές οργανώσεις που θα μπορούσαμε σήμερα να τις εντάξουμε στον σύγχρονο όρο του «Τρίτου Τομέα» και τις οποίες διακρίνει και ο ίδιος ο Hegel. Τις θεωρεί αναγκαίες για την προστασία του ατομικού συμφέροντος (Muukkonen, 2000a), ως «ενδιάμεσα σώματα οργάνωσης που περιορίζουν την ηγεμονική γραφειοκρατία και παρέχουν ένα πεδίο δημόσιας ελευθερίας» (Cohen and Arato, 1992: 92).

Ο Hann και Seligman προσδιορίζουν τη άποψη του Μαρξ που συνοψίζεται στο ότι «η κοινωνία των πολιτών είναι μια ψευδαίσθηση που πρέπει να αποκαλυφθεί»[18]. Η φαινομενική ελευθερία που παρέχει στο άτομο υποκρύπτει τις σχέσεις εκμετάλλευσης της καπιταλιστικής κοινωνίας (Hann, 1996: 4) και αποτελεί ένα πεδίο αντιπαράθεσης και σύγκρουσης διαφορετικών συμφερόντων (Seligman, 1993: 155).

Ευθυγραμμισμένος με την Μαρξική οπτική, ο Gramsci αναγνωρίζει την παντοδυναμία της αστικής τάξης στην οικονομία και την κρατική υπερδομή. Αλλά και την ιδεολογική της δύναμη που στηρίζεται σε μη οικονομικούς θεσμούς όπως η εκκλησία, τα δίκτυα της γειτονιάς και οι πολιτιστικές οργανώσεις. Όμως σημειώνει ότι οι τελευταίες αυτές δομές αποτελούν τα «προπύργια της άμυνας» της Μπουρζουαζίας σε περιόδους

---

[17] Μια συγγενής μετάφραση του όρου «αστυνόμευση» που χρησιμοποιεί ο Hegel, για να περιγράψει «όχι το σώματα που είναι επιφορτισμένα με την επιβολή του νόμου». Δηλαδή την αστυνομία. Αλλά όλους εκείνους τους μηχανισμούς και θεσμούς που βρίσκονται στο ενδιάμεσο μεταξύ του ατομικού και της κοινωνική ολότητας, και αφορούν τους τομείς της εκπαίδευσης, της πρόνοιας, της ανακάλυψης αποικιών κλπ. (Neocleous 1996: 3). Η διατύπωση αναφέρεται ακριβώς στο ρόλο του κράτους ως ηθικής υπόστασης, κατά τον Hegel, και της οπτικής του για το ρόλο του ως ανώτερης οντότητας από τις τρεις σφαίρες της «ηθικής ζωής» (οικογένεια, κράτος, κοινωνία των πολιτών) και που είναι επιφορτισμένη με το καθήκον να διευθετεί τις ανάγκες των άλλων δύο.

[18] Είναι γνωστή η αντιπαράθεση για το νόημα που προσδίδει ο Μαρξ στον όρο «*bürgerliche gesellschaft*». Μεταφράζεται ως civil society, αλλά και ως bourgeois society (αστική κοινωνία) (βλ. Γεωργιάδου στο E. Gellner 1994: 20-21). Σύμφωνα με τον Neocleous, ο Μαρξ χρησιμοποιεί τον όρο και με τις δύο έννοιες (1996: 18-19, βλ. και Δημούλης, 2001: 27- 30).

οικονομικής κρίσης, όπου οι κατασταλτικοί μηχανισμοί είναι ανεπαρκείς για να επιβάλλουν τα συμφέροντα της. Οι Keane, Cohen και Arato σε αυτή τη θεώρηση τους για τις απόψεις του Gramsci, καταλήγουν στη διαπίστωσή ότι «τακτικό πλεονέκτημα θα αποκτήσει το προλεταριάτο αν «καταλάβει αυτές τις στρατηγικής σημασίας θέσεις» (Keane, 1998: 14-15, Cohen and Arato, 1992: 143). Ο Gramsci περιλαμβάνει στον όρο της «κοινωνία των πολιτών» για πρώτη φορά την οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα, ενώ αποκλείει την αγορά, αντίθετα με τους Hegel και Μαρξ.

Η σύγχρονη αναβίωση του όρου οφείλεται, όπως προαναφέρθηκε, στην αντίσταση ενάντια στα καταπιεστικά καθεστώτα της ανατολικής Ευρώπης (Geremek, 1998, Connor, 1998) αλλά και την πάλη ενάντια στις δικτατορίες χωρών της Αμερικής. Το ζητούμενο ήταν η κοινωνία των πολιτών ως χώρος ελευθερίας ενάντια στα ολοκληρωτικό κράτος. Το ερώτημα όμως παραμένει για την ανάγκη χρήσης του όρου στις σύγχρονες δημοκρατίες. Οι επιρροές από τον Διαφωτισμό και τα ατομικά δικαιώματα είναι σαφείς στη σύγχρονη χρήση του όρου. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το τι εννοούμε και τι παραλείπουμε. Υπάρχουν «πολλές κοινωνίες των πολιτών» (Folley and Edwards, 1996, 1998).

Στο βαθμό που ο όρος στη σύγχρονη χρήση του εμπεριέχει τόσο ένα, λίγο ή πολύ, καθορισμένο πεδίο αναφοράς μέσα στην κοινωνία, όσο και οράματα- ερμηνείες που είναι συνυφασμένες με αυτόν, θα πρέπει να διαχωριστεί στις δύο αυτές συνιστώσες και να εξεταστεί ξεχωριστά.

Στην προσπάθεια «χαρτογράφησης» του πεδίου που αναφερόμαστε θα πρέπει, κατ αρχάς, να οριοθετήσουμε τα «αδιαπραγμάτευτα» άκρα. Η κοινωνία των πολιτών καλύπτει ολόκληρο το κοινωνικό πεδίο ανάμεσα στο κράτος και το άτομο, ως χώρος κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων. Ένα κεντρικό ζήτημα παραμένει αν

αποκλείεται ο τομέας της αγοράς από το περιεχόμενό της. Ορισμένοι συγγραφείς το υποστηρίζουν είτε για λειτουργικούς και ερευνητικούς λόγους, είτε γιατί τον περιγράφουν με όρους μη κερδοσκοπικούς, ενώ κάποιες φορές τον ταυτίζουν λαθεμένα με τον Τρίτο Τομέα. Η σύγχρονη κοινωνία των πολιτών θα πρέπει να διαχωριστεί από την έννοια του ιδιοτελούς κέρδους και του ανταγωνισμού που χαρακτηρίζει την αγορά[19] (Cohen and A.Arato, 1992, Porta and Scazzieri 1997, Hadenius and Uggla, 1996, Muukonnen, 2000a). Ενώ μια άλλη κατηγορία επιστημόνων είτε δεν θεωρούν το διαχωρισμό αναγκαίο για τη δική τους προσέγγιση (Gellner, 1994, O' Connell, 2000), είτε θεωρούν την οικονομία και τον ανταγωνισμό αναπόσπαστο μέρος του όρου (αντιεξουσιαστικές, μαρξιστικές οπτικές), ενώ σε πολλές άλλες περιπτώσεις δεν είναι σαφές αν την συμπεριλαμβάνουν στον όρο. Η οικογένεια, κατά δεύτερο λόγο, εκτός από τους Cohen και Arato, φαίνεται να απουσιάζει στους ορισμούς των περισσότερων επιστημονικών συνδρομών ή να μην αποτελεί σημαντικό μέρος της οικοδόμησης του όρου.

Το δεύτερο σκέλος αναφέρεται στο εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου, όπου και εκεί τα προβλήματα προσδιορισμού δεν είναι λιγότερα.

Οι Cohen και Arato, στην πιο ολοκληρωμένη μέχρι σήμερα μελέτη του αντικειμένου, περιγράφουν την κοινωνία των πολιτών ως «μια σφαίρα κοινωνικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην οικονομία και το κράτος» που απαρτίζεται από την οικογένεια, τις οργανώσεις (κυρίως τις εθελοντικές), τα κοινωνικά κινήματα και διάφορες μορφές δημόσιας επικοινωνίας. Ενώ τη διαχωρίζουν σαφέστατα από το πολιτικό πεδίο (κοινοβούλια, πολιτικές οργανώσεις και κόμματα) αλλά και το οικονομικό, γιατί η αγορά έχει πλέον τη δική της αυτονομία και πολλές

[19] Το πρόβλημα όμως παραμένει εφ' όσον δεν διαχωρίζονται από τον Τρίτο Τομέα οι λεγόμενες εμπορικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (commercial non- profits), οι οποίες έχουν περισσότερα κοινά με τον τομέα της αγοράς, παρά με τον εθελοντισμό.

φορές έρχεται αντιμέτωπη με τα συμφέροντα της κοινωνίας γενικά, συνεπώς και με την κοινωνία των πολιτών[20] (1992: viii- ix).

Οι Folley και Edwards διακρίνουν δύο κύριες κατηγορίες κοινωνίας πολιτών. Η πρώτη βασίζεται στην ηθική του Σκωτικού Διαφωτισμού, και την οπτική του de Tocqueville που δίνει έμφαση στην συμμετοχή του πολίτη σε οργανώσεις, ως πρότυπο λειτουργίας της δημοκρατίας. Ενώ η δεύτερη γεννιέται από την αντίσταση στα καταπιεστικά καθεστώτα της κομμουνιστικής Πολωνίας και των δικτατοριών της Αμερικής. Η διαφορά έγκειται ότι στην δεύτερη θεώρηση η κοινωνία των πολιτών λειτουργεί ως αντίβαρο στο κράτος, ενώ στην πρώτη το κράτος αποτελεί κάποιου είδους εγγυητή για τη δημοκρατία (Folley and Edwards, 1996: 39). Η διαφορετική ιστορική εμπειρία οδήγησε σε διαφορετικές διεκδικήσεις, και συνεπώς, σε διαφορετικές εννοιολογικές προσεγγίσεις.

Ο Seligman δέχεται, επίσης, ότι η σύγχρονες έννοιες της κοινωνίας των πολιτών βασίζονται στους Σκωτσέζους Κλασσικούς και διακρίνει δυο ευρύτερες σύγχρονες χρήσεις του όρου. Η μια ταυτίζεται με τον όρο «δημοκρατία» και ιδιαίτερα στην «ιδιότητα του πολίτη», όπως την αντιλαμβάνεται ο Marshall, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην ηθική διάσταση της ατομικότητας που παραπέμπει δευτερευόντως και στη γνωστή διαμάχη κοινοτισμού- κοινωνίας των πολιτών (Seligman, 1993: 157-159). Ενώ υπογραμμίζει τη ευρύτατη χρήση του όρου ως σλόγκαν, που υποκρύπτει τη νεοφιλελεύθερη κριτική ενάντια στο κοινωνικό κράτος (1992: 201).

Για τον Gellner η κοινωνία των πολιτών ενυπάρχει σε μια κοινωνία όταν δεν είναι σαφές «ποιος είναι το αφεντικό». Δηλαδή όταν δεν υπάρχει ανισοκατανομή στις δυνάμεις της αγοράς και της κοινωνίας (Gellner, 1994: 262-263). Περαιτέρω,

[20] Ο διαχωρισμός της αγοράς, κατά τους Cohen and Arato, έχει σημασία στις δυτικές κοινωνίες, σε αντιδιαστολή με τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ όπου η οικονομική ελευθερία αποτελούσε αίτημα και διεκδίκηση, συνυφασμένη στην χρήση του όρου «κοινωνία των πολιτών».

αυτή η ισορροπία επιτυγχάνεται και με τον υπολογισμό του κράτους στην εξίσωση: «Είναι μια κοινωνία στην οποία το πολίτευμα και η οικονομία είναι διαχωρισμένα. Το πολίτευμα συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων, αλλά μπορεί και πράγματι ελέγχει τις υπερβολές του ατομικού συμφέροντος. Το κράτος με τη σειρά του ελέγχεται από θεσμούς που έχουν μια οικονομική βάση» (1994: 282).

Προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκεται και ο ορισμός του Keane, δίνοντας έμφαση στην αμφίδρομη σχέση κοινωνίας των πολιτών και κράτους: «..... η κοινωνία των πολιτών είναι ένας ιδεότυπος (με την Βεμπεριανή χρήση του όρου) που περιγράφει και οραματίζεται ταυτόχρονα ένα σύνθετο και δυναμικό σύστημα από νομικά κατοχυρωμένους μη κυβερνητικούς θεσμούς που τείνουν να είναι μη βίαιοι, με δική τους ξεχωριστή οργάνωση και δραστηριότητα, και μονίμως σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους αλλά και με τους κρατικούς θεσμούς που οριοθετούν, (ή ενδεχομένως) απαγορεύουν αλλά και καθιστούν δυνατές τις δραστηριότητες τους» (Keane, 1998: 6).

Τέλος ο O' Connell, απορρίπτει την ανίχνευση του όρου με βάση των διαχωρισμό σε τομείς της κοινωνίας, υπογραμμίζοντας συνολικά τη συμβολή όλων (και την αναγκαιότητα της συμβολής) στην οικοδόμηση της κοινωνίας των πολιτών. Το κράτος με τη νομοθεσία, η ιδιωτική κερδοσκοπική πρωτοβουλία με τις δωρεές-συνδρομές της σε μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες κλπ. Η κοινωνία των πολιτών αποτελεί μια νέα διάσταση που είναι πολύ μεγαλύτερη από το άθροισμα των συμβαλλόμενων παραγόντων (O' Connell, 2000: 471-477).

Αν προσπαθούσαμε να κωδικοποιήσουμε τις σύγχρονες χρήσεις του όρου «κοινωνία των πολιτών», θα διακρίναμε τρεις γενικές κατηγορίες:

1. Η πρώτη αφορά μια αποστασιοποιημένη, περιγραφική και αποφορτισμένη ιδεολογικά χρήση. Δηλαδή τα «πυκνά δίκτυα οργανώσεων» που διαδραματίζουν σημαντικό και

πολυδιάστατο ρόλο σε μια δημοκρατική κοινωνία, και απαρτίζονται από πρόσωπα που δεν αποσκοπούν σε στενά ατομιστικά οφέλη. Περιλαμβάνεται δηλαδή όλο το φάσμα των κοινωνικών οργανώσεων, από τα άτυπα δίκτυα μέχρι τις επίσημες οργανώσεις του Τρίτου Τομέα αλλά και τα κοινωνικά κινήματα. Συνήθως στη σύγχρονη χρήση, ο τομέας της αγοράς δεν συμπεριλαμβάνεται στον όρο (βλ. σχήμα 1).

2. Η δεύτερη κατηγορία νοηματοδοτεί στον όρο ένα πεδίο κοινωνικής ελευθερίας με τη μορφή «αντίβαρου» στο κράτος και την αγορά, τόσο με όρους πολιτικούς, αλλά και οικονομικούς[21]. Μια σαφής θεώρηση μέσα από την οπτική της πλουραλιστικής δημοκρατίας.
3. Η τρίτη κατηγορία είναι μια πιο ένθερμη εκδοχή της δεύτερης. Η κοινωνία των πολιτών είναι όραμα, διεκδίκηση για μεγαλύτερη ελευθερία, για οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, για τη δημιουργία του «κοινωνικού καπιταλισμού». Αφορά τις πιο αισιόδοξες εκφάνσεις της αμοιβαιότητας, της πλουραλιστικής δημοκρατίας, της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου, της κοινωνίας της αλληλεγγύης αλλά και της συναίνεσης. Μια «ρεαλιστική ουτοπία»[22] που πραγματοποιείται με την αμοιβαιότητα και την κοινή προσπάθεια μέσα από μια, σε πολλές περιπτώσεις, ιστορικιστική προσέγγιση της κοινωνικής εξέλιξης.

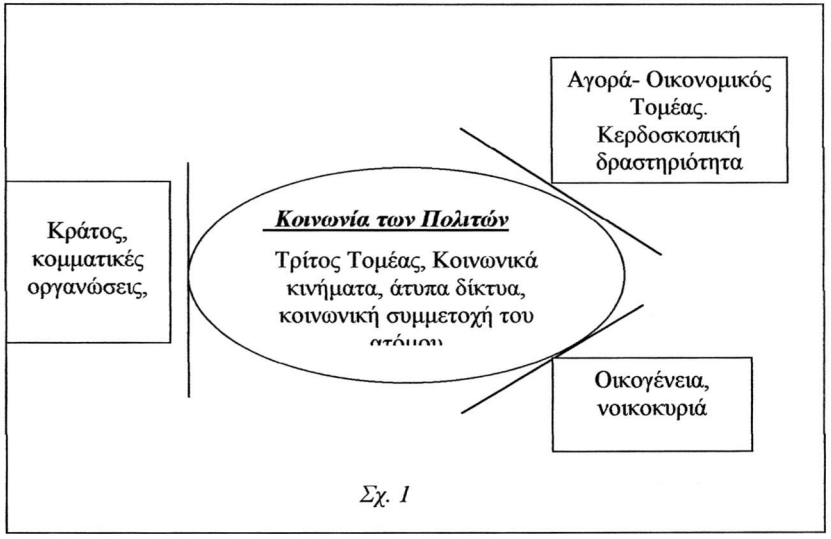
Οι ιδιαίτερες προσεγγίσεις του όρου είναι τόσες πολλές που είναι συνήθως δύσκολο να γίνει κατανοητό πως χρησιμοποιείται ακριβώς σε κάθε περίπτωση. Ωστόσο, το ερώτημα

---

[21]Εδώ θα μπορούσαμε να εντάξουμε και τις νεοφιλελεύθερες οπτικές και το αίτημα για «λιγότερο κράτος». Δηλαδή σε πιο συγκεκριμένες προτάσεις και διεκδικήσεις λειτουργικού χαρακτήρα, όπου το κράτος εγκαταλείπει παραδοσιακά πεδία της σφαίρας επιρροής του, προς όφελος της κερδοσκοπικής και μη κερδοσκοπικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

12 Δανειζόμενος τον όρο «Real Utopias», όπως τον περιγράφει ο Eric Olin Wright στο : J. Cohen and J. Rogers, 1995: ix

παραμένει για τους λόγους που εισήλθε ο όρος στο κοινωνιολογικό και πολιτικό λεξιλόγιο, ιδιαίτερα με την τρίτη μορφή που αναφέρθηκε.

Σχ. 1

Αλλά υπάρχει και προβληματισμός για την επιστημονικότητα της χρήσης του, στο βαθμό που νέοι επιστημονικοί όροι και ερευνητικά εργαλεία προϋποθέτουν την a priori αποδοχή της κοινωνίας των πολιτών σε ένα σαφώς καθορισμένο ιδεολογικό πεδίο. Για παράδειγμα, έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου (social capital) που πηγάζει από τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (civil society organizations), στηρίζεται στην ύπαρξη μιας πραγματικής κοινωνίας πολιτών ανάμεσα σε ίσα υποκείμενα (Putnam, 1994). Αλλά και κάποιες άλλες θεωρήσεις καθιστούν την επιστημονική χρήση του προβληματική, έστω και αν χρησιμοποιείται ως ιδεότυπος:

1. Ο όρος χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό για να περιγράψει μια κοινωνία συναίνεσης όπου οι τυχόν

αντιθέσεις αποτελούν γόνιμο δημοκρατικό στοιχείο. Η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική. Μέσα στο εσωτερικό της κοινωνίας των πολιτών δεν υπάρχουν μονάχα γόνιμες αντιπαραθέσεις. Η Πλουραλιστική Δημοκρατία δεν έχει μια ομοιογενή ιδεολογική υπόσταση, μια εκ των προτέρων συναίνεση αποδοχής του πολιτικού συστήματος, ώστε η αντιπαράθεση να έχει τελικό αποτέλεσμα τη βελτίωση του. Υπάρχουν κοινωνικές κατηγορίες και ιδεολογικές οργανώσεις που έχουν στόχο την πλήρη αποδιοργάνωση από τα άκρα (Αριστεριστές, Αναρχικοί, Ακροδεξιές Οργανώσεις), αλλά και από μέσα (παραθρησκευτικές μεσσιανικές οργανώσεις κλπ). Με αυτή την οπτική, η εμπιστοσύνη (trust) και η αμοιβαιότητα της κοινωνίας των πολιτών, σε αντιδιαστολή με τον ανταγωνισμό (competition) του τομέα της αγοράς, δεν υφίσταται ως καθολικό χαρακτηριστικό στοιχείο παρά μόνο σε ιδεολογικά ομοιογενείς κοινωνίες και σε ιδανικές συνθήκες.

2. Εκτός από τις ιδεολογικές οργανώσεις υπάρχουν και οι εγκληματικές οργανώσεις που τις περιλαμβάνει και αυτές ο όρος (Οργανωμένο Έγκλημα), «όπου η εμπιστοσύνη και το αμοιβαίο όφελος μπορεί να ευεργετούν τα μέλη της αλλά σίγουρα δεν ευεργετούν ολόκληρη την κοινωνία» (Carothers 1999: 4).
3. Το γενικό συμφέρον δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με το ατομικό. Ο σύγχρονος «Προσαρμόσιμος Άνθρωπος», κατά τον Gellner (1994: 158-160), ως μέλος δύο ή περισσότερων «τμηματικών κοινωνιών», είναι δυνατό στο πλαίσιο της μιας να λειτουργεί ατομιστικά εις βάρος του «κοινού καλού» και σε κάποια άλλη που είναι μέλος να ενεργεί υπέρ του κοινού οφέλους[23]. Αλλά και πάλι,

[23] Ο Gellner περιγράφει τον «modular man» («συναρμοζόμενος» κατά τη μετάφραση της Β. Γεωργιάδου, καλύτερα από το «προσαρμόσιμος» του μεταφραστή), ο οποίος είναι ταυτόχρονα εξισωτιστής και ατομικιστής (βλ. Γεωργιάδου 1994: 31-33, Gellner (1994: 158-160). Επίσης για την

αν μια προσωπική επιλογή βρίσκεται αντιμέτωπη ευθέως με το δίλημμα «ατομικό ή κοινωνικό όφελος», πολλές φορές η ιδιοτέλεια υπερισχύει[24]. Επιπλέον τα δημόσιο συμφέρον έχει πολλές όψεις και δημιουργεί αντικρουόμενες, πολλές φορές, διεκδικήσεις που έχουν ωστόσο «αγνά κίνητρα»[25] (Carothers, 1999: 2-3). Τέλος, σε μια σειρά από ζητήματα, το συλλογικό όφελος θεωρείται από ιδιαίτερες ιδεολογικές αντιλήψεις[26].

4. Οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται για έναν συγκεκριμένο κοινό σκοπό δεν έχουν πάντοτε την ίδια πολιτική, οικονομική δύναμη. Εδώ ίσως θα πρέπει να ξανασκεφτούμε την διπλή σημασία που αποδίδει ο Marx στον όρο: «Ως κοινωνία των πολιτών αλλά και ως αστική κοινωνία». Με σημαντική, ωστόσο, ποιοτική διαφοροποίηση στις σύγχρονες κοινωνίες. Αν και δημιουργούνται και αναπτύσσονται διαστρωματικά, η ανισοκατανομή ισχύος σε διαφορετικές οργανώσεις συναρτάται άμεσα από την πολιτική και οικονομική δύναμη των μελών της. Με αυτή την οπτική είναι δυνατό να διαχωριστούν οι οργανώσεις σε μπουρζουά (bourgeois society organizations), σε διαστρωματικής αποδοχής και συμμετοχής οργανώσεις (συνήθως υπερτοπικές), και στις υπόλοιπες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών[27]. Χωρίς αυτό να σημαίνει

πληρέστερη ανάλυση του όρου του Gellner «τμηματικές κοινωνίες» (segmetary societies) βλ. Γεωργιάδου 1994: Εισαγωγή, Gellner 1994 και του όρου «διπλή σκέψη» (δανεισμένος όρος από το «1984» του G. Orwell) ο.π

[24] Στη θεωρία, το δίλημμα αυτό περιγράφεται με διάφορους όρους, όπως «το δίλημμα του φυλακισμένου» ή το πρόβλημα του λαθρεπιβάτη (free riding) (βλ. και δεύτερο μέρος).

[25] Το παράδειγμα που επικαλείται ο Carothers, μεταξύ άλλων, είναι η αντίθεση που δημιουργεί το δημόσιο αγαθό του καθαρού περιβάλλοντος, σε σχέση με το κοινό όφελος από την φθηνή αλλά αντιοικολογική παραγωγή ενέργειας.

[26] Για παράδειγμα, η επιβολή θανατικής ποινής ως μορφή αντιεγκληματικής πολιτικής στις Η.Π.Α

[27] Εδώ αντίστοιχα παραδείγματα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε: Τις εφοπλιστικές ενώσεις ή τον Σ.Ε.Β, τις οικολογικές οργανώσεις, και στην τρίτη περίπτωση, μια οργάνωση ανέργων ή εργατών.

ότι οι τρεις αυτοί τύποι βρίσκονται σε αντιπαράθεση ή ότι δεν δραστηριοποιούνται ενίοτε για κοινούς σκοπούς.

Είναι ίσως σημείο των καιρών να γεννιόνται και να νοηματοδοτούνται όροι στο κοινωνιολογικό λεξιλόγιο, όχι απλά ουδέτεροι, υπό διερεύνηση, ή αποστασιοποιημένα περιγραφικοί. Αλλά όροι που θα έλεγε κανείς διαδίδονται μέσω ενός ιδιόμορφου «επιστημονικού μάρκετινγκ»: Κοινωνία της ευημερίας, παγκοσμιοποίηση και κοινωνία των πολιτών, Προνοιακός Πλουραλισμός κ.α», έχουν συνυφασμένες στο περιεχόμενο τους τις έννοιες της ισότητας, της αλληλεγγύης, του συνθήματος, της κοινωνίας «όλων προς όλους μας». Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι αυτοί οι όροι έχουν περάσει με ευκολία στο καθημερινό λεξιλόγιο των Μ.Μ.Ε και των μαχόμενων κοινοβουλευτικών πολιτικών σχεδόν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Όπως υποστηρίζει ο Rieff, «αν αναφέρεται η Κοινωνία των Πολιτών στους υψηλούς - ηθικούς σκοπούς μονάχα, τότε ο όρος είναι θεολογικός παρά κοινωνιολογικός και πολιτικός» (Carothers, 1999: 3). Τέλος, οι ιδεότυποι είναι επιστημονικά εργαλεία για την κατανόηση της πραγματικότητας, σύμφωνα με τον Weber. Αλλά όταν φιλοδοξούμε να καταστήσουμε έναν ιδεότυπο ως επιθυμητό σκοπό, πρέπει να αναλογιστούμε αν είναι αντικειμενικά εφικτό και αν υπάρχει ευρύτατη συναίνεση γι αυτό. Οι «Ρεαλιστικές ουτοπίες» δεν είναι κοινός στόχος όλων. Ιδιαίτερα όταν επιχειρείται να χτιστούν εξισωτικής φύσης δομές πάνω σε βάσεις κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας.

Αναφορικά με τη χρήση του όρου στις επόμενες σελίδες, η πιο αντικειμενική και αποστασιοποιημένη ιδεολογικά είναι η πρώτη από της τρεις σύγχρονες εκδοχές της, που αποκλείει την αγορά και το κράτος από την Κοινωνία των Πολιτών. Διαφαίνεται άλλωστε και η μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση από τους περισσότερους θεωρητικούς ως προς το πεδίο

«χαρτογράφησης» (Cohen and Arato, Hadenius and Uggla, Keane, Porta, Scazzieri, κ. α). Ωστόσο, τα όρια του τριμερούς διαχωρισμού σε τομείς (κράτος, αγορά, κοινωνία των πολιτών) δεν είναι σαφή, ενώ παράλληλα, κάτι που αποφεύγεται να ξεκαθαριστεί, είναι η ακριβής θέση του ατόμου (individual) στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών. Οι προσεγγίσεις αναφέρονται σε κοινωνικά δίκτυα, οργανώσεις και ομάδες, παραλείποντας την ατομική δράση και συμμετοχή. Αν το άτομο συμμετέχει σε ανάλογες οργανώσεις το ζήτημα φαίνεται απλό. Αλλά ο ατομικός εθελοντισμός και φιλανθρωπία, για παράδειγμα, φαίνεται να αποκλείονται από την Κοινωνία των Πολιτών. Ίσως θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στον όρο και η δημόσια- κοινωνική διάσταση της ατομικής συμμετοχής. Αν διαχωρίζαμε τις σφαίρες της ανθρώπινης ατομικής δραστηριότητας σε επιμέρους πεδία, μαζί με την προσωπική, οικογενειακή, επαγγελματική (συμμετοχή στον οικονομικό τομέα- αγορά), πολιτική (με την έννοια του politic), εντάσσεται και η ευρύτερα κοινωνική (με την έννοια του civic) ενασχόληση. Η συμμετοχή του δηλαδή στην Κοινωνία των Πολιτών (με τη σύγχρονη έννοια).

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι είναι δύσκολο να διαχωριστούν πλήρως οι έννοιες της κοινωνικής διάστασης της ενασχόλησης με τα κοινά (civic) και της πολιτικής ενασχόλησης (politic), όταν αναφερόμαστε στην κοινωνία των πολιτών. Πολλές φορές η μία διάσταση είναι ευθεία έκφραση της άλλης.

Ο Τρίτος Τομέας, τυπικά, εμπεριέχεται στην Κοινωνία των Πολιτών; Οι περισσότερες απόψεις αποφαίνονται θετικά. Η άποψη του γράφοντα ωστόσο είναι διαφορετική. Αλλά πριν διατυπωθεί με επιχειρήματα, είναι απαραίτητο να εξεταστούν διερευνητικά και άλλες παράμετροι που συνθέτουν την έννοια του τρίτου τομέα.

Ωστόσο, αναφορικά με τη κοινωνιολογική και πολιτική διάσταση των εννοιών Τρίτος Τομέας και Κοινωνία των Πολιτών, αν ενσωματώνουμε στον πρώτο όρο τα οράματα της δεύτερης είναι

ζήτημα ιδεολογικής τοποθέτησης, αλλά και μιας περισσότερο οπτιμιστικής και λιγότερο επιστημονικής θεώρησης.

2. 2 Αλτρουισμός και Φιλανθρωπία

Αν η μη διανομή του κέρδους χαρακτηρίζει τη μη κερδοσκοπική οργάνωση, δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι ο χαρακτήρας της ανταποκρίνεται άμεσα στα ιδεώδη του ανθρωπισμού, της φιλανθρωπίας,της προσφοράς χωρίς ανταπόδοση. Είναι σημαντικό κατά τη διαδικασία διερεύνησης των ορισμών και των εννοιολογικών τους περιεχομένων, να διασαφηνιστεί η σχέση του Τρίτου Τομέα με τις έννοιες που θεωρούμε συνειρμικά συνυφασμένες με το λόγο ύπαρξης του.

Ο όρος φιλανθρωπία συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει την έμπρακτη αγάπη, τη συνεισφορά, την αλληλεγγύη προς τους συνανθρώπους μας. Αλλά η σχέση «αλτρουιστικά κίνητρα που οδηγούν στην φιλανθρωπία», αποδεικνύεται αρκετά περίπλοκη όταν προσπαθούμε να την εντοπίσουμε σε καθημερινές πράξεις αγαθοεργίας, συνεισφοράς και συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις. Τελικά, «πόσο φιλάνθρωπος είναι σήμερα κάποιος που ασκεί φιλανθρωπική δραστηριότητα»;

Ο όρος φιλανθρωπία (philanthropy) χρησιμοποιείται στη διεθνή βιβλιογραφία με ευρύτερο περιεχόμενο, ενώ η ελεημοσύνη (charity, almsgiving) αφορά την αγαθοεργία σε όσους ανθρώπους έχουν ανάγκη. Για τη διάκριση των δύο εννοιών ο Lowenberg γράφει: «Ως φιλανθρωπία ορίζουμε τις δραστηριότητες των ατόμων που θέλουν να ωφελήσουν την κοινωνία γενικά», ενώ η ελεημοσύνη «...έχει στόχο τις μη ευνοημένες κατηγορίες του πληθυσμού, όπως τους φτωχούς» (Lowenberg, 1994: 195). Γενικότερα, «η φιλανθρωπία αφορά τις δωρεές, ενώ η ελεημοσύνη έχει αποκλειστικά στόχο τις δωρεές προς τους φτωχούς και αυτούς που έχουν ανάγκη» (Jenks, 1987: 322). Οι διαφορές στους ορισμούς άλλων μελετητών, που αναφέρονται κυρίως στην

οπτική της φιλανθρωπίας μέσα από τον τρίτο τομέα, συγκλίνουν σε ανάλογες προσεγγίσεις (Brudney, 1998, Salamon and Anheier, 1997). Ενώ ο Ott προτείνει ως απώτερο στόχο της φιλανθρωπίας: «την προσπάθεια να εξαλείψει τις πηγές των ίδιων προβλημάτων που η ελεημοσύνη προσπαθεί να περιορίσει τις συνέπειες τους» (Ott, 2001: 48).

Η κριτική θεώρηση της μη δίκαιης διανομής της ελεημοσύνης και τα φαινόμενα εξάρτησης από αυτή, είναι γνωστά ήδη από τα κλασσικά έργα των Mill και Addams (βλ. Fischer, 1995). Ωστόσο, η πρακτική διάσταση της φιλανθρωπίας και οι συνέπειές της σε μακροκοινωνιολογικό και πολιτικό επίπεδο, αποτελούν ένα μόνιμο πεδίο αντιπαράθεσης αριστερών και δεξιών οπτικών. Και οι δύο, αν και συμφωνούν ότι η ιδιωτική φιλανθρωπία ισοδυναμεί με αντιδημοκρατική και ανεύθυνη διανομή του πλούτου, την προσεγγίζουν από διαφορετικές αφετηρίες (Himmelstein, 1995: 167). Η γνωστή παραδοσιακή κριτική της αριστεράς αντιμετωπίζει τη φιλανθρωπική δράση (και ιδιαίτερα την ελεημοσύνη) με την έννοια της αναπαραγωγής των οικονομικών- κοινωνικών ανισοτήτων και ως βαλβίδα εκτόνωσης των διαταξικών εντάσεων που θα μπορούσαν να θέσουν το καπιταλιστικό σύστημα σε κίνδυνο. Ειδικότερα υπογραμμίζουν ότι οι πολιτικές των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων υπηρετούν τα συμφέροντα των πολιτικών και οικονομικών ελίτ που ελέγχουν τον πλούτο, ακριβώς επειδή οι διοικήσεις τους απαρτίζονται από μέλη αυτών των ελίτ και έχουν απώτερο σκοπό να μπλοκάρουν τις κοινωνικές αλλαγές (Cowell, 1993).

Οι δεξιές οπτικές, αντίστροφα (ιδιαίτερα οι πιο συντηρητικές εκδοχές τους), κατακρίνουν τα φιλανθρωπικά ιδρύματα ότι πιέζουν τις πολιτικές προς τα αριστερά[28] (Nagai, Lerner, 1991). Ενώ απαντούν στα επιχειρήματα των αριστερών για τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, με το επιχείρημα «ότι στις δυτικές κοινωνίες δεν υπάρχουν «κάστες» με τα ίδια

[28] Αυτή η κριτική θέση αναφέρεται κυρίως στις αγγλοσαξωνικές χώρες, όπου τα ιδιωτικά φιλανθρωπικά ιδρύματα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως φορείς κοινωνικής πολιτικής

ακριβώς συμφέροντα, και ότι υπάρχουν διαφορετικές στρατηγικές ελίτ με συγκρουόμενα, πολλές φορές, συμφέροντα. Επιπλέον, υπάρχει κινητικότητα στις θέσεις των κυρίαρχων ομάδων ώστε να μην υφίσταται μια ενιαία και συγκεκριμένη πολιτική προσέγγιση (Himmelstein, 1995, 169- 171).

Ωστόσο, η ύπαρξη φιλανθρωπικών πρακτικών και θεσμών χάνεται στην ιστορία (Muukonen, 2000b: 20) και οι περισσότερες ιστορικές κοινωνίες είχαν θεσμούς έμπρακτης αγάπης και συμπάθειας για τους αδύνατους (Lowenberg, 1994: 193). Το ακριβές περιεχόμενο όμως του όρου ποικίλει ιστορικά και σε διαφορετικές κοινωνίες. Και στην αρχαία Κίνα, την Ελλάδα, την Αίγυπτο και τη Ρώμη υπήρχαν φιλανθρωπικές οργανώσεις (O' Neil, 1994). Αλλά πάντοτε το ποιοι θεωρούνταν αποδέκτες της φιλανθρωπικής δραστηριότητας, εξαρτάτο από τις κοινωνικές δομές και τις ιδιαίτερες αντιλήψεις. Στην αρχαία Ελλάδα η φιλοξενία στο σπίτι ήταν πρακτική που είχε ως αποδέκτες τους καλλιτέχνες, τους σοφούς ή τους πλούσιους επισκέπτες (Lowenberg, 1995: 308). Όσους δηλαδή είχαν τη δυνατότητα να ανταμείψουν τους οικοδεσπότες τους είτε με φήμη, είτε με πλούτο. Ενώ δημόσια, όπως και στην αρχαία Ρώμη, από τη διανομή των σπόρων σιταριού αποκλείονταν οι ξένοι και οι δούλοι (1994: 196). Η φιλανθρωπία είχε τη μορφή της χορηγίας, δηλαδή της χρηματοδότησης της μόρφωσης και της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Μια πρακτική που μπορούμε να την παραλληλίσουμε με τη σύγχρονη έννοια της φιλανθρωπίας (Block, 1990: 98). Στην αρχαία Αίγυπτο εμφανίζεται η έννοια της «ευλογημένης δωρεάς» με θεολογικό νόημα. Οι αριστοκράτες θάβονταν με κάποια πολύτιμα υπάρχοντα που προορίζονταν για δώρα στο θεό, αλλά φαίνεται καταγεγραμμένη και η υποχρέωση της δωρεάς προς τους φτωχούς (1990: 98). Για τους Εβραίους οι δύο όροι δεν διαχωρίζονται αλλά είναι ενσωματωμένοι στον όρο «Tzedakah». Η ρίζα της λέξης προέρχεται από τη λέξη «δικαιοσύνη» (Lowenberg, 1994: 195).

Ο Bromley διακρίνει τις ιστορικές φάσεις της φιλανθρωπίας που αναπτύχθηκαν στη Δυτική Ευρώπη από το Μεσαίωνα έως τη βιομηχανική επανάσταση: α) Κατά το μεσαίωνα η φιλανθρωπία είχε θρησκευτικό χαρακτήρα με τη μορφή στήριξης των φτωχότερων μέσα από την ελεημοσύνη, β) την περίοδο της μεταρρύθμισης η κοσμική εξουσία αναλαμβάνει μεγαλύτερη ευθύνη ως προς τη θεσμοθέτηση κανόνων φιλανθρωπίας που όμως δεν λαμβάνει δημόσιο χρηματοδοτικό χαρακτήρα, γ) κατά την αναγέννηση η έννοια της φιλανθρωπίας διευρύνεται και δεν αφορά μονάχα τους πιο φτωχούς, αλλά εμφανίζεται η έννοια της ευεργεσίας σε πιο δημόσια και αφηρημένη κλίμακα και έχει τις αναλογίες της σημερινής χρήσης της έννοιας της φιλανθρωπίας. δ) Ενώ κατά τη βιομηχανική επανάσταση, το κράτος περιορίζει τη συμμετοχή του και συνδέει την πρακτική της φιλανθρωπίας με τις ανάγκες των νέων τρόπων οργάνωσης της παραγωγής (Muukonen, 2000b: 67- 68).

Η πρώτη επίσημη δέσμη νόμων από το κράτος εμφανίζεται με τους «νόμους για τους φτωχούς» (poor laws) το 1601 στην Αγγλία, που θέσπιζαν την ευθύνη περίθαλψης των φτωχών κυρίως από την κοινότητα που διαβιούν, αλλά και από τα συγγενικά δίκτυα. Χαρακτηριστικό των νόμων αυτών ήταν ότι βάσιζαν πρωταρχικά την ευθύνη στο ίδιο το άτομο, που ήταν υπεύθυνο για τον εαυτό του και την οικογένειά του, ενώ η κοινότητα ήταν υποχρεωμένη να συνδράμει επικουρικά και μινιμαλιστικά εφ όσον το ίδιο το άτομο δεν είχε τη δυνατότητα να ανταποκριθεί (Block, 1990: 99). Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε τα ψήγματα της υπολειμματικής αντίληψης για την κοινωνική πολιτική, χαρακτηριστική της αγγλοσαξωνικής παράδοσης. Η εφαρμογή αυτών των νόμων ήταν ουσιαστικότερη στην Αμερική από τους πρώτους αποίκους. Στις Η.Π.Α., την ευθύνη της περίθαλψης των φτωχών είχαν αρχικά οι τοπικοί αξιωματούχοι με τη συνδρομή των εκκλησιών. Αλλά η διαρκής αύξηση του πληθυσμού οδήγησε στη λύση της δημιουργίας πτωχοκομείων (poor- houses) και αργότερα των σπιτιών εργασίας (work-houses), όπως και στην

Αγγλία (1990: 99), με διπλό σκοπό την ανακούφιση από την φτώχια αλλά και παράλληλα την ένταξη στο εργατικό δυναμικό, προς ικανοποίηση των αναγκών της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας (βλ. και P.D. Hall, 1992).

Πώς εξηγείται η φιλανθρωπία; Η απάντηση προέρχεται από δύο διαφορετικές επιστημονικές οπτικές. Η πρώτη αναφέρεται στην διφυή ανθρώπινη υπόσταση ως φορέας ηθικών, αλτρουιστικών διαθέσεων και προδιαθέσεων, αλλά και ως εγωιστικό, ιδιοτελές ον. Οι ερμηνευτικές αφετηρίες της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς αφορούν τη ψυχολογία (ιδιαίτερα την κοινωνική ψυχολογία) αλλά και τις οικονομικές οπτικές (ιδιαίτερα τη θεωρία της λογικής επιλογής -rational choice theory).

Η δεύτερη αφορά τις κοινωνιολογικές- συστημικές προσεγγίσεις (με κύριο άξονα τις λειτουργικές) που προσεγγίζουν το φαινόμενο από δομικές, αξιακές και κοινωνικά αλληλοεπιδρώμενες συνιστώσες που προσδιορίζουν την κοινωνική συμπεριφορά.

Το ερώτημα «αν υπάρχει πραγματικός αλτρουισμός» ήταν για πολλά χρόνια μη αποδεκτό. Γιατί μέσα από διαφορετικές επιστημονικές οπτικές, κατά βάθος γινόταν πιστευτό ότι το ενδιαφέρον για τις ανάγκες του άλλου αποδεικνυόταν ότι είχε βαθύτερα εγωιστικά κίνητρα (Pilavin and Chang, 1990: 28). Ο Wolfe διακρίνει τρεις διαφορετικές διαστάσεις που προέρχεται η αλτρουιστική συμπεριφορά: α) Τη Μπιχεβιοριστική οπτική, που προσεγγίζει τον άνθρωπο ως οργανισμό που δρα ανεξάρτητα από τη λογική του. Δηλαδή ως οντότητα που συμπεριφέρεται βάση των γενετικών του προδιαθέσεων. β) Τον αλτρουισμό που πηγάζει από τα εσωτερικά κίνητρα του ατόμου και προσδιορίζεται η έντασή τους από τον κοινωνικό περιβάλλον και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Και γ) τον «περιβαλλοντικό» αλτρουισμό, όπου οι νόρμες και συμπεριφορές προσδιορίζονται από το θεσμικό περιβάλλον και τη συμμετοχή των ατόμων σε θρησκευτικές και πολιτισμικές οργανώσεις που επιδρούν θετικά στις

αλτρουιστικές τάσεις του ατόμου (Wolfe, 1998). Ο ίδιος προτείνει μια πλουραλιστική προσέγγιση στη μελέτη των κινήτρων, που συνδυάζονται και οι τρεις αυτές αφετηρίες, με την εξής μορφή: «Η αλτρουιστική συμπεριφορά προσδιορίζεται πρωταρχικά από τις περιβαλλοντικές (κοινωνικές, οικολογικές) συνθήκες, σε σχέση με τα κίνητρα που συνδυάζονται με τις μπιχεβιοριστικές τάσεις του ατόμου (1998: 327).

Ο Pilavin και Chang θεωρούν τις αλτρουιστικές τάσεις έμφυτες στον άνθρωπο. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και τα βιολογικά ένστικτα[29] αλλά και η οικολογική αντίδραση των ατόμων στο περιβάλλον που διαβιούν (Pilavin and Chang, 1990: 45- 46). Ενώ σημειώνουν ότι δεν υπάρχουν σαφείς αντιστοιχίες μεταξύ τύπων προσωπικότητας και αλτρουιστικής συμπεριφοράς[30]. Αλλά συμφωνούν ότι και το κοινωνικό περιβάλλον έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αλτρουιστικής προσωπικότητας.

Η οικονομική οπτική προσεγγίζει τον αλτρουιστή περιγράφοντας τον ως εκείνον που «θα μπορούσε να κάνει περισσότερα για τον εαυτό του, αλλά επέλεξε να κάνει περισσότερα για τους άλλους, ή αυτούς που δίνουν μεγαλύτερο βάρος στους άλλους παρά στον εαυτό τους» (Pilavin and Chang, 1990: 31). Με την πιο ακραία οπτική, αυτή του Wilson, που την ορίζει ως «αυτοκαταστροφική συμπεριφορά προς όφελος των άλλων» (1990: 29). Οι οικονομολόγοι μελετούν με μεγαλύτερη έμφαση το κόστος παρά τα κίνητρα του αλτρουισμού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και μικροοικονομική προσέγγιση των κινήτρων, που αντιμετωπίζει τη φιλανθρωπία σχεδόν ως μια καταναλωτική επιλογή του προσώπου που ξοδεύει το ατομικό του εισόδημα. Κατά την έκφραση του Andreoni, «όπως ένα γευστικό φλιτζάνι με καφέ, η δωρεά μας παρέχει ένα ζεστό αίσθημα ζεστασιάς»

---

[29] Υιοθετούν, εν μέρει, ορισμένες κοινωνιοβιολογικές οπτικές, σημειώνοντας ότι οι άνθρωποι έχουν πολλά κοινά με τα άλλα ζώα στα οποία διακρίνονται συμπεριφορές αυτοθυσίας και αλτρουισμού.

[30] Η διαπίστωση αυτή βασίζεται στις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί για τους αιμοδότες, και για τους διασώστες των εβραίων στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής (βλ. Pilavin and Chang, 1990)

(Brown, 1997: 175). Και ευρύτερα, η δωρεά παρουσιάζεται ως μια λογική επιλογή που οπωσδήποτε παρέχει κάποιας μορφής ανταπόδοσης είτε είναι συναισθηματική, είτε υλική, είτε έμμεση, όταν αυτή απευθύνεται στην κοινωνία γενικά με τη μορφή «της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης ή το γενικότερο όφελος» (Ott, 2001: 48). Στην πιο στενά υπολογιστική εκδοχή της, ο δωρητής υπολογίζει τα πιθανά οφέλη από μια φιλανθρωπική πράξη, αποφασίζοντας αν αποτελεί συμφέρουσα οικονομική επιλογή (βλ. Kaufman, 1993). Με την ίδια έννοια, η φιλανθρωπία ως επιχειρηματική επιλογή στα πλαίσια της δωρεάς μιας κερδοσκοπικής επιχείρησης (corporate philanthropy), όπου εξυπηρετώντας τα συμφέροντα της εταιρίας παράλληλα εξυπηρετούν και φιλανθρωπικούς σκοπούς (Marx, 1999, 185- 186, Useem, 1987). Έρευνες απέδειξαν ότι η φιλανθρωπία των επιχειρήσεων δεν έχει στηρίζεται καθόλου σε αλτρουιστικά κίνητρα, αλλά «είναι καλή για business» (Pilavin and Chang, 1990: 57)

Για τις ανάγκες της εργασίας, τη μελέτη της φιλανθρωπίας θα μπορούσαμε να την επιμερίσουμε σε δύο κύριες συνιστώσες:

Α) Η μια αναφέρεται στις συνθήκες και τα κίνητρα που ευνοούν τη φιλανθρωπική συμπεριφορά, σε μια κλίμακα που προσδιορίζεται από την ατομική κοινωνική συμπεριφορά (προσωπικές πεποιθήσεις, αλτρουιστικά κίνητρα), σε ένα κοινωνικό περιβάλλον(συστημικές, λειτουργιστικές, οικολογικές οπτικές) που ευνοεί ή περιορίζει τις προσωπικές κοινωνικές στάσεις, μέσα από μια σύνθετη αλληλεπίδραση. Από αυτή την άποψη είναι δυνατόν να κωδικοποιηθούν οι τρεις πιθανές αφετηρίες της φιλανθρωπικής προσφοράς:

Οι Τρεις αφετηρίες της φιλανθρωπικής δραστηριότητας

Ανιδιοτελής Φιλανθρωπία, Αγνός Αλτρουισμός. Αποτελεί μια πρώτη κατηγορία όπου δεν λαμβάνεται υπ όψιν το προσωπικό όφελος από την συνεισφορά είτε με τη μορφή εθελοντικής εργασία, είτε δωρεάς, είτε ελεημοσύνης. Εδώ εντάσσονται οι πράξεις φιλανθρωπίας που έχουν προσωπικό οικονομικό κόστος[31], είτε πράξεις που θέτουν σε κίνδυνο[32] τον παράγοντα της αλτρουιστικής πράξης. Τα κίνητρα που διακρίνονται είναι μη ανταποδοτικά και περιγράφονται με όρους προσωπικού ηθικού χρέους, έμπρακτης αλληλεγγύης, αγάπης προς τους συνανθρώπους, οράματα για την βελτίωση της κοινωνίας κλπ.

Φιλανθρωπία ως κοινωνική επιταγή. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται οι φιλανθρωπικές δραστηριότητες που αναλαμβάνονται από πρόσωπα ή ομάδες και που ανταποκρίνονται στις κυρίαρχες ηθικές αξίες και πρακτικές που λειτουργούν ως νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς. Μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια του μεγέθους της φιλανθρωπικής δραστηριότητας ή ένα minimum φιλανθρωπικής δράσης που είναι υποχρεωμένος κάθε παράγοντας (actor) να προσφέρει, και που εξαρτάται από τα κοινωνικώς προσδιορισμένα ατομικά του χαρακτηριστικά (κοινωνική θέση, φύλο, οικονομική δυνατότητα), τις αξίες του κοινωνικού περίγυρου (θρησκευτικές, ηθικές), και κυρίως τις απαιτήσεις που έχει ο κοινωνικός περίγυρος για το κάθε πρόσωπο ξεχωριστά. Δηλαδή το μέγεθος της έμπρακτης κοινωνικής

---

[31] Η δωρεά που έχει τα εξής χαρακτηριστικά: α) Η ανωνυμία του δωρητή, και β) η ανωνυμία του λήπτη της δωρεάς, όπως αυτά πρωτοδιατυπώθηκαν στον κώδικα του εβραίου σχολαστικού φιλόσοφου Maimonides (1135- 1204) (βλ. Ott, 2001, 314-315) και έχουν οικονομικό κόστος για τον δωρητή που είναι αδύνατον να του επιστραφεί με οποιοδήποτε τρόπο.

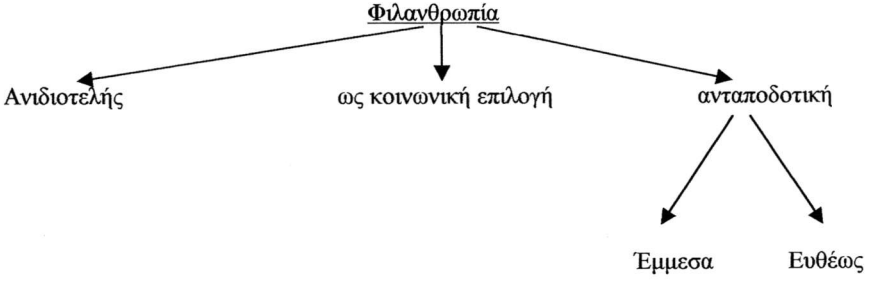
[32] Με ανάληψη προσωπικού κινδύνου και χωρίς ελπίδα ανταπόδοσης, όπως στην περίπτωση των διασωστών των εβραίων κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής.

ευαισθησίας που μεταφράζεται με όρους ένταξης, ισότιμης συμμετοχής, ενσωμάτωσης.

Η ανταποδοτική φιλανθρωπία αφορά τη φιλανθρωπική δράση ως μια πρακτική που στηρίζεται σε ιδιοτελείς σκοπούς. Έχει σαν στόχο τη γνωστοποίηση της δράσης σε άτομα, ομάδες ή κοινότητες, από τις οποίες ο δωρητής αναμένει κάποια μορφής οικονομικής ή άλλου είδους ανταπόδοσης. Χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η δημοσιότητα που λαμβάνει η δωρεά του. Εδώ είναι δυνατό να αναγνωριστούν δύο κατηγορίες: α) Η έμμεσα ανταποδοτική και β) η ευθέως ανταποδοτική:

α) Η πρώτη αφορά τη φιλανθρωπία ως λογική επιλογή, που αποφέρει στον δωρητή καλή φήμη με σκοπό μη στενά οικονομικά οφέλη, αλλά προσωπική καταξίωση, κοινωνικό status, γόητρο, ψήφους κλπ.

β) Η δεύτερη αφορά τη φιλανθρωπική δραστηριότητα που προκύπτει από τον προϋπολογισμό κόστους- οφέλους σε προσωπικό επίπεδο ή στα πλαίσια μιας κερδοσκοπικής επιχείρησης. Εδώ εντάσσουμε τις δωρεές για λόγους φορολογικών ελαφρύνσεων, ή τις χορηγίες- των επιχειρήσεων του τομέα της αγοράς που προσδοκούν οφέλη με τη μορφή φτηνότερης διαφήμισης κλπ. (σχ. 2)

(σχ, 2)

Κάθε μια από τις κατηγορίες κινήτρων δεν λειτουργούν πάντοτε μεμονωμένα ως προς το αποτέλεσμα. Δηλαδή τη φιλανθρωπική δράση. Πολύ συχνά τα κίνητρα αντλούνται από

περισσότερες από μια αφετηρίες. Η κατηγοριοποίηση αυτή εφαρμόζεται τόσο σε επίπεδο ατομικής φιλανθρωπικής δραστηριότητας, όσο και σε επίπεδο συλλογικής- ομαδικής- οργανωμένης, όπως ακριβώς στην περίπτωση πολλών οργανώσεων του Τρίτου Τομέα, και αποτελεί τις μη εμπορικής μορφής εισροές των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Οι συγκεκριμένες εισροές πόρων προς τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (οικονομικές δωρεές, εθελοντική εργασία) ανεξάρτητα από το βαθμό σκοπιμότητας ή των καθαρά αλτρουιστικών κινήτρων των δωρητών (οικονομικών χορηγών, εθελοντών), έχουν την ίδια χρηστική αξία για τους ωφελούμενους από τη δωρεά (είτε είναι πρόσωπα, είτε κερδοσκοπικές οργανώσεις που οργανώνουν και κατευθύνουν τη συνεισφορά των δωρητών). Συνεπώς, όσο δύσκολο και αν είναι να εντοπίσουμε τα κίνητρα του δωρητή[33] εκ του αποτελέσματος, τόσο λιγότερο σημαντικό είναι να ελπίζουμε ότι στηρίζονται σε καθαρά αλτρουιστικούς λόγους. Η συμμετοχή σε φιλανθρωπικούς σκοπούς και ιδιαίτερα η συμμετοχή σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, μπορεί να υποκρύπτει ωφελιμιστικές φιλοδοξίες έστω και αν διαφαίνεται η σχετική προσωπική ζημιά του δωρητή (ή εθελοντή) από την προσφορά του.

Β) Το δεύτερο σκέλος αναφέρεται στην κοινωνικές όψεις. Δηλαδή τις συνέπειες της φιλανθρωπικής δραστηριότητας σε μακροκοινωνικό επίπεδο.

1. Οι αριστερές οπτικές που θεωρούν τη φιλανθρωπία, και ιδιαίτερα την ελεημοσύνη, ότι έχει ως αποτέλεσμα την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, αποτελεί μια ευρύτερα αποδεκτή διαπίστωση. Αλλά δημιουργούνται ερωτηματικά όταν λαμβάνει τη μορφή καθολικής αρνητικής κριτικής. Οποιαδήποτε οπτική και αν υιοθετούμε για τις συνέπειες της φιλανθρωπίας σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, οφείλουμε να

[33] Ανάμεσα σε δεκαπέντε περίπου διαφορετικά κίνητρα για δωρεά, τα κυριότερα τέσσερα, στις Η.Π.Α, είναι κατά σειρά: α) Ικανοποίηση από τη δωρεά, β) δημόσια αναγνώριση, γ)δωρεές εις μνήμην κάποιων προσώπων- γεγονότων, και δ) φορολογικά κίνητρα (βλ. Mount, 1996: 333-334)

αποδεχτούμε ότι η πρακτική της φιλανθρωπίας και της ελεημοσύνης καλύπτει κάποιες ανάγκες που το κράτος και η αγορά δεν καλύπτουν. Ιδιαίτερα, οι αποδέκτες της ελεημοσύνης ωφελούνται ουσιαστικά από τις δωρεές, αν και σίγουρα δεν αναμένουν να «αλλάξουν τη ζωή τους» από αυτές.

2. Ήδη από τους πρώτους γνωστούς πολιτισμούς που εμφανίζεται η φιλανθρωπία, γίνεται αντιληπτή η επιλεκτικότητα ως προς τους αποδέκτες της φιλανθρωπίας- ελεημοσύνης[34]. Σε ποιους και με ποια μορφή είναι αναγκαίο να κατευθύνεται η φιλανθρωπική δράση γενικότερα, σχετίζεται άμεσα με τις ιεραρχήσεις που στηρίζονται στις αξίες, αντιλήψεις και στερεότυπα σε κάθε κοινωνία, και δεν κατευθύνεται αναγκαστικά εκεί που υπάρχει πραγματική ανάγκη. Ιδιαίτερες ομάδες ή και μη κερδοσκοπικές- εθελοντικές οργανώσεις, κατευθύνουν τη φιλανθρωπική τους δράση με κριτήρια θρησκευτικής ομοδοξίας, εθνικότητας κλπ. Αλλά και βάση των γενικότερων στερεοτύπων για το ποιοι έχουν ανάγκη, και αν αξίζουν να τους συνδράμουν[35].

3. Η σύγχρονη έννοια της φιλανθρωπίας περιλαμβάνει και τις δωρεές γενικότερα, για το κοινό συμφέρον όλων ή το κοινό όφελος. Αλλά αυτό διακρίνεται πολλές φορές από ιδιαίτερες αντιλήψεις που δεν ταυτίζονται αναγκαστικά με τις ουσιαστικές ανάγκες μιας κοινωνίας[36]. Σε πολλές περιπτώσεις η φιλανθρωπία των ελίτ ωφελεί περισσότερο τις προνομιούχες κοινωνικές

---

[34] Στην Αγγλία σε κάποιες περιόδους από το 1480- 1660, ήταν παράνομο να δίνει κανείς ελεημοσύνη, «παρά μόνο στους φτωχούς που την άξιζαν» (J. D. Smith, 1995: 11)

[35] Για παράδειγμα, στη χώρα μας, αν ο νέος άνεργος είναι «τεμπέλης ή όχι», αν οι αλβανοί είναι «άτιμος λαός», ενώ οι κούρδοι είναι πολιτικοί μετανάστες- «εχθροί των εχθρών μας..». Καθώς και αρκετά άλλα κριτήρια που καθορίζουν «αν η ανάγκη που υπάρχει, αξίζει τη συνδρομή μας ή όχι».

[36] Ως παράδειγμα αναφέρονται οι φιλανθρωπικές δωρεές «αστικού τύπου» που κατευθύνονται σε μη κερδοσκοπικά πανεπιστήμια των Η.Π.Α όπου φοιτεί η elite της Αμερικανικής κοινωνίας. Από τις δωρεές αυτές, ένα μόνο πολύ μικρό ποσοστό αναλογεί σε υποτροφίες για τους φτωχούς φοιτητές (Jenks, 1987: 322). Αλλά και τα μουσεία ή τα μέγαρα μουσικής στη χώρα μας, μάλλον απευθύνονται σε ανώτερα οικονομικά στρώματα αν και, δυνητικά, είναι προσβάσιμα σε όλους.

κατηγορίες, παρά αυτές που την έχουν πραγματική ανάγκη (Markham et al, 1999: 155).

Θα ήταν επιθυμητή η άποψη του Clohesy ότι «ο Τρίτος Τομέας οφείλει να στηρίζεται στον αλτρουισμό, να πηγάζει απ' αυτόν η αλτρουιστική πράξη» (Clohesy, 2000). Αλλά ο αλτρουισμός και η φιλανθρωπία αν και συμβάλουν σε σημαντικό βαθμό στον προσδιορισμό του περιεχομένου του Τρίτου Τομέα, είναι παρακινδυνευμένο να τις θεωρήσουμε ως ειδοποιό διαφορά σε σχέση με τους άλλους τομείς, ή ακόμα να τις χαρακτηρίσουμε ως κύρια χαρακτηριστικά του.

2.3 Εθελοντισμός και εθελοντική εργασία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε μια σύντομη μελέτη της έννοιας της φιλανθρωπίας, τις μορφές που λαμβάνει, αλλά και τα κίνητρα των δωρητών για την άσκησή της. Διαφαίνονται και οι σαφείς αναλογίες με τον τρόπο προσέγγισης της με την έννοια του εθελοντισμού. Ο Block αναγνωρίζει και στη φιλανθρωπία και τον εθελοντισμό την έννοια της ενέργειας-δραστηριότητας. Με τη διαφορά ότι στον εθελοντισμό η δραστηριότητα είναι «πολύ πιο ενεργητική» (Block, 1990: 101). Με βάση την ανάλυση στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι δυνατό να προσεγγίσουμε γενικά την εθελοντική εργασία με τον εξής τρόπο: Η φιλανθρωπία αναφέρεται στη δωρεά σε είδος ή σε εργασία προς όφελος τρίτων, ή της κοινωνίας ολόκληρης, αλλά και έχει κάποιας μορφής ανταπόδοσης προς τους δωρητές. Σε αυτό το πλαίσιο οριοθετούμε την εθελοντική εργασία ως δωρεά, με τη μορφή παροχής εργασίας.

Αν όμως η έννοια της φιλανθρωπίας δεν προκαλεί διχογνωμίες ως προς τον προσδιορισμό της, οι όροι εθελοντισμός, εθελοντική εργασία, εθελοντική οργάνωση, χρησιμοποιούνται ευρύτατα και με ποικίλα περιεχόμενα, ώστε

όλοι να γνωρίζουν για ποιο πράγμα γίνεται λόγος, αλλά στην ουσία να δημιουργούνται διαφορετικές παραστάσεις ως προς την ακριβή τους έννοια[37]. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο πόσο ιδεαλιστικά ή ρεαλιστικά προσεγγίζει τον όρο ο καθένας.

Ο όρος «εθελοντής» πρωτοεμφανίζεται το 1750 για να περιγράψει την έκκληση προς τους πολίτες να συμμετέχουν στο στρατό όταν υπήρχε ανάγκη. Αλλά κατάγεται και από την έννοια της «θεληματικής δωρεάς» αυτών που παρείχαν υπηρεσίες σε θρησκευτικές οργανώσεις που είχαν φιλανθρωπικό έργο και εμπνέονταν από την παραβολή του «καλού Σαμαρείτη» (Cnaan et al, 1993: 37, Cnaan and Amrofell, 1994: 335- 336, Cnaan et al, 1996: 360 - 362).

Κατ' αρχάς, είναι απαραίτητο να γίνει ένας διαχωρισμός δύο γενικότερων εννοιών. Η εθελοντική πράξη (voluntary action) νοείται, γενικότερα, από την προσφορά βοήθειας σε κάποιον γείτονα που επισκευάζει το σπίτι του, σε μια γιαγιά που τη βοηθούμε να περάσει στο απέναντι πεζοδρόμιο, έως την έκτακτη βοήθεια που παρέχουμε σε κάποιον που έχει χτυπήσει στον δρόμο. Αλλά και τη συμμετοχή μας σε διάφορες οργανώσεις που δεν είμαστε υποχρεωμένοι να συμμετέχουμε (π.χ στο σύλλογο γονέων και κηδεμόνων του σχολείου κλπ), καθώς και προσωπικές δραστηριότητες όπως το να παρακολουθήσουμε τηλεόραση, να πάμε περίπατο κλπ. Η έννοια «εθελοντική πράξη ή δραστηριότητα» περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα ενεργειών που τις χαρακτηρίζει ο μή εξαναγκασμός, ή η θέληση στο να πραγματοποιήσουμε κάτι ή να παρέχουμε βοήθεια σε κάποιον (είτε είναι συγγενικό πρόσωπο είτε φίλος ή ξένος κλπ), αλλά και να ασχοληθούμε ατομικά με διάφορες δραστηριότητες. Η εθελοντική πράξη γενικά, συνεπώς, βασίζεται σε μη βιολογικά αναγκαίες ενέργειες που δεν έχουν κάποια υποχρεωτική μορφή (είτε αυτή είναι κοινωνικά

[37] Αυτό συμβαίνει συχνά και στους ίδιους τους μελετητές του χώρου, όταν δεν ορίζουν το περιεχόμενο των όρων, σε βαθμό που οι διαφορετικές αντιλήψεις για τις έννοιες παράγουν ασαφείς εντυπώσεις στους αναγνώστες τους (Cnaan και Amrofell, 1994)

προσδιορισμένη, είτε έχει καθαρά οικονομικό χαρακτήρα, ή επιβάλλεται πολιτικά και θεσμικά) και περιλαμβάνει σχεδόν τα πάντα (Ellis, 1998) «που μπορεί να κάνουν κάποιον να αισθάνεται καλά» (Van Til, 1988: 6-7).

Η έννοια της εθελοντικής πράξης, γενικότερα, αφορά και το θεωρητικό πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου που ιστορικά εμφανίζεται με διάφορες οπτικές και εννοιολογικές προσεγγίσεις με τη μορφή του Θεολογικού Βολονταρισμού[38] και του Φιλοσοφικού Εθελοντισμού[39]. Επιπλέον στο πεδίο της κοινωνιολογίας με τον T. Parsons (βλ. Alexander, 1978, Sciulli,1986).

Ο εθελοντισμός ή εθελοντική εργασία (volunteering) έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο, και περιγράφει την πιο συγκροτημένη προσφορά εργασίας που παρέχεται δωρεάν προς όφελος των άλλων, με πιο εξωστρεφή χαρακτήρα και που είναι μη επιβαλλόμενη από τις ίδιες συνθήκες που αναφέρονται παραπάνω.

Ο Van Til την ορίζει ως «δραστηριότητα προς βοήθεια των άλλων, η οποία δεν έχει σκοπό το κέρδος, δεν προκύπτει από διαταγή ή εξαναγκασμό….. και προς όφελος της κοινωνίας και το γενικό καλό» (Van Til, 1988: 6-7). Προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκεται και ο ορισμός του Brudney: «..ενέργειες που ελεύθερα αναλαμβάνονται από άτομα, ομάδες ή οργανώσεις, οι οποίες δεν είναι αναγκαστικές λόγω βιολογικής ανάγκης ή κοινωνικής επιταγής, ούτε είναι υποχρεωτικές από το κράτος, αλλά και δεν έχουν σκοπό κυρίως το κέρδος, και θεωρούνται ευεργετικές από τους εθελοντές ή την κοινωνία γενικότερα» (Brudney, 1998: 57). Ανάλογοι είναι και οι ορισμοί των Osborne (1996: 8), Sheard (1995: 115), D.H. Smith (1988: 1.3), Weinrich (1988: 2), που καταλήγουν στα εξής βασικά

---

[38] Αναφέρεται στην ελευθερία που παρέχει ο θεός στον άνθρωπο να πράττει κατά βούλησιν, ως κεντρική θεωρητική αφετηρία στην σκέψη των Augustine, Montaigne, Pascal και αργότερα του Kirkergaard (βλ. Flahtman, 1992: 129- 144)

[39] Οι πιο κοσμικές (secular) φιλοσοφικές προσεγγίσεις των Nietzsche, Schopenhauer, Sartres κ.α

συστατικά στοιχεία, προσδιοριστικά της έννοιας του εθελοντισμού και της εθελοντικής εργασίας:

1. Παροχή εργασίας
2. Ελεύθερη επιλογή (μη εξαναγκαστική)
3. Μη οικονομικά ανταποδοτική
4. Επωφελής προς τρίτους, την κοινότητα ή την κοινωνία γενικά.

Αυτά τα φαινομενικά σαφή χαρακτηριστικά, υποκρύπτουν μεγάλα ερωτηματικά στο βαθμό που οι τρεις τελευταίοι προσδιοριστικοί όροι (εκτός φυσικά από την παροχή εργασίας) είναι και σχετικοί αλλά και υποκειμενικοί ως προς διάφορες οπτικές, σε βαθμό που είναι εξαιρετικά δύσκολο στο να προσδιορίσει κάποιος αν είναι εθελοντής ή όχι! Ο μόνος τρόπος να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, παράγεται μονάχα όταν όλα αυτά τα κριτήρια πληρούν συγκεκριμένα και σαφώς οροθετημένα στάνταρτ τα οποία, όμως, μόνο υποκειμενικά δύναται να οριστούν.

Ο προσδιορισμός ως ελεύθερη επιλογή είναι σχετικός, στο βαθμό που και η ίδια η έννοια της ελεύθερης βούλησης είναι σχετική. Ο εθελοντισμός μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα (όπως και η φιλανθρωπία, στο προηγούμενο κεφάλαιο) δύναται να λειτουργεί ως κανόνας ενσωμάτωσης σε επίπεδο κοινότητας, ομάδας, γειτονιάς, ομάδας κλπ. Συνεπώς δεν είμαστε σε θέση, πολλές φορές, να εντοπίσουμε την ένταση των προσωπικών κινήτρων σε σχέση με τις κοινωνικές επιταγές. Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια μορφή κοινωνικο-οικονομικού εξαναγκασμού στις περιπτώσεις επιλογής εθελοντικής εργασίας με σκοπό μια αμειβόμενη θέση στην αγορά εργασίας (Weisbrod, 1988: 134, Sheard, 1995: 120)[40]. Από αυτή

[40] Οι διαπιστώσεις αυτές προκύπτουν από έρευνες στις Η.Π.Α (Weisbrod) και την Αγγλία (Sheard), όπου το 10% και το 2% των ερωτηθέντων, αντίστοιχα, απάντησε ότι η εθελοντική εργασία που παρέχουν έχει ως στόχο να βρουν κάποια αμειβόμενη θέση. Εδώ, βέβαια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το πραγματικό ποσοστό των απαντήσεων θα

την άποψη η εθελοντική μη αμειβόμενη εργασία δεν αποτελεί μια ελεύθερη επιλογή, αλλά επιβάλλεται από κάποιες συνθήκες ή προσωπικές ανάγκες.

Αναφορικά με τη διάσταση της ανταπόδοσης σε ατομικό επίπεδο, υπάρχουν διαφορετικές οπτικές για το αν κάποιος μπορεί να θεωρηθεί εθελοντής. Γενικότερα, ορίζεται ως η απουσία χρηματικών απολαβών, ή η μη αμειβόμενη εργασία. Αλλά μέσα από καθαρά οικονομική οπτική, και οι απολαβές σε είδος αποτελούν μια μορφή οικονομικής αποζημίωσης. Υπάρχει δηλαδή μια ευρεία κλίμακα, με άκρα τα αγνότερα- αλτρουιστικά κίνητρα που αποκλείουν οποιαδήποτε έννοια ανταμοιβής (σε χρήμα ή σε είδος), μέχρι τις οικονομικές απολαβές που δεν θεωρούνται από κάποιους ότι έρχονται σε αντίθεση με την έννοια, εφόσον όμως το ποσό που λαμβάνουν τα άτομα είναι μικρότερο από αυτό που αντιστοιχεί σε ανάλογη αμειβόμενη θέση στην αγορά εργασίας (Cnaan and Amrofell, 1994: 347, Cnaan et al, 1996: 366). Οι τελευταίες εκδοχές αφορούν κατά κάποιον τρόπο την έννοια του «ημι-εθελοντή». Η πιο ιδιοτελείς, προβληματίζουν στο κατά πόσο οι αφετηρίες κινήτρων είναι φιλανθρωπικές-αλτρουιστικές, ή παράγονται από προσωπικές ανάγκες διαβίωσης ή ωφελιμιστικές επιλογές. Σε μια κοινωνία που υπάρχει υψηλή ανεργία ή υψηλά επίπεδα φτώχιας, υπάρχει η τάση να καταλαμβάνονται θέσεις εργασίας με μισθό πολύ χαμηλότερο. Είτε αυτές ονομαστούν κακοπληρωμένες θέσεις απασχόλησης είτε ημι-εθελοντική εργασία.

Σύμφωνα με τους οικονομολόγους, ο μισθός που λαμβάνει κάποιος από μια θέση εργασίας είναι αντιστρόφως ανάλογος με την ικανοποίηση που προσφέρει η συγκεκριμένη θέση καθεαυτή (Brown, 1999: 6). Συνεπώς μια μη αμειβόμενη θέση εργασίας πρέπει να προσφέρει πολύ υψηλή ικανοποίηση για να έχει μηδενικές οικονομικές απολαβές, όπως μια εθελοντική. Αλλά συνυπολογίζεται και το κόστος ευκαιρίας του πιθανού εθελοντή,

---

ήταν υψηλότερο, στο βαθμό που οι αρκετοί δεν θα ένιωθαν άνετα να δώσουν αυτήν την απάντηση..

καθώς και το πόσο ισχυρά είναι τα προσωπικά κίνητρα ώστε να προσφερθεί κάποιος να εργαστεί εθελοντικά (Shindler-Rainman, 1988, Brown, 1999). Η διασταλτική οικονομική ερμηνεία της έννοιας του εθελοντή παράγεται από τον υπολογισμό της σχέσης προσωπικού κόστους -οφέλους. Η άποψη αυτή, παραγόμενη από την οπτική της «λογικής επιλογής» (rational choice), εξετάζει το μέγεθος του κόστους της προσωπικής συνεισφοράς σε συνάρτηση με τα πιθανά οφέλη που αποκομίζει το ίδιο το πρόσωπο (Handy et al, 2000), και προσδιορίζεται από την εξής σχέση:

Κόστος υπηρεσιών - οφέλη = (+) εθελοντική προσφορά ή (-) μη εθελοντική

Η σχέση αυτή είναι αρκετά πολύπλοκη ως το περιεχόμενο των δύο πρώτων όρων. Στο κόστος υπηρεσιών συνυπολογίζονται τόσο τα προσωπικά έξοδα (σε χρήματα, είδη) που επιβαρύνουν το άτομο για την τέλεση της δραστηριότητας (έξοδα μετακίνησης κλπ), αλλά και το εναλλακτικό κόστος[41] της επιλογής τους. Στα οφέλη συμπεριλαμβάνονται όλα τα πιθανά κέρδη από την παροχή της εργασίας (οικονομικά, status, δημόσιες σχέσεις κλπ). Αν το πρόσημο της σχέσης είναι θετικό, το άτομο δύναται να θεωρηθεί εθελοντής. Αν είναι αρνητικό, το άτομο δρα ιδιοτελώς σε οποιοδήποτε οργανωσιακή μορφή και αν εντάσσεται η εργασία του (ιδιωτική μη κερδοσκοπική οργάνωση, καθαρά εθελοντική οργάνωση, κρατικός τομέας κλπ). Στην πρώτη περίπτωση ενεργεί «μη- λογικά», εθελοντικά, αλτρουιστικά. Οσο υψηλότερο είναι το θετικό αποτέλεσμα της σχέσης, τόσο περισσότερο θεωρείται αλτρουιστής, τόσο πιο ψηλά βρίσκεται στις κλίμακες του «αγνού» εθελοντισμού (Cnaan et al, 1996: 366). Βέβαια, η σχέση αυτή είναι ασαφής. Πολλοί παράμετροι στον υπολογισμό της είναι δύσκολα μετρήσιμοι. Αλλά είναι σημαντική γιατί σε

[41] Η έννοια του εναλλακτικού κόστους θα πρέπει να υπολογίζεται σχετικά, στο βαθμό που αρκετοί εθελοντές ασκούν έργο στα πλαίσια του ελεύθερου χρόνου τους, ως leisure activity (βλ. Stebbins, 1996)

κάποιο βαθμό διαφωτίζει τα όρια μεταξύ εθελοντή και οπορτουνιστή σε ατομικό επίπεδο.

Φυσικά, όπως και στην περίπτωση της φιλανθρωπίας με τη μορφή δωρεάς σε είδος ή σε χρήμα, τα κίνητρα για εθελοντική εργασία συνήθως αντλούνται από περισσότερες από μια αφετηρίες (Clary et al, 1996). Και συνήθως «ο εθελοντισμός έχει ως κίνητρο κάποιο συνδυασμό ατομικού συμφέροντος και ενδιαφέροντος για το καλό των άλλων» (Brown, 1999: 5). Δηλαδή οι ιδιοτελείς λόγοι με τους αλτρουιστικούς, αποτελούν ένα μίγμα με διαφορετικές, ανά περίπτωση, αναλογίες.

Οι κατηγορίες των ανταμοιβών που θεωρούνται ότι δεν έρχονται σε αντίθεση με την «ηθική διάσταση» της εθελοντικής εργασίας, σύμφωνα με τους Cnaan και Amrofell, είναι: α) Οι έμμεσες ανταμοιβές, από την κοινωνική αναγνώριση μέχρι την ανταμοιβή με κάποια δώρα (χωρίς όμως υψηλή χρηματική αξία), β) η ικανοποίηση από την παροχή της εργασίας τους,γ) η «αμοιβή» που ένα άτομο εισπράττει μέσω κοινωνικών συναναστροφών (μια μορφή συγκέντρωσης κοινωνικών μονάδων (credits) κατά τον Coleman, με την έννοια της ατομικής συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου), δ) η αποφυγή δυσάρεστων ενασχολήσεων (Cnaan and Amrofell, 1994: 346- 347).

Υπάρχει διχογνωμία και ως προς έναν πιο εξειδικευμένο προσδιορισμό της έννοιας του εθελοντή. Αφορά τον προβληματισμό του αν εντάσσεται στον όρο η άτυπη μη αμειβόμενη παροχή εργασίας εκτός οργανώσεων (π.χ στα πλαίσια της γειτονιάς). Την ενσωμάτωση στον όρο και της άτυπης-ανεπίσημης δραστηριότητας υποστηρίζουν οι Cnaan και Amrofel (1994: 343), Osborne (1996: 14), Independent sector (2000), J. D. Smith (1995: 17) κ.α. Ενώ άλλοι προτιμούν την ενταγμένη σε οργανώσεις δραστηριότητα (Van Til, 1988, Brown, 1999: 13, Darwin and Mundy, 1984, Sheard, 1995: 115-116), κυρίως με την

αιτιολογία ότι η άτυπη εθελοντική εργασία έχει συνήθως το χαρακτήρα της αμοιβαιότητας, της αυτοβοήθειας, αλλά και πολλές φορές την υποχρέωση ανταπόδοσης. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν και στοιχεία διχογνωμίας σε επίπεδο αναγνώρισης μιας οργάνωσης ως εθελοντικής (βλ. εθελοντική οργάνωση).

Ο εθελοντισμός, φυσικά, δεν αφορά μονάχα ένα σημαντικό μέρος του Τρίτου και του άτυπου -ανεπίσημου τομέα, ή της Κοινωνίας των Πολιτών γενικότερα (ως τομέας). Εκτείνεται και στον κρατικό αλλά και τελευταία στον τομέα της αγοράς (Cnaan and Amrofell, 1994: 343, Brudney and Kellough, 2000)

Ο κρατικός τομέας χρησιμοποιεί την εθελοντική εργασία σε διάφορους τομείς. Οπως στους εθελοντές πυροσβέστες, στην ασφάλεια, σε διάφορες κοινωνικές υπηρεσίες αλλά και σε καταστροφές κλπ. (Brudney 1998, 62). Η αξιοποίηση της εθελοντικής εργασίας από το κράτος είναι πιο διαδεδομένη στις Η.Π.Α[42] και τον Καναδά, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες χώρες με πιο εκτεταμένο γραφειοκρατικό κρατικό μηχανισμό. Στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιήθηκε στην προσπάθεια θεσμοποίησης της εθελοντικής συνεισφοράς στους δασοπυροσβέστες και τους εθελοντές σχολικούς τροχονόμους.

Αλλά και ο τομέας της αγοράς δεν περιορίζει τη συνδρομή του αποκλειστικά στο πεδίο της δωρεάς σε είδος ή σε χρήμα. Το ποσοστό που κατέχει στη συνολική εθελοντική δραστηριότητα είναι πολύ μικρό βέβαια[43], και αφορά τη χρήση τεχνογνωσίας και την προσφορά δωρεάν εργασίας γενικότερα για την επίλυση προβλημάτων σε επίπεδο κοινότητας, με στόχο το αμοιβαίο όφελος και της εταιρείας και της κοινότητας που λειτουργεί (Raymond, 1999).

---

[42] Σε έρευνα του 1989 στις Η.Π.Α, το 25% της συνολικής παροχής εθελοντικής εργασίας αξιοποιήθηκε από τον κρατικό τομέα (Brudney, 1998: 62)

[43] Σε έρευνες έχει βρεθεί ότι αφορά το 3% (Weisbrod, 1988: 130) και 6% (Brudney, 1998: 62) της συνολικής παρεχόμενης εθελοντικής εργασίας.

Είναι, συνεπώς, δύσκολο να ορίσουμε ακριβώς την έννοια του εθελοντή. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις αφορούν τρεις διαστάσεις: α) Τα κίνητρα και τις απολαβές των εθελοντών, β) το περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται η δραστηριότητα τους, και γ) τους επωφελούμενους από την δωρεάν παροχή εργασίας.

Οι οικονομολόγοι παραδέχονται ότι η χρηματική αμοιβή, αποτελεί καθεαυτή ένα ισχυρότατο κίνητρο προς εργασία. Συνεπώς η εθελοντική εργασία οφείλει να προσδιορίζεται από την έλλειψη αυτού του ισχυρού και εύκολα αναγνωρίσιμου χαρακτηριστικού, στο βαθμό που και η ημιεθελοντική απασχόληση δύναται να έχει τη μορφή κακοπληρωμένης θέσης εργασίας. Αν συνυπολογιστεί, δηλαδή, ότι η θέση ήταν ελκυστική από τους καθαρά εθελοντές, δεν θα υπήρχε από τους εργοδότες παροχή επιπλέον κινήτρων για την πλήρωση της θέσης.

Συνεπώς, ένας πιο χρήσιμος ορισμός θα πρέπει να περιλαμβάνει όλους αυτούς που παρέχουν δωρεάν εργασία (χωρίς μισθό), αλλά με οποιεσδήποτε άλλες απολαβές οι οποίες να μην υπερβαίνουν χρηματικά σε καμία περίπτωση το ύψος ενός ανάλογου μισθού που δίδεται από την αγορά ή το κράτος για ανάλογη θέση απασχόλησης. Από αυτή την άποψη μια περισσότερο σταθερή σχέση προσδιορισμού του εθελοντή, αποτελεί η οικονομική άποψη αλλά με την πλήρη απουσία μισθού.

Αν επιχειρήσουμε να καθορίσουμε την εθελοντική εργασία με βάση το στοιχείο της ανιδιοτελούς προσφοράς προς τρίτους, και το θέσουμε αυστηρά ως κριτήριο, τότε μάλλον θα διαπιστώσουμε ότι οι πραγματικοί εθελοντές είναι πολύ λιγότεροι σε αναλογία από όλους όσους εργάζονται χωρίς αμοιβή υπηρετώντας ένα κοινωνικό σκοπό (λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά). Οι ανταμοιβές (αλλά όχι με τη μορφή χρήματος) είναι ποικίλες. Και όπως αποδεικνύεται από πολλές έρευνες, είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε το βαθμό ανιδιοτέλειας και να χαράξουμε μια διαχωριστική γραμμή. Τα κίνητρα δύναται να

είναι από άκρως αλτρουιστικά, χωρίς οποιαδήποτε μορφή ανταμοιβής εκτός της «ψυχικής και συναισθηματικής πλήρωσης», έως υπολογιστικά όπου άλλου είδους ανταμοιβές λειτουργούν ως ισχυρά κίνητρα ενασχόλησης.

Το πρόβλημα συνεπώς, σε αυτό το πεδίο, εντοπίζεται στο μέγεθος της ανταμοιβής του εθελοντή. Και τα κριτήρια επιλογής του ορισμού είναι συνήθως ηθικά, υποκειμενικώς δεοντολογικά, επομένως μη αντικειμενικά.

Για να αξιολογηθεί η κατηγορία κινήτρων- ανταμοιβών και να αποκτήσει μια πιο αντικειμενική διάσταση, θα πρέπει κατ' αρχάς να εντάξουμε την εθελοντική εργασία σε ένα γενικότερο θεωρητικό σχήμα που αφορά τη δωρεάν παροχή εργασίας. Δηλαδή την αμισθί παροχή εργασίας προς όφελος των άλλων. Μια κατηγοριοποίηση που προτείνεται είναι η ακόλουθη:

I) Η καταναγκαστική. Η εργασία που απαιτείται αμισθί, με τη μορφή ρητή εντολής που αν δεν πραγματοποιηθεί επισείει κυρώσεις. Η' η βίαιη επιβολή (π.χ επιστράτευση)

II) Η εξαναγκαστική με πίεση, εκβιασμό. Η εργασία που αν δεν πραγματοποιηθεί θα είναι επιζήμια για το άτομο που αρνείται να την προσφέρει. Όπως οι υπερωρίες σε μια επιχείρηση που δεν πληρώνονται, αλλά ο εργαζόμενος τις παρέχει λόγω του φόβου απόλυσης. Αλλά και σε άλλες άτυπες μορφές (πχ. συγγενικά δίκτυα) όπου η άρνηση παροχής δωρεάν εργασίας είναι επιζήμια για το ίδιο το άτομο μακροπρόθεσμα.

III) Η κοινωνικά, οικονομικά, και ατύπως θεσμικά επιβαλλόμενη. Αφορά κάποιας μορφής δωρεάν εργασίας που ή μη παροχή της δεν λειτουργεί ευθέως επιζήμια για το άτομο, αλλά εντάσσεται στις προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος (ως κοινωνικές επιταγές, κοινωνικές νόρμες). Δηλαδή λειτουργεί ως κριτήριο ένταξης και αποδοχής σε

μια κοινότητα, ομάδα κλπ. Στην περίπτωση αυτή εντάσσεται και η εθελοντική εργασία με σκοπό την απόκτηση προϋπηρεσίας ή γνώσεων, με σκοπό μια αμειβόμενη θέση απασχόλησης. Δεν υφίσταται καταναγκασμός, αλλά εξαναγκασμός από το περιβάλλον στο βαθμό που το άτομο θέλει να πετύχει κάποιους προσωπικούς στόχους.

IV) Η ελεύθερη- αβίαστη επιλογή, που σχετίζεται με την ελεύθερη βούληση και με την προσφορά δωρεάν εργασίας προς τρίτους, μέσα σε οργάνωση ή άτυπα, και αφορά άμεσα τα ενδιαφέροντα και τις πεποιθήσεις του ατόμου. Κάποιας μορφής ανταπόδοση ίσως είναι επιθυμητή αλλά όχι το βασικό κίνητρο για την προσφορά.

V) Η δωρεάν εργασία ως ελεύθερη επιλογή που παρέχεται ως αντάλλαγμα για κάποια προσωπικά οφέλη. Τα οποία δύναται να προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα, μακροπρόθεσμα ή βραχυπρόθεσμα.

VI) Η δωρεάν παροχή εργασίας στα πλαίσια της αμοιβαιότητας σε συγγενικά δίκτυα, φίλους, συγγενείς αλλά και οργανώσεις. Η ανταπόδοση σε εργασία ή σε είδος είναι και επιθυμητή και αναμενόμενη, χωρίς να είναι απαραίτητα άμεση. Αλλά κυρίως όταν υπάρξει ανάγκη.

VII) Η υποχρεωτική ανταπόδοση. Συνήθως σε οργανώσεις όπου τα μέλη της έχουν συστήσει την οργάνωση με σκοπό την αλληλοϋποστήριξη και το αμοιβαίο όφελος (self-help groups, mutual benefit organizations).

Μέσα από αυτό τον χάρτη της εργασίας που παρέχεται αμισθί, μπορούμε να εντοπίσουμε την έννοια της εθελοντικής εργασίας στις περιπτώσεις III, IV και V, όπως διαμορφώνεται από τις απαντήσεις των εθελοντών μέσα από έρευνες (βλ. Van

Til 1988: 24 -32, Clary et al, 1994, D. H. Smith, 1994, Popielarz and McPherson, 1995, Sheard, 1995, Cnaan et al, 1996, Clary et al, 1996, Leete L., 2000). Στις πρώτες δύο κατηγορίες ο εξαναγκασμός είναι προφανής, και φυσικά δεν υπάρχουν έρευνες που να παραδέχονται οι εθελοντές ότι παρέχουν υπηρεσίες με τη βία ή με εκβιασμό. Οι περιπτώσεις VI, και VII αφορούν αμοιβαίες συμφωνίες, υποχρέωση ανταπόδοσης, οικογενειακά συγγενικά και δίκτυα, όπου η δωρεάν εργασία παρέχεται μέσα στα πλαίσια της αλληλεγγύης, της γνωριμίας και της φιλίας, Αφορά πρόσωπα που ήδη γνωρίζουμε, εμπιστευόμαστε, και αναμένουμε από αυτά ανταπόδοση, καθορισμένη, ή σε περίπτωση ανάγκης. Οι υπηρεσίες κατευθύνονται στο εσωτερικό των συγκεκριμένων δικτύων και όχι γενικά σε τρίτους.

1.Σχηματικά η εθελοντική εργασία απεικονίζεται στον πίνακα:

Καταναγκαστική	
Εξαναγκαστική	
Η ατύπως θεσμικά επιβαλλόμενη	
Ελεύθερη, αβίαστη επιλογή- Χωρίς αναμενόμενη ανταπόδοση	Εθελοντική εργασία (Volunteering)
Δωρεάν παροχή αλλά με ανταλλάγμ	
Στα πλαίσια προσωπικών δεσμών	
Υποχρεωτική ανταπόδοση	

(Πίνακας 1)

Ένα δεύτερο ζήτημα σχετίζεται με το αν συμπεριλαμβάνεται στον όρο και η εθελοντική εργασία που παρέχεται μέσα από την αγορά, το κράτος και τον άτυπο τομέα. Αν, δηλαδή, πληροί τους όρους της έννοιας του εθελοντισμού. Έχει αποδειχτεί ότι η φιλανθρωπία των επιχειρήσεων δεν έχει αλτρουιστικά κίνητρα (βλ προηγούμενο κεφάλαιο), όποτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι και η εθελοντική εργασία που παρέχεται από επιχειρήσεις έχει ιδιοτελείς και σε τελευταία

ανάλυση κερδοσκοπικούς σκοπούς. Αυτό όμως δεν συνεπάγεται ότι και η προσφορά της δωρεάν εργασίας καθεαυτής δεν είναι επωφελής για τους αποδέκτες της. Μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι η χρησιμότητα ή η αναγκαιότητα της εθελοντικής εργασίας έχει τα ίδια ευεργετικά (ή και επιζήμια) αποτελέσματα από όπου και αν προέρχεται. Ο αλτρουισμός ως κίνητρο, όπως και στην περίπτωση της φιλανθρωπίας, αφορά σε μακροοικονομικό και μακροκοινωνικό πεδίο την ανάλυση μιας μονάχα όψης των κινήτρων για προσφορά. Συνεπώς αν σκοπεύουμε να εντάξουμε την εθελοντική δραστηριότητα σε τομείς όπου τη διακρίνουμε, θα μπορούσαμε να την διαχωρίσουμε προσδιοριστικά σε κρατικό, μη κερδοσκοπικό, «κερδοσκοπικό» (με την έννοια ότι προέρχεται από τον τομέα της αγοράς) και άτυπο εθελοντισμό. Η εστίαση της μελέτης σε οποιαδήποτε από αυτά τα πεδία δύναται να έχει σχέση με διαφορετικές αναλογίες ιδιοτελών- αλτρουιστικών κινήτρων, ή μεγαλύτερης και μικρότερης έντασης κοινωνικοοικονομικού εξαναγκασμού. Αλλά οι διαφορετικές αυτές αναλογίες είναι δυνατό να εντοπιστούν και στα κίνητρα σε επίπεδο κάθε τομέα. Με ανάλογα κριτήρια μπορούμε να υποστηρίξουμε και την έννοια του εθελοντισμού στον κρατικό τομέα. Κατά πόσον όμως αυτές οι μορφές εθελοντισμού είναι ευεργετικές για την κοινωνία, καθώς και το αν επιλύνοντας κάποια κοινωνικά προβλήματα δημιουργεί άλλα, είναι ένα διαφορετικό ζήτημα.

Τέλος, όσον αφορά τους ευεργετούμενους από τη δωρεάν εργασία, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οι περιπτώσεις VI και VII, αφορούν πρόσωπα μέσα στο οικογενειακό, συγγενικό περιβάλλον καθώς και τα άτυπα δίκτυα φίλων, της γειτονιάς κλπ. Χωρίς να μειώνεται σε καμία περίπτωση η σημασία τους, δεν αφορούν τρίτους. Δηλαδή πρόσωπα εκτός του κύκλου τους όπου η αμοιβαία βοήθεια και στήριξη δεν θεωρείται αναμενόμενη. Και σε τελευταία ανάλυση, αν και η παροχή δωρεάν εργασίας προς αυτούς παρέχεται με τους πιο ανιδιοτελείς σκοπούς, ο χαρακτήρας της υποχρεωτικής ανταποδοτικότητας

υφίσταται ώστε οι σχέσεις να παραμείνουν ομαλές. Οι σχέσεις αυτές βασίζονται στην εμπιστοσύνη μεταξύ δωρητών και ευεργετούμενων από την δωρεάν παροχή εργασίας. Ενώ η εμπιστοσύνη δεν υφίσταται απαραίτητα ως αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στον εθελοντή που προσφέρει υπηρεσίες προς όφελος τρίτων, και συνήθως μη γνωστών.

Οι επισημάνσεις αυτές αφορούν την εθελοντική δράση αποκλειστικά σε ατομικό επίπεδο, και όχι το χαρακτήρα μιας οργάνωσης που αποκαλούμε εθελοντική. Εδώ διακρίνεται μια ασυνέχεια- ασυνέπεια του όρου, όπως αναφέρθηκε. Μέσα από αυτό όμως το εννοιολογικό πλαίσιο είναι δυνατό να καθορίσουμε ορισμένες συνιστώσες όταν αναφερόμαστε σε οργανωσιακές δομές.

Ένα δομικό λάθος που προκύπτει από τον καθορισμό της εθελοντικής δράσης (volunteering), παράγεται από τη συνειδητή ή ασυνείδητη προσπάθεια ένταξής της στο ερμηνευτικό σχήμα του «εθελοντικού τομέα». Η έννοια του τομέα είναι αδόκιμη στο χώρο του εθελοντισμού, όπως υποστηρίζεται σε επόμενο κεφάλαιο, ή καλύτερα πρόκειται για έναν τομέα που ορίζεται διατομεακά σε σχέση με τον κρατικό, της αγοράς, τον μη κερδοσκοπικό (ή Τρίτο Τομέα), τον τομέα της Κοινωνίας των Πολιτών, ακόμα και τον άτυπο τομέα. Συνεπώς η έννοια του εθελοντισμού (volunteering) οφείλει να περιλαμβάνει όλες τις μορφές της δραστηριότητας που έχει τα στοιχεία της μη υποχρεωτικής εργασίας, της μη έμμισθης απασχόλησης, και προς όφελος τρίτων παρά για τον ίδιο τον εθελοντή. Και τα χαρακτηριστικά αυτά εμφανίζονται σε διάφορους τομείς ή διαστάσεις της κοινωνικής ζωής.

Αν προσπαθήσουμε να ορίσουμε τον εθελοντισμό και την εθελοντική εργασία με κριτήρια ιδεαλιστικά ή ηθικά, είναι σίγουρο πως οποιαδήποτε ορισμό και αν προτείνουμε θα έχει πάντοτε σχετική, περιορισμένη, περιπτωσιακή και σε τελευταία ανάλυση, σχετικά αυθαίρετη αξία. Τα αλτρουιστικά ή τα

ανταποδοτικά κίνητρα σε οποιαδήποτε αναλογία και αν τα συνθέσουμε για να καταλήξουμε σε κάποιον ορισμό, είναι βέβαιο ότι θα αφήσουμε ανένταχτο ένα κομμάτι της εργασίας που παρέχεται αμισθί και ωφελεί κάποιες ομάδες, κοινότητες, ή την κοινωνία γενικά.

Γι αυτό προτείνεται ένας πολύ γενικός ορισμός, από τον γράφοντα, που βασίζεται κυρίως στις εκροές από την εθελοντική εργασία. Σε τελευταία ανάλυση, η εθελοντική εργασία (από κοινωνιολογική και οικονομική άποψη) αξιολογείται ως θετική από την άποψη του αποτελέσματος. Ο,τι ωφελεί γενικότερα δεν σημαίνει ότι βασίζεται απαραίτητα στις αγαθές προθέσεις, αλλά δύναται να πηγάζει και από πολυποίκιλες εξωατομικές, δομικές ή λειτουργικές συσχετίσεις, που παράγουν όμως θετικές εκροές.

Συνεπώς ένας ευρύτερος ορισμός, μινιμαλιστικός ως προς τις προϋποθέσεις και μαξιμαλιστικός ως προς το προσδιοριζόμενο πεδίο, θα όφειλε περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία:

1. Η εργασία που παρέχεται δωρεάν (με την έννοια της απουσίας χρηματικών απολαβών). Τα κίνητρα για την παροχή δύναται να είναι από άκρως ιδιοτελή, έως άκρως αλτρουιστικά. Δηλαδή, η απουσία του οικονομικού κίνητρου (του μισθού) τη διαχωρίζει από την έννοια της αμειβόμενης θέσης απασχόλησης.
2. και έχει θετικές κοινωνικές εκροές για ομάδες, κοινότητες, ή την κοινωνία γενικά, ασχέτως αν είναι συνειδητός ή όχι ο σκοπός για τον οποίο εργάζεται κάποιος. Δύναται και ο ίδιος ο σκοπός να είναι αδιάφορος για τον ίδιο, ή στην πιο ιδιοτελή και υπολογιστική εκδοχή, το πρόσωπο που παρέχει την εργασία να είναι ακόμα και αντίθετο με τον συγκεκριμένο σκοπό, αλλά να προσδοκεί προσωπικά οφέλη. Τα αποτελέσματα όμως της εργασίας του δύναται να είναι σημαντικά και να υπηρετούν κάποιον κοινωνικό σκοπό.

3. Παρέχεται μέσα από τον κρατικό, κερδοσκοπικό, μη κερδοσκοπικό ή και τον άτυπο τομέα, οργανωμένα ή ατομικά.
4. Δεν προκύπτει η εργασία του από ρητή εξαναγκαστική εντολή (που αφορά και πιθανές κυρώσεις) από το κράτος, ή από τον εργοδότη του (στον τομέα της αγοράς), αλλά δύναται να «επιβάλλεται» από κοινωνικούς, οικονομικούς ή άλλους λόγους.
5. Και η εργασία του απευθύνεται σε τρίτους και όχι σε συγγενικά, φιλικά ή άλλα άτυπα κοινωνικά δίκτυα που μετέχει, όπου η ανάλογη ανταπόδοση των δωρεάν υπηρεσιών του από τους άλλους θεωρείται δεδομένη, ώστε η μη ανταπόδοση να αποτελεί λόγος αποξένωσης ή αποβολής του από αυτές.

Αν μια δραστηριότητα πληροί όλα τα παραπάνω κριτήρια αλλά παρέχεται ανεπίσημα, με προσωπική πρωτοβουλία και ατομική δράση, θα οφείλαμε να της αποδώσουμε τον χαρακτήρα ως εθελοντικής (volunteering). Ο διαχωρισμός ως επίσημης ή ανεπίσημης αφορά διαφορετικά περιβάλλοντα ένταξής της, πιθανώς και ιδιαίτερης μελέτης. Αλλά ο χαρακτήρας της παραμένει ο ίδιος. Αν υφίσταται η υπόνοια της ανταποδοτικότητας ή αμοιβαίας βοήθειας στον ανεπίσημο εθελοντισμό, το ίδιο μπορούμε να ισχυριστούμε αναφερόμενοι και σε αρκετές επίσημες εθελοντικές οργανώσεις.

Τέλος, στη διεθνή βιβλιογραφία διακρίνεται ως ένα υποσύνολο της έννοιας του εθελοντισμού (volunteerism) και εθελοντικής εργασίας (volunteering- η οποία παρέχεται επίσημα ή ανεπίσημα), ο οργανωμένος εθελοντισμός (voluntarism) που παρέχεται αποκλειστικά μέσα από τις επίσημες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (βλ Ellis, 1998, Van Til: 1988, Kramer, 1993, Osborne, 199

Στο κεφάλαιο αυτό διαπιστώνεται ότι οι όροι που εξετάστηκαν χρησιμοποιούνται πολλές φορές εναλλακτικά με την έννοια του Τρίτου Τομέα, ή χρησιμοποιούνται για να τον περιγράψουν με θετικούς όρους. Η Κοινωνία των Πολιτών, ως τομέας, σε όλες τις προσεγγίσεις περιλαμβάνει και τις άτυπες μορφές οργάνωσης αλλά και δίκτυα που δεν χαρακτηρίζονται ως οργανώσεις. Ενώ ο Τρίτος Τομέας αναφέρεται σε επίσημες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Κατά δεύτερο λόγο, οι σύγχρονες έννοιες της Κοινωνίας των Πολιτών δεν αφορούν μόνο ένα πεδίο «χαρτογράφησης», αλλά εμπεριέχουν αξίες που σε μεγάλο βαθμό στηρίζονται σε ιδεολογικές οπτικές. Υπάρχουν διχογνωμίες ως προς το αν ο όρος αποτελεί περισσότερο μια «ευχή» παρά ένα επιστημονικά χρηστικό εργαλείο.

Οι έννοιες της φιλανθρωπίας και του εθελοντισμού, με ανάλογο σκεπτικό, κατακρίνονται όταν χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το σύνολο του Τρίτου Τομέα. Ο αλτρουισμός και η ανιδιοτελής προσφορά αποτελούν μια μόνο κατηγορία κινήτρων για αυτές τις δραστηριότητες. Επιπλέον ο Τρίτος Τομέας περιλαμβάνει και δραστηριότητες που σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε εθελοντικές και φιλανθρωπικές. Ποικίλα συμφέροντα και αφετηρίες κινήτρων φανερώνονται από τη μελέτη του. Συνεπώς ο εθελοντισμός και η φιλανθρωπία αποτελούν ορισμένες προσδιοριστικές όψεις του τομέα και δεν αφορούν το σύνολό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Οργανωσιακές μορφές του Τρίτου Τομέα. Η μη κερδοσκοπική οργάνωση

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύθηκαν οι έννοιες της φιλανθρωπίας και του εθελοντισμού. Για της ανάγκες της διερεύνησης των πλαισίων που αυτές παρέχονται οργανωμένα, θεωρήθηκε απαραίτητη μια πιο αντικειμενική προσέγγιση η οποία αποστασιοποιείται από ιδεοτύπους, ηθικές και φιλοσοφικές ερμηνείες. Δηλαδή, η προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των όρων δεν στηρίχθηκε στο «τι πρέπει να είναι», αλλά στο «τι διαπιστώνουμε ότι περιλαμβάνει» ο κάθε όρος, όπως αυτός εμφανίζεται δομικά και λειτουργικά στις σύγχρονες κοινωνίες. Μέσα από αυτή την οπτική θα επιχειρηθεί να προσεγγιστεί και η συλλογική δραστηριότητα μέσα από τις επίσημες οργανώσεις και ομάδες. Δηλαδή σε οργανώσεις όπου μπορούμε να εντάξουμε τις έννοιες του εθελοντισμού και της φιλανθρωπίας ως χαρακτηριστικά. Τελικός στόχος είναι να εντοπιστεί ο χώρος και η διαστάσεις που καταλαμβάνουν τη νοητική κατασκευή του Τρίτου Τομέα.

Ως οργάνωση ορίζεται γενικά «η σύμπραξη ατόμων για την επίτευξη ενός σκοπού» (Ott, 2001: 267, Hall R, 1987: 36). Το κριτήριο που τη διαχωρίζει από την απλή περιστασιακή συνάθροιση, είναι ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας που τη διακρίνει, και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, η διάρκειά της στο χρόνο. Ο Ott συνοψίζει τα χαρακτηριστικά των οργανώσεων από οποιοδήποτε τομέα και αν προέρχονται: «α) Έχουν γενικούς και ειδικούς σκοπούς, β) προσελκύουν άλλα άτομα, γ) αποκτούν και κατανέμουν πόρους για να πετύχουν το στόχο τους, δ) δημιουργούν μια δομή για να συντονίσουν τις

επιμέρους εργασίες, και ε) επιτρέπουν σε ορισμένα μέλη να ηγηθούν ή να διευθύνουν τους άλλους» (Ott, 2001: 267). Αυτά τα χαρακτηριστικά της οργάνωσης παραμένουν σταθερά μέσα στους αιώνες, είτε ανήκουν στον κρατικό, στον κερδοσκοπικό, στο μη κερδοσκοπικό τομέα, ή αποτελούν άτυπες οργανώσεις. Υπάρχουν όμως διαφορετικά κριτήρια για την κατηγοριοποίησή τους σε τομείς, βάση κάποιων ιδιαίτερων ποιοτικών χαρακτηριστικών τους.

Πριν διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά αυτά που αφορούν τις οργανώσεις του Τρίτου Τομέα συνολικά, είναι χρήσιμο να ορίσουμε πρωταρχικά την εθελοντική οργάνωση, στο βαθμό που ως όρος χρησιμοποιείται πολλές φορές εναλλακτικά με τη μη κερδοσκοπική.

3.1 Η εθελοντική οργάνωση

Ο όρος εθελοντική οργάνωση ενσωματώνει σε μεγάλο βαθμό τις έννοιες του εθελοντισμού και της φιλανθρωπίας. Ωστόσο αποτελούν ορισμένες ποιοτικές και λιγότερο προσδιοριστικές όψεις όταν αναφερόμαστε σε οργανώσεις. Όπως αναφέρθηκε στα αντίστοιχα κεφάλαια, οι έννοιες αυτές αποτελούν περισσότερο αφηρημένες διαστάσεις παρά πλήρως αποσαφηνισμένα και επομένως χρηστικά επιστημονικά εργαλεία. Ακριβώς επειδή είναι ασαφείς, ως προς τη νοηματική τους διάσταση, διακρίνουμε και ιδεολογικά στερεότυπα που είναι διαδεδομένα ως προς τη δεοντολογική- ηθική διάσταση των ορισμών. Διακρίνονται δύο ευρύτερες κατηγορίες:

I) Οι προσεγγίσεις που αφορούν τις ηθικές, ιδεατές διαστάσεις και χρησιμοποιούν τους όρους της ανιδιοτέλειας και του αλτρουισμού και σε οργανωσιακό περιβάλλον. Σύμφωνα με αυτές, οι εθελοντικές οργανώσεις οφείλουν να διαπνέονται

τόσο στους σκοπούς, στα μέσα που χρησιμοποιούν αλλά και αναφορικά με τη στελέχωση τους, από αγνά κίνητρα. Διαφορετικά οι εθελοντικές οργανώσεις δεν είναι εθελοντικές. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, εφόσον υπάρχουν πληρωμές μελών, δεν είναι πραγματικά μη κερδοσκοπικές κ.ο.κ. Αυτές οι εννοιολογικές προσεγγίσεις αφορούν κυρίως την εσωτερική φύση της οργάνωσης.

II) Οι έννοιες που επικεντρώνονται στη φύση των εκροών της οργάνωσης. Δηλαδή στον κατά πόσο οι δραστηριότητες ωφελούν την κοινωνία, ή αν οι οργανώσεις αυτές παρέχουν υπηρεσίες στους μη προνομιούχους συνανθρώπους μας. Εφ' όσον οι οργανώσεις δεν έχουν κάποιους κοινά αποδεκτούς σκοπούς, πολλές φορές τις αποχαρακτηρίζουμε ως μη εθελοντικές, κερδοσκοπικές κ.λ.π.

Κατά δεύτερο λόγο, η ασάφεια οφείλεται στο ότι στη βιβλιογραφία, στις περισσότερες περιπτώσεις, η εθελοντική οργάνωση δεν επεξήγεται εννοιολογικά, ή θεωρείται ως μια αυτοπροσδιοριζόμενη έννοια. Στην πιο αφηρημένη εκδοχή, χρησιμοποιείται ο όρος για μια οργάνωση που στηρίζεται στα ιδεώδη του εθελοντισμού. Αλλά και όταν ορίζεται ο εθελοντισμός, συνήθως αναφέρεται στην έννοια της ανιδιοτελούς προσφοράς. Αυτό βέβαια οφείλεται και στο ότι δεν στηρίζεται η ακριβής περιγραφή της εθελοντικής οργάνωσης σε νομικούς όρους, ώστε να υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια που αν πληρούνται θα ήταν δυνατό να ξεχωρίσουμε τις εθελοντικές οργανώσεις από τις μη εθελοντικές.

Αυτό που προκύπτει, από την επιστημονική χρήση του όρου, είναι τρεις διαφορετικές οπτικές- κριτήρια όπως χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία:

Η πρώτη αφορά τον προσδιορισμό της οργάνωσης ως προς τα χαρακτηριστικά της εσωτερικής της δομής:

α) Οι οπτικές που έχουν ως κριτήρια ορισμού των οργανώσεων την έννοια της εθελοντικής εργασίας.

1. Η πρώτη βασίζεται κυρίως στο χαρακτηριστικό της μη επιβαλλόμενης- ελεύθερης επιλογής, για τη συμμετοχή σε μια οργάνωση. Με αυτό τον τρόπο ο ορισμός της αφορά μια αφηρημένη κατηγορία οργανώσεων, δηλαδή « ..μια δομημένη ομάδα της οποίας τα μέλη έχουν ενωθεί για να προωθήσουν ένα ενδιαφέρον τους ή να πετύχουν κάποιο κοινωνικό σκοπό» (Berger and Neuhaus, 1977: 246, Weinrich, 1998: 2, Scott, 1998: 2). Αλλά το κριτήριο αυτό από μόνο του θα μπορούσε να χαρακτηρίσει και οργανώσεις που σίγουρα δεν θα μας θύμιζαν εθελοντική οργάνωση. Η ελεύθερη- αβίαστη συμμετοχή, σε ποικίλες περιπτώσεις, θα μπορούσε να ανιχνευθεί και σε μια κερδοσκοπική εταιρεία.

2. Ένα δεύτερο και πιο συνηθισμένο κριτήριο αφορά την έλλειψη πληρωμής των μελών της. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν είναι απαραίτητο να είναι καθολικό, αλλά η οργάνωση να στηρίζεται σε ένα μεγάλο αριθμό εθελοντών (μη αμειβομένων) (Kendall and Knapp, 1995: 88, Salamon and Anheier, 1997, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, 1997, Ανθόπουλος, 2000: 30).

3. Μια τρίτη κατηγορία αναφέρεται στις αξίες του εθελοντισμού, ως ιδεώδες, που πρέπει να χαρακτηρίζει μια οργάνωση. Δηλαδή οι αξίες της ανιδιοτελούς προσφοράς, το ενδιαφέρον για το κοινό καλό κλπ. Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο του εθελοντισμού, είναι μια δύσχρηστη κατηγοριοποίηση, στο βαθμό που ο εθελοντισμός «προσεγγίζεται από ηθικές, ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις και όχι από εμπειρική έρευνα» (Kramer, 1987:

252). Ωστόσο αυτή η διάσταση ενυπάρχει στους δοθέντες ορισμούς αρκετών μελετητών, έστω και αφηρημένα.

β) Η δεύτερη κατηγορία αποδεσμεύεται από τις ατομικές διαστάσεις της έννοιας του εθελοντισμού και της εθελοντικής εργασίας που πηγάζει από ατομικό επίπεδο, και ενδιαφέρεται κυρίως για τα χαρακτηριστικά της ως οργάνωσης: «Δεν έχει σημασία ο βαθμός εθελοντικής συμμετοχής όσο τα εθελοντικά οργανωσιακά χαρακτηριστικά» (Osborne, 1996: 9, 6, 1995: 133). Και αυτά πηγάζουν από τους ορισμούς της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, αλλά με την απαραίτητη προσθήκη είτε των αξιών του εθελοντισμού γενικά (Osborne, 1996: 11- 12), είτε της μη αμειβόμενης παροχής εργασίας (6, 1995: 133, D.H Smith et al, 1988: 1.3). Αναφέρονται στην ουσία σε μια νέα διάσταση όπου ο προσδιοριστικός όρος της οργάνωσης ως εθελοντικής, αν και αντλείται από ατομικές διαστάσεις, στην ουσία αποκτά διαφορετικό -σχετικό περιεχόμενο με αποτέλεσμα να εμφανίζεται η ασυνέχεια, και επομένως ο όρος εθελοντική οργάνωση να αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο.

Οι δύο αυτές εναλλακτικές προσεγγίσεις μπορούν να συνοψισθούν στις δύο διαφορετικές οπτικές όπως εκφράζονται από τον Ott (η πρώτη) που σημειώνει: «.. είναι περισσότερο ακριβές να μιλάμε για τους στόχους των συμμετεχόντων, παρά για τους στόχους της οργάνωσης. Γιατί αυτές (οι οργανώσεις) δεν είναι ζωντανοί οργανισμοί αλλά τεχνητές κατασκευασμένες οντότητες, δημιούργημα συλλογικών πεποιθήσεων και νόμων» (Ott, 1993: 293). Ενώ οι Herman και Renz, υποστηρίζουν αντίθετα ότι μια οργάνωση δεν είναι το άθροισμα των μερών ή των λειτουργιών της» (Herman and Renz, 1999: 108), και ο R Hall, ότι «μπορούμε να μιλάμε για εξωατομικά χαρακτηριστικά των οργανώσεων, προσδιορίζοντάς τες» (Hall, 1987: 112).

Η σύγχυση στη χρήση των όρων εθελοντική και μη κερδοσκοπική οργάνωση επιτείνεται στο βαθμό που σε ορισμένες χώρες χρησιμοποιούν τον όρο εθελοντική οργάνωση για να περιγράψουν τη μη κερδοσκοπική οργάνωση, όπως έχει αναφερθεί (π. χ Μ. Βρετανία, Καναδάς). Αλλά υπάρχει και σε κάποιες περιπτώσεις η συνειδητή χρήση των δύο όρων εναλλασσόμενα (π.χ. Boris and Mosher- Williams, 1999).

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό αναφέρεται στο αν αποκαλούνται εθελοντικές οργανώσεις μόνο οι επίσημες ή και οι άτυπες. Δηλαδή αν υφίσταται ως χαρακτηριστικό κριτήριο, μια έστω και υποτυπώδης μορφή νομικής αναγνώρισης. Η διάκριση αυτή σχετίζεται ευθέως με ποιον τρόπο ορίζεται η έννοια του εθελοντισμού. Οι μελετητές που ορίζουν την εθελοντική εργασία ως αυτή που παρέχεται μέσα από επίσημα αναγνωρισμένες_δομές, τείνουν να θεωρούν ως εθελοντικές οργανώσεις μόνο τις επίσημες (π. χ. Darwin and Mundy, 1984, Sheard, 1995), ενώ άλλοι συμπεριλαμβάνουν και τις άτυπες μορφές (J. D Smith, 1995, Cnaan and Amrofell, 1994, D. H. Smith et al, 1988, κ.α).

Μια άλλη κατηγορία, επικεντρώνεται στην έννοια της επίσημης εθελοντικής-μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, ως μιας οργάνωσης που το στοιχείο του εθελοντισμού (με οποιαδήποτε οπτική) είναι έντονο (Salamon and Anheier, 1997, Osborne 1996, P. 6, 1995, Kramer, 1987 κ.α)

3.2 Οι Οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους και αυτοβοήθειας- και οι εθελοντικές οργανώσεις

Η έκθεση του Beveridge το 1948, περιέγραφε την αμοιβαίο όφελος- βοήθεια (mutual benefit και mutual aid) και την αυτοβοήθεια (shelf- help) με τη μορφή της «αίσθησης ασφαλείας ενάντια στη δυστυχία, και τη συνειδητοποίηση ότι στο βαθμό

που κάποιοι έχουν ανάγκη, αναλαμβάνοντας να βοηθήσει ο ένας τον άλλον, όλοι μπορούν να βοηθήσουν τους εαυτούς τους» (J. D. Smith, 1995: 28). Ο Beveridge διαχώρισε την έννοια της ελεημοσύνης/ φιλανθρωπίας από την αμοιβαία βοήθεια-αυτοβοήθεια, χαρακτηρίζοντας την πρώτη ως πρακτική που ευεργετεί τρίτους και αφορούσε ιστορικά, κυρίως την πρακτική της μεσαίας τάξης. Ενώ τη δεύτερη, ως γνώρισμα της εργατικής τάξης (Kendall and Knapp, 1995: 72).

Οι δύο όροι, αμοιβαία βοήθεια -όφελος και αυτοβοήθεια, χρησιμοποιούνται άλλες φορές με κοινό και άλλες με διαφορετικό περιεχόμενο. Το κοινό τους στοιχείο είναι ότι μέσα στις οργανώσεις παρέχονται υπηρεσίες με οποιαδήποτε μορφή προς τα μέλη τους, και όχι σε μη μέλη ή την κοινωνία γενικά.

Ο όρος αυτοβοήθεια (self- help), όμως, έχει πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο και αφορά την υποστήριξη ατόμων που αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα ή βελτιώνουν κάποια ψυχολογική λειτουργία (Bargal, 1992, Bloomfield, 1994). Ο Bargal διακρίνει τέσσερα στοιχεία ως προσδιοριστικά της οργάνωσης αυτοβοηθείας: α) Η δράση περιορίζεται μέσα στην οργάνωση, β) τα μέλη της βοηθούν τους άλλους αλλά και τον εαυτό τους, γ) έχουν ένα κοινό και συγκεκριμένο πρόβλημα, για την επίλυση του οποίου έχει δημιουργηθεί η οργάνωση, και δ) η οργάνωση ελέγχεται από τα ίδια τα μέλη της, άσχετα αν έχουν κάποιες από αυτές καθοδήγηση από επαγγελματία (π.χ κάποιο ψυχολόγο).

Ως οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους αποκαλούνται, γενικότερα, όλες εκείνες οι οργανώσεις (τυπικές και άτυπες) που δημιουργήθηκαν με σκοπό να επωφεληθούν τα μέλη τους. Είτε μέσα από κοινές προσπάθειες που αφορούν τις εξωτερικές εκροές της οργάνωσης, ή να ευεργετηθούν μέσα από την ίδια την αλληλεπίδραση των μελών στο εσωτερικό τους (π.χ στα πλαίσια κλειστής οργάνωσης (club)).

Υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το αν οι δύο αυτές κατηγορίες οργανώσεων μπορούν να χαρακτηριστούν ως

εθελοντικές. Η πρώτη που το υποστηρίζει[44] βασίζεται στη θέση ότι για ιστορικούς λόγους ο εθελοντισμός, η φιλανθρωπία και το αμοιβαίο όφελος, είτε συνυπήρχαν στο ίδιο πλαίσιο οργάνωσης (όπως οι friendly societies στην Αγγλία) (Morris, 2000), ή δεν μπορούμε να τις αποκλείσουμε από την έννοια στο βαθμό που οι περισσότερες σημερινές οργανώσεις, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ευεργετούν τόσο τα μέλη τους, όσο και μη μέλη. Η' ακόμα θεωρούν ότι ο εθελοντισμός, ως έννοια, περιλαμβάνει και τη διάσταση του ατομικού οφέλους, ούτως ή άλλως (Van Till, 1988, D.H . Smith, 1993, J.D Smith, 1995).

Η αντίθετη άποψη στηρίζεται και πάλι στην έννοια του εθελοντισμού (όπως τη θεωρεί πιο αυστηρά) με την έννοια της παροχής εργασίας προς τρίτους, αποκλείοντας ως πρωταρχικό σκοπό το ατομικό όφελος (Sheard, 1995). Αλλά ιδιαίτερα από οικονομολόγους τονίζεται ότι οι αμοιβαίας βοήθειας οργανώσεις είναι στην ουσία κερδοσκοπικές σε επίπεδο ατόμου, ή ότι δημιουργούνται για την ελάττωση του κόστους μιας δραστηριότητας που αν πραγματοποιούνταν ατομικά, θα είχε μεγαλύτερο κόστος για τον καθένα. «Οι οργανώσεις αυτές είναι δίκτυα αμοιβαιότητας και ασφάλειας (safety social nets) που δεν έχουν σχέση με τον εθελοντισμό» (Brown, 1999: 13). Ο Ο' Neil σημειώνει ότι «οι οργανώσεις αυτές μπορεί να αφορούν από κοινωνικά club των ελίτ έως εργατικά συνδικάτα, και είναι πιο κοντά στον τομέα της αγοράς παρά στη φιλανθρωπία, γιατί «... υπάρχει σε αυτές πολύ λίγος αλτρουισμός στα κίνητρά τους» (Ο' Neil, 1994: 3). Αλλά και ο Gui θεωρεί ότι όλες τις κερδοσκοπικές οργανώσεις θα μπορούσαμε να τις αποκαλούσαμε, στην ουσία, οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους (Ben Ner and Gui, 1993: 8).

Οι οργανώσεις αυτές, λογικά, πρέπει να αποκλείονται από τις έννοιες του εθελοντισμού. Το μόνο στοιχείο που διαφαίνεται να έχουν κοινό, είναι το στοιχείο της ελεύθερης συμμετοχής. Αλλά στο κεφάλαιο για τον εθελοντισμό

[44] Κυρίως αφορά τους μελετητές της Βρετανικής εμπειρίας.

υποστηρίχθηκε ότι πρόκειται για ένα μη αντικειμενικά προσδιορίσιμο χαρακτηριστικό, και σχετίζεται περισσότερο με την έννοια της εθελοντικής πράξης γενικά (voluntary action), παρά με τα κριτήρια που αφορούν τις μη αμειβόμενες υπηρεσίες προς τρίτους. Γι' αυτό το λόγο μόνο με πολύ διασταλτικούς ορισμούς του εθελοντισμού είναι δυνατόν να εμπίπτουν στα κριτήρια μιας κοινής κατηγοριοποίησης. Βέβαια, πολλές οργανώσεις αυτού του τύπου δεν είναι πάντοτε αυστηρά κλειστές, με μοναδικό σκοπό το αμοιβαίο όφελος των μελών τους. Αλλά συνδυάζουν πολλές φορές και κάποιες πρακτικές βοήθειας που ωφελούν παράλληλα και τρίτους ή την κοινωνία γενικότερα. Επιπρόσθετα, και αρκετές μικρές οργανώσεις αυτοβοήθειας εξελίχθηκαν σε μεγάλες εθελοντικές οργανώσεις (Milofsky, 1987: 281). Στο βαθμό που τα όρια «αγνού» εθελοντή και ιδιοτελούς εθελοντή είναι θολά, σίγουρα δεν μπορούμε να χαράξουμε και σε αυτή την περίπτωση ευδιάκριτες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις αμοιβαίας βοήθειας ή αυτοβοήθειας οργανώσεις, με τις εθελοντικές. Αλλά και πιο αφηρημένα, οι οργανώσεις αυτοβοήθειας που βοηθούν πολλά μέλη (πχ. η οργάνωση Ανώνυμοι Αλκοολικοί), δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ευνοούν την κοινωνία γενικότερα;

Ο διαχωρισμός ή η ένταξη αυτών των οργανώσεων στην έννοια «εθελοντική οργάνωση» σχετίζεται κυρίως τις διαφορετικές οπτικές που υιοθετούμε. Δεν υπάρχει κάποια μοναδική σωστή προσέγγιση. Είναι παρακινδυνευμένο να κατηγοριοποιούμε βάση μη ακριβώς καθορισμένων κριτηρίων, για να ορίσουμε αυστηρά διάφορες οργανωτικές εκφράσεις.

Το πρόβλημα έγκειται κυρίως στη διάσταση του αν θεωρούμε ότι μια οργάνωση για να θεωρείται εθελοντική θα κρίνεται βάση νέων κριτηρίων, ή θα βασίζεται σε όρους που επιλέγουμε αφηρημένα. Όταν χρησιμοποιούμε κάποιους όρους για να χαρακτηρίσουμε και να διαχωρίσουμε κάποιες κατηγορίες από

κάποιες άλλες, το χαρακτηριστικό που επιλέγουμε οφείλουμε να είναι καθοριστικό και γενικά προσδιοριστικό.

Συνεπώς, σύμφωνα με αυτή την οπτική, αν χρησιμοποιούμε τα εσωτερικά της οργάνωσης κριτήρια αξιολόγησης, μια οργάνωση θα ονομάζεται εθελοντική όταν όλα τα μέλη της εργάζονται εθελοντικά. Και εφ' όσον το κύριο κριτήριο αναφέρεται στην έλλειψη χρηματικής αμοιβής, θα μπορούσαμε να την ορίσουμε εύκολα ως την οργάνωση που δεν αμείβεται κανένας. Γιατί αν διακρίνουμε τις κερδοσκοπικές οργανώσεις βάση του καθολικού κριτηρίου «κέρδος» (σε επίπεδο οργάνωσης) και αμοιβής (σε ατομικό επίπεδο), τις κυβερνητικές βάση της έννοιας «κοινό συμφέρον», τότε η έννοια της εθελοντικής οργάνωσης πρέπει να χαρακτηρίζεται από την πλήρη απουσία χρηματικής αμοιβής. Διαφορετικά θα μπορούσαμε να την ορίσουμε ως ημιεθελοντική, ή ως οργάνωση (οποιουδήποτε τομέα) που στηρίζεται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στην εθελοντική (μη αμειβόμενη) εργασία.

Αν προσδίδουμε μια έννοια πιο αποστασιοποιημένη από τα χαρακτηριστικά των μελών της, όπου τα κριτήρια λαμβάνονται ιδεοτυπικά, τότε δεν θα μπορούσαμε να τις καθορίσουμε βάση των χαρακτηριστικών τους, αλλά από το τι θα θέλαμε να είναι. Στο βαθμό που υπάρχει η ανάγκη χάραξης γενικότερης πολιτικής για τις οργανώσεις αυτές, δεν μπορούμε να αποδίδουμε χαρακτηριστικά που απλώς ενυπάρχουν σε κάποιες από αυτές, αλλά να προσδιοριστεί επακριβώς το περιεχόμενό τους έστω και συμβατικά. Στο βαθμό που δεν υπάρχει μια κοινή προσέγγιση του όρου «εθελοντική οργάνωση», αναγκαστικά οι οπτικές θα είναι ποικίλες και τελικά θα δημιουργούν σύγχυση.

Μέσα από αυτές τις αναλύσεις, ένας ορισμός της εθελοντικής οργάνωσης προσεγγίζεται από τον γράφοντα ως μια ιδανική μορφή οργάνωσης που «απαρτίζεται από μη αμειβόμενα μέλη και έχουν ένα κοινό σκοπό που αφορά τρίτους, την κοινότητα ή την κοινωνία γενικότερα». Για τις υπόλοιπες

οργανώσεις που αποκαλούνται γενικότερα ως εθελοντικές (μέσα από διαφορετικές οπτικές και κριτήρια), επιλέγεται μια σχετική προσέγγιση ως «οργανώσεις που έχουν ένα κοινό σκοπό και στηρίζονται, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, στα χαρακτηριστικά του εθελοντισμού και της εθελοντικής εργασίας» (όπως αυτά προσδιορίζονται μέσα από το κεφ. Εθελοντισμός). Για αυτές τις οργανώσεις προτείνεται μια αφηρημένη προσέγγιση που έχει ως χαρακτηριστικά «ανοιχτά άκρα» τον αγνό αλτρουισμό και την ακραία ιδιοτέλεια. Οι οργανώσεις αποτελούν συνεχόμενα σημεία αυτού του διανύσματος[45].

Οι πιο σύνθετες κατηγοριοποιήσεις πάνω σε αυτό το σχήμα έχουν περισσότερο ηθικό, παρά ουσιαστικό χαρακτήρα.

3.3 Η μη κερδοσκοπική οργάνωση

Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερες ερευνητικές προσπάθειες αναλαμβάνονται για να εξηγήσουν και να ορίσουν την έννοια του τρίτου- μη κερδοσκοπικού τομέα, μέσα από συγκριτικές έρευνες. Αυτό αποδεικνύεται στην πράξη μια πολύ δύσκολη υπόθεση.

Η έννοια «μη κερδοσκοπικός» (non profit) δεν έχει ένα κοινό ορισμό που να ανταποκρίνεται σε όλες τις πολιτισμικές, νομικές, διεθνείς εμπειρίες και κρατικές πολιτικές (Di Maggio and Anheier, 1990: 137, James, 1987: 398, Steinberg and Gray, 1993: 298, Kendall and Knapp 1995: 85). Συχνά οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις περιγράφονται αφηρημένα ως αυτές «που βρίσκονται ενδιάμεσα στις κρατικές και τις κερδοσκοπικές οργανώσεις της αγοράς» (Anheier and Seibel, 1990: 1), ως «επιχειρήσεις με δημόσιες αποστολές (Hammack and Young, 1993:

[45] στηριζόμενος στην σχηματική τυπολογία των επίσημων μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, «ως σημεία συνεχόμενα από εθελοντικές έως εμπορικές» (Ott, 1993: 283).

xvii) αλλά και ως «όλες οι οργανώσεις που έχουν αποστολή να βελτιώσουν τη δημόσια ή την κοινοτική ευημερία» (Seth, 1993: 380, Block, 1998: 152).

Οι ιδιαίτεροι ορισμοί στη βιβλιογραφία, σύμφωνα με τη Morris, πηγάζουν από τις εξής αφετηρίες: α) Η πρώτη *αναφέρεται στις εισροές*, δηλαδή στους τρόπους χρηματοδότησης, της εθελοντικής συμμετοχής, και γενικότερα όλους τους πιθανούς πόρους μιας οργάνωσης, β) η δεύτερη *στη φύση των εκροών της*, δηλαδή τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παρέχει, και γ) *με ποιον τρόπο διανέμει το πλεόνασμά της* (τα λογιστικά κέρδη) (Morris, 2000: 27- 28).

Οι Salamon και Anheier διακρίνουν τέσσερις αφετηρίες ορισμών:

α) *Οι νομικοί*: Οι περισσότερες χώρες προσδιορίζουν τη μη κερδοσκοπική οργάνωση σύμφωνα με τους νόμους τους. Μια μη κερδοσκοπική οργάνωση είναι «ό,τι ορίζει ο νόμος» (Salamon and Anheier 1992 α: 132-134). Τους νομικούς ορισμούς τους θεωρούν πολύ χρήσιμους προς μελέτη στα πλαίσια μιας χώρας, αλλά άχρηστους για συγκριτικές μελέτες (1992 α: 137).

β) *Οι οικονομικοί*: Καθορίζονται σύμφωνα με την πηγή εισοδήματος των οργανώσεων.

γ) *Οι λειτουργικοί*: Οι οργανώσεις χαρακτηρίζονται βάση των λειτουργιών και των σκοπών τους. Αποτελούν ιδιωτικές οργανώσεις που υπηρετούν ένα δημόσιο σκοπό (1992 a: 132-134).

δ) *Ο δομικός- λειτουργικός* ορισμός, ο οποίος εφαρμόζεται στα πλαίσια της συγκριτικής διακρατικής έρευνας του Πανεπιστημίου John Hopkins για τον Τρίτο Τομέα, δε διακρίνει τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις βάση των σκοπών και τις πηγές χρηματοδότησης, αλλά από τη βασική δομή και λειτουργία τους (1992α: 135).

Τα προβλήματα ορισμού ξεκινούν από το διαχωρισμό σε επίσημες και ανεπίσημες οργανώσεις. Στη διεθνή βιβλιογραφία,

όταν αναφέρονται στην έννοια «μη κερδοσκοπική οργάνωση», εννοούν συνήθως τις οργανώσεις που έχουν μια έστω και υποτυπώδη νομική οντότητα. Αυτό, βέβαια, δημιουργεί ένα διαχωρισμό στη μελέτη των άτυπων οργανώσεων που μπορεί να έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της επίσημης μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, αλλά όχι και τη θεσμική υπόσταση. Ο D. H Smith το υπογραμμίζει αυτό ως ερευνητικό σφάλμα, που έχει ως αποτέλεσμα οι άτυπες οργανώσεις (όπως οι διάφορες οργανώσεις βάσης ή οι οργανώσεις της γειτονιάς) ενώ έχουν σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη, στις εθελοντικές υπηρεσίες και τη φροντίδα που παρέχουν, να μελετώνται αποσπασματικά και σε ξεχωριστό πλαίσιο (D. H Smith, 1997a, 1997b). Ο ίδιος χρησιμοποιεί την έννοια «μη κερδοσκοπικός» και γι αυτές τις οργανώσεις (1988: 1.4).

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό σε μια μη κερδοσκοπική οργάνωση είναι η απαγόρευση διανομής του κέρδους σε οποιαδήποτε μέλος της (Hansman, 1986: 58, Weisbrod 1988: 1, James, 1990: 21, Gui, 1993: 60). Στην ουσία περιγράφεται ως το ακαθάριστο κέρδος μιας επιχείρησης, όταν αυτό προκύπτει. Σε όλα σχεδόν τα κράτη και σε διάφορες νομικές μορφές οργανώσεων υφίσταται αυτό το κριτήριο της απαγόρευσης διανομής. Αυτό δεν σημαίνει ότι σε καμιά περίπτωση δεν αμείβονται μερικά ή όλα τα μέλη μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης για τις υπηρεσίες που παρέχουν. Οι πιθανές αμοιβές αφορούν το λειτουργικό κόστος μιας οργάνωσης και όχι τη συμμετοχή στη διανομή των κερδών. Δύναται συνεπώς μια οργάνωση να απασχολεί ορισμένα ή όλα τα μέλη της με υψηλές αποδοχές, χωρίς να χάνει τον μη κερδοσκοπικό της χαρακτήρα. Κατά τον Hansman, υπάρχει η δυνατότητα της «λογικής αμοιβής», αλλά είναι πολύ υποκειμενική αυτή η έννοια ώστε να προσδιοριστεί ένα ανώτατο όριο που να προασπίζει ηθικά τη φύση μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης. Είναι ουσιαστικά εύκολο να παραβιαστεί αυτός ο

χαρακτήρας από υψηλούς μισθούς (Gui, 1993: 60, Kendall and Knapp, 1995: 88, Hansman, 1986: 60).

Το χαρακτηριστικό της μη διανομής του κέρδους είναι ισχυρό καθεαυτό, για να διαχωρίζει τις μη κερδοσκοπικές από τις κερδοσκοπικές οργανώσεις σε νομικό επίπεδο, αλλά και για να προσδιοριστεί ο Τομέας πιο συγκεκριμένα. Αν ληφθούν, όμως, υπ' όψιν και οι λειτουργικές και χρηματοδοτικές διαστάσεις για τον προσδιορισμό του, είναι αδύνατο να καταλήξουμε σε ένα κοινό διεθνής εφαρμογής ορισμό.

Οι λειτουργικές διαστάσεις αφορούν τους σκοπούς που δημιουργήθηκαν οι οργανώσεις, δηλαδή το ρόλο ύπαρξής τους σε μια κοινωνία. Σύμφωνα με αυτές, ο τρίτος τομέας παρέχει κάποιου τύπου υπηρεσίες (εκροές) για τις οποίες ο κρατικός, ο κερδοσκοπικός και ο άτυπος τομέας δεν τις παρέχουν, είτε ικανοποιητικά, είτε δεν τις παρέχουν καθόλου (James, 1987: 198). Αφορά δηλαδή κάποια πεδία δραστηριότητας τα οποία σχετίζονται με κάποιες ανάγκες παροχής ή ζήτησης υπηρεσιών (βλ. μέρος β'). Τα πεδία αυτά από χώρα σε χώρα μπορεί να διαφέρουν ως προς τη μορφή και το μέγεθος, ή ακόμα και να μην υφίστανται κάποια από αυτά ως θεσμοθετημένως διαθέσιμα για την ανάπτυξη της ιδιωτικής μη κερδοσκοπικής πρωτοβουλίας, και να ικανοποιούνται επαρκώς από άλλους τομείς.

Οι οικονομικές διαστάσεις αναφέρονται στους πόρους των οργανώσεων (εισροές) από δωρεές, από την πώληση υπηρεσιών προς τρίτους, συνδρομές, κρατική ενίσχυση αλλά και τις φορολογικές ελαφρύνσεις από το κράτος που τις καθιστούν ανταγωνιστικές, σε σχέση με άλλου τύπου οργανώσεις (κρατικές και κερδοσκοπικές).

Ο δομικός- λειτουργικός ορισμός των Salamon και Anheier επιχειρεί να συνθέσει τις δύο διαστάσεις. Δηλαδή τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης (μη διανομή κέρδους, ιδιωτική και επίσημη), με ορισμένα λειτουργικά χαρακτηριστικά για τα οποία δεν θέτουν συγκεκριμένα ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια, αλλά αρκούνται σε κάποιο βαθμό

χαρακτηριστικής παρουσίας τους. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μια οργάνωση για να τη θεωρούνε μη κερδοσκοπική πρέπει να πληροί τα ακόλουθα κριτήρια:

I) Να είναι επίσημη: Να έχει κάποια νομικά αναγνωρισμένη υπόσταση. Οι άτυπες και εφήμερες συνενώσεις προσώπων μπορεί να είναι σημαντικές για τις ζωές των ανθρώπων, αλλά αν συμπεριληφθούν στην έννοια του μη κερδοσκοπικού τομέα, τότε αυτός γίνεται απείρως πιο άμορφος και εφήμερος για να προσεγγιστεί και να μελετηθεί.

II) Ιδιωτική: Δηλαδή να είναι θεσμικά διαχωρισμένη από το κράτος.

III) Να μη διανέμεται το κέρδος της σε οποιοδήποτε μέλος

IV) Αυτοδιευθυνόμενη: Να έχει εσωτερικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων και να μην ελέγχεται από άλλες εξωτερικές οντότητες.

V) και Εθελοντική: Με την εξής έννοια: «Να περιλαμβάνει σε κάποιο βαθμό την εθελοντική συμμετοχή, είτε σε επίπεδο δραστηριοτήτων, είτε σε επίπεδο διοίκησης της οργάνωσης (Salamon and Anheier, 1992a).

Ο δομικός- λειτουργικός ορισμός συνάντησε κατ' αρχάς, θετική υποδοχή από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Αλλά όπως σημειώνουν, εκτός και από τους ίδιους Salamon και Anheier, παρουσιάζει ορισμένες αδυναμίες, Αλλά προσφέρει την πιο ολοκληρωμένη δυνατή προσέγγιση για έναν διακρατικής εφαρμογής ορισμό. Την προσέγγιση αυτή την χρησιμοποίησαν στους ορισμούς τους αρκετοί μελετητές του Τρίτου Τομέα στην Ευρώπη (Kendall και Knapp, 6, Billis, Archambault και άλλοι). Η κριτική που ασκήθηκε αφορούσε κυρίως την ασάφεια ως προς την συνθήκη V, που σχετίζεται με την έννοια της εθελοντικής διάστασης σε μια μη κερδοσκοπική οργάνωση. Στην πραγματικότητα, το κριτήριο αυτό εκτός ότι είναι δύσκολο να το προσδιορίσουμε αν υφίσταται (με οποιαδήποτε έννοια και αν προσεγγίσουμε τον εθελοντισμό, εκτός βέβαια της ελεύθερης

βούλησης), έρχεται σε αντίθεση με τις μη κερδοσκοπικές νομικά, αλλά φανερά κερδοσκοπικές οργανώσεις που είναι πολύ κοντά στον τομέα της αγοράς. Το κριτήριο αυτό δε διακρίνεται ως καθολικό χαρακτηριστικό. Γιατί στα όρια του μη κερδοσκοπικού τομέα με τον τομέα της αγοράς παρατηρούνται συνεχείς μετατοπίσεις και μεταβολές της νομικής υπόστασης των οργανώσεων, από μη κερδοσκοπικές σε κερδοσκοπικές και αντίστροφα (βλ Weisbrod, 1998). Συνεπώς δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό το κριτήριο ιδεοτυπικά, ή ότι υφίσταται σε όλες τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, έστω και σε ένα ελάχιστο βαθμό.

Αλλά και η Morris υποστήριξε ότι η οικοδόμηση του ορισμού τους, παρέλειψε να εντάξει τις διαφορετικές ιστορικές καταβολές των τομέων σε άλλες χώρες (εκτός τις Η.Π.Α), καθώς και ότι αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στη θεσμική πραγματικότητα προηγούμενων ιστορικών εποχών (Morris, 2000).

Στις Η.Π.Α, η έννοια της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης έχει σαφές περιεχόμενο που αντλείται από τη νομοθεσία και ιδιαίτερα από τον φορολογικό κώδικα (I.R.S, Internal Revenue Code 501(c)3 και 4). Σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, το συγκεκριμένο καθεστώς μιας οργάνωσης καθορίζεται πολλές φορές από διαφορετικές δέσμες νόμων οι οποίοι μπορεί να διαφέρουν και σε τοπικό επίπεδο (π.χ στην Αγγλία). Ενώ υπάρχουν σε διαφορετικές χώρες μια τεράστια ποικιλία νομικών μορφών. Από υποτυπώδεις (π. χ στην Ιρλανδία) έως επίσημες και πλήρως γραφειοκρατικές οργανώσεις με χιλιάδες απασχολούμενους (στη Γερμανία).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην προσπάθεια να συνθέσει ένα πλαίσιο ορισμού των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που να απηχεί σε κάποιο βαθμό τις πραγματικότητες των χωρών μελών, έθεσε κάποια χαλαρά κριτήρια προσδιορισμού σωματείων και ιδρυμάτων ή οποιονδήποτε άλλων επίσημων μορφών, που παραπέμπουν ευθέως στον όρο μη κερδοσκοπική οργάνωση: α) Την υποτυπώδη, επίσημη,

θεσμικά αναγνωρισμένη οντότητα, β) το μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα (μη διανομή κέρδους), γ) την ανεξάρτητη λειτουργία τους από τις κρατικές αρχές, δ) η διοίκηση να είναι ανιδιοτελής, δηλαδή τα μέλη της διοίκησης να μη έχουν σκοπό το προσωπικό κέρδος, και ε) να συμμετέχουν με κάποιο τρόπο στη δημόσια ζωή, ενεργώντας σύμφωνα με το δημόσιο συμφέρον (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997: 6). Η συντάκτες της Ανακοίνωσης είναι σαφές ότι αναγνωρίζουν τη ρευστότητα σε ορισμένους όρους που χρησιμοποιούν (την έννοια του δημοσίου συμφέροντος, την ανιδιοτέλεια κλπ). Ωστόσο, ο χάρτης αυτός προσπαθεί να συνδυάσει την έννοια της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης με την εθελοντική. Στην ουσία όμως, αφορά αποκλειστικά την έννοια της επίσημης μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, στο βαθμό που περιλαμβάνει όλες τις επίσημες μη κερδοσκοπικές νομικές οντότητες των χωρών μελών. Κατά τους Kendall και Anheier, η επιλογή αυτή οφείλεται τόσο στις διαφορετικές κρατικές εμπειρίες, όσο και στην έλλειψη επαρκούς τεχνογνωσίας στις υπηρεσίες της Κοινότητας (Kendall and Anheier, 1997)[46].

Αν τα κριτήρια που έθεσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήταν δυνατόν να θεωρούνταν πιο αυστηρά, σίγουρα ένας πολύ μικρότερος αριθμός οργανώσεων θα συμπεριλαμβάνονταν από το σύνολο αυτών που έχει σκοπό να συμπεριλάβει.

---

[46] Η έλλειψη επαρκούς τεχνογνωσίας για το ζήτημα, είναι κάτι που διαφαίνεται και από τη χρήση των όρων που περιγράφουν τον Τρίτο Τομέα τα διαφορετικά όργανα της Ε.Ε, και κυρίως η έλειψη αποσαφήνισης του περιεχομένου των όρων. Η σύγχυση έχει αφετηρία στους όρους που χρησιμοποιήθηκαν για να «χαρτογραφήσουν» τον τομέα: «Το Eurostat αναφέρει «ιδιωτικά μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που προσφέρουν υπηρεσίες σε νοικοκυριά» (private, non-profit institutions serving households), η DGV (1994) και η DGVIII «μη κυβερνητικές οργανώσεις» (NGOs), η Ο.Κ.Ε μη κερδοσκοπικός Τομέας (Non-profit sector, 1986), το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (1986) «μη κερδοσκοπικές οργανώσεις» (non-profit associations), η DGV (1994) «εθελοντικές οργανώσεις», το Forward Studies Unit (1998) για «εθελοντικές οργανώσεις και ιδρύματα» και «τρίτος τομέας». Στους παραπάνω ορισμούς από τα διάφορα όργανα της Ε.Ε, απουσιάζει πολλές φορές και η επεξήγηση για το τι περιλαμβάνει και τι παραλείπει κάθε φορά ο χρησιμοποιούμενος όρος. Πιο ευρείς όροι για την περιγραφή του τομέα χρησιμοποιήθηκαν: «Κοινωνική Οικονομία» (Social Economy, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1987), «Τρίτο Σύστημα» που αφορά την απασχόληση (Third System, Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1997) και «συνεργασίες, κοινές δράσεις, οργανώσεις και ιδρύματα (cooperatives, mutuals, associations and foundations, DGXXIII, 1997) (βλ. και Kendall and Anheier, 1997).

α) Η έννοια της ανιδιοτέλειας, όπως αναλύθηκε, μόνο περιπτωσιακά μπορεί να προσεγγιστεί, αλλά και πάλι με μεγάλο βαθμό ασάφειας.

β) Η ανεξαρτησία από κρατικούς ή άλλους πολιτικούς φορείς πολλές φορές είναι τυπική. Πολλές οργανώσεις υπάρχουν είτε λόγω ιδιαίτερων συμφερόντων ή ως «ημικρατικοί» οργανισμοί και εξαρτούνται από τα συμφέροντα αυτών που τις στηρίζουν. Αν συνυπολογίσουμε ότι κάποιες ισχυρές οργανώσεις στηρίζουν την ύπαρξη τους σε ισχυρά κοινωνικο-οικονομικά συμφέροντα[47], ή άλλες στηρίζονται και υφίστανται αποκλειστικά από κάποιες κρατικές συνδρομές που τις συντηρούν οικονομικά (resource dependence), δεν μπορούμε να μιλάμε για ουσιαστική ανεξαρτησία στο επίπεδο λήψης αποφάσεων και ανάληψης δράσεων.

γ) Το δημόσιο συμφέρον είναι μια πολύ γενική έννοια, στο βαθμό που θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε: «Συμφέρον ποιών»; Σίγουρα οργανώσεις που δεν ενεργούν σύμφωνα με τις κυρίαρχες απόψεις για το «γενικό συμφέρον», δεν υποστηρίζονται οικονομικά ή ακόμα απαγορεύονται και θεσμικά[48] [49].

Είναι επομένως δυνατόν να υπάρξει ένας ορισμός που να ανταποκρίνεται σε όλες, ανεξαιρέτως, τις κοινωνίες;

Προτείνεται να χρησιμοποιηθεί ένας ορισμός- πλαίσιο που να συνδυάζει τα κοινά χαρακτηριστικά όλων των μορφών και των τύπων που παρουσιάζονται στις σύγχρονες κοινωνίες. Συνεπώς μια μη κερδοσκοπική οργάνωση:

---

[47] Βλ κεφ «Κοινωνία των Πολιτών»

[48] Σε όλες τις χώρες μέλη, υπάρχουν τυπικά καταστατικών μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, και σε πολλές περιπτώσεις, αν οι σκοποί τους έρχονται σε αντίθεση με ό,τι το κάθε κράτος αναγνωρίζει κοινωνικά χρήσιμο, δύναται πολλές φορές να μην αναγνωρίσει την επίσημη θεσμική τους υπόσταση.

[49] Για παράδειγμα στις Η.Π.Α, στην οργάνωση I.R.S, μια οργάνωση που δημιουργήθηκε με σκοπούς σχετικούς με την παγκόσμια ειρήνη και τον αφοπλισμό, αφαίρεσαν τον φοροαπαλλαχτικό της χαρακτήρα με την αιτιολογία ότι ενθάρρυνε την κοινωνική ανυπακοή μέσα από εκδηλώσεις διαμαρτυρίας (Weisbrod, 1988: 120).

α) Εχει μια ελάχιστη μορφή νομικής αναγνώρισης. Αυτό εξασφαλίζει και το στοιχείο της συνέχειας της (όχι περιστασιακή). Υπάγεται σε ορισμένες διατάξεις που ορίζουν και περιορίζουν τις δραστηριότητές της σε συγκεκριμένους τομείς και πεδία που επιτρέπει ο νόμος κάθε χώρας.
β) Χαρακτηρίζεται από τη μη διανομή του κέρδους της σε οποιοδήποτε μέλος. Αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό διαχωρισμού της από τον τομέα της αγοράς. Αλλά όχι στοιχείο που τις διαχωρίζει απαραίτητα ηθικά ή δεοντολογικά από την αγορά.
Γ) Παρέχει υπηρεσίες ή αγαθά, έμμεσα ή άμεσα, προς τρίτους ή τα μέλη της (είτε με πώληση, είτε δωρεάν).

Αυτός ο ορισμός αποτελεί ένα διακριτό πλαίσιο που καθορίζει τη μη κερδοσκοπική οργάνωση σε παγκόσμιο επίπεδο. Δεν διαχωρίζει τις οργανώσεις σε κρατικές, αγοράς και μη κερδοσκοπικές, γιατί απλούστατα ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν υφίσταται στον επονομαζόμενο τρίτο τομέα, όταν τον ορίζουμε μέσα από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (βλ. επόμενα κεφάλαια). Μέσα από αυτό το πλαίσιο, διακρίνουμε κάποιες κατηγορίες κριτηρίων τα οποία λαμβάνουν μεγαλύτερη ή μικρότερη βαρύτητα σε ιδιαίτερες προσεγγίσεις, ανάλογα με τις οπτικές των ερευνητών αλλά και τις πραγματικότητες, τις ιδιαίτερες ανάγκες, και τα νομικά συστήματα διαφόρων χωρών.

Κριτήρια κατηγοριοποίησης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων

Ορίζοντας το πεδίο του Τομέα, είναι σημαντικό να καθορίσουμε τι θέλουμε να αναζητήσουμε, και για ποιο λόγο. Όπως «και κατασκευή της θεωρίας δεν είναι ουδέτερη και αφορά το συνδυασμό της επιρροής των θεσμών αλλά και των συμφερόντων»(P. D. Hall, 1995: 5),η κατασκευή κάποιου συστήματος κατηγοριοποίησης του τομέα συνδυάζει λόγους σκοπιμότητας αλλά και γενικότερης ιδεολογικής στάσης σχετικά

με το ρόλο, τα όρια της παρέμβασης και την αποτελεσματικότητα του σε διάφορα πεδία. Αν αυτό το προαπαιτούμενο δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί με σαφήνεια, τότε αναγκαστικά θα υφίσταται ένα πρόβλημα οριοθέτησης. Αν προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τον Τρίτο Τομέα με όρους κοινωνικής πολιτικής, θα μας ενδιέφερε το πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών που παρέχονται από ένα υποσύνολό του. Σε αυτή την περίπτωση δεν θα απασχολούσαν τα κριτήρια οριοθέτησης του πεδίου με όρους δημόσιο -ιδιωτικό, ή κρατικός- μη κρατικός, μη κερδοσκοπικός τομέας, αλλά ο καθορισμός της συμβολής κάθε τομέα σε επίπεδο εκροών ανά πεδίο δραστηριότητας (industry). Ο Τρίτος Τομέας αφορά την προσφορά υπηρεσιών που δεν αφορούν μονάχα τα πεδία κοινωνικής πολιτικής, με τη σύγχρονη έννοια, αλλά ένα τεράστιο πεδίο ποικίλων οργανώσεων με αντιδιαμετρικά διαφορετικούς σκοπούς και ιδεολογικές αφετηρίες.

Οι προσπάθεια κατηγοριοποίησης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων αποτελεί ένα σύνθετο εγχείρημα. Η μέθοδος οφείλει να συνδυάζει σε ομάδες τα κοινά χαρακτηριστικά των οργανώσεων. Ακριβώς για το λόγο της ετερογένειας και της ποικιλίας στόχων, νομικών μορφών και πεδίων δραστηριότητας, μια πιθανή ομαδοποίηση εξαρτάται από τη βαρύτητα που δίνεται σε πέντε διαφορετικές αφετηρίες, οι οποίες προσδιορίζουν την ποιότητα και το εύρος των οργανώσεων και, εν τέλει, τις διάφορες πολιτικές και νόμους που καθορίζουν τη φύση και τη λειτουργία τους.

Ι) Η κατηγοριοποίηση με βάση τους αποδέκτες- στόχους των οργανώσεων. Δημόσιας ωφέλειας (public benefit) και ιδιωτικού οφέλους των μελών (member benefit): Η έννοια της διάκρισης αυτής υφίσταται κυρίως στις νομοθεσίες των Η.Π.Α και της Αγγλίας. Η πρώτη περιγράφει γενικά τις φιλανθρωπίες- δωρεές (charities) και αφορά εκείνες τις οργανώσεις που οι δραστηριότητές τους ωφελούν την κοινωνία, την κοινότητα ή άλλους από τα μέλη τους. Ενώ η δεύτερη έννοια αφορά τις

οργανώσεις αυτοβοηθείας και τις αμοιβαίου οφέλους. Ο όρος «όχι για το κέρδος» (not for profit) αναφέρεται στις δημοσίου οφέλους και χρησιμοποιείται συχνά για να διαχωρίσει τους δύο αυτούς τύπους (Scott, 1997: 1). Αλλά κατά άλλους, αφορά τον «διαχωρισμό από να λειτουργεί μια εταιρεία με απώλειες» (Young and Kattelus, 1995: 321- 322). Ο Gui ωστόσο πιστεύει ότι οι πραγματικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, έπρεπε να ονομάζονται «όχι για το προσωπικό όφελος (non self benefit)» (Gui, 1993: 76).

Η ανάλογη διάκριση του Brudney σε «δημόσιας προσφοράς υπηρεσιών» (public serving) και «υπηρεσίες στα ίδια τα μέλη» (member serving), τοποθετεί στην πρώτη κατηγορία τις χρηματοδοτικές οργανώσεις, τις θρησκευτικές, τις παροχής υπηρεσιών και πολιτικής δράσης. Ο Douglas διακρίνει τις πολιτικές- μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ως ξεχωριστή κατηγορία που βρίσκεται ενδιάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες, και αφορούν lobbies εργοδοτών, οργανώσεις καταναλωτών, κλπ (Douglas, 1987: 52) [50]. Ενώ άλλοι προσθέτουν στις δύο πρώτες και τις θρησκευτικές οργανώσεις ως τρίτη κατηγορία (π.χ. O' Neil, 1994: 4).

Οι επιπλέον κατηγορίες, εκτός των δύο πρώτων, έχουν τη λογική της πιο ολοκληρωμένης ταξινόμησής τους, με βάση την έννοια του οφέλους και την προσπάθεια να καλύψουν κάποιου ιδιαίτερου χαρακτήρα οργανώσεις που δεν είναι δυνατόν να ενταχθούν στο δυαδικό σχήμα δημόσιου- ατομικού οφέλους.

Στις Η.Π.Α οι δημοσίου οφέλους οργανώσεις προσδιορίζονται από το φορολογικό κώδικα IRS (c)3, που αφορά την πρώτη κατηγορία και που έχουν σκοπό να βελτιώσουν «την ποιότητα της κοινότητας- κοινωνίας» (Hoyt, 1998). Οι οργανώσεις που υπάγονται σε αυτή την κατηγορία εξαιρούνται της φορολόγησης, και οι δωρεές προς αυτές εκπίπτουν από τη φορολόγηση των δωρητών. Η κατηγορία των αμοιβαίου οφέλους

[50] Αυτή η κατηγορία δεν υπάγεται στο φορολογικό κώδικα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στις Η.Π.Α, αλλά συμπεριλαμβάνεται σε κάποιες χώρες τις Ευρώπης.

οργανώσεων υπάγεται στην υποκατηγορία(c)4, που είναι μόνο φορολαλλαχτική για τις οργανώσεις. Σε πολλές άλλες χώρες δεν υπάρχει αυτή η νομική διάκριση.

ΙΙ) Μια δεύτερη γενική κατηγοριοποίηση σχετίζεται με το μέγεθος και το βαθμό γραφειοκρατικοποίησης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Αφορά κυρίως μια ποιοτική και όχι νομική προσέγγιση. Πολλές μεγάλες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις έχουν τεράστιες διαφορές σε σχέση με τις μικρότερες, οι οποίες στηρίζονται πιο πολύ στην εθελοντική εργασία και έχουν πιο έντονο το ιδεαλιστικό πνεύμα. Οι πρώτες είτε κατηγορούνται ότι έχουν υιοθετήσει πρότυπα λειτουργίας της αγοράς, ή ότι αποτελούν πλέον προέκταση της κρατικής γραφειοκρατίας, απομακρυνόμενες από τις έννοιες της κοινωνίας των πολιτών και της συμμετοχικής δημοκρατίας. Ο Kramer τις διαχωρίζει σε εθελοντικές οργανώσεις (associations) και εθελοντικά «πρακτορεία» (agencies). Οι πρώτες στηρίζονται περισσότερο στα μέλη τους για τις δραστηριότητές τους, ενώ οι δεύτερες είναι πιο επίσημες, πιο οργανωμένες, με αμειβόμενο προσωπικό και επηρεάζονται πιο πολύ από την κυβερνητική πολιτική (Osborne, 1996: 12). Με ανάλογο σκεπτικό ο Van Til διακρίνει ένα «τρίτο χώρο»[51], όπου δε διακρίνεται βάση των επίσημων χαρακτηριστικών των οργανώσεων, αλλά κυρίως «στην ποιότητα της διαδικασίας τους και το φάσμα των οραμάτων τους». «Ένας χώρος όπου όλα τα άτομα έρχονται σε επαφή, και δρουν ανάλογα με τις ανάγκες τους (αλλά και τις αντικατοπτρίζουν), ως μέλη της κοινότητάς τους αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας» (Van Til, 2000: 207- 208). Οι μεγάλες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις τοποθετούνται στον «δεύτερο χώρο» μαζί με τις κυβερνητικές και τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις.

---

[51] Κατά τον Van Til, ο "πρώτος χώρος» αφορά την οικογένεια, τα συγγενικά δίκτυα, τη γειτονιά κλπ. Ο «δεύτερος χώρος» περιλαμβάνει όλες τις μεγάλες γραφειοκρατικές δομές-οργανώσεις της αγοράς, του κράτους και του μη κερδοσκοπικού τομέα (Van Til, 2000: 207)

Ο διαχωρισμός αυτός γίνεται όλο και πιο έντονος στις μελέτες για τον τρίτο τομέα, στο βαθμό που η αγορά και το κράτος έχει διεισδύσει πλέον, σε πολλές σύγχρονες δημοκρατίες, στη σφαίρα της κοινωνίας των πολιτών μέσα από τον τρίτο τομέα. Αυτό δημιουργεί ένα πιο δυσδιάκριτο πεδίο για τη μελέτη του. Ο διαχωρισμός σε δημόσιος- ιδιωτικός, αλλά και κερδοσκοπικός- μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας των οργανώσεων του τομέα, τίθεται ανεπαρκής ως προς τα στοιχεία που τον προσδιορίζουν.

Σε αυτή την κατηγοριοποίηση μπορούμε να εντάξουμε και την οπτική από πλευράς ελέγχου μιας οργάνωσης. Ο Hansman διακρίνει δύο περιπτώσεις: Τον αμοιβαίο έλεγχο (mutual) και τον επιχειρηματικό (entrepreneurial) (Hansman, 1986: 60). Ο πρώτος χαρακτηρίζει τις μικρότερες συνήθως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, που είτε συναποφασίζουν όλα τα μέλη, είτε ασκούν έντονη επιρροή στις αποφάσεις της διοίκησής λόγω μεγαλύτερης αμεσότητας στις σχέσεις τους. Ενώ ο δεύτερος τις πιο μεγάλες, με κυρίως έμμισθο προσωπικό, που η διοίκηση αποφασίζει για τις δραστηριότητες της οργάνωσης.

III) Μια αντίστοιχη με την προηγούμενη κατηγοριοποίηση σχετίζεται με το <u>βαθμό εμπορευματοποίησης</u> μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης. Ως εμπορικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (commercial nonprofits) ορίζονται αυτές που οφείλουν το εισόδημά τους από πωλήσεις υπηρεσιών (Ott, 1993: 283). Ο Hansman διαχωρίζει δύο κατηγορίες που σημειώνει ότι πρέπει να λαμβάνονται ως ιδεότυποι. Τις οργανώσεις που στηρίζονται οικονομικά από τις δωρεές (donatives) και τις εμπορικές (Hansman, 1986, 60).

Αλλά ο όρος «εμπορική» έχει πολλές φορές και την έννοια της απασχόλησης έμμισθου προσωπικού, ή ακόμα και της κερδοσκοπικής εταιρείας με μη κερδοσκοπικό προσωπείο. Στην τελευταία περίπτωση ο μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας, κατά μία

περίπτωση, εκμεταλλεύεται την εμπιστοσύνη του κοινού προς αυτές (James, 1990: 22, βλ και οικονομικές θεωρίες).

Με αυτή την οπτική, ο Weisbrod διακρίνει τρεις κατηγορίες: α) Τις εμπορικές, οι οποίες αν και δεν διανέμουν το κέρδος τους (non distribution constraint), είναι όργανα για το κέρδος των συμμετεχόντων, β) τις συλλογικές (collective), που παρέχουν υπηρεσίες σε τρίτους οι οποίοι δεν συνδράμουν στις δραστηριότητες της οργάνωσης, και γ) τις οργανώσεις που στηρίζονται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, των οποίων η κατανάλωση βασίζεται στην εμπιστοσύνη των αποδεκτών απέναντι στην οργάνωση που τα παρέχει (trust-goods nonprofits). Οι οργανώσεις αυτές πουλάν τις υπηρεσίες ή τα προϊόντα τους και συνδυάζουν το ατομικό όφελος με την προστασία του καταναλωτή (Weisbrod, 1988: 59 -60).

Με την ίδια έννοια οι Kendal και Knapp διακρίνουν σε εμπορικές (με αμειβόμενο προσωπικό), εθελοντικές (που μπορεί να έχουν και αμειβόμενο προσωπικό) και τις ανεξάρτητες τοπικές οργανώσεις (Kendall and Knapp, 1995: 85).

Η κατηγοριοποίηση αυτή συνδυάζει και τον τρόπο οικονομικής λειτουργίας μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, αλλά και το κριτήριο της ιδιοτέλειας.

Ωστόσο πρόκειται για δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Η δομή και η χρηματοδότηση μιας οργάνωσης, αν αυτή χαρακτηρίζεται από έμμισθο προσωπικό, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι πρόκειται για μια «καλυμμένα κερδοσκοπική επιχείρηση». Οπως και μια οργάνωση που στηρίζεται στις δωρεές και την εθελοντική συμμετοχή, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι είναι ανιδιοτελής. Ο Ott σημειώνει ότι κάποιες οργανώσεις είναι αγνά εθελοντικές και κάποιες «αγνά» εμπορικές. Και ότι είναι καλύτερα να τις τοποθετούσαμε ως σημεία συνεχόμενα, από εθελοντικές σε εμπορικές, παρά να τις κατηγοριοποιούμε σε τύπους (Ott, 1993, 283).

IV) Η διάκριση σύμφωνα με νομικές μορφές. Σε διαφορετικές χώρες η επίσημη μη κερδοσκοπική οργάνωση, δηλαδή κάθε οργάνωση που έχει κάποιας μορφής νομική υπόσταση, λαμβάνει διάφορες μορφές. Ως προς τη δομή της οφείλει να πληροί ορισμένα χαρακτηριστικά που υπόκεινται στο ιδιωτικό ή δημόσιο δίκαιο κάθε χώρας. Η διάκριση αφορά το status των οργανώσεων, όπως αυτό καθορίζεται από τις διάφορες νομοθεσίες (6, 1995: 134). Το status αφορά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που κατηγοριοποιεί τις οργανώσεις σε διάφορες νομικές μορφές. Οι πιο διαδεδομένες είναι το σωματείο, το ίδρυμα και η μη κερδοσκοπική εταιρεία. Υπάρχουν και άλλες ποικίλες μορφές που εμφανίζονται στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άλλες ως νομικά πρόσωπα και άλλες όχι (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997: 36-38). Οι κατηγοριοποιήσεις αυτές δεν είναι μόνο τυπικές αλλά και ουσιαστικές. Γιατί ανάλογα με τη νομοθεσία, παρέχουν ή περιορίζουν τις δυνατότητες των διάφορων νομικών μορφών σε σχέση με τη λειτουργία τους, την δυνατότητα άντλησης πόρων, καθώς και άλλων δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων.

V) Κατηγοριοποίηση ανά πεδίο δραστηριότητας. Έχουν προταθεί διάφορα συστήματα κατηγοριοποίησης, σε σχέση με τα πεδία που δραστηριοποιούνται οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Αλλά δεν υπάρχει ένα «τέλειο», διεθνώς αποδεκτό σύστημα (Salamon and Anheier, 1997: 52). Οι Kendall και Knapp διακρίνουν πέντε ευρύτερες κατηγορίες: Κοινωνικές υπηρεσίες, υγεία, διεθνείς δραστηριότητες, εκπαίδευση και έρευνα, οικολογία (Kendall and Knapp, 1995). Με περισσότερες ή λιγότερες ομάδες, αρκετοί μελετητές προτείνουν διάφορα επιμέρους πεδία ως κατηγορίες (βλ. DH. Smith, 1988, Ott, 2001, Young and Kattelus, 1995, Salamon and Anheier, 1992b, 1997 κ.α). Αλλά και διάφορες χώρες έχουν γενικές αλλά και λεπτομερείς κατηγοριοποιήσεις των πεδίων που αναπτύσσεται η μη κερδοσκοπική δραστηριότητα, που συνήθως διαφέρουν ως προς τις θεωρητικές κατατάξεις. Οι ιδιαίτερες κατηγορίες και το

μέγεθός τους, σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές κάθε χώρας, και ιδιαίτερα με τη συμβολή των άλλων τομέων σε συγκεκριμένα πεδία. Οπουδήποτε η συμβολή τους κρίνεται ικανοποιητική σε κάποιο πεδίο (π.χ υγεία), τόσο λιγότερος χώρος παρέχεται για την ανάπτυξη της ιδιωτικής μη κερδοσκοπικής πρωτοβουλίας (βλ. και β' μέρος).

Αυτές οι αφετηρίες κατηγοριοποίησης έχουν μικρότερη ή μεγαλύτερη ουσιαστική συμβολή σε επίπεδο χώρας, και δεν πρέπει να λαμβάνονται ως αυστηροί διαχωρισμοί των διαφόρων τύπων τους. Για παράδειγμα, στην πρώτη κατηγορία οι περισσότερες οργανώσεις συνδυάζουν το ατομικό με το κοινωνικό όφελος, στη δεύτερη δεν υπάρχουν συγκεκριμένα όρια που να διαχωρίζουν τις μεγάλες από τις μικρές οργανώσεις. Στην τρίτη, αρκετές οργανώσεις στηρίζονται τόσο στις δωρεές αλλά και στις εμπορικές δραστηριότητες. Στην πέμπτη, υπάρχουν αρκετές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε περισσότερα από ένα πεδία. Ωστόσο αυτές οι αφετηρίες σε διαφορετικό βαθμό, επηρεάζουν κρατικές πολιτικές, αλλά και δημιουργούν διαφορετικές παραστάσεις ως προς την εικόνα που έχουν διαφορετικές κοινωνίες για τη φύση και το ρόλο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων.

Συνοπτικά, ως Τρίτο Τομέα περιγράφουμε το σύνολο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Υπάρχουν διαφορετικές τοποθετήσεις ως προς τα κριτήρια προσδιορισμού της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης. Οι διαφορετικές εμπειρίες και οπτικές οδηγούν και σε διαφορετικούς ορισμούς. Για ένα γενικό ορισμό που να ανταποκρίνεται σε όλες τις νομικές μορφές που εμφανίζεται η μη κερδοσκοπική οργάνωση, οφείλουμε να συνδυάζουμε όλα τα κοινά χαρακτηριστικά που διαπιστώνουμε. Και το πιο κοινό χαρακτηριστικό αφορά μονάχα την απαγόρευση διανομής κέρδους. Οι ορισμοί που εμπεριέχουν προσδιοριστικές έννοιες της φύσης

του Τομέα, συνήθως αφορούν και αξίες που δύσκολα μπορούμε να γενικεύσουμε. Συνεπώς ένας λειτουργικός ορισμός οφείλει να στηρίζεται σε αυτά που διαπιστώνουμε ότι περιλαμβάνει, και όχι για τα χαρακτηριστικά που θα θέλαμε ή πιστεύουμε ότι έχει. Γι αυτό το λόγο οι ιδεοτυπικοί ορισμοί, και αυτοί που στηρίζονται σε αξίες που δεν διαπιστώνονται σε όλες τις διαστάσεις του, είναι συχνά προβληματικοί όταν καλούμαστε να σχεδιάσουμε συγκεκριμένες πολιτικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Τι είναι Τρίτος Τομέας

Ένας ακριβής ορισμός του τρίτου - μη κερδοσκοπικού τομέα αποδεικνύεται ένα δύσκολο εγχείρημα. Στις προηγούμενες σελίδες γίνεται αντιληπτό ότι ποικίλες θεωρήσεις παράγουν, πολλές φορές, διαφορετικούς ορισμούς.

Κεντρικός σκοπός αποτελεί η αποσαφήνιση των όρων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν το πεδίο, αλλά και ο έλεγχος της επιστημονικά χρηστικής τους επάρκειας.

Ι) Μέσα από αυτό το πρίσμα, ασκείται κριτική στις οπτικές που περιγράφουν τον τομέα δεοντολογικά. Οι έννοιες φιλανθρωπία, εθελοντισμός και κοινωνία των πολιτών, ως περιγραφικές της φύσης του τομέα, αποτελούν ορισμένες διαστάσεις του, αλλά όχι κυρίαρχα χαρακτηριστικά του. Μέσα στον τομέα διακρίνουμε τα συστατικά στοιχεία αυτών των εννοιών. Αλλά είναι λαθεμένο να τις διακρίνουμε ως ειδοποιό διαφορά σε σχέση με τους άλλους τομείς, όπου και σε αυτούς περιπτωσιακά διακρίνουμε αξίες και ήθη, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

ΙΙ) Οι έννοιες εθελοντική οργάνωση και εθελοντικός τομέας, ως χρηστικοί επιστημονικοί όροι στην κοινωνιολογία και την κοινωνική πολιτική, είναι ανεπαρκείς να προσδιορίσουν το πεδίο, στο βαθμό που είτε χρησιμοποιούνται ιδεαλιστικά, ενώ καλούνται να περιγράψουν μια μη ιδεατή πραγματικότητα, είτε οι ποικίλες και διαφορετικές προσεγγίσεις περισσότερο δημιουργούν σύγχυση παρά επιτυγχάνουν τον αντικειμενικό στόχο

που είναι το κοινό λεξιλόγιο, ως αφετηρία για δημιουργική επικοινωνία.

Εκτός από την φιλοσοφική παρά κοινωνιολογική προέλευσή του όρου εθελοντής, χρησιμοποιείται και από το ατομικό στο οργανωσιακό επίπεδο, μεγεθύνοντας το μέγεθος της ασάφειας. Αν υποθέταμε ότι η έννοια του εθελοντή είχε ένα σαφή και κοινά αποδεκτό ορισμό, η εθελοντική οργάνωση διαπιστώνουμε ότι δεν βασίζεται στα ίδια χαρακτηριστικά, στο βαθμό που αυτά λαμβάνονται πιο αφηρημένα. Ετσι, μια εθελοντική οργάνωση ορίζεται, στην πιο συγγενή περίπτωση, ως αυτή που στηρίζεται κυρίως στον εθελοντισμό και όχι αποκλειστικά σε αυτόν.

Εδώ διαπιστώνεται ένα σημαντικό πρόβλημα για τη μελέτη. Η μεταφύτευση του όρου που αφορά ατομικές συμπεριφορές σε οργανωσιακό ή τομεακό επίπεδο είναι αδόκιμη. Εκτός από τον ασύμβατο χαρακτήρα της μετάβασης από ατομικό σε κοινωνικό επίπεδο, ο γενικευτικός χαρακτήρας δημιουργεί και στερεότυπα. Αυτή η ασυνέχεια- ασυνέπεια στους ορισμούς έχει την ανάλογη αντιστοιχία:

«Αγαθός άνθρωπος-> αγαθή η οικογένειά του-> αγαθή και η κοινότητα που ζει».

Επιπλέον, ο εθελοντικός τομέας άλλοτε νοείται ως ολόκληρο το πεδίο που αφορά την εθελοντική εργασία (σε ατομικό επίπεδο) σε οποιοδήποτε πεδίο αναφοράς, και άλλοτε ως το σύνολο των εθελοντικών οργανώσεων.

Οι επιστημονικοί όροι είναι χρήσιμοι εφ' όσον τουλάχιστον προσδιορίζουν με σχετική αντικειμενική ακρίβεια κάποιες διαστάσεις της έννοιας που πραγματεύονται. Στα κεφάλαια για τον εθελοντισμό και την εθελοντική οργάνωση διακρίνονται πλήθος διαφορετικών οπτικών, αλλά και ουσιαστικών αποχρώσεων των όρων αυτών. Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτές οι διαστάσεις δεν είναι σημαντικές για την κατανόηση του πεδίου. Απλά η ορολογία αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στον σκοπό της, ως θεωρητική απεικόνιση της πραγματικότητας.

Χρειάζονται, κατά τη γνώμη μου, νέοι όροι και τυπολογίες που να προσεγγίζουν με περισσότερη σαφήνεια το πεδίο.

III) Με ανάλογο πρίσμα, ασκήθηκε κριτική για τους ορισμούς της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης: Στην έννοια της ύπαρξης του εθελοντικού πνεύματος που οφείλει να υπάρχει σε αυτές, έστω και υποτυπωδώς, για να ονομάζονται μη κερδοσκοπικές. Υπάρχουν πολλές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν χωρίς οποιοδήποτε ίχνος εθελοντικού- αλτρουιστικού πνεύματος. Αλλά με μοναδικό σκοπό την εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων που παρέχει το νομικό πλαίσιο, και στόχο την αποκόμιση κέρδους (βλ. και στο δεύτερο μέρος) ή άλλων ανταλλαγμάτων, μη εθελοντικών, μη αλτρουιστικών, αλλά αυστηρώς ιδιοτελών.

Κρίθηκε απαραίτητο να προταθεί ένας γενικός ορισμός-πλαίσιο για τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που περιλαμβάνει όλες τις μορφές που χαρακτηρίζονται ως επίσημες, με απαγόρευση διανομής του πιθανού κέρδους στα μέλη της, και με υπηρεσίες που απευθύνονται σε μέλη ή σε μη μέλη της οργάνωσης.

IV) Μέσα από μια πιο αποστασιοποιημένη θεώρηση, θα διακρινόταν ότι ο τρίτος τομέας δεν είναι ένας ξεχωριστός τομέας, αλλά μια πολυτομεακή συμβολή. Συνεπώς η οπτική που υιοθετείται από τον γράφοντα εντοπίζεται στο ίδιο πνεύμα με την οπτική του Evers, που δίδει τον εξής ορισμό: «Ο Τρίτος Τομέας είναι μια διάσταση του δημοσίου χώρου στις κοινωνίες των πολιτών, και αποτελεί ένα πεδίο τάσεων χωρίς ξεκάθαρα όρια, όπου διαφορετικές λογικές συνυπάρχουν και διασταυρώνονται» (Evers, 1993: 13, βλ και Evers, 1995). Οι διαφορές της προσέγγισης του γράφοντα με αυτόν τον ορισμό αφορούν:

Πρώτον, την έννοια της κοινωνίας των πολιτών. Στο αντίστοιχο κεφάλαιο της διατριβής, διαπιστώνεται ο αποκλεισμός του κράτους από τον όρο. Αλλά στην πραγματικότητα

το κράτος με διάφορες μορφές που αναφέρθηκαν, συμμετέχει σε αρκετές περιπτώσεις στη δημιουργία μη κερδοσκοπικών οργανώσεων.

Η δεύτερη και πιο σημαντική διαφοροποίηση με την προσέγγιση του Evers, εντοπίζεται στο ότι ο τρίτος τομέας δεν είναι απλά ένα πεδίο τάσεων ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και τον άτυπο τομέα, με ποικίλες αναλογίες των λογικών τους. Αλλά η ακριβής προέκταση και συμβολή των τριών άλλων τομέων στον Τρίτο. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις δεν αποτελούν ένα αφηρημένο μίγμα των λογικών κάθε τομέα, αλλά μια ακριβή προβολή των αναγκών διείσδυσής τους πέρα από τα παραδοσιακά τους όρια. Ενώ, κατά δεύτερο λόγο, δεν αποτελούν τον κύριο πυρήνα της κοινωνίας των πολιτών (που δεν περιλαμβάνει το κράτος και την αγορά), αλλά ένα μέρος της. Δηλαδή τη συμβολή-προέκταση[52] του άτυπου τομέα στον τρίτο τομέα[53].

Το κράτος όχι μονάχα επηρεάζει θεσμικά το περιβάλλον μέσα στο οποίο δημιουργούνται και λειτουργούν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, αλλά καταλαμβάνει πολλές φορές ένα σημαντικό μέρος του μη κερδοσκοπικού τομέα. Πολλές πολιτικές οργανώσεις αποκτούν αυτή τη νομική μορφή, είτε προέρχονται από το χώρο της κοινωνίας των πολιτών, είτε από τον ευρύτερα κυβερνητικό. Η αγορά από το άλλο άκρο καταλαμβάνει ένα σημαντικό κομμάτι του τρίτου τομέα, άσχετα αν εμφορείται από το νομικό προκάλυμμα της μη κερδοσκοπικής εταιρείας. Η' και οργανώσεις που προέρχονται από τον άτυπο τομέα, μεταβάλλουν τη φύση τους και διαμέσου του μη κερδοσκοπικού τομέα γίνονται κερδοσκοπικές. Αλλες άτυπες οργανώσεις έχουν στόχο να επισημοποιήσουν τη δράση τους και προσδοκούν οικονομικές

---

[52] Η έννοια της «προβολής» χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια των αναγκών και των βασικών κινήτρων των τριών άλλων τομέων. Ως «προέκταση» νοείται η εισβολή των οργανώσεων των άλλων τομέων στον Τρίτο. Μέσα από αυτή την προέκταση, τα βασικά κίνητρα και ανάγκες των διαφόρων οργανωσιακών μορφών παραμένουν σταθερά, αλλά η μορφή τους μεταβάλλεται για να ανταποκριθεί στο θεσμικό πλαίσιο του Τρίτου Τομέα. Η θέση αυτή αναλύεται στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων.

[53] Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της «κοινωνίας των πολιτών», η έννοια αυτή περιλαμβάνει και τις άτυπες οργανώσεις, οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνονται στον Τρίτο Τομέα.

ενισχύσεις από το κράτος. Οι πιο αποτελεσματικές από αυτές λαμβάνουν, σε πολλές χώρες, υψηλές κρατικές ενισχύσεις και μετατρέπονται σε διανομείς κρατικών παροχών. Αν ο τρίτος μη κερδοσκοπικός τομέας δημιουργήθηκε για να καλύψει τις ανάγκες επισημοποίησης κάποιων άτυπων νομικά οργανώσεων, σίγουρα δεν είναι παρά μια όψη της ύπαρξης και λειτουργίας του στις σημερινές κοινωνίες.

Πιο ολοκληρωμένα διαπιστώνεται, από μια διαφορετική οπτική, ότι στο βαθμό που διεισδύει ο καθένας από τους τρεις τομείς (κράτος, αγορά, άτυπος τομέας) σε περιοχές που παραδοσιακά ανήκαν στους άλλους, ο «κατασκευασμένος νομικά μη κερδοσκοπικός χώρος» ή τρίτος τομέας, αποτελεί ένα γόνιμο πεδίο που διευκολύνει αυτή την αλληλοδιείσδυση. Από αυτή την άποψη, το κριτήριο της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης ως ιδιωτικής (που δεν δημιουργείται από το κράτος), δεν ευσταθεί ως καθολικό χαρακτηριστικό.

Συνεπώς η κυρίαρχη αντίληψη ότι **«ο μη κερδοσκοπικός τομέας βρίσκεται ανάμεσα στο κράτος την αγορά και τα άτυπα δίκτυα, αποτελεί ουσιαστικά ένα παραπλανητικό σχήμα».** Αποτελεί, στην πραγματικότητα, ένα χώρο όπου οι οργανώσεις των τριών τομέων εκμεταλλεύονται το ελκυστικό νομικό πλαίσιο που τους παρέχεται σε κάθε χώρα, για να επεκταθούν με ποικίλα κίνητρα που σχετίζονται με τον τομέα από τον οποίο προέρχονται. Μέσα σε αυτό το πεδίο, δημιουργούνται και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις- «υβρίδια» που συνδυάζουν τις ιδιαίτερες φύσεις δύο ή τριών τομέων με πολλαπλούς στόχους, είτε κοινωνικούς, είτε πολιτικούς, είτε οικονομικούς. Αυτή η θέση αναλύεται στο δέκατο κεφάλαιο.

Συνεπώς, ένας πιο ακριβής και αυστηρός όσο και περιεκτικός ορισμός για τον τρίτο- μη κερδοσκοπικό τομέα, θα ήταν ο εξής: «Οι πάσης φύσεως νομικά αναγνωρισμένες οργανώσεις, που χαρακτηρίζονται από τη μη διανομή κέρδους, και ανταποκρίνονται στους ιδιαίτερους όρους που θέτει κάθε κρατική νομοθεσία, ανήκουν στον μη κερδοσκοπικό -τρίτο

τομέα». Αυτός βέβαια ο ορισμός ενώ καλύπτει όλες τις μορφές που εμφανίζονται οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, δεν είναι εύχρηστος για αυστηρές συγκριτικές έρευνες. Αλλά μια συγκριτική έρευνα σε διακρατικό επίπεδο λίγα έχει να μας προσφέρει, όταν δεν εξετάζει τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περίπτωσης ξεχωριστά.

Συνεπώς, ενδιαφέρουν περισσότερο οι λειτουργίες των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων με τις ιδιαίτερες μορφές τους στα πλαίσια κάθε χώρας ξεχωριστά. Η ύπαρξη, το μέγεθος και η μορφή της δράσης τους καλύπτουν ορισμένες ανάγκες που παράγονται από διαφορετικά νομικά, πολιτικά, πολιτισμικά, ιστορικά και οικονομικά περιβάλλοντα. Η ύπαρξη των οργανώσεων του τομέα οφείλεται, επομένως, σε σύνθετες και ποικίλες δυνάμεις. Στο επίπεδο υπηρεσιών στο χώρο της υγείας για παράδειγμα, εντελώς διαφορετικές είναι οι συνθήκες για την ανάπτυξη των μη κερδοσκοπικών οργανισμών στη Σουηδία σε σχέση με τις Η.Π.Α. Οι ποσοτικές συγκρίσεις επομένως δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο νόημα σε διαφορετικές χώρες καθώς αναφέρονται σε διαφορετικές δομικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Η οπτική που είναι σημαντική να διερευνηθεί στο συγκεκριμένο παράδειγμα, δεν αφορά το μέγεθος του τομέα αλλά τις ιδιαίτερες συνθήκες που αναπτύσσεται και τις λειτουργίες που επιτελεί.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Β΄ μέρος:Θεωρητικές Προσεγγίσεις του Τρίτου Τομέα

Εισαγωγή

Στο πρώτο μέρος αναλύθηκαν οι έννοιες που περιγράφουν τον Τρίτο Τομέα. Οι ποικίλες και συχνά ανομοιογενείς προσεγγίσεις, οφείλονται κατά κύριο λόγο στην έλλειψη καθολικών ειδοποιών χαρακτηριστικών που τον διαφοροποιούν από τους άλλους τομείς. Όπως σημειώθηκε, ο τομέας περιλαμβάνει ένα τεράστιο ψηφιδωτό χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που διακρίνονται και στους άλλους τρεις τομείς. Αναγκαστικά και οι θεωρίες που εξηγούν, περιγράφουν και διακρίνουν την ιδιαίτερη φύση του, προέρχονται από διαφορετικές διαστάσεις, οπτικές και επιστημονικές αφετηρίες, που προσπαθώντας να φωτίσουν τις διαφορετικές όψεις του, είτε συσκοτίζουν, είτε έρχονται σε αντίθεση με άλλες. Αν συντάσσαμε ένα πρόχειρο κατάλογο εννοιών που συναντούμε σε οργανώσεις του Τρίτου Τομέα, θα συμπεριλάμβανε και τους εξής όρους: Ιδιοτέλεια, ανταγωνισμός, οργανωμένα δίκτυα ενσωμάτωσης, δίκτυα φροντίδας, κέρδος, εκμετάλλευση, σύγκρουση, αλτρουισμός, συμφέροντα, δημοκρατία, πλουραλισμός, κρατικές πολιτικές παρεμβάσεις, κοινωνικά κινήματα, ηθική, συντροφικότητα, αλληλεγγύη. Δηλαδή σχεδόν όλους εκείνους τους όρους που θα περιγράφαμε ως «κοινωνία». Στο βαθμό που δεν υπάρχει μια ολιστική, αντικειμενικά αποδεκτή θεωρία που να την περιγράφει και να την χαρακτηρίζει, το ίδιο συμβαίνει με τον τρίτο τομέα. Συνεπώς είναι αδύνατο και να οικοδομήσουμε ένα συνεπές θεωρητικό σύστημα που να ανταποκρίνεται σε όλες τις όψεις και τις διαστάσεις του.

Οι επιστημονικές οπτικές που διακρίνονται στη μελέτη του, επιτυγχάνουν να εξηγήσουν και να ερμηνεύσουν ορισμένες όψεις του Τρίτου Τομέα, αλλά παρουσιάζονται σε αρκετές περιπτώσεις ως ανεπαρκείς και ασύμβατες στο να μελετήσουν όλες τις διαστάσεις του.

Οι οικονομικές προσεγγίσεις αναλύουν, αλλά και ταυτόχρονα εγκλωβίζονται στις λογικές της αποδοτικότητας, της προσφοράς και ζήτησης υπηρεσιών, των ωφελειών και του κόστους λειτουργίας, επιτυγχάνοντας με αυτό τον τρόπο να εκλογικεύσουν με οικονομικούς όρους την ύπαρξη και το ρόλο του τρίτου τομέα στις σύγχρονες μικτές οικονομίες. Αλλά παράλληλα αποτυγχάνουν να ενσωματώσουν στη οπτική τους τις ιδεαλιστικές, ανθρωπιστικές, μη ορθολογικές διαστάσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Για την οικονομική επιστήμη, κατά βάθος, μια αγνή αλτρουιστική εθελοντική οργάνωση παραμένει μια «παράλογη» συσσωμάτωση. Οι θεωρίες που έχουν προταθεί, σε μεγάλο βαθμό εξηγούν όψεις του τρίτου τομέα, αλλά κρίνονται ανεπαρκείς να τον συλλάβουν στην ολότητα του.

Οι διαστάσεις που εξετάζονται μέσα από την οικονομική οπτική σχετίζονται με το πρόβλημα ικανοποιητικής παροχής των δημοσίων, συλλογικών και ημιδημόσιων αγαθών από την αγορά ή το κράτος. Μία όψη, δηλαδή, που αναφέρεται στις θεωρίες της ανεπάρκειας ή αποτυχίας (failure theories)[54] του κράτους και της αγοράς στην παροχή τους. Ο κλασσικός ορισμός των οργανώσεων του τρίτου τομέα «που δραστηριοποιούνται στα πεδία, όπου το κράτος ή αγορά δεν δραστηριοποιούνται αρκετά ικανοποιητικά ή καθόλου», βασίζεται κυρίως στις οικονομικές θεωρίες.

Η δεύτερη δέσμη προσεγγίσεων αφορά κάποιες συγκεκριμένες όψεις της ανεπάρκειας της αγοράς που εστιάζονται στο κόστος συναλλαγής, την ασυμμετρική πληροφόρηση των καταναλωτών και τα προβλήματα εμπιστοσύνης. Επομένως, στην αποτυχία ή τη δυσκολία δημιουργίας συμβολαίων, αλλά και το υψηλό κόστος τους (contract failure). Δηλαδή την έλλειψη εμπιστοσύνης των καταναλωτών απέναντι στις αρνητικές συνέπειες του κινήτρου

[54] Ο όρος "failure" μεταφράζεται και ως ανεπάρκεια αλλά και ως αποτυχία. Στην ουσία όμως αποτελεί ένα διττό όρο που υποκρύπτει διαφορετικής έντασης κριτική και, πολλές φορές, διαφορετικές ιδεολογικές οπτικές αναφορικά με το ρόλο του κράτους και της αγοράς στην παροχή αγαθών. Στο κείμενο αυτό χρησιμοποιείται κυρίως με την έννοια της ανεπάρκειας.

«κέρδος» από τις επιχειρήσεις του τομέα της αγοράς. Με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ο μη κερδοσκοπικός τομέας ως «καταφύγιο» για τους ελλιπώς ενημερωμένους καταναλωτές.

Οι παραδοσιακές θεωρίες των οργανώσεων, ένα κράμα από κοινωνιολογικές και οικονομικές θεωρήσεις, δοκιμάζονται και πάλι με μερική επιτυχία. Η καταγωγή τους από τη μελέτη του κρατικού και του κερδοσκοπικού τομέα, έχει ως αποτέλεσμα τα σημαντικά νοηματικά και ερμηνευτικά κενά, για μια γενική τους εφαρμογή στον τρίτο τομέα.

Τέλος, στο έβδομο κεφαλαίο, εξετάζεται η μορφή και έκταση του τρίτου τομέα σε συνάρτηση με τις έννοιες «κοινωνικό κεφάλαιο» και «κοινωνική εμπιστοσύνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Θεωρίες της Οργάνωσης και Τρίτος Τομέας

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, μια οργάνωση ορίζεται γενικά ως η σύμπραξη ατόμων για την επίτευξη ενός σκοπού(Ott, 2001: 267),ή ως ένα σύστημα αλληλεπίδρασης ατόμων (R . Hall, 1987: 112). Οι οργανώσεις, γενικά, προσεγγίζονται μέσα από ποικίλες οπτικές που κατάγονται από κοινωνιολογικές, ψυχολογικές, πολιτικές και οικονομικές αφετηρίες.

Τα επίπεδα προσέγγισης τους επιμερίζονται σε τρία:

1. Το μάκρο-επίπεδο: Οι οργανώσεις όπως μελετώνται μέσα στο ευρύτερο περιβάλλουν όπου εμφανίζονται και λειτουργούν.
2. Το μίκρο-επίπεδο: Εστιασμένο στις λειτουργίες και τη συμπεριφορά μιας οργάνωσης.
3. Και στο εσωτερικό της οργάνωσης: Δηλαδή τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα στο εσωτερικό της.

Ο Parsons διέκρινε τέσσερις τύπους οργάνωσης: α) Παραγωγής (γενικά), β) πολιτικές (με την ευρύτερη έννοια), γ) οργανώσεις ενσωμάτωσης, και δ) αυτές που εξασφαλίζουν τη συνέχεια σε μια κοινωνία. Διάφορους τύπους πρότειναν και οι Etzioni, Kahn και άλλοι (βλ. R. Hall, 1987). Τελευταία ο Sjostrand πρότεινε έξι κατηγορίες ως ιδεατούς τύπους (βλ. Sjostrand, 2000).

Οι θεωρίες για τις οργανώσεις μέχρι πριν λίγα χρόνια αφορούσαν αποκλειστικά τις οργανώσεις της αγοράς και του κράτους (Milofsky, 1996: 278, Ott, 2001: 268), και παραδοσιακά αντλούσαν τις οπτικές τους από τον Taylor (επιστημονικό μάνατζμεντ), τον Weber (γραφειοκρατία) και τους Fuyol και Gulick (γενικές αρχές της οργάνωσης) (Ott, 2001: 268).

Οι σύγχρονες προσεγγίσεις, παρ' ότι αφορούν κυρίως τους δύο αυτούς τομείς, δοκιμάζονται ως προς την ερμηνευτική τους δυνατότητα και για τις οργανώσεις του Τρίτου Τομέα. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στις κυριότερες από αυτές και ακολουθεί η κριτική τους θεώρηση.

Η πρώτη κατηγορία αφορά τις οικολογικές προσεγγίσεις (organizational ecology- the population ecology model) που ερμηνεύουν σε μάκρο-επίπεδο το πως δημιουργούνται, μεταβάλλονται και «πεθαίνουν» οι οργανώσεις, και μετρούν την πυκνότητα τους σε ένα περιβάλλον (Knoke and Prensky, 1984, Singh and Lunsden, 1990). Αφορούν τη μελέτη της «μοίρας» των οργανώσεων σε ένα περιβάλλον, όπου οι πιο επιτυχημένες θα «επιζήσουν». Δηλαδή αυτές που ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος, σε σχέση με αυτές που δεν ταιριάζουν σε αυτό (Knoke and Prensky, 1984, McPherson, 1988: 42). Το οικολογικό μοντέλο, σύμφωνα με τον Kramer, είναι πιο χρήσιμο όταν το περιβάλλον είναι σχετικά σταθερό για ένα δίκτυο από οργανώσεις, όπου ο ρυθμός εισόδου και εξόδου είναι χαμηλός (Kramer, 2000: 11). Βέβαια υπάρχει πάντοτε το ερώτημα: «Οι οργανώσεις επιζούν επειδή ταιριάζουν στο περιβάλλον, ή ταιριάζουν επειδή επιζούν;» Ο McPherson το θεωρεί ως ένα ταυτολογικό πρόβλημα (1988: 42), αλλά στην πραγματικότητα υποκρύπτει την αμφιβολία για το αν μπορούμε a priori να καθορίσουμε αν μια οργάνωση είναι «καταδικασμένη σε θάνατο», επειδή δεν ταιριάζει στο περιβάλλον. Οι οικολογικές οπτικές έχουν κατακριθεί επειδή στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό σε μια ιστορική εκδοχή μιας κοινωνίας ως οργανισμός, όπου όλες οι μη συμβατές υπάρξεις τείνουν να αποβάλλονται. Αλλά και δεν περιλαμβάνουν την έννοια της καινοτομίας, που δημιουργεί τη μεταβολή σε ένα περιβάλλον, και που πολλές φορές δεν διαπιστώνεται ως εκ των προτέρων συμβατή με τις οικολογικές επιταγές.

Μια άλλη κατηγορία εστιάζει την ύπαρξη και τη συμπεριφορά των οργανώσεων βάση της διαθεσιμότητας πόρων του περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιούνται (resource dependence model). Σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές της οικονομικής θεωρίας, οι πόροι σε ένα περιβάλλον είναι περιορισμένοι. Και σε επίπεδο οργάνωσης μη σταθεροί και μη εξασφαλισμένοι. Το μοντέλο αναφέρεται στις περιβαλλοντικές συνθήκες σύμφωνα με τις οποίες οι οργανώσεις προσαρμόζονται ανάλογα με τους πόρους, τη ζήτηση και τον ανταγωνισμό (Powell and Friendkin, 1987: 181). Το κλειδί για την επιβίωση μιας οργάνωσης είναι η ικανότητά της να αποκτά και να διατηρεί πόρους (Froelich, 1999: 247). Σύμφωνα με την οπτική αυτή, οι οργανώσεις μεταβάλλουν τις δομές και τους στόχους τους, με σκοπό να αποκτήσουν τους απαραίτητους πόρους για να επιβιώσουν. Δηλαδή προσαρμόζονται στη ζήτηση των πελατών που έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν τους πόρους αυτούς. (1987: 182). Αλλά και προσπαθούν να μεταβάλλουν το περιβάλλον από το να υποταχθούν σε αυτό (Knoke and Prensky, 1984). Κλειδί για την επιτυχία της κάθε οργάνωσης αποτελεί η διαχείριση (management) και οι στρατηγικές επιλογές της διοίκησης.

Οι θεσμικές θεωρήσεις επικεντρώνονται στις συνθήκες, τα έθιμα και την κουλτούρα, ως προσδιοριστικά στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Chasse, 1995: 531). Εξετάζουν τις οργανώσεις με αφετηρία το μάκρο- επίπεδο. Δηλαδή, βάση της φύσης των ευρύτερων κοινωνικών δομών των οποίων αποτελούν μέρη (Powell and Friendkin, 1987: 181). Οι θεσμοί παίζουν σημαντικό ρόλο και στην οργανωσιακή συμπεριφορά εξαιτίας διαφόρων πεποιθήσεων, πίστης και νόρμας που έχουν θεσμοποιηθεί (Knoke and Prensky, 1984: 307). Επιτρέπουν δράσεις και ενδυναμώνουν προσπάθειες, αλλά θέτουν όρια και φράγματα όσον αφορά τις επιλογές (Cambell, 1998: 378). Συνεπώς οι ίδιες οι οργανώσεις «αντικατοπτρίζουν μια δομικά

και κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα» (Meyer and Rowan, 1978: 346, Di Maggio and Anheier, 1990: 137) στο βαθμό που οι θεσμοί ποικίλουν σε διαφορετικές κοινωνίες και οι τύποι των οργανώσεων, οι δομές και οι συμπεριφορές τους δύναται να είναι πολύ διαφορετικές (Anheier, 1990: 49).

Σημαντική για τη μελέτη του Τρίτου Τομέα, απετέλεσε η θεωρία του Ισομορφισμού. Οι Di Maggio και Powell επισημαίνουν ότι «ισχυρές δυνάμεις ασκούνται στις οργανώσεις, που τις οδηγούν να μοιάζουν όλο και περισσότερο στις άλλες που δραστηριοποιούνται στο ίδιο πεδίο» (Di Maggio and Powell, 1988: 79). Ο Ισομορφισμός διακρίνεται σε δύο είδη, τον ανταγωνιστικό και τον θεσμικό. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ορισμένες πετυχημένες οργανώσεις λειτουργούν ως μοντέλα για τις υπόλοιπες σε ένα πεδίο, με αποτέλεσμα οι υπόλοιπες να προσαρμόζονται σύμφωνα με τα πρότυπα των πρώτων για να επιβιώσουν και να τις ανταγωνιστούν (ανταγωνιστικός ισομορφισμός) (Powell and Friendkin, 1987: 198). Ο θεσμικός ισομορφισμός επισημαίνεται όταν οι οργανώσεις «δεν ανταγωνίζονται μόνο για πόρους και πελάτες, αλλά και για πολιτική δύναμη και οικονομική ευρωστία» (Di Maggio and Powell, 1988: 80). Ο θεσμικός ισομορφισμός διακρίνεται σε εξαναγκαστικό, μιμητικό και κανονιστικό:

α) *Ο εξαναγκαστικός ισομορφισμός* παράγεται από τις πολιτισμικές προσδοκίες του περιβάλλοντος. Δηλαδή, όπως προαναφέρθηκε, από όλες εκείνες τις νόρμες, τους τυπικούς και άτυπους θεσμούς και παραδόσεις κάθε κοινωνίας, που καθορίζουν τα «λογικά όρια» της συμπεριφοράς και προσαρμογής μιας οργάνωσης στο συγκεκριμένο περιβάλλον.

β) *Ο Μιμητικός ισομορφισμός* αφορά την δημιουργία μιας οργάνωσης σύμφωνα με τα γενικά πρότυπα αυτών που θεωρούνται ως επιτυχημένες και παράγεται ως λύση στην αβεβαιότητα, σε σχέση με ένα ριψοκίνδυνο -καινοτόμο εγχείρημα.

γ) *Ο κανονιστικός ισομορφισμός* παράγεται από θεσπισμένους κανόνες και κώδικες δεοντολογίας που αφορούν το ιδιαίτερο επαγγελματικό πεδίο δραστηριότητας (1988: 80).

Η διαδικασία του ισομορφισμού περιγράφεται από τους Di Maggio και Powell ως εξής: «Οι οργανώσεις σε ένα συγκεκριμένο πεδίο, ανταποκρίνονται σε ένα περιβάλλον όπου απαρτίζεται από άλλες οργανώσεις που αντιστοιχούν και αυτές στο περιβάλλον, το οποίο απαρτίζεται από οργανώσεις που ανταποκρίνονται στο περιβάλλον όπου αυτές ανταποκρίνονται» (1988: 79). Αυτό το φαινομενικά λογοπαίγνιο, αντλείται από ένα μίγμα οικολογικών και θεσμικών οπτικών και παράγει την εξής διαπίστωση: Οι οργανώσεις επιχειρούν να προσαρμόζονται στο περιβάλλον, αλλά και στη λειτουργία των άλλων οργανώσεων, και μεταβάλλονται έως ένα σημείο που επιτρέπει η δομή του πεδίου. Με αυτό τον τρόπο οι οργανώσεις τείνουν να μεταβάλλονται όλο και λιγότερο, ενώ παράλληλα η μορφή και η συμπεριφορά τους γίνεται παρόμοια. Αυτή η τάση ομοιογενοποίησης αποκαλείται ισομορφισμός.

Η θεσμική σχολή αναπτύχθηκε ως κριτική στις κλασσικές οικονομικές θεωρίες που υποστηρίζουν ότι τα άτομα και οι οργανώσεις δρουν σύμφωνα με τη λογική και τα συμφέροντά τους. Ενώ υπάρχουν ποικίλοι άλλοι παράγοντες (θεσμικοί) που τους ωθούν σε «μη λογικές επιλογές» οι οποίες αποτελούν και αντικείμενο μελέτης για τη θεσμική οπτική (Herman and Renz, 1999: 109). Οι νεοθεσμικές[55] προσεγγίσεις κατακρίθηκαν γιατί δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στους θεσμούς, την ντετερμινική λογική και τον ισομορφισμό, ενώ παραβλέπουν τη μεταβολή και τη σύγκρουση της θεσμικής συμπεριφοράς, αλλά και το ρόλο του ατόμου (Kramer, 2000: 14).

[55] Η νεοθεσμική σχολή, στα οικονομικά, επικεντρώνεται στο κόστος της εναλλακτικής παροχής υπηρεσιών. Δηλαδή τι είναι κερδοσκοπικό και τι όχι, μέσα από την οπτική του κόστους συναλλαγής, ως κρίσιμο κριτήριο για τη θεσμική επιλογή (βλ Badelt, 1990).

Ανταγωνιστική σε αυτή την οπτική, είναι η «Θεωρία της Λογικής επιλογής» (rational choice theory). Εχει ως σημείο εκκίνησης το άτομο, το οποίο δρα «λογικά και κατανοητά» και θα επιλέξει την πράξη με το καλύτερο αποτέλεσμα (Coleman and Fararo, 1992: xi). Ως κεντρική έννοια της θεωρίας ανάγεται «η βελτιστοποίηση», που άλλοτε μεταφράζεται ως μεγιστοποίηση του οφέλους, άλλοτε ως ελαχιστοποίηση του κόστους και άλλοτε με άλλους τρόπους (1992: xi). Σε επίπεδο οργάνωσης, βασίζεται στο αξίωμα ότι οι οργανώσεις αποτελούν λογικές φόρμες κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Knoke and Prensky, 1984: 307). Η κριτική που ασκείται συνήθως στην οπτική αυτή, αφορά το ότι τα πρόσωπα και οι οργανώσεις δεν ενεργούν πάντοτε λογικά, σύμφωνα με το συμφέρον τους. Αλλά υπάρχουν θεσμοί, παραδόσεις, δομικά και κοινωνικά επιβαλλόμενες νόρμες και συμπεριφορές, που περιορίζουν το φάσμα των επιλογών που είναι διαθέσιμες για κάθε άτομο ή οργάνωση. Ένα κλασσικό παράδειγμα αποτελεί «το δίλημμα του φυλακισμένου» (prisoner's dilemma). Αλλά σύμφωνα με τους Coleman και Fararo, ο κεντρικός στόχος της θεωρίας αφορά το «πως παράγονται κοινωνικές εκροές σύμφωνα με τη λογική των ίδιων των παραγόντων (actors), που οι πράξεις τους μπορεί κάποιες φορές να μην κρίνονται ορθολογικά ως βέλτιστες» (Coleman and Fararo, 1992: xii).

Τέλος, οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα προσεγγίζονται και από την κλασσική οικονομική οπτική που αφορά κυρίως τις κερδοσκοπικές οργανώσεις (βλ. Kramer, 2000).

Γενικά, αυτές οι θεωρητικές προσεγγίσεις εξετάζουν τις οργανώσεις από τις όψεις της δομής, της αποτελεσματικότητας και συμπεριφοράς ως προς τους πόρους και του περιβάλλοντος. Σε ποιο βαθμό μπορούν να μελετήσουν αποτελεσματικά τις οργανώσεις του Τρίτου Τομέα;

Διαφαίνεται μια ευρύτερη συναίνεση ως προς την σχετική αξία ή ανεπάρκεια των οργανωσιακών οπτικών να ερμηνεύσουν όλες τις όψεις των οργανώσεων του Τρίτου Τομέα, ακριβώς

επειδή αφορούν ένα τεράστια φάσμα από οργανωσιακές μορφές, με ποικίλους και αντιδιαμετρικά διαφορετικούς στόχους και σκοπούς (Knoke and Prensky, 1984, Galaskiewicz and Bielefield, 1988, Seibel and Anheier, 1990, Di Maggio and Anheier, 1990, Billis, 1993, Milofksy, 1996, Herman and Renz, 1999, Kramer 2000, Ott 2001, κ.α). Οι προσεγγίσεις, στην καλύτερη περίπτωση, είναι αποτελεσματικές σε οργανώσεις που χαρακτηρίζονται από έντονα κοινά χαρακτηριστικά (πεδίο δράσης, δομή οργάνωσης) και συνηθέστερα σε ιδιαίτερα πεδία συμβολής των άλλων τομέων στον Τρίτο Τομέα. Ωστόσο σε έρευνα που διενεργήθηκε, πολλοί μελετητές από διάφορα επιστημονικά πεδία χρησιμοποιούν τις θεωρίες της οργάνωσης πάνω στον Τρίτο Τομέα (Abzug, 1999: 336).

Οι θεσμικοί παράγοντες, όπως είναι φυσικό, έχουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη, τη φύση και λειτουργία των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Οι τρεις κυριότεροι αφορούν σύμφωνα με τον Anheier: 1) Τον τύπο του νομικού συστήματος, 2) το βαθμό πολιτικού συγκεντρωτισμού και 3)το επίπεδο κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης (Anheier, 1995: 18). Κατά τους Anheier και Seibel, οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα εμφανίζονται να έχουν λιγότερο «λογικούς στόχους» και δίνουν περισσότερο έμφαση στην αλληλεγγύη (Seibel and Anheier, 1990: 12). Επομένως, οι θεσμοί διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στη μορφή, τη συμπεριφορά και τους στόχους μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης σε σχέση με τις οργανώσεις των άλλων τομέων. Για να επιζήσουν πρέπει να αναπτύξουν συγκεκριμένες συμπεριφορές και λειτουργίες σύμφωνα με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος (Seibel, 1990a: 108). Ακριβώς στο βαθμό που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος για πόρους, είναι περισσότερο εξαρτημένες από αυτό. Οφείλουν να αντικατοπτρίζουν κάποιες συγκεκριμένες αξίες, οι οποίες αποτελούν και αφετηρίες για την τροφοδότησή

τους με πόρους[56]. Εδώ διακρίνεται και η «συγγένεια» μεταξύ θεσμικού περιβάλλοντος και επάρκειας πόρων. Η διαθεσιμότητα περιβαλλοντικών πόρων είναι κρίσιμη για τη δημιουργία και την λειτουργία των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (Abzug and Turnheim, 1998: 305). Οι κερδοσκοπικές οργανώσεις έχουν αρκετή ελευθερία στα μέσα που χρησιμοποιούν για την επίτευξη του κέρδους, οι μη κερδοσκοπικές όμως έχουν πιο περιορισμένα (Powell and Friendkin, 1987: 180) και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το περιβάλλον τους, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι δεν έχουν εκ του φυσικού τους την ευελιξία να μετακινηθούν σε διαφορετικό πεδίο δραστηριότητας, όπου υπάρχει μεγαλύτερη διαθεσιμότητα πόρων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αρκετές οργανώσεις του τρίτου τομέα δημιουργήθηκαν σύμφωνα με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και τις αξίες που είναι εμποτισμένες στους δημιουργούς της. Εφ' όσον σε αυτές τις αξίες ή ενδιαφέροντα δεν υπάρχει ευρύτερο ενδιαφέρον, οι οργανώσεις αντιμετωπίζουν την ανεπάρκεια πόρων (στην εθελοντική συμμετοχή, τις δωρεές- χρηματοδότηση κλπ). Το να μεταβληθούν τα ενδιαφέροντα των μελών της, είναι μια σπάνια και μη λογική διαδικασία. Οι οργανώσεις αυτές δύσκολα θα μετακινηθούν σε άλλο πεδίο δραστηριότητας, εκτός αν τα απώτερα κίνητρά τους δεν είναι η καθαρά αλτρουιστικώς ωθούμενη κοινωνική προσφορά, αλλά οι ιδιοτελείς στόχοι των δημιουργών της. Οι κερδοσκοπικές οργανώσεις, βέβαια, εγκαταλείπουν πολύ πιο εύκολα ένα ανεπαρκές σε πόρους περιβάλλον, στο βαθμό που η μοναδικός σκοπός τους είναι το κέρδος. Οσο πιο ιδιοτελείς είναι οι απώτεροι στόχοι μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, τόσο πιο εύκολα μεταβάλλει τη δομή της ή μετακινείται στο χώρο για την απόκτηση πόρων.

---

[56] Μια μη κερδοσκοπική οργάνωση σε μεγαλύτερο βαθμό έχει την ανάγκη της εθελοντικής εργασίας, συνεπώς τα χαρακτηριστικά της πρέπει να είναι ελκυστικά για να την προσελκύσει, και αυτό μεταφράζεται ως αποδοχή από το περιβάλλον της. Αλλά και οι κοινωνικές αξίες στις οποίες στηρίζεται, πρέπει και να αντικατοπτρίζουν ευρύτερους θεσμούς, έτσι ώστε να εξασφαλίζει συνεχείς πόρους από το περιβάλλον (δωρεές, χρηματοδοτήσεις, εθελοντές κλπ)

Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι οι οργανώσεις που παραμένουν σε ένα πεδίο φτωχό σε πόρους είναι καταδικασμένες να «πεθάνουν». Απλά είναι πολύ δύσκολο να αναπτυχθούν περισσότερο. Μια μη κερδοσκοπική οργάνωση μπορεί να συντηρείται από το εσωτερικό της (από τα μέλη της) και ας λειτουργεί σε ένα «εχθρικό» ή άγονο οικολογικό και θεσμικό περιβάλλον. Και αντίθετα από τις οργανωσιακές οπτικές, «πολλές οργανώσεις του Τρίτου Τομέα μπορούν να επιβιώσουν άσχετα από την οργανωσιακή τους αποτυχία (έλλειψη σωστής οργάνωσης, έλλειψη ανταπόκρισης από τους έξω)» (Seibel, 1990a: 108).

Σύμφωνα με τον Kramer, «η θεσμική οπτική δεν επιχειρεί να υποκαταστήσει άλλες προσεγγίσεις στην κατανόηση της συμπεριφοράς μιας οργάνωσης, αλλά αποτελεί μια προσέγγιση ενσωματωμένη στις άλλες που μπορεί να εξηγήσει καλύτερα τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις σε μεγαλύτερα περιβάλλοντα» (Kramer, 2000: 14).

Ένα δεύτερο ερώτημα που απασχολεί, αναφέρεται στο αν υφίσταται και σε ποιο βαθμό ο ισομορφισμός στον Τρίτο Τομέα. Ο Seibel αναφέρει ότι δεν επικρατεί απαραίτητα (Seibel, 1990a: 111). Μια πιο γενική όμως προσέγγιση θα μας οδηγούσε στο εξής ασφαλές συμπέρασμα: Εφ' όσον οι θεσμοί προσδιορίζουν και τις μορφές οργανώσεων που «ανέχεται το περιβάλλον», ένα πρώτο βήμα προς τον ισομορφισμό όλων των τύπων οργανώσεων έχει ήδη συντελεστεί. Αυτό βασίζεται σε μια μακρο- θεώρηση μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Αν στην αγορά, σε διάφορα πεδία δραστηριότητας, υπάρχουν ορισμένες οργανώσεις- μοντέλα ως προς τη λειτουργία τους, είναι λογικό να υιοθετούνται ανάλογες τεχνικές οργάνωσης και από τις άλλες οργανώσεις ώστε να πετύχουν ανάλογα οφέλη (αύξηση της παραγωγικότητας, μείωση του κόστους λειτουργίας, βελτιωμένες υπηρεσίες- προϊόντα κλπ). Διακρίνεται μια γενική τάση ισομορφισμού ως προς τη συμπεριφορά, αλλά και μια πιο

διακριτή μέσα σε συγκεκριμένα πεδία δραστηριότητας. Στον τρίτο τομέα δεν υφίστανται συγκεκριμένες οργανώσεις -μοντέλα που να αποτελούν πρότυπα για ολόκληρο τον τομέα. Αυτό συμβαίνει γιατί οι στόχοι και τα κίνητρα για τη δημιουργία μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, δεν είναι κοινά σε όλες τις περιπτώσεις. Ενας πρώτος διαχωρισμός διακρίνεται από το θεωρητικό σχήμα του Τρίτου Τομέα ως προβολή του άτυπου, του κυβερνητικού και του κερδοσκοπικού τομέα. Σε αυτό το θεωρητικό σχήμα οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, που στην ουσία λειτουργούν ως οργανώσεις της αγοράς, είναι πιο πιθανό να ακολουθούν με μεγαλύτερες ομοιότητες τις τάσεις ισομορφισμού των ίδιου τύπου οργανώσεων.Κάτι που παρατηρείται και στον τομέα της αγοράς. Στο βαθμό που η ελαχιστοποίηση του κόστους λειτουργίας, ο ανταγωνισμός, η επέκταση, και τελικά η επίτευξη του κέρδους είναι οι πρωταρχικοί σκοποί, τότε είναι φυσικό να υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό τεχνικές από τις ομοειδείς οργανώσεις (του Τρίτου τομέα, ή της αγοράς). Αυτό έχει διαπιστωθεί σε συγκεκριμένα πεδία δραστηριότητας (εκπαίδευση, υγεία) σε κάποιες χώρες, όπου η λειτουργία τους και ο ανταγωνισμός στην παροχή υπηρεσιών χαρακτηρίζει τον σταδιακό ισομορφισμό, κυρίως με όρους και τεχνικές της αγοράς (εμπορικές μη κερδοσκοπικές, βλ επόμενο κεφάλαιο).

Το ίδιο δύναται να γίνει αντιληπτό με τη συμβολή-προέκταση του κράτους στον τρίτο τομέα. Αν μια «κρατική μη κερδοσκοπική οργάνωση» κριθεί επιτυχής και αποτελεσματική, είναι και λογικό και επιθυμητό να υιοθετήσουν και άλλες κρατικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις την πετυχημένη «συνταγή».

Υπάρχει ισομορφισμός στη συμβολή- προέκταση του άτυπου τομέα; Η απάντηση σε αυτό το πεδίο είναι πιο σύνθετη,αλλά και πολυδιάστατη. Ακριβώς στο βαθμό που υπάρχει μεγάλη ποικιλία δομών, στόχων, πεδίων δράσης, κινήτρων, αλλά και μεγαλύτερη εξάρτηση από τα μέλη της οργάνωσης για την λήψη αποφάσεων (πολλές οριζόντια δομημένες οργανώσεις, από το κάθετο-

ιεραρχικό μοντέλο των παραδοσιακών οργανωσιακών οπτικών), ο ισομορφισμός μπορεί να είναι δυνατός σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις και εφ' όσον υπάρχουν παρόμοιες οργανώσεις σε στόχους, δομή, κοινωνικές αξίες που να λειτουργούν σε κοινά πεδία. Αλλά και από μια άλλη όψη, δεν υφίσταται πολλές φορές η ανάγκη των μελών μιας οργάνωσης να ανταποκριθούν με όρους αποτελεσματικότητας (βλ παρακάτω). Δεν είναι, πολλές φορές, επιτακτική η πίεση από τα μέλη της να ανταποκριθούν στη ζήτηση υπηρεσιών- προϊόντων, όπως σε μια κυβερνητική (όπου το ζητούμενο η πλήρης κάλυψη ορισμένων αναγκών), ή μιας κερδοσκοπικής εταιρείας που η ικανοποίηση της ζήτησης σχετίζεται ευθέως με τη μεγιστοποίηση της κερδοφορίας της. Η ετερογένεια των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων αυτού του τύπου (της συμβολής του άτυπου τομέα), καθιστά πιο απίθανες τις τάσεις ομοιομορφοποίησης στο εσωτερικό του τομέα.

Η έννοια της αποτελεσματικότητας είναι πολύ σημαντική στο βαθμό που ο στόχος μιας οργάνωσης, οποιουδήποτε τομέα, είναι η μεγιστοποίηση των εκροών με τον καλύτερο και φθηνότερο συνδυασμό παραγωγικών πόρων. «Είναι σημαντική από την πλευρά αξιολόγησης του παραγόμενου αποτελέσματος των οργανώσεων, αλλά και προβληματική, γιατί μπορεί να σημαίνει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικούς ανθρώπους (Forbes, 1998: 183). «Αποτελεί ένα κοινωνικό κατασκεύασμα και αφορά συγκρίσεις» (Herman and Renz, 1999: 109) που δεν αφορούν μονάχα μια όψη της οργάνωσης, αλλά είναι πολυδιάστατες. Αλλά αν αφορά μια σύνθετη διαδικασία σε κυβερνητικούς και φορείς της αγοράς, όπου οι στόχοι και ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά είναι κοινά, ανάμεσα στις οργανώσεις του Τρίτου Τομέα είναι πολλές φορές μια αυθαίρετη διαδικασία. Συνεπώς για να υπάρχει η δυνατότητα σύγκρισης, πρέπει να υπάρχει υψηλός βαθμός ομοιοτήτων στις οργανωσιακές δομές, κοινά περιβάλλοντα δραστηριότητας, κοινοί σκοποί και στόχοι. Αναφορικά με τη θεσμική αποδοτικότητα των οργανώσεων των τριών τομέων, ο

Weisbrod υπογραμμίζει ότι είναι λανθασμένες και προκατειλημμένες υπέρ της αγοράς, και αφορούν όψεις της παραγωγικότητας που ενδιαφέρουν μια κερδοσκοπική επιχείρηση (Weisbrod, 1988: 38).

Σύμφωνα με τον Forbes, η αποτελεσματικότητα στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις μετράται με σε τρία επίπεδα: α) Την επίτευξη σκοπών, β)την επάρκεια των πόρων του συστήματος, γ) τη μέτρηση φήμης από μέλη και πελάτες (Forbes, 1998: 184-189).

Το πρώτο πρόβλημα που παρουσιάζεται αφορά τις κοινωνικές αξίες που μπορεί να χαρακτηρίζουν μια οργάνωση. Στην ουσία δεν μπορούμε να συγκρίνουμε την αποτελεσματικότητα μιας κερδοσκοπικής ή κυβερνητικής οργάνωσης με μια μη κερδοσκοπική, που πρωτίστως έχει σκοπό να παρέχει όσο το δυνατόν πιο άρτιες υπηρεσίες, θυσιάζοντας ένα μέρος της παραγωγικότητάς της για τη βελτίωση των υπηρεσιών της. Η' σε ένα διαφορετικό επίπεδο, η ίδια οργάνωση να μην χαρακτηρίζεται από τους εντατικούς ρυθμούς και τον εξορθολογισμό της λειτουργίας της, στο βαθμό που δεν της επιβάλλονται συγκεκριμένες αποστολές να εκπληρώσει (όπως σε μια κυβερνητική υπηρεσία), ή να μεγιστοποιήσει τα κέρδη της μέσα από τη μείωση του κόστους, ή την επέκτασή της. Συνεπώς οι κοινωνικές αξίες δεν δύναται να μετρηθούν, ούτε να τεθούν σε αυτές συγκεκριμένα standards αποτελεσματικότητας (Milofsky 1996, Forbes, 1998). Επιπρόσθετα, η έννοια της αποτελεσματικότητας σχετίζεται και με διαφορετικές αντιλήψεις ακόμα και στο ίδιο θεσμικό περιβάλλον.

Αλλά και στο εσωτερικό των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων διακρίνονται διαφορές σε σχέση με μια οργάνωση άλλου τομέα. Οι διαφορές εντοπίζονται κυρίως στη δομή, τη συμπεριφορά της ηγεσίας και τη συμμετοχή των μελών (Milofksy, 1996, Knoke and Prensky, 1984, Ott, 1993, 2001). Το ιεραρχικό μοντέλο ή πυραμίδα, δεν είναι πάντοτε συμβατό με τη δομή μιας οργάνωσης που βασίζεται κυρίως στην εθελοντική συμμετοχή. Ο Ott

προτείνει ότι οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις συμπεριφέρονται περισσότερο ως άτομα (atoms), με τις δραστηριότητες της οργάνωσης στον πυρήνα και γύρω από αυτές, σε ελλειπτικές τροχιές ως ηλεκτρόνια, όλα τα μέλη της οργάνωσης. Η ηγεσία της βρίσκεται πιο κοντά στο κέντρο, αλλά δεν έχει την εξουσία να αποφασίζει ανεξάρτητα από τα άλλα μέλη της οργάνωσης. Προσπαθεί να ικανοποιεί και τα μέλη, αλλά και όλους τους παράγοντες που εξυπηρετούν τις δραστηριότητες της οργάνωσης (constituencies) (Ott, 1993: 290- 291). Συνεπώς δεν υφίσταται μια πυραμιδική- κάθετη δομή στη λήψη αποφάσεων σε διάφορες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και οι διευθύνοντες διαμορφώνουν τη στρατηγική τους σύμφωνα με εσωτερικές αλλά και εξωτερικές επιρροές (Milofsky, 1996: 279- 280).

Οι ποιοτικές διαφορές που διακρίνονται σε διαφορετικές οργανώσεις του τομέα μπορούν πάλι να εντοπιστούν στο σχήμα της συμβολής των άλλων τομέων στον τρίτο τομέα. Οι ιεραρχικές δομές οργάνωσης συναντώνται κυρίως στις συμβολές του κράτους και της αγοράς. Ενώ στη συμβολή του άτυπου τομέα, διακρίνονται συχνότερα δομές με τη μορφή ατόμου. Κλειδί για τον διαχωρισμό αποτελεί η σχέση των μελών με την οργάνωση. Αν αμείβονται τα μέλη για τις υπηρεσίες τους, η οργάνωση τείνει να λειτουργεί ιεραρχικά. Στην περίπτωση που στηρίζεται σε εθελοντική εργασία, οι διευθύνοντες λαμβάνουν άμεσα υπ' όψιν τη θέληση των μελών. Σύμφωνα με τον Ott, εφ' όσον «οι τροχιές ικανοποιούνται από τις δραστηριότητες, οι εθελοντές παραμένουν στην οργάνωση. Ενώ οι μεταβολές σε αυτή συμβαίνουν όταν αλλάζουν τα πρόσωπα» (Ott, 1993: 291).

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι οι κλασσικές προσεγγίσεις της οργάνωσης μόνο αποσπασματικά και περιπτωσιακά μπορούν να εξηγήσουν τον Τρίτο Τομέα καθώς και τη δομή και συμπεριφορά των οργανώσεων μέσα σε αυτόν. Η εφαρμογή μιας γενικής θεωρίας που να περιλαμβάνει όλη την ποικιλία και την ετερογένειά τους αποδεικνύεται μια δύσκολη υπόθεση, στο βαθμό που συχνά οι

εξαιρέσεις είναι τόσες πολλές, ώστε να μη επιβεβαιώνουν έναν γενικό κανόνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ο Τρίτος Τομέας στην οικονομική Θεωρία

Οι οικονομικές θεωρίες για τον τρίτο τομέα πρωτοεμφανίστηκαν μετά το 1970. Μέχρι τότε περιορίζονταν στη μελέτη της φιλανθρωπικής συμπεριφοράς (Hansmann. 1987: 27). Αλλά και πριν το 1980, η μη κερδοσκοπική δραστηριότητα θεωρούνταν ως μια μη παραγωγική διαδικασία, επομένως ο τομέας αντιμετωπιζόταν σαν να μη παράγει αξία, και γι αυτό το λόγο συνήθως αγνοείτο από τις κύριες (mainstream) οικονομικές θεωρίες (Ott, 2001: 180). Αποτελούσαν κατά μια έννοια «μη οικονομικά φαινόμενα που ενδιέφεραν μόνο τους πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες» (Ben Ner and Gui, 1993: 2). Αυτή η αντίληψη στηρίζεται στην άποψη του Adam Smith, που διαίρεσε την εργασία σε παραγωγική (που προσθέτει αξία σε ένα προϊόν) και την αντιπαραγωγική (που δεν προσθέτει) (Ott, 2001: 180) και συνεπώς «εξοστράκισε» τις εθελοντικές οργανώσεις από την οικονομική θεωρία (Lohmann, 1989: 198). Αλλά ακόμα και σήμερα πολλοί οικονομολόγοι τις αντιμετωπίζουν ως «οικονομικές ανωμαλίες», που βρίσκονται έξω από το «πραγματικό οικονομικό σύστημα» (Easley and O' Hara, 1986: 85) και που στην ουσία «δεν θα εμφανίζονταν σε τέλεια ανταγωνιστικές αγορές» (Ben Ner and Gui, 1993: 6, Badelt, 1990: 62).

Μετά τη ραγδαία αύξηση των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων σε Ευρώπη και Αμερική, οι οικονομολόγοι αναγκάστηκαν να μελετήσουν το φαινόμενο και προσπάθησαν να το εντάξουν στην οικονομική λογική. Τις χαρακτήρισαν ως οργανώσεις «αντιπαραγωγικές,ανεπαρκείς,κακοδιαχειριζόμενες και ανεπαρκώς ελέγξιμες» (Lohmann, 1989: 198). Αλλά διαφαίνεται, τα τελευταία χρόνια, η τάση να αναγνωρίζονται από κάποιους ως «ιδανικές εναλλακτικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής» (Easley and O' Hara, 1986: 85).

Οι σύγχρονες οικονομικές θεωρίες διαχωρίζονται στις θεωρίες ρόλου, και τις θεωρίες της λειτουργίας και συμπεριφοράς τους. Οι πρώτες προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα: «Γιατί υπάρχουν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις και ποιες λειτουργίες επιτελούν σε μια μικτή οικονομία»; Ενώ οι δεύτερες εξετάζουν τη συμπεριφορά τους, το πώς λειτουργούν, και για ποιο λόγο λειτουργούν με διάφορους τρόπους (Hansmann, 1987, Ott, 2001). Στην ουσία αυτές οι δύο αφετηρίες μελέτης δεν μπορούν να διαχωριστούν και να μελετηθούν ξεχωριστά (Hansmann, 1987: 27- 28), γιατί υπάρχει αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση στις δύο διαφορετικές όψεις.

Τα επιμέρους πεδία μελέτης των οικονομολόγων, που διακρίνονται από την Rose- Ackerman είναι:

1. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ως ανταπόκριση της κρατικής ανεπάρκειας.
2. Η αποτυχία συμβολαίων (contract failure) και η ασυμμετρία στην πληροφόρηση (information asymmetry), ως προς την ανταπόκριση τους στην αγορά.
3. Τα μοντέλα διευθυνόντων των οργανώσεων του τρίτου τομέα, ως μέσο για την επίτευξη των δικών τους στόχων.
4. Ο ανταγωνισμός των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που παράγουν συγγενή υποκατάστατα (προϊόντα). (Rose-Ackerman, 1986).

6. 1 Η μη κερδοσκοπική οργάνωση ως οικονομικός οργανισμός

Ως μια μορφή επίσημης οργάνωσης, η μη κερδοσκοπική, επηρεάζεται όπως αναφέρθηκε από το θεσμικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον. Οι πηγές πόρων είναι μια σημαντική διάσταση για την ύπαρξη και λειτουργία της. Όσο ιδεαλιστικά και αν είναι τα κίνητρα και οι σκοποί της, αναγκαστικά

χρειάζονται και οικονομικοί πόροι για να ανταποκριθεί σε αυτούς. Όπως σημειώνουν οι Hammack και Young: «Η μη κερδοσκοπική οργάνωση είναι αναπόφευκτα και μια οικονομική οργάνωση» (Hammack and Young, 1993: 9). Μια προσέγγιση των οικονομικών λειτουργιών της, δεν ανταποκρίνεται μονάχα στις ανάγκες καταγραφής. Αλλά μέσα από αυτές, προσδιορίζεται σε σημαντικό βαθμό η ιδιαίτερη φύση της, τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ως προς την ανεύρεση πόρων, οι διοικητικές και οργανωτικές ιδιαιτερότητες, και τελικά η συμπεριφορά της μέσα στο οικονομικό σύστημα.

Τα τρία επιμέρους πεδία μελέτης της οικονομικής όψης της, μπορούν να επιμεριστούν σε τρεις επιμέρους κατηγορίες (βλ. και σχήμα 3):

1) *Εισροές*. Οι πιθανές πηγές πόρων που προέρχονται από το περιβάλλον. Η εξάρτηση από το περιβάλλον είναι προφανής. Οι οικονομικές εισροές αφορούν και είδος και χρήματα που προέρχονται από τρεις διαφορετικές πηγές:

α) Από την ενίσχυση σε είδος ή σε χρήμα, από φορείς του κρατικού και του κερδοσκοπικού τομέα.

β) Από την προσφορά μη αμειβόμενης εθελοντικής εργασίας. Εδώ μπορούμε να εντάξουμε και το κομμάτι εργασίας ενός ημιαμειβομένου μέλους που το υπόλοιπο του μισθού που δεν πληρώνεται από την οργάνωση θεωρείται ως εθελοντική συνεισφορά. Συμπεριλαμβάνεται και η προσφορά των μόνιμων μελών της οργάνωσης αλλά και τρίτων που συνδράμουν περιπτωσιακά (σταθερές και έκτακτες συνεισφορές σε εθελοντική εργασία).

γ) Τις εισροές σε χρήμα και είδος που προκύπτουν από τις δραστηριότητες της οργάνωσης (εμπορικές και μη εμπορικές).

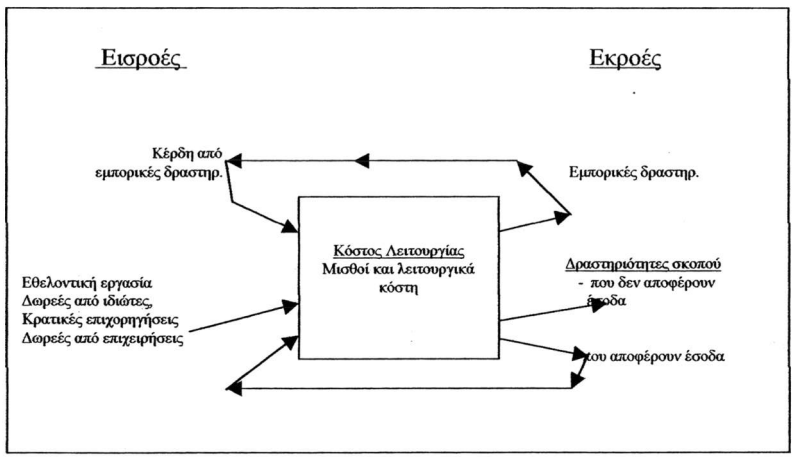
2) *Το κόστος λειτουργίας* της οργάνωσης που περιλαμβάνει τα λειτουργικά της έξοδα: Πάγια, αναλώσιμα, μισθοί προσωπικού, ενοίκια κλπ. Δηλαδή όλα εκείνα τα κόστη που δεν αφορούν έξοδα

από τις δραστηριότητες της οργάνωσης, αλλά είναι απαραίτητα για την εύρυθμη λειτουργία της.

3) *Οι εκροές*. Εδώ διακρίνονται δύο κατηγορίες:

α) *Οι δραστηριότητες σκοπού* αφορούν όλες εκείνες τις δραστηριότητες για τις οποίες συστάθηκε η οργάνωση και μπορούμε να τις διακρίνουμε: α) Στην προσφορά χωρίς την οικονομική συνδρομή των καταναλωτών, και β) τις δραστηριότητες που απαιτείται κάποιο οικονομικό αντάλλαγμα για την προσφορά του προϊόντος ή της υπηρεσίας (το οποίο δύναται να προσφέρεται σε οποιαδήποτε τιμή, χαμηλότερη ή και υψηλότερη της αγοράς).

β) *Οι εμπορικές δραστηριότητες*, οι οποίες δεν αφορούν στενά τους σκοπούς της οργάνωσης, αλλά πραγματοποιούνται για την ανεύρεση πόρων.

Σχ. 3

Το σχήμα 3 αναφέρεται σε μια οργάνωση σε πλήρη ανάπτυξη. Ορισμένες πηγές μπορεί να μην διαθέσιμες. Αυτό εξαρτάται από το περιβάλλον και τα μέσα που χρησιμοποιεί μια οργάνωση για την επίτευξη των σκοπών της.

Για παράδειγμα, αν μια οργάνωση παρέχει υπηρεσίες που δεν αξιολογούνται ως σημαντικές από το κράτος και την αγορά (π.χ μια οργάνωση πολιτικού προβληματισμού) τείνει να στηρίζεται περισσότερο σε συνδρομές μελών (σε εργασία ή και σε χρήμα) ή να χρεώνει τους «καταναλωτές» για τις υπηρεσίες της. Σε άλλη περίπτωση, μια οργάνωση αναπτύσσει εμπορικές δραστηριότητες ως μοναδική πηγή εισοδήματος, με σκοπό να χρηματοδοτεί τις δραστηριότητες σκοπού και τα λειτουργικά της έξοδα.

Γενικά, η διαθεσιμότητα πόρων εξαρτάται από την φύση της οργάνωσης, τους σκοπούς της και το νομικό πλαίσιο που ισχύει σε κάθε χώρα. Με τη σειρά τους, οι ίδιοι οι πόροι μεταβάλλουν και την ίδια την οργάνωση και τις παρεμβάσεις της στο περιβάλλον, ποιοτικά και ποσοτικά.

Το «εμπόδιο» της μη διανομής του κέρδους.

Το κεντρικό χαρακτηριστικό της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, η απαγόρευση διανομής του κέρδους, συνεπάγεται πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα. Αυτά αφορούν τόσο τη δομή, τις δυνατότητες επέκτασης αλλά και την παραγωγικότητα της.

Πλεονεκτήματα:

1. Στο βαθμό που ο απώτερος σκοπός, σύμφωνα με τη λογική της ύπαρξης μιας κερδοσκοπικής οργάνωσης, δεν είναι το κέρδος αλλά η κοινωνική προσφορά (είτε προς τα μέλη της, είτε προς άλλα άτομα- κατηγορίες, την κοινότητα, την κοινωνία κλπ), το κράτος παρέχει φορολογικές ελαφρύνσεις (δηλαδή είτε δεν φορολογεί του κέρδος της, ή οι δωρεές

προς αυτές δεν εκπίπτουν από το εισόδημα κλπ)[57]. Συνεπώς οι οργανώσεις έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν ένα μέρος των εσόδων τους για τους σκοπούς τους, που διαφορετικά θα κατέληγαν στο κράτος.

2. Στο βαθμό που οι σκοποί της οργάνωσης είναι ευρέως αποδεκτοί, είναι πιθανό να προσελκύει και εθελοντές, μειώνοντας με αυτό τον τρόπο τα λειτουργικά της κόστη και το κόστος των δραστηριοτήτων της. Συνεπώς μπορούν να χρησιμοποιούν το χαμηλότερο κόστος παραγωγής κάποιου αγαθού ή υπηρεσίας, βελτιώνοντας την τιμή ή την ποιότητά του (Hansman, 1987, Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 46). Βέβαια δεν συμβαίνει πάντοτε αυτό. Γιατί μπορεί η οργάνωση να χρησιμοποιήσει τους πόρους αυτούς για την παραγωγή ενός άλλου αγαθού, συνεπώς το κόστος και το όφελος για τον καταναλωτή να μη μεγιστοποιείται (James, 1986a: 155).

3. Ο μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος, δεν αποτελεί φραγμό για την αποκόμιση κέρδους από τους διευθύνοντες. Ωστόσο αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο. Υπάρχει μια μορφή εσωτερικού ελέγχου στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που έχουν την ανάγκη εθελοντικής εργασίας και δωρεών. Μια οπορτουνιστική συμπεριφορά θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στο μέγεθος αυτού του τύπου εισροών, συνεπώς θα έθετε και όλη την οργάνωση σε κίνδυνο. Επομένως, οι ηθικοί και κανονιστικοί φραγμοί αποτελούν ένα σημαντικό εμπόδιο που λειτουργεί και στο εσωτερικό μιας οργάνωσης (Hansman, 1986: 77, Ott, 2001: 290- 291). Αλλά και ο κανονισμός της απαγόρευσης διανομής κέρδους πρέπει να συνοδεύεται και από άλλες απαγορεύσεις- κλειδιά για να είναι αποτελεσματικός (Gui, 1993: 74).

[57] Τα φορολογικά κίνητρα ποικίλουν από χώρα σε χώρα.

4. Όπως αναλύεται σε επόμενα κεφάλαια, η απαγόρευση διανομής του κέρδους αποτελεί και «σημάδι» που παράγει εμπιστοσύνη. Δηλαδή οι καταναλωτές υποθέτουν ότι δεν θα τους εκμεταλλευτούν οι οργανώσεις από τις οποίες προμηθεύονται αγαθά και υπηρεσίες. Συνεπώς μειώνονται μια σειρά από κόστη συναλλαγής ανάμεσα στους καταναλωτές και τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Έτσι οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις έχουν πλεονέκτημα σε σχέση με τις αντίστοιχες κερδοσκοπικές. Βέβαια, το στοιχείο της μεγαλύτερης αξιοπιστίας, κατά τους Ben Ner και Van Hoomisen (1993: 46), είναι αδύναμο, και κατά τον Gui (1993: 74) αποδεικνύεται ως σημαντικό μόνο στις δημοσίου οφέλους οργανώσεις.

Μειονεκτήματα:

α) Περιορισμοί και εμπόδια στη συγκέντρωση κεφαλαίων. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις δεν έχουν τη δυνατότητα να αντλήσουν μεγάλα κεφάλαια από την αγορά όπως οι κερδοσκοπικές (Weisbrod, 1988: 118- 122, Hansman, 1986: 79, Krashinsky, 1986: 116). Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους:

1. Το κόστος απόκτησης κεφαλαίου είναι υψηλό για να επενδυθεί σε μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες.

2. Σε πολλές νομοθεσίες, οι δανειολήπτες (οι εταίροι μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης) δεσμεύονται οικονομικά μέχρι το ποσό που έχουν συμβάλλει ως κεφάλαιο για τη δημιουργία της οργάνωσης[56]. Συνεπώς η οργάνωση δεν παρέχει επαρκείς εγγυήσεις στη αγορά ότι θα αποπληρώσει ένα δάνειο.

[58] Όπως και στην ελληνική νομοθεσία.

β) Παραγωγικότητα και κόστος παραγωγής.

Θεωρητικές και εμπειρικές έρευνες έδειξαν ότι όταν δεν υπάρχει διανομή του κέρδους σε μια εταιρεία, αποτελεί εμπόδιο για την παραγωγική της αποδοτικότητα, αλλά και δεν παρέχονται οι αναγκαίοι μηχανισμοί για την επέκτασή της (Weisbrod and Schlesinger, 1986: 134, Hansman, 1986: 80). Όπως σημειώνει ο Krashinsky «δυστυχώς το να εγκαταλείψεις το κίνητρο του κέρδους...κοστίζει» (Krashinsky, 1986: 116).

1. Οι ίδιοι ελκυστικοί όροι που μειώνουν το κόστος παραγωγής, είναι και οι ίδιοι που οφείλονται για τη χαμηλή παραγωγικότητα, συνεπώς για το μεγαλύτερο κόστος. Η εθελοντική εργασία που παρέχεται δωρεάν αποτελεί σημαντική συμβολή στις εισροές μιας οργάνωσης. Αλλά δεν είναι εύκολο να απαιτηθεί από τον εθελοντή η ίδια απόδοση στην εργασία σε σχέση με έναν απασχολούμενο. Πολλές φορές είναι αποσπασματική, μη εξειδικευμένη, ελλιπώς οργανωμένη και μη σταθερή. Το ίδια προβλήματα παρουσιάζονται και στις δωρεές σε είδος και χρήμα. Αποτελούν μη σταθερούς πόρους, έχοντας αρνητικό αντίκτυπο στις προσπάθειες μακροχρόνιου σχεδιασμού και τη σταθερή παροχή αγαθών και υπηρεσιών από την οργάνωση.
2. Η εσωτερική οργανωτική δομή δεν έχει τις αντίστοιχες αναλογίες με μια κερδοσκοπική ή κυβερνητική οργάνωση, όπου η κάθετη ιεραρχική δομή αποτελεί την καλύτερη λύση για την αποφυγή του εσωτερικού κόστους συναλλαγής (Badelt, 1990: 59). Οι πιο οριζόντιες οργανωσιακές δομές εγγυώνται μεγαλύτερη δημοκρατία και αντιπροσωπευτικότητα συμφερόντων και απόψεων, αλλά το κόστος της απόφασης είναι μεγαλύτερο από μια κάθετη. Βέβαια οι οργανωσιακές δομές ποικίλουν από οργάνωση σε οργάνωση, όπως και το επίπεδο ομοιογενείας των απόψεων. Αλλά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, οι διευθύνοντες μιας οργάνωσης δεν

έχουν την ευχέρεια να αποφασίζουν μη λαμβάνοντας υπ όψιν και τη θέληση των μελών.

3. Όπως σημειώνει η Scott, «οι κλασικοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι οι διευθύνοντες των μη κερδοσκοπικών οργανισμών, επειδή δεν ωφελούνται από το κέρδος, είναι αντιπαραγωγικοί και αποτυχαίνουν να μειώσουν το κόστος (Scott, 1998: 42, James, 1990: 22). Όπως και στον κρατικό τομέα, αποφεύγουν τις δυσάρεστες ευθύνες και δεν επιτηρούν τους εργαζόμενους επαρκώς (Weisbrod and Schlesinger, 1986: 137). Από μια άλλη οπτική όμως, η Rose- Ackerman αντιτείνεται ότι «οι διευθύνοντες των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είναι μάλλον ιδιαίτεροι άνθρωποι και προφανώς δεν έχουν ως κίνητρο πρωταρχικά την οικονομική ανταμοιβή, γιατί αλλιώς θα είχαν διοχετεύσει την ενέργεια και την εργασία τους στον κερδοσκοπικό τομέα», και καταλήγει ότι στην πλειοψηφία τους «παρουσιάζονται και ως άνθρωποι που θέλουν να υλοποιήσουν και τις ιδέες τους» (Rose- Ackerman, 1990: 158).

Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα βέβαια για την επιλογή δημιουργίας μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης ποικίλουν από χώρα σε χώρα (ιδιαιτερότητες νομικού πλαισίου), αλλά σε ορισμένες όψεις σχετίζονται και με τα κίνητρα των δημιουργών της. Συνεπώς είναι πιο ορθό να εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης οργάνωσης περιπτωσιακά (τα κίνητρα, τους σκοπούς, τη δομή, το περιβάλλον της κλπ) για να καταλήξουμε στο βαθμό που οι αναφερθείσες ιδιαιτερότητες είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντικές για τη λειτουργία της. Για παράδειγμα, αν το κίνητρο δημιουργίας της είναι το κέρδος των εταίρων της, θα συνυπολογιστεί και η αποτελεσματικότητα του «εμποδίου μη διανομής του κέρδους», οι φοροαπαλλαγές και άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά για την επιλογή της μη κερδοσκοπικής νομικής μορφής από μια κερδοσκοπική. Επιπρόσθετα, οι

οργανώσεις που θα μπορούσαν να ενταχθούν στη συμβολή της αγοράς στον τρίτο τομέα, έχουν πρωταρχικό σκοπό την υψηλή παραγωγικότητα που μειώνει το κόστος και μεγιστοποιεί το κέρδος. Σε μια οργάνωση όμως στη συμβολή του άτυπου τομέα στον τρίτο, η αύξηση της παραγωγικότητας αποτελεί μεν μια επιθυμητή προοπτική, αλλά είναι δευτερεύων στόχος. Πρωταρχικά επιδιώκεται η επιτυχία του σκοπού της. Και εφ' όσον τα κίνητρα δημιουργίας της δεν είναι κερδοσκοπικά, αλλά η επιτυχία της κρίνεται βάση της συμβολής της στην κοινωνία, η ανάγκη για μεγαλύτερη παραγωγικότητα και αρτιότερη οργάνωση δε αποτελεί πρωταρχικό στόχο.

Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την παραβίαση «της μη διανομής του κέρδους» είναι: Οι υπερβολικοί μισθοί, τα χαμηλότοκα δάνεια από την οργάνωση, προσωπικά έξοδα και υπηρεσίες που πληρώνονται από την οργάνωση, τα υπερβολικά γενναιόδωρα συμβόλαια που συνάπτονται προς όφελος τρίτων, και αρκετοί άλλοι έμμεσοι και πιο άμεσοι τρόποι (βλ. Hansman, 1986).

2.2 Η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες από τον Τρίτο τομέα.

Οι οικονομικές θεωρίες για τον τρίτο τομέα, έχουν κατ' αρχάς ως αφετηρία την ύπαρξη ζήτησης για υπηρεσίες και προϊόντα τα οποία δεν παρέχονται επαρκώς από την αγορά και το κράτος. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις εμφανίζονται, από αυτή την άποψη, ως διορθωτικός μηχανισμός των ατελειών λειτουργίας του κράτους και της αγοράς. Η ζήτηση για τα συγκεκριμένα αγαθά που δεν παρέχονται ικανοποιητικά, σε ικανή ποσότητα και ποιότητα, δημιουργεί την ανάγκη προσφοράς όχι κυρίως από τους δύο παραδοσιακούς παροχείς, αλλά από τις ιδιαίτερου τύπου οργανώσεις του τρίτου τομέα.

Στην κλασσική οικονομική θεωρία τα αγαθά που καλύπτουν τις ανάγκες μιας κοινωνίας διαχωρίζονται σε δημόσια και ιδιωτικά. Τα δημόσια αγαθά έχουν δύο κύρια χαρακτηριστικά: α) Δεν μπορεί να αποκλειστεί κανένας από τη χρήση τους και β) η κατανάλωσή τους είναι αδιαίρετη.

Τα ιδιωτικά αγαθά έχουν το χαρακτηριστικό ότι η κατανάλωση τους περιορίζεται σε αυτόν που τα αποκτά. Δηλαδή αποκλείονται άλλοι από τη χρήση τους και είναι ανταγωνιστικά.

Τα δημόσια αγαθά ακριβώς για τον λόγο ότι μπορεί κάποιος να τα απολαύσει χωρίς απαραίτητα να τα έχει πληρώσει, οι κερδοσκοπικές επιχειρήσεις δεν τα παρέχουν επαρκώς. Το φαινόμενο δηλαδή του «λαθρεπιβάτη» (free riding)[59] αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την παροχή τους. Αυτή η ανεπάρκεια της αγοράς καλύπτεται από το κράτος που έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει τους οικονομικούς πόρους που χρειάζονται για την παραγωγή τους, μέσα από τη φορολογία. Με αυτή την έννοια το κράτος παρουσιάζεται ως διορθωτικός μηχανισμός για τις ανεπάρκειες της αγοράς (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 33, Ott, 2001: 7, Hansmann, 1986, 61- 62, Salamon, 1999: 168).

Μια γενική και απλοποιητική προσέγγιση των τάσεων της αγοράς, θα μας οδηγούσε στη διαπίστωση ότι «η ζήτηση θέλει μεγαλύτερη ποσότητα και καλύτερη ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών αλλά και χαμηλότερη τιμή, ενώ η προσφορά το αντίθετο» (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993:33). Στις θεωρητικά τέλεια ανταγωνιστικές αγορές, η σχέση αυτή αποβαίνει βαθμιαία προς την ικανοποίηση της ζήτησης. Σε αυτές τις αγορές το οικονομικό κύκλωμα τείνει προς την άριστη κατανομή των πόρων προς όφελος των καταναλωτών. Σε ατελώς ανταγωνιστικές αγορές

---

[59] Το πρόβλημα του «λαθρεπιβάτη» αναφέρεται στο πρόβλημα της συλλογικής δράσης, όταν η συμπεριφορά συγκεκριμένων ατόμων μέσα σε ένα κοινό πλαίσιο συλλογικού συμφέροντος, δρουν ατομιστικά για την μεγιστοποίηση του δικού τους οφέλους, ζημιώνοντας τελικά το συλλογικό συμφέρον (Marwell and Ames, 1979: 1335) (βλ και Olson, 1991). Είναι ανάλογο με το «δίλημμα του φυλακισμένου» στην ψυχολογία.

διαπιστώνονται δύο λόγοι για την ανεπάρκεια- αποτυχία της αγοράς να ανταποκριθεί στον προορισμό της:
α) Ωθεί σε υψηλότερα επίπεδα τις τιμές των αγαθών, επομένως δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες της «αόρατης χειρός» και κατά συνέπεια τον κοινωνικό σκοπό της, και
β) δεν επιτυγχάνεται η ιδανική κατανομή των αγαθών.

Οι τέσσερις πιο σημαντικές ανεπάρκειες εντοπίζονται: α) Στην ασυμμετρία στην πληροφόρηση, β) στο κόστος συναλλαγής, γ) στις εκροές από τη λειτουργία των οργανώσεων που προσθέτουν κόστος και επιβαρύνουν τον καταναλωτή, και δ) στην ανεπάρκεια παροχής δημοσίων αγαθών (Ott, 2001: 182).

Η ασυμμετρία στην πληροφόρηση

Από την πλευρά του καταναλωτή, μια ορθολογική συμπεριφορά για την απόκτηση ενός αγαθού από την αγορά θα αφορούσε τα εξής στοιχεία:

1. Τη γνώση της ποιότητας του προϊόντος που θέλει να αποκτήσει. Το ίδιο αγαθό παράγεται, σε μια ανταγωνιστική αγορά, από διαφορετικές εταιρίες σε διαφορετική ποιότητα.
2. Την τιμή του. Το πόσο θα επιβαρυνθεί οικονομικά από την απόκτησή του. Αλλά και το ίδιο αγαθό μπορεί να προσφέρεται σε διαφορετικές τιμές στην αγορά. Και φυσικά, συνήθως η τιμή δεν είναι ευθέως ανάλογη με το επίπεδο ποιότητας ενός προϊόντος.

Οι πληροφορίες που συλλέγει ο καταναλωτής για το συγκεκριμένο αγαθό είναι σημαντικές ώστε να αποκομίσει το μεγαλύτερο δυνατό όφελος ή απόλαυση από το συγκεκριμένο αγαθό. Όσο μεγαλύτερη είναι η ποικιλία των προϊόντων σε μια αγορά, τόσο πιο δύσκολο είναι να συλλέξει όλες τις πληροφορίες που χρειάζεται. Κάποιες από αυτές είναι σχετικά

εύκολο να τις συλλέξει. Συνήθως αφορούν την τιμή του. Κάποιες άλλες είναι αρκετά δύσκολο λόγω της συνθετότητας[60] του προϊόντος, ή την ουσιαστική αξιολόγησή του μετά την απόκτηση του, ώστε να πιστοποιήσει το επίπεδο ποιότητας[61]. Πολλές φορές ακόμα είναι δύσκολο ή αδύνατο να το αξιολογήσει. Όπως τη γνωμάτευση ενός ιατρού σχετικά με κάποια θεραπεία που του προτείνει.

Αλλά και αυτός που αποκτά ένα προϊόν δεν είναι πάντοτε αυτός που το καταναλώνει όπως σε ένα βρεφονηπιακό σταθμό ή ένα γηροκομείο. Η αξιολόγηση του προϊόντος που παρέχεται πολλές φορές, δεν είναι δυνατό να αξιολογηθεί από τους άμεσους καταναλωτές τους.

Από την άλλη πλευρά οι παραγωγοί γνωρίζουν ακριβώς την ποιότητα του προϊόντος που παρέχουν. Σκοπός τους είναι η ελαχιστοποίηση του κόστους και η επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους. Στο βαθμό όμως που ο κύριος σκοπός τους είναι το κέρδος, είναι πιθανό να αποκρύψουν κάποιες ατέλειες του προϊόντος, ή ωραιοποιώντας το προϊόν (π.χ μέσα από τη διαφήμιση) να παραπλανήσουν τους καταναλωτές. Η ασυμμετρία λοιπόν στην πληροφόρηση θέτει πολλές φορές σε θέση ισχύος τον παραγωγό σε σχέση με τον καταναλωτή, γιατί ο παραγωγός είναι σχεδόν πάντοτε καλύτερα πληροφορημένος για την αξία του προϊόντος του. Ο καταναλωτής αναγκαστικά πρέπει σε κάποιο βαθμό να εμπιστευτεί τον παραγωγό για να επιτευχθεί η συναλλαγή (transaction) και να υπογραφτεί το «συμβόλαιο» (contract). Συνεπώς το υπόλοιπο της μη συμμετρικής πληροφόρησης αναγκαστικά πρέπει να αντικαθίσταται από την εμπιστοσύνη του καταναλωτή προς τον παραγωγό.

Σε μακροοικονομικό επίπεδο, λοιπόν, η ύπαρξη ασύμμετρης πληροφόρησης εξαρτάται από τη συνθετότητα του προϊόντος και

---

[60] Για παράδειγμα, κάποιος που θέλει να αποκτήσει ένα ηλεκτρονικό υπολογιστή, γνωρίζει για ποιον λόγο θέλει να τον αποκτήσει, αλλά είναι δύσκολο να διερευνήσει την ποιότητα κατασκευής του, εκτός αν έχει ειδικές γνώσεις.

[61] Για παράδειγμα, ένα απορρυπαντικό, μονάχα αν το αποκτήσει και το χρησιμοποιήσει κάποιος μπορεί να κρίνει την αποτελεσματικότητά του.

τις συνθήκες που επικρατούν στη συγκεκριμένη αγορά (Weisbrod and Schlesinger, 1986: 135) και μεταφράζεται σε όρους κόστους, ποσότητας ή ποιότητας του προϊόντος που απευθύνεται στον καταναλωτή (Ott, 2001: 182- 183). Το βασικό χαρακτηριστικό του τομέα της αγοράς, το κέρδος, δημιουργεί μια εγγενή αδυναμία της αγοράς στο να αποκαταστήσει μια σχέση εμπιστοσύνης με τους καταναλωτές. Αυτή ακριβώς η έλλειψη πληροφόρησης προκαλεί την αμφιβολία στους καταναλωτές ότι οι κερδοσκοπικές εταιρείες θα την εκμεταλλευτούν για να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους (Weisbrod, 1988: 44, Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 34). Η σημασία της πληροφόρησης είναι σημαντική σε μια αγορά γιατί «χωρίς αυτή δεν μπορούμε να ανταμείψουμε ανθρώπους ή οργανώσεις που ενεργούν σύμφωνα με τις ανάγκες μιας κοινωνίας, ή να τους τιμωρούν όταν κάνουν το αντίθετο» ((Weisbrod, 1988: 43). Αλλά και σταδιακά η έλλειψη εμπιστοσύνης θα λειτουργήσει ενάντια στα συμφέροντα των επιχειρήσεων της αγοράς μειώνοντας το κέρδος τους, ακριβώς γιατί πολύ δύσκολα οι καταναλωτές θα δημιουργούν νέα «συμβόλαια» ή θα αποκαλύπτουν τη ζήτησή τους σ' αυτές (Ben Ner, 1986: 109, Ben Ner and Van Hoomisen 1993: 34). Ως αποτέλεσμα θα δημιουργηθεί δυσλειτουργία στην αγορά προς ζημία τόσο των εταιριών όσο και των καταναλωτών.

Η ασυμμετρία στην πληροφόρηση συνίσταται σε τρία επίπεδα:

1. Στη συνθετότητα ορισμένων αγαθών που δεν μπορούν να κρίνουν οι καταναλωτές.
2. Την μη επαρκή γνώση των αγαθών που αποκτούν.
3. Και όταν ο αγοραστής είναι διαφορετικός από τον καταναλωτή (Young, 1998b: 193- 194, Ott, 2001: 183).

Το κόστος συναλλαγής

Το παραδοσιακά οριζόμενο παραγωγικό κόστος αφορά το σύνολο των εξόδων που συνεπάγεται η παραγωγή μιας ποσότητας αγαθών ή υπηρεσιών. Οι επιχειρήσεις, όμως, διαθέτουν τα προϊόντα τους σε τρίτους. Συνεπώς υφίσταται μια συναλλαγή ανάμεσα σε αυτούς που διαθέτουν το προϊόν και σ αυτούς που το αποκτούν. Και αυτή η διαδικασία ενέχει την έννοια του κόστους. Η πληροφορίες, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποτελούν κρίσιμα στοιχεία για τη βελτίωση της θέσης των συναλλασσόμενων κατά τη διαπραγμάτευση, με σκοπό να πετύχουν τους καλύτερους δυνατούς όρους, το μέγιστο δυνατό όφελος από τη συναλλαγή. Αλλά και η απόκτηση των αναγκαίων πληροφοριών δεν παρέχεται δωρεάν. Χρειάζεται χρόνος, χρήματα, και ανθρώπινο δυναμικό για να συλλέξει κάποιος αξιόπιστες και όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες (information cost). Πολλές συναλλαγές βέβαια δεν εξαντλούνται στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης. Για παράδειγμα μια υπηρεσία δεν αξιολογείται πάντοτε στιγμιαία. Είναι απαραίτητο να την παρακολουθήσει κάποιος για να αξιολογήσει αν πραγματικά ανταποκρίνεται στους όρους του συμβολαίου. Η διαδικασία παρακολούθησης απαιτεί και αυτή κάποιους πόρους (χρόνο, έξοδα κλπ) (monitoring cost)[62]. Αποτελούν δύο όψεις της συναλλαγής που απαιτούν κάποιες επιπρόσθετες δαπάνες[63]. Αν ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη δεν έχει τη δυνατότητα συλλέξει αυτές τις πληροφορίες, το άλλο μέρος τίθεται σε σχέση ισχύος και μπορεί να παραπλανήσει με σκοπό το μεγαλύτερο δυνατό όφελος.

---

[62] Το κόστος παρακολούθησης εντάσσεται στα γενικότερα κόστη της πληροφόρησης.

[63] Αν και είναι οι δύο κύριες μορφές που βασίζονται στην ασυμμετρία της πληροφόρησης, υπάρχουν και άλλες μορφές κόστους συναλλαγής, όπως κόστος της απόφασης (decision making cost) που δεν βασίζεται τόσο στην πληροφόρηση (Badelt, 1990: 60).

Οι οικονομικές θεωρίες επισημαίνουν ότι οι κερδοσκοπικές εταιρίες θα παράγουν αγαθά χωρίς αδικαιολόγητο κόστος και προσπάθεια, όταν τρία χαρακτηριστικά υφίστανται: α) Οι πελάτες μπορούν να κάνουν συγκρίσεις για την τιμή και την ποσότητα των προϊόντων, β) μπορούν να έρθουν σε συμφωνία με τις εταιρείες και γ) να αξιολογήσουν τις εταιρίες σχετικά με την τήρηση των συμβολαίων. Όταν κάποια από αυτά τα κριτήρια δεν υφίστανται, οι εταιρίες έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν οπορτουνιστική συμπεριφορά (Abzug and Turnheim, 1998: 301).

Ως κόστος συναλλαγής (transaction cost) ορίζονται τα κόστη τα οποία εμφανίζονται κατά την προετοιμασία και την παρακολούθηση των οικονομικών συναλλαγών (Badelt, 1990: 58, Ott, 2001: 182). Δεν υφίσταται μονάχα ανάμεσα στους παράγοντες της παραγωγής, αλλά και ανάμεσα σε αυτούς και τους καταναλωτές, αλλά και ανάμεσα στους ίδιους τους καταναλωτές (Krashinsky, 1986: 115). Στην απλή μικροοικονομική θεωρία δεν υφίσταται αυτό το κόστος (1986:115).

Το περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο για το μέγεθος το κόστους συνδιαλλαγής. Αν το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης, οι συναλλαγές είναι πιο δύσκολές και πιο δαπανηρές (Coleman, 1990, Putnam, 1994). Η αβεβαιότητα κάνει τα συμβόλαια ακριβά (Krashinsky, 1986: 115). «Η έλλειψη εμπιστοσύνης οδηγεί και σε απώλειες στις συναλλαγές ανάμεσα σε δύο παράγοντες, και όταν συμβαίνει αυτό θα υπάρχει μειωμένο μέγεθος συναλλαγών ακόμα και αν ελέγχουν αγαθά που παράγει ο καθένας και ενδιαφέρουν πολύ τον άλλον» (Coleman. 1990: 732).

Η αποτυχία συμβολαίου

Η ασυμμετρία στην πληροφόρηση και το κόστος συναλλαγής αποτελούν εγγενή εμπόδια της αγοράς που δυσκολεύουν τις συναλλαγές. Κοινός παρονομαστής είναι η έλλειψη εμπιστοσύνης

που πηγάζει από τις κερδοσκοπικές βλέψεις των επιχειρήσεων. Οι εταιρείες της αγοράς έχουν την τάση να εκμεταλλεύονται τις ανώτερες πληροφορίες τους σε σχέση με τους πελάτες που δεν μπορούν να γράψουν λεπτομερή συμβόλαια (Ben Ner and Gui, 1993: 7). Η καχυποψία αυτή οδηγεί σε αποτυχία συναλλαγών. Δηλαδή, σε αποτυχία συμβολαίων που θα υπογράφονταν αν δεν υπήρχαν αυτά τα εμπόδια.

Η αποτυχία συμβολαίου (contract failure) μπορεί να ειδωθεί ως μια διάσταση του κόστους συναλλαγής (Kuhnle and Selle, 1992: 20) και ως ασύμμετρη πληροφόρηση για την ποιότητα και την ποσότητα ενός προϊόντος (Hansman, 1987: 33, Ben Ner and Gui, 1993: 7, Young, 1998b: 193). Αφορά μια συγκεκριμένη όψη της ανεπάρκειας της αγοράς «που διακρίνει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο ελεύθερος ανταγωνισμός μεταξύ κερδοσκοπικών οργανώσεων, αποτυγχάνει να παρέχει συγκεκριμένα αγαθά και υπηρεσίες» (Young, 1998b: 193). Όπως σημειώνει ο Hansman, η οπτική αυτή μελετά κυρίως τις προσδοκίες των καταναλωτών και την εικόνα που έχουν και όχι την αντικειμενική πραγματικότητα (Hansman, 1987: 32).

Βέβαια τόσο το κράτος όσο και η ίδια η αγορά έχουν αναπτύξει μηχανισμούς που διευκολύνουν τις συναλλαγές, μέσα από τη δημιουργία «θεσμών αποκατάστασης εμπιστοσύνης». Εκτός από το νομικό πλαίσιο που καθορίζεται από το κράτος και αφορά κυρίως κάποιες παραβιάσεις γενικών κανόνων δικαίου από τους παραγωγούς, οι πιο κοινοί και διαδεδομένοι θεσμοί εμπιστοσύνης είναι:

α) Ο επαγγελματισμός, κυρίως σε υπηρεσίες που δύσκολα αξιολογούνται από τον καταναλωτή, έχει το ρόλο της κοινωνικής πίεσης για κάποια συγκεκριμένα standards στην παροχή των υπηρεσιών. Για παράδειγμα, οι επαγγελματικές ενώσεις ιατρικών κλάδων, νομικών και άλλων, που δύσκολα αξιολογούνται οι υπηρεσίες τους από το μέσο καταναλωτή, έχουν συνήθως κάποιο κώδικα δεοντολογίας που λειτουργεί προς όφελος όλου του κλάδου, δημιουργώντας κάποιες ασφαλιστικές δικλείδες για τους

καταναλωτές, εμπνέοντας τους σε κάποιο βαθμό την εμπιστοσύνη[64].

β) Τεχνικές από την ίδια την αγορά που αντιμετωπίζει την αβεβαιότητα. Όπως για παράδειγμα οι γραπτές εγγυήσεις για την καλή λειτουργία προϊόντων, υπηρεσιών κλπ. (Krashinsky, 1986: 117, Weisbrod, 1988: 45- 47).

Η κρατική ανεπάρκεια

Στην οικονομική θεωρία, αυτές οι ανεπάρκειες της αγοράς αποτελούν και το επιχείρημα του ρόλου του κράτους στην παροχή δημοσίων και συλλογικών αγαθών (Gidron et al, 1992: 7). Δηλαδή το κράτος ικανοποιεί τη ζήτηση για αγαθά που η αγορά δεν δύναται να ικανοποιήσει. Η κρατική ανεπάρκεια αποτελεί ένα τμήμα της οικονομικής θεωρίας που εξηγεί τις συνθήκες κατά τις οποίες η κρατική παροχή δημοσίων και συλλογικών αγαθών είναι ανεπαρκής (Young, 1998b: 191).

Η κυβέρνηση αποτελεί τον κύριο προμηθευτή δημοσίων αγαθών ακριβώς γιατί μπορεί να αντιμετωπίσει το φαινόμενο του «λαθρεπιβάτη» μέσα από τον διαμοιρασμό του κόστους τους μέσα από την γενική φορολογία (Salamon, 1999: 164).

Όπως η αγορά στοχεύει πρωτίστως στη ζήτηση του μέσου καταναλωτή, το κριτήριο παραγωγής δημοσίων και συλλογικών αγαθών σχετίζεται άμεσα με την πολιτική των ψήφων (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 39). Με αυτή την έννοια το κράτος επιχειρεί να ικανοποιεί τις ανάγκες της πλειοψηφίας ή τις ανάγκες του μέσου ψηφοφόρου (Weisbrod, 1986: 23, Hansman, 1987: 29, Gidron et al, 1992: 7, Kunle and Selle, 1992: 20-21, Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 39, Young, 1998a: 191, Salamon, 1999: 165).

---

[64] Ο Krashinsky σημειώνει ότι οι κανονισμοί αυτοί περισσότερο ευνοούν τους παραγωγούς παρά τους καταναλωτές (Krashinsky, 1986: 117).

Βασικό κριτήριο για την επιτυχία του κρατικού τομέα στην παροχών αυτών των αγαθών είναι η ομοιογένεια του πληθυσμού των ψηφοφόρων. «Όσο μεγαλύτερη είναι η ομοιογένεια των ψηφοφόρων τόσο μικρότερος ο βαθμός δυσαρέσκειας από το πολιτικώς καθορισμένο επίπεδο παροχών και την ποιότητα των αγαθών που παρέχονται από το κράτος» (Weisbrod, 1986: 26). Αν υπάρχει γενικό αίτημα για την παροχή ενός συγκεκριμένου αγαθού χωρίς διαφορές στην ποιότητα, τότε η κυβέρνηση το παρέχει (1986: 31). Αλλά σε κοινωνίες που παρατηρούνται ανάγκες για διαφορετικά ή διαφοροποιημένα αγαθά, δηλαδή υπάρχουν πολλές μειονότητες (πολιτισμικές, θρησκευτικές κλπ) των οποίων αρκετές ανάγκες δεν ταυτίζονται με τις ανάγκες του μέσου ψηφοφόρου ή είναι διαφορετικές από την πλειοψηφία, η παραγωγή υψηλού κόστους δημοσίων ή συλλογικών αγαθών γι αυτές τις κατηγορίες κρίνεται ή ασύμφορη οικονομικά από το κράτος ή δεν έχει σημαντικό αντίκρισμα στην πολιτική των ψήφων[65]. Οι ανάγκες για δημόσια και συλλογικά αγαθά τείνουν να μην ικανοποιούνται επαρκώς γι αυτές τις κατηγορίες.

Η James διακρίνει δύο κατηγορίες ζήτησης για τα αγαθά αυτά: α) Την υπερβολική και β) τη διαφοροποιημένη. Η πρώτη αναφέρεται σε κάποιο αγαθό που ζητεί ο μέσος ψηφοφόρος σε μεγάλες ποσότητες, και η δεύτερη στη ζήτηση για επιμέρους αγαθά (συγκεκριμένα είδη) που αφορούν τον τύπο και την ποιότητά τους (James, 1987: 400- 403, 1990: 23).

---

[65] Μια διαφορετική άποψη για την κυβερνητική πολιτική και τις ανάγκες των μειονοτήτων, εκφράζει ο Krashinsky. Παρατηρεί ότι «οι κυβερνήσεις πρέπει να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των μικρών ομάδων, αν θέλουν να επανεκλεγούν» (Krashinsky, 1986: 126). Αυτή η πρακτική όμως φαίνεται να έχει αντίκρισμα κυρίως σε εξαιρετικά ανομοιογενείς κοινωνίες, όπου η πλειοψηφία των ψηφοφόρων απαρτίζεται από μικρές μειονότητες. Σε κάποιο βαθμό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε αυτό για τις Η.Π.Α. Αλλά σε χώρες που η πλειοψηφία είναι ομοιογενής και ο «μέσος ψηφοφόρος» έχει πιο ευδιάκριτη ταυτότητα, οι μικρές μειονότητες δεν έχουν τόση μεγάλη σημασία ώστε να καθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα των εκλογών. Συνεπώς δεν υπάρχει τόση μεγάλη ψηφοθηρική ανάγκη ώστε να δικαιολογείται η πλήρης ικανοποίησή τους σε δημόσια και συλλογικά αγαθά ιδιαίτερου τύπου.

Ο Ott συνοψίζει την κρατική αδυναμία να αντιμετωπίσει την ανεπάρκεια της αγοράς, με συνέπεια η ζήτηση να παραμείνει ανικανοποίητη, για τους εξής λόγους:

1. Οι ανάγκες των μειοψηφιών και ατόμων είναι διαφορετικές από την πλειοψηφία.
2. Οι μικροί χρονικοί ορίζοντες των στελεχών της για την επίτευξη μακροπρόθεσμων δημοσίων σκοπών.
3. Η συνήθης έλλειψη ακριβούς γνώσης για την ικανοποίηση ειδικών αναγκών (Ott, 2001: 184).

Εθελοντική ανεπάρκεια

Μια εναλλακτική οπτική προτείνει ο Salamon. Σύμφωνα με αυτή, ο εθελοντικός τομέας (επίσημος και άτυπος) είναι ο παραδοσιακός τομέας όπου παρέχονται υπηρεσίες και προϊόντα. Η αγορά και το κράτος λειτουργούν συμπληρωματικά όταν η οικογένεια και τα άτυπα δίκτυα δε δύναται να παρέχουν συλλογικά αγαθά. Το κυριότερο επιχείρημα το Salamon είναι ότι «τα προβλήματα σε μια κοινότητα επιλύνονται καλύτερα σε επίπεδο ομάδας ή σε τοπικό επίπεδο, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται μαζί με τους γείτονες, χωρίς να θυσιάζουν το δικαίωμα της επιλογής» (Salamon, 1987: 111). Επομένως το κράτος γίνεται κατάλληλο για να συνδράμει λόγω της «εθελοντικής ανεπάρκειας» (voluntary failure). Σύμφωνα με αυτή την οπτική διακρίνει τέσσερα είδη ανεπάρκειας:

α) *Η φιλανθρωπική ανεπάρκεια.* Δηλαδή το κεντρικό πρόβλημα στην πρόσβαση σε ικανούς ποσοτικά αλλά και αξιόπιστους πόρους, για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα σε μια ανεπτυγμένη βιομηχανικά κοινωνία. Αλλά και γεωγραφικά, εκεί που υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη για υπηρεσίες πολλές φορές οι πόροι είναι λίγοι.

β) *Η φιλανθρωπική επικέντρωση* σε ομάδες και κατηγορίες του πληθυσμού, που συχνά δεν είναι αυτές που έχουν τη

μεγαλύτερη ανάγκη. Και φυσικά, στις ίδιες τις οργανώσεις όπου δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς όλες οι ιδιαίτερες πληθυσμιακές κατηγορίες, η επιλογή των δωρεών και της φιλανθρωπικής προσφοράς, δηλαδή οι πόροι, διοχετεύονται βάση ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών (θρησκευτικών, φυλετικών) των δωρητών και των ευεργετούμενων.

γ) *Φιλανθρωπικός πατερναλισμός*. Οι πόροι που διοχετεύονται προς τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις από τους δωρητές που έχουν μεγαλύτερη οικονομική άνεση, διοχετεύονται σύμφωνα με τα συμφέροντά τους, αλλά δημιουργούν και σχέσεις εξάρτησης.

δ) *Φιλανθρωπικός ερασιτεχνισμός*. Η μη πλήρης γνώση των ανθρωπίνων προβλημάτων. Οι δωρητές μπορεί να αντιμετωπίζουν κάποιες όψεις της ανθρώπινης ανάγκης, αλλά δεν πραγματοποιούν πολλές φορές μια ολοκληρωμένη παρέμβαση. Η πρακτική τους δεν αφορά μια γενικότερη χάραξη πολιτικής, ώστε να αντιμετωπίζουν τις πηγές των προβλημάτων που συχνά είναι διαφορετικής φύσης από τα συμπτώματα που θεραπεύουν (Salamon, 1987: 109- 112).

Αυτή προσέγγιση του Salamon σχετίζεται και με μια υπολειμματική άποψη για την κοινωνική πολιτική. Τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που δεν διοχετεύονται επαρκώς στο πλαίσιο του άτυπου τομέα ή της αγοράς, το κράτος δραστηριοποιείται επικουρικά- συμπληρωματικά για την παροχή τους. Η αντίληψη αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί μέσα από ιστορικές προσεγγίσεις για την κοινωνική φροντίδα, και την ανάπτυξη του κράτους σε μια πορεία από το κράτος - νυχτοφύλακα στο εκτεταμένο κοινωνικό κράτος στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Οπου το κράτος παρεμβαίνει σταδιακά για να καλύψει ανάγκες που προκύπτουν από τη μεταβολή των κοινωνικών και οικονομικών δομών. Ωστόσο αυτή η προσέγγιση μπορεί να εξηγήσει καλύτερα την πραγματικότητα στις Η.Π.Α, όπου παραδοσιακά η κοινωνική φροντίδα είχε ιδιωτικό χαρακτήρα και το κράτος συνέδραμε επικουρικά στις ανεπάρκειες του ιδιωτικού τομέα.

Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ως απάντηση στις ανεπάρκειες της αγοράς και του κράτους.

Οι αδυναμίες του κράτους και της αγοράς να ικανοποιήσουν τη ζήτηση, εμφανίζουν τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ως εναλλακτικούς μηχανισμούς παροχής αγαθών (Gidron et al, 1992: 7). Ως ιδιωτικούς παραγωγούς δημοσίων αγαθών (Hansman, 1987, 28- 29) που αποφέρουν δημόσια και ιδιωτικά οφέλη (James, 1987: 397).

Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ανταποκρίνονται καλύτερα στα προβλήματα ασυμμετρίας της πληροφόρησης, του κόστους συναλλαγής και συνεπώς στη σύναψη συμβολαίων, ως πιο αξιόπιστες.

Ι) Οι περισσότερες οικονομικές θεωρίες δίνουν έμφαση στην ασύμμετρη πληροφόρηση ως παράγοντα που εμφανίζει τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (James, 1986a: 154). Για τον λόγο ότι δεν έχουν το κίνητρο του κέρδους για να εκμεταλλευτούν την αδυναμία των καταναλωτών να κρίνουν την ποιότητα ενός προϊόντος (Krashinsky, 1986: 16). Στην ουσία, όπως προαναφέρθηκε, αναφερόμαστε σε ένα «εμπόδιο» για την αποκόμιση κέρδους και όχι σε μια υπαρκτή πραγματικότητα. Αλλά σε οποιαδήποτε περίπτωση, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις χαρακτηρίζονται ως περισσότερο αξιόπιστες από μια κερδοσκοπική επιχείρηση που έχει ως μοναδικό κίνητρο το κέρδος.

Ο Young συνοψίζει την εμπιστοσύνη που απορρέουν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις γενικά, στα εξής σημεία:

1. Στον μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα της οργάνωσης. Οταν υπάρχουν επαρκείς μηχανισμοί ελέγχου από το κράτος, δηλαδή λειτουργεί αποτελεσματικά το εμπόδιο της μη διανομής του κέρδους, οι πόροι της οργάνωσης κατευθύνονται προς τους σκοπούς της.

2. Το δεύτερο αφορά τους διευθύνοντες της οργάνωσης, όπου προτείνει το επιχείρημα: «Όσοι έχουν ως πρωταρχικό σκοπό το κέρδος, επιλέγουν να εργαστούν στον κερδοσκοπικό τομέα όπου υπάρχει μεγαλύτερη αντιστοιχία παραγωγικότητας -κέρδους- αμοιβής».
3. Το τρίτο αφορά λιγότερο το εμπόδιο της μη διανομής του κέρδους και περισσότερο τις δομικές όψεις της οργάνωσης: «Υπάρχει μια μορφή κοινωνικής και εσωτερικής αστυνόμευσης που δυσχεραίνει τις απόπειρες των διευθυνόντων να στοχεύσουν σε υπερβολικά υψηλούς μισθούς. Λειτουργεί δηλαδή ως μια μορφή πίεσης προς «λογικές αμοιβές» (Young, 1998b: 194).

Αν κάποιος καταναλωτής θέλει να αποκτήσει κάποιο προϊόν ή υπηρεσία, τα χαρακτηριστικά αυτά είναι αρκετά ελκυστικά ώστε να επιλέξει την οργανωσιακή μορφή από την οποία θα το αποκτήσει. Αλλά όταν ο καταναλωτής έχει αρκετές πληροφορίες για το προϊόν (τιμή, ποσότητα, ποιότητα κλπ), σημειώνει ο Badelt (1990), θα ήταν απλοϊκό να υποθέσουμε ότι οι καταναλωτές θα επιλέξουν συγκεκριμένες οργανωσιακές μορφές για την απόκτηση ενός αγαθού. Κατά πρώτο λόγο θα επιλέξουν την πιο συμφέρουσα προσφορά. Συνεπώς οι καλύτερα πληροφορημένοι καταναλωτές τείνουν να επιλέγουν προϊόντα και υπηρεσίες βάση της πληροφόρησής τους και ασχέτως από τις οργανωσιακές μορφές. Όπως θέτει το ερώτημα ο Weisbrod:

«Γενικά οι καταναλωτές έχουν κέρδος με την επιλογή κερδοσκοπικής ή μη κερδοσκοπικής εταιρείας; Ναι, για τους ελάχιστα πληροφορημένους (οι οποίοι είναι πιο πιθανό να πέσουν θύματα εξαπάτησης από τις κερδοσκοπικές) και όχι για τους καλά πληροφορημένους που συγκρίνουν απλά τα προϊόντα (Weisbrod, 1988: 146). Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν οι James (1990: 22) και Hansman (1987: 29).

Βέβαια, η ύπαρξη εμπιστοσύνης δεν αφορά μόνο τις οργανώσεις του τρίτου τομέα. Και αρκετές κερδοσκοπικές

επιχειρήσεις εμπνέουν εμπιστοσύνη στο κοινό για τα προϊόντα τους, όπως και κυβερνητικές του ευρύτερου δημόσιου τομέα (βλ Oster, 1980, Badelt, 1990). Ωστόσο έρευνες έχουν δείξει[66] ότι οι καταναλωτές, γενικά, εμπιστεύονται πιο πολύ τις μη κερδοσκοπικές εταιρίες (Weisbrod, 1988, Young, 1998b).

Σημαντικός όμως είναι και ο παράγοντας της θρησκείας. Οι καταναλωτές που έχουν κοινές θρησκευτικές παραδόσεις, αποκτούν ευκολότερα πληροφορίες (Hammack and Young, 1993: 8). Αλλά και η James σημειώνει ότι σε ορισμένα πεδία δραστηριότητας, ιδιαίτερα στην Ευρώπη όπου είναι αρκετά διαδεδομένα τα θρησκευτικά μη κερδοσκοπικά σχολεία, οι καταναλωτές τα προτιμούν κυρίως επειδή διευθύνονται από ομόθρησκούς τους και όχι λόγω της νομικής τους μορφής (James, 1986a: 155).

Η επιλογή της μη κερδοσκοπικής μορφής, ως απόρροια της έλλειψης πληροφόρησης, αποδεικνύεται και εμπειρικά από έρευνες σε μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία στις Η.Π.Α[67]. Οι Holtman και Ullmann σε οικονομετρική έρευνα διαπίστωσαν ότι οι πελάτες των κερδοσκοπικών νοσοκομείων είναι καλύτερα πληροφορημένοι από τους πελάτες των μη κερδοσκοπικών (βλ Holtman and Ullmann, 1993).

Τέλος, ως απάντηση στην αβεβαιότητα από την ασύμμετρη πληροφόρηση, διακρίνονται δύο τύποι μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Αυτές που συλλέγουν, αναλύουν και παρέχουν πληροφορίες στους καταναλωτές για το πώς να κάνουν επιλογές στην αγορά (π.χ ενώσεις καταναλωτών) και αυτές που συγκεντρώνουν πόρους για την παραγωγή ημιδημοσίων αγαθών (αγαθά εμπιστοσύνης και συλλογικά αγαθά, όπως οι κοοπερατίβες καταναλωτών, βλ παρακάτω).

---

[66] Στις Η.Π.Α και την Αγγλία

[67] Στις Η.Π.Α οι μη κερδοσκοπικές νοσοκομειακές μονάδες αντιπροσωπεύουν το ένα τρίτο του συνόλου. Τα άλλα δύο τρίτα μοιράζονται εξ ίσου το κράτος και ο κερδοσκοπικός τομέας.

II) Η πληροφόρηση, όπως αναφέρθηκε, συνεπάγεται κόστος. Κόστος πληροφόρησης πριν τη δημιουργία συμβολαίου και κόστος παρακολούθησης για την τήρηση των όρων του συμβολαίου.

Με δεδομένο τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη που εμπνέουν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, αυτά τα κόστη μειώνονται για τον καταναλωτή (Ott, 2001: 182). Αλλά στην πραγματικότητα δεν εξαφανίζονται εντελώς. Υπάρχει εσωτερικό και εξωτερικό κόστος συναλλαγής:

α) Το εσωτερικό, στα πλαίσια μιας οργάνωσης, αφορά την ευκολία με την οποία λαμβάνονται αποφάσεις (κόστος απόφασης) και το κόστος παρακολούθησης της παραγωγικής διαδικασίας. Τα οποία μαζί με τα υπόλοιπα παραγωγικά κόστη, προσδιορίζουν το τελικός κόστος και κατά συνέπεια την αποδοτικότητα μιας οργάνωσης.

β) Το εξωτερικό κόστος αφορά το κόστος συναλλαγής σε σχέση με τρίτους (καταναλωτές, προμηθευτές κλπ) και το κόστος παρακολούθησης των προϊόντων και υπηρεσιών που τους παρέχονται.

Μια μη κερδοσκοπική οργάνωση μπορεί να μειώσει το εξωτερικό κόστος συναλλαγής (λόγω της εμπιστοσύνης) αλλά και να μειώσει το εσωτερικό κόστος παρακολούθησης, λόγω των δωρητών και εθελοντών που παρακολουθούν τις εσωτερικές διαδικασίες (Ferris, 1993: 393). Αλλά και το κόστος παρακολούθησης της ίδιας της οργάνωσης, δηλαδή το κατά πόσο διατηρεί ουσιαστικά τον μη κερδοσκοπικό της χαρακτήρα αλλά και την ποιότητα των εκροών της, μετακυλύεται εν μέρει στο κράτος (Badelt, 1990: 60).

III) Οι προηγούμενες εκφράσεις της αποτυχίας της αγοράς να υπερπηδήσει αυτά τα εμπόδια, οδηγεί και σε πιο ακριβά συμβόλαια. Αλλά και σε πολλές περιπτώσεις την απουσία συμβολαίων που θα είχαν δημιουργηθεί εφ' όσον υπήρχε εμπιστοσύνη ανάμεσα στους παράγοντες των συναλλαγών. Η λογική απάντηση σε αυτή την αδυναμία είναι οι μη κερδοσκοπικές

οργανώσεις. Οι οποίες επικεντρώνονται στη «μη δυνατότητα να αστυνομεύσουν οι καταναλωτές τους παραγωγούς με τις συνηθισμένες τεχνικές συμβολαίου, και αυτό αποκαλείται αποτυχία συμβολαίου» (Hansman, 1986: 63).

IV) Ο τρίτος τομέας όπως αναφέρθηκε παρέχει δημόσια και συλλογικά αγαθά τα οποία η αγορά δεν παρέχει επαρκώς εξαιτίας του προβλήματος του «λαθρεπιβάτη», αλλά και της αδυναμίας του κράτους να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της ζήτησης.Η James, στηριζόμενη σε εμπειρικά δεδομένα, σημειώνει ότι η μη κερδοσκοπική παροχή προϊόντων και υπηρεσιών «εμφανίζεται ως μια ανταπόκριση της αγοράς στην υπερβολική ή διαφοροποιημένη ζήτηση» και ότι «όσο μεγαλύτερη είναι η ετερογένεια της ζήτησης, τόσο μεγαλύτερος είναι ο ιδιωτικός τομέας (κερδοσκοπικός και μη)» (James, 1990: 23). Επομένως επηρεάζονται οι τιμές και το κόστος των προϊόντων και υπηρεσιών, λόγω θρησκευτικών, πολιτισμικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων που δύσκολα το κράτος μπορεί να τις ικανοποιήσει. Άρα «η ζήτηση για αγαθά από προσαρμοσμένες και ειδικευμένες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις είναι δεδομένη» (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 50).

Κατά ένα δεύτερο λόγο, όταν αναπτύσσεται μια νέα ζήτηση για συλλογικά ή δημόσια αγαθά, το κράτος δεν μπορεί αυτόματα να ανταποκριθεί (είτε για λόγους γραφειοκρατίας, είτε για πολιτικούς λόγους). Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις μπορούν να ανταποκριθούν πιο γρήγορα, εφόσον η έκταση της ζήτησης δεν σχετίζεται με απαγορευτικά κόστη για αυτές (Weisbrod, 1986: 30). Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως και σε άλλες που αναλύονται σε επόμενα κεφάλαια, ο τρίτος τομέας εμφανίζεται ως προέκταση του κράτους στην παροχή συλλογικών καταναλωτικών αγαθών.

6. 3 Η πλευρά της προσφοράς

Οι θεωρίες της ζήτησης απαντούν σε ικανοποιητικό βαθμό ορισμένες όψεις της ανάγκης ύπαρξης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Στον τομέα της αγοράς το κίνητρο ανταπόκρισης στη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες είναι το κέρδος. Συνεπώς η προσφορά καθορίζεται κυρίως από τη ζήτηση. Οι επιχειρήσεις προσαρμόζονται στην παραγωγή τους μετά από έρευνα, όπου συνυπολογίζονται όλοι εκείνοι οι παράγοντες ώστε η δραστηριότητά τους να είναι επικερδής. Στην ιδανική περίπτωση εξετάζουν μια σειρά από κόστη (παραγωγής, συναλλαγής και κόστος ευκαιρίας) και καταλήγουν σε ένα τύπο αγαθού, σε ποιότητα και τιμή, που θα ήταν διατεθειμένο ένα μέρος του κοινού να το αποκτήσει καταβάλλοντας το αντίτιμο. Αλλά όμως ποιοι είναι οι λόγοι προσφοράς των αγαθών από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις; Οι οικονομικές οπτικές έχουν δώσει μικρή βαρύτητα στην πλευρά της προσφοράς.

Οι Ben Ner και Van Hoomisen παραθέτουν τις παραμέτρους που θα εξεταστούν προκειμένου να αποφασιστεί η δημιουργία μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης σε κάποιο πεδίο δραστηριότητας:

1. Το κόστος δημιουργίας και λειτουργίας της.
2. Η ανεύρεση προσώπων που θα την δημιουργήσουν χωρίς να αποσκοπούν στο κέρδος (τη διανομή των κερδών της).
3. Να υπάρχει ζήτηση που να επιτρέπει την παραγωγή του αγαθού σε τιμή και ποσότητα που να συμφέρει ή να αξίζει τη λειτουργία της οργάνωσης.
4. Ο συνδυασμός εισροών για την παραγωγή του.
5. Η ανάπτυξη μηχανισμών ελέγχου που να αποδεικνύει ότι οι σκοποί επιτυγχάνονται από την οργάνωση (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993, 40- 46)

Αλλά καθοριστικός παράγοντας είναι τα απώτερα κίνητρα που θα οδηγήσουν στη δημιουργία της οργάνωσης. Μια κοινή

αφετηρία για τους οικονομολόγους αποτελεί η ρήση του Olson: «Ακόμα και όταν δεν αναφέρεται ρητά, οι ομάδες έχουν ένα κοινό συμφέρον» (Olson, 1991: 17- 18). Συνεπώς θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε σε μια πιο επίσημη εκδοχή, ότι «οι ομάδες που δημιουργούν μια μη κερδοσκοπική οργάνωση, έχουν ένα ισχυρό συμφέρον», στο βαθμό που επιλέγουν να δημιουργήσουν μια πιο μόνιμη οργανωσιακή δομή που απαιτεί και επιπλέον κόστος για τη δημιουργία της (χρόνο, κεφάλαιο κλπ).

Μια ευδιάκριτη μορφή οργάνωσης, όπου το συμφέρον είναι εύκολα ορατό, περιγράφεται από τους Ben Ner και Van Hoomisen. Με αφετηρία την ανεπάρκεια της αγοράς ως κύριο παράγοντα για την παροχή υπηρεσιών και αγαθών, μια ομάδα ή συνάθροιση προσώπων με κοινές ανάγκες δεν μπορούν να λάβει από την αγορά την ποσότητα και ποιότητα που θέλει και έχει τη δυνατότητα να αγοράσει. Οπότε έχουν τρεις επιλογές: α) Να μην κάνουν τίποτα, β) να δημιουργήσουν μια ομάδα πίεσης με στόχο να ωθήσουν το κράτος να διορθώσει την ανεπάρκεια με παρεμβάσεις, νόμους κλπ, ή γ) να φτιάξουν ένα συνασπισμό για να διευθετήσουν την παροχή αυτού του αγαθού για λογαριασμό τους (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 31- 33). Από αυτή την άποψη εισάγουν και το στοιχείο- κίνητρο της προσφοράς για τη δημιουργία μη κερδοσκοπικής οργάνωσης, «ως συνασπισμός ατόμων με σκοπό να παρέχουν στους εαυτούς τους υπηρεσίες και αγαθά που δεν παρέχονται ικανοποιητικά από τους άλλους τομείς» (1993: 29). Αφετηρία αποτελεί η ανάγκη για έλεγχο των ίδιων των καταναλωτών στην ποιότητα, ποσότητα, αλλά και την απόκτηση αγαθών που έχουν ανάγκη σε τιμές κόστους. Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, αυτό μπορεί να προκύπτει από ανεπάρκειες της αγοράς σε «αγαθά εμπιστοσύνης» (trust goods) ως συνέπεια της ασύμμετρης πληροφόρησης.

Η οπτική αυτή στηρίζεται στην γνωστή εργασία του Mancur Olson «Η λογική της συλλογικής δράσης», όπου σημειώνει ότι «μια ομάδα είναι συχνά υποχρεωμένη να κατασκευάσει μια τυπική οργάνωση προτού κατορθώσει να πετύχει ένα συλλογικό αγαθό»

(Olson, 1991: 41)[68]. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η μείωση του κόστους ανά άτομο. Και ειδικά στις ομάδες και οργανώσεις εκτός αγοράς, «όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ατόμων και ομάδων, προκειμένου να μοιραστούν τα οφέλη και τα κόστη, τόσο το καλύτερο» (1991: 65). Τα μέλη αυτής της οργάνωσης είναι σαν να έχουν δημιουργήσει μια κερδοσκοπική εταιρεία που την ελέγχουν αλλά δεν μπορούν να την πουλήσουν και δεν μπορούν να αποκομίσουν κέρδος, αλλά να ωφεληθούν από τις χαμηλότερες τιμές ή τη μεγαλύτερη ποσότητα που θα παράγουν (Ben Ner, 1986: 96, Ben Ner and Gui, 1993: 8). Αυτή η οργάνωση θα ωφελήσει τους συγκεκριμένους καταναλωτές, αλλά και τους άλλους που τους δίνει κίνητρο να αποκαλύψουν τη ζήτησή τους. Γιατί η ίδια επιχείρηση μπορεί να πουλά προϊόντα και σε άλλους καταναλωτές (1986: 109)[69]. Αυτές οι οργανώσεις βέβαια έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα αμοιβαίου οφέλους (mutual benefit organizations) που δημιουργούνται από την επιθυμία για «έλεγχο από τους καταναλωτές» (Hammack and Young, 1993: 7). Είναι κοοπερατίβες καταναλωτών που κατά τον Hansman καταλαμβάνουν διαφορετικά σημεία σε μια οικονομία (Hansman, 1987: 34).

Αυτή η οπτική, αφορά μια όψη κίνήτρων για προσφορά, όπου προκύπτει ως ιδιοτελής ανάγκη κάθε μέλους που συμμετέχει στη δημιουργία της οργάνωσης. Εδώ εντάσσονται και τα κίνητρα για τη δημιουργία μη κερδοσκοπικής οργάνωσης που λειτουργεί ως club.

---

[68] Η χρονολογία έκδοσής του, είναι το 1961. Η βιβλιογραφική αναφορά αναφέρεται στην ελληνική έκδοση

[69] Για παράδειγμα αν κάποιοι καταναλωτές δεν είναι ευχαριστημένοι με την ποιότητα ή την τιμή μιας υπηρεσίας που παρέχεται στην αγορά. Όπως για παράδειγμα σε ένα παιδικό σταθμό, είναι δυνατό να δημιουργήσουν μια μη κερδοσκοπική οργάνωση με ακριβώς αυτόν το σκοπό. Το κόστος δημιουργίας διαμοιράζεται στους συμμετέχοντες και είναι χαμηλό ανά άτομο, αλλά και υπάρχει μεγαλύτερη σιγουριά για το επίπεδο υπηρεσιών που παρέχεται στα παιδιά τους, εφ' όσον οι ίδιοι είναι οι ιδιοκτήτες της οργάνωσης. Με τη σειρά τους και άλλοι γονείς θα επιλέξουν την οργάνωση αυτή για τα παιδιά τους, καταβάλλοντας όμως την αμοιβή, ακριβώς επειδή έχει μεγαλύτερη αξιοπιστία σε σχέση με μια κερδοσκοπική εταιρία που μπορεί να προσφέρει χαμηλότερο επίπεδο υπηρεσιών, αλλά αυτοί δεν μπορούν να το ελέγξουν (monitoring). Οι μη κερδοσκοπικοί παιδικοί σταθμοί είναι πολύ διαδεδομένοι στις Η.Π.Α

Λειτουργεί όμως η ίδια ανάλυση και στο επίπεδο παραγωγής δημοσίων αγαθών, όπου η σχέση ατομικό όφελος - κόστος αποδεικνύεται πιο ασαφής; Για παράδειγμα, μιας οργάνωσης που έχει σκοπό τον εξωραϊσμό μιας συνοικίας; Αν υποθέταμε ότι όλα τα μέλη της συνοικίας συμφωνούσαν να συνδράμουν στο εγχείρημα, τότε η συγκεκριμένη δραστηριότητα θα ήταν πολύ πιθανό να πραγματοποιηθεί. Αν όμως κάποια μέλη της δεν ήθελαν να συνδράμουν, αλλά θα ωφελούνταν και τα ίδια από την δραστηριότητα των άλλων, δεν θα ήταν πιο δύσκολο να αποφασίσουν οι υπόλοιποι να προχωρήσουν στην πράξη; Το φαινόμενο δηλαδή του «λαθρεπιβάτη» δεν αποθαρρύνει στη δημιουργία μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που θα επενδύει σε δημόσια αγαθά; Η αγορά όπως προαναφέρθηκε δεν θα ανταποκρινόταν συχνά στην επένδυση σε αυτά τα αγαθά. Σε έρευνα των Marwell and Ames, βρέθηκε ότι αν και το φαινόμενο του «λαθρεπιβάτη» φαίνεται να αποθαρρύνει αυτές τις ενέργειες, στην πραγματικότητα σε πείραμα που πραγματοποίησαν, τα άτομα επένδυαν σε υψηλό ποσοστό σε δημόσια αγαθά (Marwell and Ames, 1979)[70] . Διαφαίνεται λοιπόν ότι υπάρχει και το κίνητρο προσφοράς και σε μη άμεσα ανταποδοτικά οφέλη[71].

Φυσικά δεν θα πρέπει να παραλειφτεί και το κίνητρο του κέρδους για την επιλογή του μη κερδοσκοπικού τύπου οργάνωσης. Δηλαδή, όπως έχει αναφερθεί, την κατάχρηση του ελκυστικού νομικού πλαισίου που αφήνει περιθώρια για την απόκτηση κέρδους.

---

[70] Πραγματοποίησαν ένα πείραμα σε μαθητές ενός λυκείου στις Η.Π.Α. Διανεμήθηκαν στους μαθητές πόροι και τους προέτρεψαν να επενδύσουν ελευθέρα σε ιδιωτικά ή σε δημόσια αγαθά, με παρόμοια λειτουργικά χαρακτηριστικά (βλ. Marwell and Ames, 1979, 1980).

[71] Ωστόσο, ο βαθμός επένδυσης σε δημόσια αγαθά, ποικίλει από κοινωνία σε κοινωνία και σχετίζεται με τις κοινωνικο-πολιτικές δομές, τις νόρμες συμπεριφοράς και ένα πλήθος άλλων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (βλ. Putnam, 1992).

6.4 Οι συνθήκες εμφάνισης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων

Σύμφωνα με τις οικονομικές θεωρίες, σε ποια περιβάλλοντα εμφανίζονται οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα; Οι λόγοι ύπαρξης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων σε μακροοικονομική κλίμακα θα συνοψίζονταν στα εξής σημεία:

1. Κατ΄ αρχάς το νομικό πλαίσιο είναι καθοριστικό και οι διατάξεις του επηρεάζουν τόσο τη ζήτηση όσο και την προσφορά για αγαθά και υπηρεσίες από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (Salamon and Toepler, 2000). Συνεπώς το νομικό περιβάλλον αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες μιας κοινωνίας αλλά και του κράτους αναφορικά με τη λειτουργία του τομέα.

2. Ενώ γενικά η παραγωγικότητα των οργανώσεων του τρίτου τομέα είναι χαμηλότερη από τις κερδοσκοπικές, η κρατική ενίσχυση τις κάνει πιο ανταγωνιστικές (Weisbrod and Schlesinger, 1986: 136)

3. Ο Weisbrod υποστηρίζει ότι το μέγεθος του τρίτου τομέα εξαρτάται από την ετερογένεια της ζήτησης. Γιατί όσο μεγαλύτερη ομοιογένεια υπάρχει, τόσο πιο εύκολα το κράτος ανταποκρίνεται στην παροχή ομοειδών μεγάλων ποσοτήτων (βάση της πολιτικής των ψήφων) τόσο μικρότερος είναι ο τρίτος τομέας (Weisbrod, 1986: 31). Η James εντοπίζει τις πηγές ύπαρξης του τρίτου τομέα στην υπερβολική ή διαφοροποιημένη ζήτηση (James, 1990). Αλλά οι Kunle και Selle, αντίθετα με την James, σημειώνουν ότι η Ελβετία είναι πολύ ανομοιογενής χώρα με μικρό τρίτο τομέα. Ενώ η Νορβηγία και η Δανία είναι πιο ομοιογενείς με εκτεταμένο τρίτο τομέα. (Kunle and Selle, 1992: 21).

4. Από μια άλλη οπτική, ο Weisbrod συσχετίζει το μέγεθος του τρίτου τομέα με την αύξηση του εισοδήματος σε ένα πληθυσμό: «Όσο το εισόδημα αυξάνεται τόσο τα συλλογικά αγαθά υποκαθιστώνται από τα ιδιωτικά. Αυτό συμβαίνει γιατί η αγορά αναπτύσσει και βελτιώνει την ποιότητα τους, και τα προσαρμόζει σε ιδιαίτερες ανάγκες (ποιοτικά υποκατάστατα)[72]» (Weisbrod, 1986: 33). Με αυτή τη συλλογιστική, οδηγείται στην υπόθεση ότι «όταν η κυβέρνηση παρέχει κάποιο συγκεκριμένο ιδιωτικό αγαθό, οι κατηγορίες που δεν ικανοποιούνται (π.χ με την ποιότητά του) καταφεύγουν στην αγορά και ο τρίτος τομέας παραμένει μικρός. Όταν είναι συλλογικό το αγαθό αυτό, ο τρίτος τομέας δρα συμπληρωματικά και ο τομέας της αγοράς είναι μικρός» (1986: 39).

5. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις εμφανίζονται σε επιμέρους πεδία δραστηριότητας όπου δεν υπάρχει τέλειος ανταγωνισμός (Badelt, 1990: 62, Ott, 2001: 182, Ben Ner, 1993) και ιδιαίτερα σε πεδία που παρέχουν μη αποκλειστικά αγαθά και παρουσιάζεται έντονο το φαινόμενο της ασύμμετρης πληροφόρησης (Ben Ner and Van Hoomisen, 1993: 54). Επιπλέον, οι Ben Ner και Van Hoomisen υποστηρίζουν ότι όσο μεγαλύτερη είναι μια αγορά τόσο πιο πιθανό είναι να ικανοποιεί διαφορετικά γούστα, γιατί περιλαμβάνει περισσότερες εταιρείες και επομένως ποικιλίες αγαθών. Οι καταναλωτές πρέπει να συλλέξουν περισσότερες πληροφορίες για τις εταιρείες και τα προϊόντα τους και οι εταιρίες πρέπει να δουλέψουν πιο πολύ για να χτίσουν τη φήμη τους. Όσο πιο πολύ οι εταιρίες της αγοράς προσπαθούν να ανταποκριθούν θετικά, τόσο λιγότερη ζήτηση υπάρχει για «αγαθά εμπιστοσύνης»

[72] Ο Weisbrod χρησιμοποιεί ως παραδείγματα, την αστυνομία που την υποκαθιστούν οι ιδιωτικές εταιρείες φύλαξης, τα μέσα μαζικής μεταφοράς που τα υποκαθιστά το ιδιωτικό μέσο, η αγορά των βιβλίων υποκαθιστά την λειτουργία των δημόσιων βιβλιοθηκών κλπ.

και επομένως ζήτηση για μη κερδοσκοπικές εταιρίες (1993: 50).

6. Μέσα από το πρίσμα ανάλυσης της νεοθεσμικής οπτικής, ο Badelt εντοπίζει τους περιβαλλοντικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη θεσμική επιλογή μέσα από την παράμετρο του κόστους συναλλαγής. Αυτοί περιλαμβάνουν: α) Τη συνθετότητα των αποφάσεων και των συναλλαγών, β) την αβεβαιότητα σχετικά με σημαντικές όψεις της συναλλαγής, γ) τον αριθμό των συναλλαγών των ατόμων, δ) το μέγεθος της επένδυσης πάνω στις συναλλαγές (Badelt, 1990: 58). Υποστηρίζει ότι το κόστος συναλλαγής και όχι το κόστος παραγωγής, είναι το κλειδί για τη θεσμική επιλογή. Επομένως οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, ως τύπος που μειώνει τα κόστη συναλλαγής, αποτελούν τις ελκυστικές επιλογές σε ένα περιβάλλον που έχει αυτά τα χαρακτηριστικά.

7. Οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις εμφανίζονται κυρίως σε δραστηριότητες έντασης εργασίας. Ακριβώς για τον λόγο ότι δεν έχουν πρόσβαση σε κεφάλαια, αλλά και για τον επιπρόσθετο λόγο της δυνατότητας αξιοποίησης δωρεάν εθελοντικής εργασίας (James, 1987: 412).

2. 4 Η κριτική των οικονομικών θεωριών για τον Τρίτο Τομέα

Οι οικονομικές θεωρίες αφορούν συγκεκριμένες όψεις της ύπαρξης και λειτουργίας των οργανώσεων του τρίτου τομέα. Αλλά δεν μπορούν να εξηγήσουν τις ποικίλες εξαιρέσεις του (Kunle and Selle, 1992: 21).

Η κριτική στις θεωρίες της ανεπάρκειας εστιάζεται στο ότι οι οικονομολόγοι δικαιολογούν την ύπαρξη του τρίτου τομέα, επειδή οι αγορές και οι κυβερνήσεις «δεν είναι

τέλειες». Επισημαίνεται ότι έχουν παραμείνει στα σχήματα της μικρο και μάκρο επάρκειας και δεν υπολογίζουν τα αλτρουιστικά κίνητρα. Συνεπώς καταλήγουν ότι ο τρίτος τομέας εμφανίζεται λόγω της έλλειψης στην παροχή κάποιων αγαθών, αλλά αγνοούν τις αξίες που υπάρχουν στον τρίτο τομέα, με αποτέλεσμα η οπτική τους να μην είναι ολιστική (Ott, 2001: 184- 185). Ο Lohmann συμπληρώνει ότι τα αγαθά έχουν τα δικά τους χαρακτηριστικά και δεν είναι μονάχα οικονομικώς προσδιοριζόμενα, αλλά αφορούν αμφίδρομες σχέσεις «οικονομικών αξιών με μη οικονομικές» (Lohmann, 1989: 199), ενώ μια μεγάλη κατηγορία από οργανώσεις λειτουργούν εντελώς διαφορετικά από τις λογικές της αγοράς (1989: 198). Όπως για παράδειγμα αρκετές θρησκευτικές οργανώσεις όπου οι παροχές τους έχουν σκοπό τη διάδοση της πίστης και την προσέλκυση νέων μελών (Krashinsky, 1986: 119). Σε έρευνα της James σε παγκόσμιο επίπεδο, διαπίστωσε ότι οι θρησκευτικές οργανώσεις δραστηριοποιούνται στα πεδία της υγείας και της εκπαίδευσης, με στόχο τη διάδοση της πίστης και όχι του κέρδους των μελών της (James, 1986a: 155).

Από την οπτική της ανταπόκρισης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στην «αποτυχία της αγοράς» να ανταποκριθεί σε μια σειρά από αγαθά, ο Krashinsky αντιτείνεται ότι στην πραγματικότητα είναι πρόβλημα «της αποτυχίας συμβολαίου και όχι της αγοράς καθεαυτής» (Krashinsky, 1986: 194- 195). Αλλά και η θεωρία της «αποτυχίας συμβολαίου» αφορά συγκεκριμένες όψεις, και μπορεί να είναι χρήσιμη στην ανάλυση μιας οργάνωσης σε ένα πεδίο δραστηριότητας και σε συγκεκριμένο περιβάλλον (Kunle and Selle, 1992: 20). Αλλά έχει όμως και σημαντικά κενά, γιατί δεν διαχωρίζει πλήρως τις οργανώσεις του τρίτου τομέα από τις κυβερνητικές, που είναι στην ουσία και αυτές μη κερδοσκοπικές (Young, 1998a: 195). Επιπλέον η οπτική αυτή παρέχει ελάχιστα για το γεγονός της στήριξης του κράτους στον τρίτο τομέα (Salamon, 1987: 109, Krashinsky, 1986: 115).

Ο Ortmann προτείνει ότι οι καινούριες οικονομικές θεωρίες πρέπει να εξεταστούν συμπληρωματικά με τις προηγούμενες. Ιδιαίτερα πρέπει να ενσωματωθεί η θεωρία των παιγνίων σε συνδυασμό με πειραματικά οικονομικά (Ortmann, 1996: 470- 471). Η θεωρία των παιγνίων μπορεί να δώσει απαντήσεις στο πρόβλημα της ανταπόκρισης των καταναλωτών στην ασύμμετρη πληροφόρηση, ενώ παράλληλα πρέπει να εξεταστούν και να αναλυθούν και οι εσωτερικές σχέσεις στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Δηλαδή, η οπορτουνιστική συμπεριφορά, η σύγκρουση συμφερόντων στο εσωτερικό τους, ο ρόλος της καλής φήμης των στελεχών κλπ.

Όπως διακρίνεται από τις κριτικές, οι οικονομικές θεωρίες ύπαρξης, λειτουργίας και συμπεριφοράς των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, αφορούν κυρίως το μακροοικονομικό επίπεδο συμβολής τους ως παροχείς αγαθών που δεν τα παρέχει η αγορά και το κράτος. Αποτελούν, δηλαδή, την «δεύτερη καλύτερη επιλογή» (second best choice) στην ανεπάρκεια του κράτους ή της αγοράς (Weisbrod, 1986: 30, Hansman, 1986: 61-62).

Ωστόσο, δεν επιτυγχάνουν να συλλάβουν όλες τις διαστάσεις λειτουργίας του τρίτου τομέα, παρά μόνο ορισμένες όψεις του σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και σε ιδιαίτερου τύπου μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Οι παρατηρήσεις του γράφοντα εστιάζονται στα εξής σημεία:

1) Οι οπτικές της προσφοράς προϊόντων και υπηρεσιών από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις παραμένουν ημιτελείς. Οι λόγοι δημιουργίας τους δεν αφορούν πάντοτε λογικές διαδικασίες που είτε αποφέρουν ατομικά οφέλη (κέρδος, μείωση του κόστους κλπ), ή συλλογικά οφέλη μέσα από την παροχή δημοσίων αγαθών που ωφελούν και τα ίδια τα άτομα. Όπως διακρίνει η James, πολλές οργανώσεις έχουν διαφορετικούς

στόχους, για παράδειγμα καθαρά θρησκευτικούς ώστε να δημιουργήσουν μια οργάνωση. Ανάλογα, μπορούμε να διακρίνουμε και πολλές πολιτικο- ιδεολογικές, που έχουν ως μοναδικό στόχο την διάδοση των ιδεών τους. Συνεπώς υπάρχουν πεδία όπου η προσφορά αποδεσμεύεται από την παροχή αγαθών- υπηρεσιών όπως και την «επιστροφή» οποιασδήποτε είδους ανταμοιβής. Δηλαδή κάποιου συμφέροντος πέρα από την ατομική ψυχική ικανοποίηση. Υπάρχουν δηλαδή μη κερδοσκοπικές οργανώσεις στις οποίες:

α) Είτε στα κίνητρα «προσφοράς» δεν λαμβάνεται καθόλου υπ' όψιν η ζήτηση,

β) είτε υφίσταται ενσυνείδητα η γνώση ότι δεν υπάρχει «ζήτηση», αλλά προσπαθούν μέσα από την «προσφορά» να δημιουργήσουν τη δική τους ζήτηση[73].

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις οι οικονομικοί όροι προσφορά και ζήτηση είναι ευδιάκριτα αδόκιμοι.

2. Η έκφραση: «Ο τρίτος τομέας εμφανίζεται μέσα από την ανεπάρκεια ή αποτυχία του κράτους και της αγοράς να παρέχουν κάποιου είδους αγαθά και υπηρεσίες», αγνοεί και τη συμβολή το άτυπου τομέα. Όπου στο πλαίσιό του ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες παράγονται, παρέχονται και καταναλώνονται μέσα στην οικογένεια, τη γειτονιά και σε άλλα άτυπα δίκτυα. Η αγορά λειτουργεί συμπληρωματικά, όπως και το κράτος που παρέχει αγαθά μόνο εφ' όσον υπάρχει ανάγκη ή δεν μπορούν να καλυφθούν από τα άτυπα δίκτυα. Συνεπώς δεν λαμβάνονται δύο στοιχεία υπ όψιν:

α) Η ιστορική πορεία της ανθρωπότητας. Παραδοσιακά το βασικό πλαίσιο παραγωγής και κατανάλωσης των αγαθών και υπηρεσιών είναι η οικογένεια, τα συγγενικά και τα τοπικά δίκτυα. Στην αγορά αποκτούσαν προϊόντα που δεν ήταν δυνατό να παραχθούν από τους ίδιους και τα

[73] Για παράδειγμα, ορισμένες πολιτικές οργανώσεις, που μέσα από την πληροφόρηση, προσπαθούν να αποκτήσουν κοινό που να αποδεχτεί τις ιδέες τους.

δίκτυά τους. Και τέλος, το κράτος αρχίζει να εμφανίζεται ως παροχέας συλλογικών αγαθών τα τελευταία 150 χρόνια (Βλ. και Braudel, 1992).

β) Το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας. Στις πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες η αγορά εισχωρεί στο πεδίο παραγωγής των άτυπων ομάδων- οργανώσεων και αναλαμβάνει λειτουργίες και ρόλους παραγωγής που παραδοσιακά ανήκαν στον άτυπο τομέα και την οικογένεια. Ενώ όσο λιγότερο αναπτυγμένες είναι κάποιες κοινωνίες, τόσο περισσότερο στηρίζονται στη σχέση «ιδιωτική παραγωγή- αυτοκατανάλωση». Οσο λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένη είναι η κοινωνία τόσο τα συγγενικά και άτυπα δίκτυα αναλαμβάνουν και τον ρόλο του παραγωγού αγαθών και υπηρεσιών. Και φυσικά το κράτος σε αυτές τις χώρες δεν είναι ικανό να παρέχει με άνεση συλλογικά αγαθά, ακόμα και τα πιο βασικά.Επιπλέον,άτυποι θεσμοί αλληλουποστήριξης και συνεργασίας αναλαμβάνουν λειτουργίες για τις οποίες σε ανεπτυγμένες χώρες αναλαμβάνει η αγορά ή ο τρίτος τομέας.

Συνεπώς αν ειδωθούν ορισμένες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ως συνέχεια της συμβολής του άτυπου τομέα, τότε μάλλον αποτελούν πρωτεύουσες λύσεις και η κρατική παροχή ως «δεκανίκι»[74] των ατελειών του άτυπου τομέα. Αυτό εξαρτάται βέβαια και από μια σειρά ιστορικούς και κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Συνεπώς η λογική του βασικού επιχειρήματος για την ύπαρξη του τρίτου τομέα, αυτή της «ανεπάρκειας» των άλλων τομέων, αφορά συγκεκριμένα περιβάλλοντα και συγκεκριμένες οπτικές. Δεν μπορούμε να μιλάμε για ανεπάρκεια- αποτυχία (failure) πάντοτε. Από μια ευρύτερη οπτική, είναι πιο ορθό να αναφερόμαστε σε ορισμένες ανάγκες που καλύπτονται σε

[74] Αποτελεί δηλαδή την αντίστροφη άποψη της αριστερής κριτικής του τρίτου τομέα, ως «δεκανίκι» του κοινωνικού κράτους.

διαφορετικό βαθμό από τον κάθε τομέα, ανάλογα με τις κοινωνίες και τις χρονικές περιόδους που αναφερόμαστε. Πρόκειται για μια σχετική ανεπάρκεια που παράγεται σε συγκεκριμένες κοινωνικο- οικονομικές και πολιτικές δομές και συσχετισμούς. Και φυσικά όταν αναφερόμαστε στην έννοια «ανάγκη», οφείλουμε να την προσδιορίζουμε και πάλι σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Επιπρόσθετα, σε οποιαδήποτε κοινωνία, ακόμα και στις πιο ανεπτυγμένες, υπάρχουν βασικές ανθρώπινες ανάγκες που δεν καλύπτονται από κανέναν τομέα.

Ο τρίτος τομέας καλύπτει ένα μέρος των αναγκών που δεν καλύπτουν οι άλλοι τομείς σε μια υπολειμματική διάσταση. Οπότε θα μπορούσαμε σε μάκρο επίπεδο να χαρακτηρίσουμε ως failure- ανεπάρκεια για τους πιο συντηρητικούς, και ως αποτυχία για τους πιο ριζοσπαστικούς, το ίδιο το σύστημα συσχετισμών, το ίδιο το πολιτικο-οικονομικό σύστημα που δεν δύναται να ανταποκριθεί σε μια γενική κάλυψη αναγκών.

3. Στα αίτια της ανάπτυξης του τρίτου τομέα δεν λαμβάνονται υπ όψιν και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε περιβάλλοντος. Η συγκριτική μελέτη του Putnam σε δύο πόλεις της Ιταλίας έδειξε ότι η ανάπτυξη των οργανώσεων του τρίτου τομέα βασίζεται και στις νόρμες και συμπεριφορές που είναι ενσωματωμένες στην κουλτούρα ενός λαού και επιτρέπουν τη συνεργασία και τη δημιουργία οργανώσεων. Δηλαδή όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε μια κοινωνία και διευκολύνουν τη συλλογική δράση για την απόκτηση συλλογικών ή τη δημιουργία δημοσιών αγαθών (βλ. Putnam, 1994)

4) Αναφορικά με τα ειδικότερα επιχειρήματα σε σχέση με την ασυμμετρία πληροφόρησης και την αποτυχία συμβολαίου ως παράγοντες που εμφανίζουν τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, το πρόβλημα που εντοπίζεται είναι η στατικότητα της ανάλυσης. Αν γίνεται αποδεκτό ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις έχουν το πλεονέκτημα της

εμπιστοσύνης, συνεπώς έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα για τους ελάχιστα πληροφορημένους καταναλωτές σε σχέση με τις κερδοσκοπικές, αυτό δεν είναι ένα σταθερό φαινόμενο. Το πλεονέκτημα εμφανίζεται στις πρώτες συναλλαγές. Είναι απλοϊκό να θεωρούμε ότι οι ελάχιστα πληροφορημένοι καταναλωτές θα παραμείνουν ελάχιστα πληροφορημένοι.. Η θεωρία των παιγνίων και η αυξανόμενη πληροφόρηση που παράγεται με τις επαναλαμβανόμενες συναλλαγές μέσα σε μια συγκεκριμένη αγορά, βαθμιαία προσανατολίζουν τα άτομα σε λιγότερο συναλλαγές εμπιστοσύνης, και περισσότερο σε συναλλαγές πληροφόρησης. Το αποτέλεσμα είναι ο καταναλωτής μακροπρόθεσμα να επιλέγει τον καλύτερο συνδυασμό ποιότητας, τιμής και ποσότητας, ασχέτως από την οργανωσιακή μορφή που το παρέχει. Και βέβαια, αν επιχειρείται σε μεγάλο εύρος εκμετάλλευση του καταναλωτή και από τις μη κερδοσκοπικές (ως προνομιακοί παροχείς σε συγκεκριμένα πεδία), αυτό θα έχει και αντίκτυπο σε όλο το «νοητικό κατασκεύασμα εμπιστοσύνης» προς αυτές. Με αυτό τον τρόπο θα απολέσουν συνολικά αυτό το κατ' αρχάς συγκριτικό πλεονέκτημα.

5) Η άποψη ότι οι αμειβόμενοι διευθύνοντες σε μια κερδοσκοπική οργάνωση συνήθως δεν έχουν μοναδικό σκοπό το κέρδος αλλά διακατέχονται σε κάποιο βαθμό από αλτρουιστικά ενδιαφέροντα(βλ.Rose-Ackerman,1986)φαίνεται παρακινδυνευμένη. Χωρίς να αποκλείονται και αυτές οι περιπτώσεις εμπειρικά, πρέπει να συνυπολογισθούν και αρκετοί κοινωνικο-οικονομικοί παράμετροι (το μέγεθος της προσφοράς και ζήτησης για αμειβόμενες διευθυντικές θέσεις, οι ικανότητες τους για την απόκτηση μιας θέσης στον τομέα της αγοράς κλπ). Από αυτή την άποψη είναι πιθανό ένα διευθυντικό στέλεχος να επιλέξει μια θέση βάση των χρηματικών αποδοχών και των ευκαιριών που του παρουσιάζονται ανεξάρτητα από τη θεσμική μορφή της οργάνωσης.

6) Αναφορικά με τα ουσιαστικά «εμπόδια μη διανομής του κέρδους» από τους διευθύνοντες για την ανάπτυξη οπορτουνιστικής συμπεριφοράς, το εσωτερικό κόστος παρακολούθησης υφίσταται κυρίως σε πιο «αγνές» οργανώσεις, με εθελοντές που δεν υφίσταται ο «εκβιασμός» της απόλυσης. Αν όλα τα μέλη μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης είναι απασχολούμενοι, υπάρχει από ελάχιστος έως ανύπαρκτος έλεγχος για τη συμπεριφορά των διευθυνόντων. Η αμοιβή σε εργαζόμενους είναι και ένα δυνατό κίνητρο προς εργασία, αλλά και περιοριστικός όρος για την άσκηση κριτικής στους διευθύνοντες.

Οι οικονομικές θεωρίες προσδιορίζουν την ύπαρξη του Τρίτου Τομέα ως ανάγκη, πρωτίστως οικονομική. Σύμφωνα με αυτές, η ύπαρξη, το μέγεθος και η μορφή του Τομέα πηγάζουν από τις ατέλειες λειτουργίας του οικονομικού συστήματος και ιδιαίτερα από τις ανεπάρκειες του κράτους και της αγοράς να ανταποκριθούν σε ανομοιογενείς ανάγκες των πολιτών. Οι οργανώσεις του τρίτου τομέα συνεπώς, είναι το αποτέλεσμα της κρατικής ανεπάρκειας, της μη τέλειας λειτουργίας της αγοράς, αλλά και λόγω της δυσπιστίας των καταναλωτών απέναντι στις κερδοσκοπικές βλέψεις των επιχειρήσεων της αγοράς. Με αποτέλεσμα τα πιο ακριβά συμβόλαια, τα υψηλά κόστη συναλλαγής, και τη μεγαλύτερη αξιοπιστία των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που δεν στοχεύουν κατά αρχάς στο κέρδος.

Αλλά οι οικονομικές οπτικές ενώ καταφέρουν να συλλάβουν τις πιο οικονομικές διαστάσεις, αποτυγχάνουν στην εφαρμογή τους σε πιο ιδεαλιστικές και μη ορθολογικές συμπεριφορές. Οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα αποτελούν μεν και οικονομικές οντότητες, στις οποίες το οικονομικό επιδρά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στην ύπαρξη, λειτουργία και συμπεριφορά τους, στο βαθμό που εξαρτώνται και από τους οικονομικούς πόρους για

να λειτουργήσουν. Αλλά όταν πρωταρχικός σκοπός δεν είναι το όφελος των συμμετεχόντων, αλλά η έννοια της ανιδιοτελούς προσφοράς, το πεδίο μελέτης γίνεται πιο σύνθετο.

Οι οικονομικές θεωρίες, όπως αναφέρθηκε, δύναται να είναι χρήσιμες σε ορισμένες όψεις ύπαρξης και συμπεριφοράς των οργανώσεων του τρίτου τομέα. Είναι πιο χρήσιμες να μελετήσουν τους τύπους μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που έχουν τα χαρακτηριστικά της αγοράς. Η γενίκευση της εφαρμογής τους σε όλες τις οργανώσεις του τρίτου τομέα είναι αδόκιμη. Είναι αναγκαία και η συνδρομή και άλλων επιστημονικών αφετηριών για να τον μελετήσουν ικανοποιητικά. Αν η οικονομία είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος στις μέρες μας, δε σημαίνει ότι τα πάντα μπορούν να μελετηθούν με οικονομικούς όρους..

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Τρίτος Τομέας και θεωρίες Κοινωνικού Κεφαλαίου

Οι οικονομικές θεωρίες είναι δυνατόν να εξηγήσουν κάποιες διαστάσεις της ύπαρξης και λειτουργίας του τρίτου τομέα. Αλλά σε εμπειρικό επίπεδο παρουσιάζονται σημαντικές διαφορές σε διαφορετικές κοινωνίες. Τα κενά ωστόσο παραμένουν, ιδιαίτερα από την πλευρά της προσφοράς μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Δηλαδή ποιες είναι οι κοινωνικές συνιστώσες που ευνοούν την ανάπτυξη του τρίτου τομέα σε μια χώρα;

Το κενό αυτό διαφαίνεται να καλύπτεται με τους σύγχρονους όρους της κοινωνικής εμπιστοσύνης και του κοινωνικού κεφαλαίου.

Η διάσταση αυτή αφορά μια σύγχρονη αναζήτηση που συνδέει πρωταρχικά την οικονομία και την κοινωνική επιστήμη σε ένα κοινό πεδίο, όπου η κοινωνική ανάπτυξη αποκτά μετρήσιμη υπόσταση και μεταφράζεται σε οικονομικούς όρους, αλλά και αντίστροφα[75].

Το κοινωνικό κεφάλαιο ως νέο επιστημονικό εργαλείο επιχειρεί να αναλύσει τις θετικές οικονομικές εκροές που εκτείνονται από το ατομικό επίπεδο, μέχρι το μακρο-κοινωνικό. Οι προσεγγίσεις της έννοιας του κοινωνικού

---

[75] Η έννοια του Κοινωνικού Κεφαλαίου (social capital) δεν είναι καινούρια ως περιεχόμενο και έχει εμφανιστεί με διαφορετικά ονόματα και επιστημονικές προσεγγίσεις. Η ύπαρξη του, καθώς και η εμπιστοσύνη που είναι προαπαιτούμενη για το σχηματισμό του, συναντάται ξεκάθαρα στις «οργανώσεις κυλιόμενης πίστωσης» (rotating credit associations) που λειτουργούσαν και λειτουργούν σε διαφορετικές γεωγραφικά, πολιτισμικά και ιστορικά κοινωνίες (βλ. Coleman (1988, 1994) και Putman (1994). Αλλά και στα Ελληνικά χωριά, μπορεί να διακρίνει θεσμούς αμοιβαιότητας που στηρίζονται στην εμπιστοσύνη, όπως οι «δανεικαριές», που σήμερα θα τις χαρακτηρίζαμε ως κοινωνικό κεφάλαιο.

κεφαλαίου, σε ένα δεύτερο επίπεδο, σχετίζονται και με τις διαμάχες διαφορετικών επιστημονικών αφετηριών. Της συστημικής- κοινωνιολογικής οπτικής και της θεωρίας της λογικής επιλογής (rational choice theory), σε συνάρτηση με τα διλήμματα που γεννιούνται από τον προσδιορισμό και τα κίνητρα για την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς[76].

Η ανάπτυξη της έννοιας οφείλεται κυρίως στους Bourdieu (1986), Coleman (1988, 1994) και Putnam (1993,1994).

Ο Bourdieu διερεύνησε την συσχέτιση τριών μορφών κεφαλαίου (οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο) και την επίδραση τους στην μαθησιακή διαδικασία και την επίτευξη παιδαγωγικών στόχων. Περαιτέρω, υπογράμμισε ότι για να κατανοήσουμε την κοινωνία, είναι απαραίτητο να τη προσεγγίζουμε μέσα από όλες τις μορφές κεφαλαίου και όχι μονοδιάστατα από το οικονομικό. Ως κοινωνικό κεφάλαιο όρισε το άθροισμα των πραγματικών και δυνητικών πόρων (resources) που είναι ενσωματωμένοι σε σταθερά κοινωνικά δίκτυα με, λίγο ή πολύ, θεσμοποιημένες σχέσεις αμοιβαίας αναγνώρισης και οικειότητας (Bourdieu, 1986: 241-258).

Σύμφωνα με τον Coleman, «το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ενσωματωμένο στις διαπροσωπικές σχέσεις, ορίζεται μέσα από τη λειτουργία του και διευκολύνει στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων που, όταν δεν υφίσταται, θα επιτυγχάνονταν με μεγαλύτερο κόστος ή και καθόλου (Coleman, 1988: S97- S100, 1994: 300- 313).

Ωστόσο, τη σύγχρονη «έξαρση» της επιστημονικής συζήτησης για το κοινωνικό κεφάλαιο, πυροδότησε ο Putnam αρχικά με το άρθρο του «The prosperous community: Social Capital and

---

[76] Οι κοινωνιολογικές οπτικές υποστηρίζουν ότι οι προσωπικές επιλογές διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικές δομές, την παράδοση, τις κοινωνικές νόρμες και τους θεσμούς. Καθώς και από μια σειρά άλλων εξωατομικών παραγόντων που προσδιορίζουν την ατομική συμπεριφορά, έτσι ώστε η τελική ατομική πράξη να μην είναι αποτέλεσμα μιας λογικής -ατομιστικής- ωφελιμιστικής επιλογής. Η θεωρία της λογικής επιλογής (rational choice theory), αντίθετα, αντιμετωπίζει το άτομο ως ον που δρα πάντοτε ανάλογα με τα συμφέροντά του. Με αυτή την οπτική, οι κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούνται είναι αποτέλεσμα κοινών, ατομικών, ωφελιμιστικών κινήτρων.

Public Life» (1993), και με τη μακροχρόνια έρευνα του σε πόλεις του ιταλικού βορά και νότου (1994), όπου κατέληξε ότι η άνιση οικονομική ανάπτυξη δύο διαφορετικών κοινοτήτων οφείλεται στο βαθμό κοινωνικής ενασχόλησης, την εμπιστοσύνη και τις νόρμες αμοιβαιότητας ανάμεσα στα μέλη τους. Δηλαδή στο μέγεθος συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου που παράγεται μέσα από αυτά τα δομικά συστατικά μιας κοινωνίας/ κοινότητας και αποτελούν τόσο πηγές όσο και εκροές από την ύπαρξή του. Ως κριτήριο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου χρησιμοποίησε τον αριθμό των εθελοντικών οργανώσεων (άτυπες και επίσημες) καθώς και την ένταση συμμετοχής των πολιτών σε αυτές. Κατέληξε στο ότι το μέγεθος κοινωνικού κεφαλαίου σε μια κοινωνία δεν οδηγεί μονάχα σε οικονομική ανάπτυξη, αλλά και σε καλύτερη ποιότητα ζωής και λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών. Αργότερα, μέσα από αυτή την οπτική, διέκρινε μια σταδιακή μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου στις Η.Π.Α, που οφείλεται κυρίως στην απομόνωση των πολιτών λόγω της τηλεόρασης (Putnam, 1995, 1996, 2000). Ως κοινωνικό κεφάλαιο ορίζει: «Τα χαρακτηριστικά, μιας κοινωνικής οργάνωσης, όπως η εμπιστοσύνη, οι κοινωνικές νόρμες, και τα δίκτυα κοινωνικής ενασχόλησης που βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα σε μια κοινωνία και διευκολύνουν τις δραστηριότητες συνεργασίας» (Putnam, 1994: 167).

Ως προς τον ορισμό και τα βασικά χαρακτηριστικά του, το κοινωνικό κεφάλαιο συναντά ευρύτατη συναίνεση απόψεων[77] και συνοψίζονται στον εξής ορισμό: «Σχηματίζεται μέσα από τις κοινωνικές νόρμες και συμπεριφορές, από τα συστήματα υποχρεώσεων και προσδοκιών των ατόμων από τους άλλους, και γενικά από όλα εκείνα τα στοιχεία της κοινωνικής δομής που διευκολύνουν τη δημιουργία κοινωνικών δικτύων που στηρίζονται

[77] Αν και υπάρχουν ορισμένες διαφορές στους ορισμούς. Αυτό οφείλεται, κυρίως, στις διαφορετικές οπτικές γωνίες που υιοθετούνται, αλλά και στις εκάστοτε αξιολογήσεις αναφορικά με τη χρηστική και ερμηνευτική σημαντικότητα του όρου (για τις επιμέρους διαφορές στους ορισμούς βλ. Center for Public Sector Standings et al (1999)

στην εμπιστοσύνη (trust) μεταξύ των μελών τους και έχουν ως αποτέλεσμα το αμοιβαίο όφελος.

Η ύπαρξη εμπιστοσύνης είναι προαπαιτούμενο και παράγωγο της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου. Βασίζεται στην διαρκή αλληλεπίδραση («επαναλαμβανόμενο παίγνιο», σύμφωνα με τους θεωρητικούς των παιγνίων) των συμβαλλόμενων (actors) ή ανάμεσα σε ομάδες συμβαλλόμενων (Coleman, 1994, Putnam, 1994).

Το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται μέσα από τη λειτουργία του. Αφορά κοινωνικές σχέσεις μεταξύ προσώπων που τις διακρίνει η αμοιβαία εμπιστοσύνη και συνεργασία, που στην ουσία ευνοούν θετικές οικονομικές εκροές και οφέλη τόσο σε ατομικό, διαπροσωπικό όσο και σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. Κατά τον Putnam η μεγάλη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου (που παράγεται από οριζόντια δίκτυα κοινωνικής ενασχόλησης και συμμετοχής) οδηγεί και σε ευεργετικές συνέπειες σε μακρο- επίπεδο: «Ισχυρή κοινωνία- ισχυρή οικονομία, ισχυρή κοινωνία- ισχυρό κράτος» (Putnam, 1994: 176).

Ωστόσο η θέση αυτή έχει δημιουργήσει διισταμένες εκτιμήσεις, στο βαθμό που ενώ υπάρχει γενικότερη συμφωνία για τις θετικές εκροές σε μικροεπίπεδο (ατομικό, άτυπα δίκτυα, κοινοτικό επίπεδο) και υπάρχουν τοποθετήσεις και έρευνες που επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή (π.χ. La Porta et al (1997), Fukuama (1999) κ.α), υπάρχουν και ενδοιασμοί και διαφωνίες για τις ευεργετικές επιδράσεις σε επίπεδο κοινωνίας (βλ Portes and Landolt,1997, Portes, 1998, Folley and Edwards, 1996, Carothers, 2000). Οι επικριτές αυτής της εκτίμησης υπογραμμίζουν τις αρνητικές όψεις του κοινωνικού κεφαλαίου που αφορούν κυρίως την εξής διάσταση: Τα «κλειστά» κοινωνικά δίκτυα με πλούσιο κοινωνικό κεφάλαιο ευεργετούνται στο εσωτερικό τους, αλλά δημιουργούν αρνητικές ή εχθρικές στάσεις σε τρίτους ή σε άλλα κοινωνικά δίκτυα (π.χ κοινωνικά δίκτυα

μεταναστών σε χώρες με ξενοφοβική κοινή γνώμη, κλειστά οικονομικά- συντεχνιακά lobbies κ.α.)

Η εμπιστοσύνη αποτελεί ένα βασικό συστατικό στις συναλλαγές (οικονομικές και κοινωνικές) μεταξύ προσώπων. Οι Lazaric και Lorenz, σημειώνουν ότι γενικά βασίζεται στην άποψη/ πίστη ενός παράγοντα παρά στη συμπεριφορά του. Αλλά και την πίστη/ άποψη που έχει για τους τρίτους και καθορίζει τη στάση του απέναντί τους. Ενώ επισημαίνουν ότι υπάρχουν διαφορές στην έντασή της (μικρή- μεγάλη), αλλά και ποιοτικές σε διάφορα επίπεδα (εμπιστοσύνη στα συμβόλαια, στην καλή θέληση του τρίτου, ανταγωνιστική εμπιστοσύνη κλπ) (Lazaric and Lorenz, 1998: 2).

Η ύπαρξη εμπιστοσύνης διευκολύνει γενικά όλες τις δραστηριότητες σε μια κοινωνία (Putnam, 1993, Fukuyama 1996, La Porta et al, 1997). Οι Knack και Keefer σε έρευνά τους σε 29 χώρες κατέληξαν ότι οι επενδύσεις και οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι μεγαλύτεροι εκεί που η εμπιστοσύνη και η συνεργασία είναι εκτεταμένη[78] (Knack and Keefer, 1997). Στις ίδιες εμπειρικές διαπιστώσεις καταλήγει το σύνολο των θεωρητικών προσεγγίσεων. Εμπιστοσύνη, κοινωνικό κεφάλαιο και ανάπτυξη είναι έννοιες αλληλένδετες. Οι Σκανδιναβικές χώρες έχουν το υψηλότερο ποσοστό εμπιστοσύνης (τα 2/3 των απαντήσεων ήταν θετικές) αλλά και γενικά οι χώρες που έχουν υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα (βλ και La Porta et al, 1997).

Σύμφωνα με τα αρνητικά κριτήρια και τους ανασταλτικούς παράγοντες για τη συγκέντρωση κοινωνικού κεφαλαίου που διακρίνονται από διεθνείς συγκριτικές έρευνες, διακρίνονται οι κάθετες ιεραρχικές δομές οργάνωσης[79] (Putnam), «οι ιεραρχικές θρησκείες»[80] (La Porta), οι σχετικά ισχυροί δεσμοί

---

[78] Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ερώτηση: «Μιλώντας γενικά, θα λέγατε ότι τους περισσότερους ανθρώπους μπορούμε να τους εμπιστευτούμε;» (Knack and Keefer, 1997).

[79] Οι ιεραρχικές δομές αναφέρονται τόσο σε μακρο, όσο και σε μικρο-κοινωνικό επίπεδο.

[80] Η καθολική, η ανατολική ορθόδοξη, και οι μουσουλμανικές (La Porta et al, 1997: 336)

στην οικογένεια (Fukuyiama), η γενικότερη δυσπιστία- έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι σε κρατικούς θεσμούς και γενικότερα στη λειτουργία της δημοκρατίας, αλλά και τη λειτουργία της αγοράς.

Τα οικονομικά οφέλη που προκύπτουν είναι τριών ειδών: α) Η μείωση του κόστους συναλλαγής, β) η διάχυση τη πληροφορίας ανάμεσα στα υποκείμενα του κοινωνικού δικτύου (information sharing), γ) η μείωση των εξόδων παρακολούθησης της κοινής δράσης από τρίτο παράγοντα (monitoring costs), στο βαθμό που η σχέσεις στηρίζονται στην εμπιστοσύνη.

Μια όψη της ύπαρξης αλλά και μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί «η γενικευμένη εμπιστοσύνη που δημιουργείται ως προϊόν από τις δραστηριότητες ατόμων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους μέσα από επίσημες και ανεπίσημες εθελοντικές οργανώσεις (Rudd, 2000: 136)

Αλλά η ύπαρξη εμπιστοσύνης ως συντελεστής της ανάπτυξης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, αφορά μια υποκατηγορία του. Την ύπαρξη «κοινωνικής εμπιστοσύνης». Και αυτή στηρίζεται στις κοινές αξίες που υπάρχουν σε μια κοινωνία (Fukuyama, 1996), αλλά και με την έντονη επίδραση της ιστορίας μιας κοινωνίας και στην ύπαρξη οριζόντιων δικτύων οργάνωσης (Putnam, 1993). Σύμφωνα με τον Putnam ο αλτρουισμός και η τιμιότητα είναι σημάδια ύπαρξης κοινωνικού κεφαλαίου (2000: 117). Ενώ σημειώνουν και οι δύο ότι η αξία της κοινωνικής εμπιστοσύνης είναι ανάλογη με το μέγεθος και τον τύπο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων σε μια κοινωνία (Putnam, 1993, 2000, Fukuyama, 1999)[81]. Αλλά και αντίστροφα, η αύξηση της συμμετοχής στις εθελοντικές οργανώσεις είναι θετική ένδειξη για την αύξηση της εμπιστοσύνης σε μια κοινωνία (Rotolo, 1999: 210).

Η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο, φυσικά, των μελών μιας μη κερδοσκοπικής-

[81] Ωστόσο, οι Keefer και Knack υποστηρίζουν ότι η δραστηριότητα στις οργανώσεις αυτές, δεν σχετίζεται με την εμπιστοσύνη (1997: 1284)

εθελοντικής οργάνωσης. Ακόμα και στις πιο ανταγωνιστικές μορφές οργάνωσης, δημιουργούνται μικρά ή μεγαλύτερα δίκτυα συναδέλφων σε χώρους εργασίας όπου δημιουργούνται συμμαχίες με σκοπό το αμοιβαίο όφελος. Η τήρηση των άτυπων «συμβολαίων», των υποχρεώσεων- προσδοκιών ανάμεσα στους παράγοντες, δημιουργούν σχέσεις εμπιστοσύνης που διευκολύνουν τη συνεργασία, τη δημιουργία φιλικών δεσμών και εκτός του κοινού χώρου εργασίας. Η βασικότερη διαφορά έγκειται ότι σε ανταγωνιστικά περιβάλλοντα τα υποκείμενα δρουν βάση του ατομικού συμφέροντος στο βαθμό που όταν κάποιος εργάζεται για να αποκτήσει χρήματα, προαγωγή, αναγκαστικά δεν ενεργεί αλτρουιστικά, αλλά ως σκοπό έχει την ικανοποίηση των δικών του αναγκών, ή και της οικογένειά του[82].

Ωστόσο, οι θεσμοποιημένες νόρμες και συμπεριφορές που διευκολύνουν τη συνεργασία των μελών μιας κοινότητας-κοινωνίας, αποτελούν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είτε είναι αυτές αμοιβαίου οφέλους και αυτοβοήθειας, είτε δημοσίου οφέλους.

Επιπλέον διαφαίνονται και αναλογίες ως προς την ένταση εμπιστοσύνης και κοινωνικού κεφαλαίου, μέσα από τις έρευνες, με την ανάπτυξη των οργανώσεων και την ένταση της εθελοντικής συμμετοχής σε διάφορες χώρες (βλ. Salamon and Sokolofski, 2000, 2001).

Διαφαίνεται ότι υπάρχουν θετικές ενδείξεις για την σχέση: «Μέγεθος κοινωνικής εμπιστοσύνης- μη κερδοσκοπικές οργανώσεις- κοινωνικό κεφάλαιο». Είναι δυνατόν, από αυτή την οπτική, να εντάξουμε στις ευνοϊκές συνθήκες δημιουργίας ενός

[82] Το Ιαπωνικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας στη παραγωγική διαδικασία, έχει ως τελικό στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας μέσα από τη δημιουργία αμοιβαιότητας στους χώρους εργασίας. Ο ενδοεπιχειρησιακός ανταγωνισμός και οι κάθετες ιεραρχικές δομές, χαρακτηριστικά της φορντικής περιόδου, αποτελούν τροχοπέδη στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου. Η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο που διευκολύνει τη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου (που καλλιεργείται από την εργοδοσία) συμβάλει στη μεγαλύτερη παραγωγικότητα.

εκτεταμένου Τρίτου Τομέα τις δύο προηγούμενες παραμέτρους. Αλλά είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι η προσέγγιση αυτή αφορά κυρίως τις πιο ανιδιοτελείς συνιστώσες που προσδιορίζουν την έκταση και την μορφή του Τρίτου Τομέα, σε αντιδιαστολή με τις οικονομικές θεωρήσεις.

Γ' Μέρος: Κοινωνική Πολιτική και Τρίτος Τομέας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Τρίτος Τομέας και Κοινωνικό Κράτος

Μέχρι πριν λίγα χρόνια, η μελέτη του τρίτου τομέα σε σχέση με τις θεωρίες ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Οι λίγες μελέτες, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως διερευνητικές, ήταν κυρίως αυτές των James (1987), Kunle και Selle (1992), Gidron et al (1992), και τελευταία των Salamon, Anheier και Skolowski (2000, 2001). Οι τελευταίοι, βασιζόμενοι στη συγκριτική διακρατική έρευνα του πανεπιστημίου John Hopkins, διέκριναν την ανάγκη διερεύνησης Τρίτου Τομέα και Κοινωνικού κράτους στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο.

Τα κύρια ερωτήματα που απασχολούν μέσα σε αυτό το πλαίσιο μελέτης μπορούν να κωδικοποιηθούν:

1. Υπάρχουν αναλογίες στο μέγεθος και τον τύπο του τρίτου τομέα, σε σχέση με τη μορφή ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους;
2. Είναι έννοιες ανταγωνιστικές ο τρίτος τομέας και ο εθελοντισμός, με το κοινωνικό κράτος;

Η κυρίαρχη αντίληψη, για το πρώτο ερώτημα, είναι ότι η έκταση του κοινωνικού κράτους σε σχέση με τον τρίτο τομέα μάλλον χαρακτηρίζεται ως αντιστρόφως ανάλογη. Οπουδήποτε το κράτος επιτυγχάνει να καλύπτει τις κοινωνικές ανάγκες μιας κοινωνίας, τότε μάλλον ο τρίτος τομέας είναι μικρός, γιατί δεν έχει πεδίο για να αναπτυχθεί. Αυτή η γενική εντύπωση συνεπικουρείται από την εξής σύγχρονη αντίληψη: «Το διαρκώς συρρικνούμενο κράτος αποχωρεί από πεδία που παραδοσιακά δραστηριοποιείτο και καταλαμβάνονται από την ιδιωτική πρωτοβουλία (κερδοσκοπική και μη)». Με αυτό τον τρόπο δίδεται

η αίσθηση της «αντιπαλότητας» ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, όπου η επέκταση του ενός συνεπάγεται τη συρρίκνωση του άλλου. Ιδιαίτερα, ο τρίτος τομέας και η εθελοντική εργασία καλύπτουν πεδία κοινωνικής φροντίδας όπου η αγορά δεν δραστηριοποιείται γιατί δεν υπάρχουν περιθώρια κέρδους, και η οικογένεια ή τα άτυπα δίκτυα δεν έχουν εκείνες τις δυνατότητες ώστε να επεκταθούν σε αυτά τα πεδία.

Αυτή η αντίληψη δικαιολογείται και από τις θεωρίες της «σχέσης μηδενικού αθροίσματος» (zero sum relationship) και του «συνωστισμού» (crowd out) ανάμεσα στο κράτος και τον τρίτο τομέα:

Η πρώτη υποθέτει ότι μια αύξηση των κοινωνικών δαπανών του κράτους, συνεπάγεται μια αντίστοιχη μείωση της φιλανθρωπικής δραστηριότητας. Δηλαδή σε κάποιο βαθμό, με οικονομικούς όρους, το κράτος εγκαταλείπει κάποιες λειτουργίες του σε πεδία που υπάρχει ανάγκη- ζήτηση, και αυτή η ζήτηση αναγκαστικά θα καλυφθεί από άλλους τομείς. Αυτό προϋποθέτει, βέβαια, ότι οι ανάγκες σε μια κοινωνία παραμένουν σταθερές μέσα στο χρόνο, ενώ όμως μεταβάλλονται. Όπως ακριβώς και η σύνθεσή και το μέγεθος του πληθυσμού που τις φανερώνει. Αλλά το δημόσιο και το ιδιωτικό, όπως επισημαίνουν και οι Anheier και Seibel, δεν είναι διχοτομημένα. Δεν σημαίνει ότι: «Λιγότερο ιδιωτικός….. άρα περισσότερο δημόσιος, και αντίθετα» (Anheier and Seibel, 1990: 381).

Κατά τον Steinberg, υπάρχουν ενδείξεις ότι σε συγκεκριμένους υποτομείς του τρίτου τομέα, οι δωρεές είναι αντιστρόφως ανάλογες με τις κρατικές οικονομικές ενισχύσεις (Steinberg, 1993). Δημιουργείται, σε κάποιο βαθμό, συνωστισμός στη διαθεσιμότητα πόρων σε κάποιο πεδίο, με αποτέλεσμα ένας από τους δύο τομείς να αποσύρει τη συμβολή του. Αυτή η διαδεδομένη άποψη, καλλιεργήθηκε κυρίως από συντηρητικούς κύκλους στις Η.Π.Α, και ήταν διαδεδομένη την περίοδο προεδρίας του Ρέιγκαν (Mohr and Guerra- Pearson,

1996: 525). Οι περικοπές ωστόσο στην κρατική χρηματοδότηση του τρίτου τομέα δεν καλύφθηκαν από την φιλανθρωπία, αλλά μάλλον προσανατόλισε πολλές οργανώσεις προς την αγορά και τις εμπορικές δραστηριότητες, καθώς και τις χρεώσεις στους πελάτες για τις υπηρεσίες που τους παρείχαν (Weisbrod, 1998, Salamon, 1999). Αλλά και εκτός των Η.Π.Α, το φαινόμενο του συνωστισμού ή της σχέσης μηδενικού αθροίσματος, δεν επιβεβαιώνεται από τους Salamon και Sokolofski. Τα εμπειρικά δεδομένα από εικοσιτέσσερις χώρες αποδεικνύουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, ότι στις χώρες με υψηλό ποσοστό κοινωνικών δαπανών (βάση του Α.Ε.Π.) παρατηρούνται υψηλά επίπεδα εθελοντικής συμμετοχής (Salamon and Sokolofski, 2001).

Αλλά είναι δύσκολο να διεξαχθεί συμπέρασμα από αυτή τη μονοδιάστατη ανάλυση κρατικών κοινωνικών δαπανών και τρίτου τομέα. Αναμφισβήτητα η ισχυρή παρουσία του κράτους επηρεάζει τις μορφές και τα πεδία δραστηριοποίησης των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (Kunle and Selle, 1992: 4), αλλά ο βαθμός και η έκταση είναι δύσκολο να εξεταστούν χωρίς τον υπολογισμό και άλλων παραμέτρων.

Υπάρχουν αναλογίες στο μέγεθος και τη μορφή του τρίτου τομέα σε σχέση με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους; Η' πιο κωδικοποιημένα, υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τρίτου τομέα στα πλαίσια διαφορετικών καθεστώτων (regimes) κοινωνικής πολιτικής;

Μέχρι σήμερα, οι κατηγοριοποιήσεις στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής δεν λάμβαναν καθόλου υπ' όψιν την ύπαρξη και το μέγεθος του τρίτου τομέα, σε σχέση με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Όπως επισημαίνει ο Σακελλαρόπουλος, «βασικό κριτήριο της μοντελοποίησης είναι η σχέση αγοράς, οικογένειας και κράτους στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και προστασίας» (Σακελλαρόπουλος, 1999: 32). Πραγματικά, οι πιο γνωστές κατηγοριοποιήσεις των Titmus, Esping- Andersen δεν

τον συμπεριλαμβάνουν στη διάκριση ξεχωριστών καθεστώτων. Αναφέρονται κυρίως στη συμπεριφορά του κράτους ως παράγοντα που αναδιανέμει τα εισοδήματα και παρέχει κοινωνικές υπηρεσίες. Σύμφωνα με την κριτική του Kramer, η εντύπωση που δίδεται για το κράτος με αυτά τα μοντέλα, είναι ως μιας «μονολιθικής δομής» (Kramer, 1992: 36), χωρίς να υφίσταται επιπρόσθετα σημαντικός διαχωρισμός ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς ρόλους του κράτους, ως χρηματοδότης και ως παροχέας κοινωνικών υπηρεσιών (Salamon, 1987, Kramer, 1992).

Στην κατηγοριοποίησή του, ο Esping Andersen διακρίνει τρία διαφορετικά μοντέλα προνοιακού καπιταλισμού. Το φιλελεύθερο, το συντηρητικό- κορπορατιστικό, και το σοσιαλδημοκρατικό. Στην πρώτη περίπτωση το κράτος εγγυάται ένα minimum παροχών, μέσα από μια υπολειμματική αντίληψη για το ρόλο του κράτους στην κοινωνική φροντίδα. Στο δεύτερο μοντέλο, τα δικαιώματα στις κοινωνικές παροχές βασίζονται στην αρχή της επικουρικότητας, με ισχυρό το ρόλο εξωκρατικών θεσμών στην παροχή φροντίδας (Εκκλησία) και με βάση την ανταποδοτικότητα στις κοινωνικές παροχές που συνδέονται με τη θέση στην αγορά εργασίας. Ενώ το σοσιαλδημοκρατικό αφορά τη συνολική κάλυψη των αναγκών βάση της ιδιότητας του πολίτη, με ευρύτατη αναδιανομή εισοδήματος (Esping-Andersen, 1990: 26-29).

Βασιζόμενοι στην μελέτη του Esping- Andersen αλλά και την μελέτη του Barrington Moore Jr (1966), οι Salamon Sokolofski και Anheier προτείνουν για τον τρίτο τομέα τη «θεωρία της κοινωνικής καταγωγής» (Social origins Theory). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους και του τρίτου τομέα αντλούν τις καταβολές τους από σύνθετα κοινωνικά φαινόμενα που καθορίζουν τη μορφή και το μέγεθός τους στις σύγχρονες κοινωνίες. Κεντρικό επιχείρημα, για την ανάπτυξη της θεωρίας τους, είναι ότι «φαινόμενα όπως η δημοκρατία και το κοινωνικό κράτος, δεν μπορούν να γίνουν εύκολα κατανοητά ως παράγωγα μιας σταδιακής ανάπτυξης ενός

μόνο παράγοντα, όπως ο βαθμός βιομηχανοποίησης ή η ετερογένεια της ζήτησης, αλλά ως πολύ πιο σύνθετες σχέσεις ανάμεσα σε όλους εκείνους τους κοινωνικούς θεσμούς και τις κοινωνικές τάξεις που τα διαμορφώνουν» (Salamon et al, 2000: 15). Με την ίδια οπτική υπογραμμίζουν ότι «ο τρίτος τομέας ως κοινωνικό φαινόμενο είναι ενσωματωμένος στις κυρίαρχες κοινωνικές και οικονομικές δομές» (2000: 16).

Για τον Esping- Andersen οι παράγοντες που διαμορφώνουν την μορφή του κοινωνικού κράτους, συνοψίζονται ως εξής: «Ως εκείνες οι αλληλοεπιδρόμενες δυνάμεις που διαμορφώνουν ιστορικά τη μορφή και τον τύπο του κοινωνικού κράτους και αφορούν τη μορφοποίηση της εργατικής τάξης ως πολιτικού παράγοντα. Σχετίζεται και με τις πολιτικές συμμαχίες που διαμορφώνονται κατά τη μετάβαση από την αγροτική οικονομία στην κοινωνία κυριαρχίας των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, την οποία θεωρεί ως πολύ σημαντική. Επιπλεόν ο Esping-Andersen συμπεριλαμβάνει στις αιτίες και τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις (ιστορικές) που θεσμοποιούν τον χαρακτήρα και την πολιτική συμπεριφορά των τάξεων (Esping- Andersen, 1990: 32). Τόσο για τον Esping- Andersen όσο και για τους Salamon, Anheier και Sokolowski, η «γέννηση» και το επίπεδο παροχών από το κράτος είναι αποτέλεσμα σύγκρουσης ή και συμμαχίας ανάμεσα σε τάξεις. Στηρίζονται, δηλαδή, στη βάση της κριτικής των μαρξιστικών και σοσιαλδημοκρατικών οπτικών[83].

Η ερμηνεία που δίδουν για τους λόγους αυτής της μοντελοποίησης, βασίζεται κυρίως στη μορφή, τους συσχετισμούς δύναμης και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε η μορφή

[83] Ωστόσο, η οπτική αυτή έχει κατακριθεί ως μονοδιάστατη. Δεν λαμβάνουν υπ όψιν τις λειτουργιστικές και θεσμικές προσεγγίσεις, που επισημαίνουν ότι το κοινωνικό κράτος είναι είτε δημιούργημα των μεσαίων τάξεων, είτε ακόμα και των κυρίαρχων τάξεων, και ως ανάγκη σταθεροποίησης του καπιταλιστικού συστήματος μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο. Καθώς και για σύνθετους λόγους που σχετίζονται με την δύση της αποικιοκρατίας, την ανάγκη ευρύτερης συναίνεσης για την οικοδόμηση της Ευρώπης μετά τον πόλεμο, το αντίπαλο δέος του υπαρκτού σοσιαλισμού, την αστάθεια από τις οικονομικές κρίσεις του μεσοπολέμου κλπ.

και ο χαρακτήρας των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων, καθώς και οι ιδιαίτερες σχέσεις που ανέπτυξαν ιστορικά μεταξύ τους.

Μέσα από αυτή τη θεωρία διακρίνουν τέσσερα καθεστώτα (regimes) για το μη κερδοσκοπικό τομέα, που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους συσχετισμούς των κοινωνικών δυνάμεων και αναφέρονται σε δύο αλληλοσυσχετιζόμενες διαστάσεις: Την έκταση των κοινωνικών παροχών από το κράτος και την έκταση του τρίτου τομέα. Τα μοντέλα αυτά είναι:

1. Το φιλελεύθερο, στο οποίο οι σχετικά χαμηλές κοινωνικές δαπάνες του κράτους, σχετίζονται με τον σχετικά μεγάλο τρίτο τομέα.
2. Το σοσιαλδημοκρατικό, με το εκτεταμένο κοινωνικό κράτος που αφήνει λίγο χώρο για την ανάπτυξη του τρίτου τομέα.
3. Το κορπορατιστικό, όπου υπάρχει ευρεία συνεργασία κράτους και μη κερδοσκοπικού τομέα, όπου ο τελευταίος λειτουργεί ως ένας παραδοσιακός μηχανισμός στην παροχή κοινωνικής φροντίδας, και
4. το ετατικό, όπου το κράτος διατηρεί τον κυριαρχικό ρόλο σε ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών πολιτικών, αλλά όχι με τη μορφή του κράτους πρόνοιας ή του σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου. Το μοντέλο αυτό προσδιορίζεται από τη σχέση: «χαμηλό επίπεδο παροχών, μικρός τρίτος τομέας».

Μέγεθος κρατικών κοινωνικών δαπανών	**Μέγεθος Τρίτου Τομέα**	
	Μικρό	**Μεγάλο**
Χαμηλό	Ετατικό	Φιλελεύθερο
Υψηλό	Σοσιαλδημοκρατικό	Κορπορατιστικό

Πιν. 2 .Μοντέλα Τρίτου Τομέα των Salamon, Anheier, Sokolofski
Πηγή: Salamon et al (2001), Social Origins of Civil Society: An Overview

Σύμφωνα με αυτή την οπτική, στις χώρες που διακρίνεται το φιλελεύθερο μοντέλο, τα μεσαία κοινωνικά στρώματα κυριαρχούν και δεν βρίσκονται σε σύγκρουση με τις παραδοσιακές αριστοκρατικές- τάξεις των γαιοκτημόνων ή με το εργατικό κίνημα, το οποίο είτε δεν υπήρξε ποτέ ισχυρό ή κρίνεται αναποτελεσματικό.

Στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο, η εργατική τάξη ανέπτυξε αποτελεσματική πολιτική δύναμη αν και σε συμμαχία με άλλες κοινωνικές τάξεις. Το χαρακτηριστικό στις χώρες αυτές εντοπίζεται στην περιορισμένη δραστηριοποίηση του τρίτου τομέα στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών. Ενώ ως απόρροια της δύναμης του εργατικού κινήματος, υπάρχει ισχυρή παρουσία πολλών πολιτικών μη κερδοσκοπικών οργανώσεων που εκφράζουν τα διαφορετικά συμφέροντα.

Στο κορπορατιστικό, το ισχυρό κράτος ωθήθηκε σε συνεργασία με τον τρίτο τομέα (ιδιαίτερα με τις εκκλησιαστικές οργανώσεις) ως «ανάχωμα» για την παρεμπόδιση περισσότερο των ριζοσπαστικών αιτημάτων για κοινωνική προστασία. Ενώ στο ετατικό, το ισχυρό κράτος στηρίζεται κυρίως στη δύναμη των οικονομικών ελίτ, και οι έντονες ιεραρχικές δομές των κοινωνιών αυτών αφήνουν λίγο χώρο για την ανάπτυξη της μη κερδοσκοπικής- ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Salamon, et al, 2001).

Τα μοντέλα αυτά, δεν παραπέμπουν σε συγκεκριμένες κοινωνίες, αλλά αποτελούν μια τυπολογία που κυρίως έχει ως στόχο να καλύψει τα κενά που αφήνουν οι άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις (Salamon et al, 2001: 17).

Αν και σε κάποιο βαθμό η θεωρία της «κοινωνικής καταγωγής» διακρίνεται ότι έχει σημαντικές τομές με τις θεωρίες για το κοινωνικό κράτος, ωστόσο, υπάρχουν σημαντικά προβλήματα ώστε να θεωρηθεί το κύριο εργαλείο ανάλυσης της ύπαρξης, του μεγέθους και της λειτουργίας του τρίτου τομέα σε διαφορετικά «καθεστώτα» κοινωνικού κράτους.

Αλλά παρατηρείται και άλλη μια παράμετρος, από την ίδια την έρευνα του πανεπιστημίου John Hopkins. Οι χώρες που κατατάσσονται στο ετατικό μοντέλο, από τους Salamon, Anheier και Sokolofski, είναι κυρίως χώρες με χαμηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης (Μεξικό, Ρουμανία, Κολομβία, Περού, Βραζιλία, Αργεντινή), με εξαίρεση την Ιαπωνία. Ενώ όλες οι άλλες χώρες που κατατάσσονται στα υπόλοιπα μοντέλα, είναι κυρίως ανεπτυγμένα οικονομικά κράτη (βλ Salamon et al, 2001: πίνακας αρ 7). Συνεπώς φαίνεται πιο καθαρά η συσχέτιση επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης με το μέγεθος του τρίτου τομέα, παρά με το καθεστώς κοινωνικής πολιτικής στο οποίο εντάσσονται.

Υπό το πρίσμα της θεσμικής ανάλυσης, ο Wagner επισημαίνει ότι η θεωρία της κοινωνικής καταγωγής δεν αναλύει τον τρίτο τομέα «ως ενσωματωμένο σε συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον, ως μέρος ενός σύνθετου δικτύου οργανώσεων που είναι ενσωματωμένα στη «δημόσια σφαίρα», αλλά σαν ένα ξεχωριστό «θεσμικό» τομέα[84]» (Wagner, 2000).

Η συγκριτική έρευνα του John Hopkins University παρότι περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό χωρών, στα δεδομένα των οποίων στηρίζονται τα ευρήματα που στοιχειοθετούν τη θεωρία της κοινωνικής επιλογής, δεν συμπεριλαμβάνει όμως κάποιες σημαντικές εξαιρέσεις.

Για παράδειγμα η περίπτωση της Νορβηγίας, που ανήκει στο λεγόμενο σοσιαλδημοκρατικό ή σκανδιναβικό μοντέλο, η συνεργασία κράτους και τρίτου τομέα είναι «ιστορικά παραδοσιακή» (Kunle and Selle, 1992b, 1992c, Gidron et al, 1992). Ο τρίτος τομέας είναι ισχυρός, και συνδυάζεται η έννοια του κοινωνικού κράτους με την ευρεία στήριξη των μη

[84] Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι ο Wagner κατακρίνει αυθαίρετα σε κάποιο βαθμό, ότι η θεωρία των Salamon, Anheier και Sokolofski στηρίζεται στη θεωρία της κρατικής αποτυχίας- ανεπάρκειας (government failure), ενώ οι τελευταίοι σαφέστατα στηρίζουν τη θεωρία τους βάση σύγκρουσης και συναίνεσης ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις.

κερδοσκοπικών οργανώσεων. «Το κράτος δεν είχε ποτέ τη μορφή καθολικής παροχής, μέσω των κοινωνικών υπηρεσιών του», κατά τους Kunle και Selle (1992b: 157). Ενώ μέσα από τη μελέτη τους κατέληξαν ότι οι εθελοντικές οργανώσεις αποτέλεσαν την κύρια δύναμη προς μια αυξημένη υπευθυνότητα του κράτους στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής (1992b: 158).

Ένα δεύτερο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η Πορτογαλία, όπου η ετατική παράδοση ήταν μέχρι πρόσφατα ισχυρή[85] και η δημόσια πρόνοια (εκτός από κάποιας μορφής μέριμνας για την οικογένεια) ήταν πρακτικά ανύπαρκτη, με λογική συνέπεια οι πολίτες να βασίζονται μόνο στην πρωτογενή αλληλεγγύη (Hespanha, 1999: 126-127). Παρατηρείται σε αυτή την περίπτωση ένα ευρύτατο δίκτυο άτυπων φορέων που, σύμφωνα με τον Hespanha, αναδεικνύει ως πιο εύκολη τη δημιουργία κοινωνίας πρόνοιας στη σύγχρονη εποχή.

Αλλά και πάλι, η οικονομική ανάπτυξη δεν σημαίνει κατά συνέπεια και ανάλογη έκταση του τρίτου τομέα. Το κλασσικό παράδειγμα της Ελβετίας αποτελεί μια εντυπωσιακή περίπτωση. Ενώ διαπιστώνονται κάποιες ορισμένες ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη του τρίτου τομέα. Δηλαδή, ενώ υπάρχει μεγάλη ανομοιογένεια γλωσσική και εθνική, οικονομική ευμάρεια και ομοιογενής κατανομή του πλούτου, ο τρίτος τομέας είναι μικρός (Wagner, 1990, 1992, Gidron et al, 1992). Το κράτος σύμφωνα με τον Wagner έχει τη δυνατότητα να προσαρμόζεται στη ζήτηση κοινωνικών υπηρεσιών μέσα από τις τοπικές κυβερνήσεις, με εξαιρετικά μεγάλη επιτυχία (1990: 311, 1992: 117). Συνεπώς το κλειδί σε αυτή την περίπτωση διαφαίνεται να είναι η ικανότητα του κράτους να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές ανάγκες. Η θεωρία «της κρατικής ανεπάρκειας» επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της Ελβετίας.

---

[85] Στην Πορτογαλία, από το 1928 μέχρι το 1974, το πολίτευμα ήταν δικτατορικό.

Στις χώρες που ανήκουν στο λεγόμενο κορπορατιστικό μοντέλο βρίσκουμε κάποιες κοινές αναλογίες;

Στην περίπτωση της Γερμανίας, ο Anheier σημειώνει ότι σε αντίθεση με τις σκανδιναβικές χώρες, η επέκταση του κοινωνικού κράτους είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση του τρίτου τομέα (Anheier, 1993: 193). Διαπιστώνεται δηλαδή ένας εκτεταμένος τρίτος τομέας στο ίδιο πλαίσιο με το ανεπτυγμένο κοινωνικό κράτος[86]. Αλλά δεν προκύπτει πρωταρχικά, σύμφωνα με τον Anheier, ως αποτέλεσμα της κρατικής ανεπάρκειας, ούτε της ετερογένειας, αλλά ούτε και αντικατοπτρίζει παράγοντες προσφοράς και ζήτησης (1992: 55). Το κράτος υλοποιεί τις πολιτικές μέσα από τις λεγόμενες «ελεύθερες οργανώσεις πρόνοιας» (free welfare associations) τις οποίες είναι υποχρεωμένο να στηρίζει οικονομικά. Αποτελεί δηλαδή ένα ορατό παράδειγμα της θεωρίας του Salamon «third party government» (1992: 50). Αυτό είναι πιθανό να απορρέει σε ένα βαθμό, ως εμπειρική συνέπεια της θεωρίας «της κοινωνικής επιλογής». Αλλά στην περίπτωση της Γερμανίας (της δυτικής) ο θεσμικός ρόλος των εκκλησιών ήταν παραδοσιακά σημαντικός. Άλλωστε, η συνηθέστερη μορφή μη κερδοσκοπικής οργάνωσης που συναντάται, είναι η θρησκευτική (1993: 185)[87].

Με ανάλογη ή μεγαλύτερη ένταση, στην Ολλανδία υπάρχει ένα πολυσύνθετο δίκτυο «υβριδίων» μη κερδοσκοπικού τομέα και κράτους (quangos), καθώς και καθαρά ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, που σχεδόν ολοκληρωτικά χρηματοδοτούνται από την κυβέρνηση και αφορούν υπηρεσίες από

---

[86] Η έκταση και το μέγεθος που στηρίζεται τα γερμανικό κράτος στον τρίτο τομέα είναι τόσο μεγάλο, που χαρακτηρίζεται από τους Gidron, Kramer και Salamon ως «κοινωνικό κράτος κατ' όνομα μόνο» (Gidron et al, 1992: 21). Κατά τον Anheier, ο γερμανικός τρίτος τομέας είναι μέρος μιας κοινωνίας που υπάρχει αδύναμη παράδοση πίστης για την πρωταρχικότητα του κράτους και συνυπάρχει με ισχυρό φιλελευθερισμό. Αυτή η παράδοση έχει επηρεάσει σημαντικά τη σημερινή μορφή του (1992: 50). Ενώ σημαντικά έχει επιδράσει στη μορφή που έχει ο τρίτος τομέας, και η αρχή της επικουρικότητας που είναι παραδοσιακή στη γερμανική πολιτική (βλ και Anheier, 1990, Seibel, 1992 , και Anheier και Seibel, 1997).

[87] Η μεγαλύτερη από αυτές, η "Caritas" (καθολική οργάνωση), απασχολεί περισσότερο προσωπικό στη Γερμανία από ότι η Siemens.

τα πεδία της υγείας και εκπαίδευσης μέχρι τον πολιτισμό, τα μέσα ενημέρωσης και τις συγκοινωνίες (Kramer, 1992, Gidron et al, 1992, Aquina, 1992). Αλλά εδώ διαφαίνεται ότι η έκταση και ο χαρακτήρας του τρίτου τομέα διαμορφώθηκαν σε διαφορετική βάση από την υπόθεση της θεωρίας της «κοινωνικής επιλογής». Δεν ήταν αποτέλεσμα των ταξικών συσχετισμών. Αλλά σε διάφορα πεδία προέκυψε ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων (βλ Aquina, 1992)[88].

Στη Γαλλία, μια χώρα που κατατάσσεται στο κορπορατιστικό μοντέλο αλλά και με μακρά κρατιστική παράδοση[89], φαίνεται καθαρότερα η ύπαρξη του τρίτου τομέα ως αποτέλεσμα διαταξικών σχέσεων ιστορικά (βλ Seibel, 1990, Archambault, 1997). Αλλά από το 1965 και μετά, με την ταχύτατη ανάπτυξή τους, ο τομέας λειτουργεί συμπληρωματικά στο κράτος (Mizrahi-Tchernonog, 1992, Seibel, 1990, 1992, Archambault, 1990, 1997)

Στην Ιταλία (βλ. Barbetta, 1997, Borzaga, 1993, Pasquinelli, 1992, Ascoli, 1992), την Αυστρία (βλ. Badelt, 1989) και την Ισπανία (βλ Rovira, 1990, Garvia, 1992) ο ρόλος της εκκλησίας είναι και εκεί παραδοσιακός σε διάφορα πεδία της κοινωνικής φροντίδας και συνυπάρχει σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, με την κρατική μέριμνα. Στην Ιταλία όμως ο τρίτος τομέας, εκκλησιαστικός και μη, είναι περισσότερο ανεπτυγμένος, ενώ στην Ισπανία λιγότερο.

---

[88] Ιδιαίτερα στο πεδίο της εκπαίδευσης, το κράτος αναγκάστηκε για λόγους κοινωνικής ειρήνης να χρηματοδοτεί σχολεία που ανήκουν στην επίβλεψη διαφορετικών χριστιανικών εκκλησιών.

[89] Μια παράδοση που ανιχνεύεται από την περίοδο της γαλλικής επανάστασης και την ιντιβιντουαλιστική αντικορπορατιστική ιδεολογία της, «όπου δεν επιτρέπονταν ενδιάμεσες οργανώσεις ανάμεσα στο κράτος και το άτομο», μέσα από το περίφημο La Chapelier Act (βλ. Archambault 1997, Anheier and Seibel, 1997). Το 19ο αιώνα ξαναεμφανίστηκαν οι εθελοντικές οργανώσεις ως συνέπεια της φτώχιας της εργατικής τάξης, ενώ οι αρχές τις συνέδεσαν με το εργατικό κίνημα, και ως μέσο που θέτει σε κίνδυνο την αστική τάξη (ιδιαίτερα μετά την παρισινή κομμούνα του 1871) και τις απαγόρευσαν έως το 1901 (Archambault, 1997: 103- 105).

Στη Σουηδία ο τρίτος τομέας είναι παραδοσιακά ισχυρός[90], αλλά αφορά κυρίως πολιτικές, αθλητικές και οργανώσεις αναψυχής[91] (βλ. Lundrtron and Wijkstrom, 1997, Pestoff, 1990, Grassman and Svedberg, 1996, Tomasson, 1999). Τόσο ο κερδοσκοπικός όσο και ο μη κερδοσκοπικός τομέας που παρέχει κοινωνικές υπηρεσίες, είναι μικρός και περιφερειακός. Χαρακτηριστική είναι και η απουσία ανεξάρτητης και ισχυρής εκκλησίας. Επιπλέον αποτελεί και ένα κράτος με υψηλή πολιτισμική και οικονομική ομοιογένεια (James, 1989).

Στις Η.Π.Α., οι ιστορικές καταβολές του κοινωνικού κράτους ανταποκρίνονται τόσο στις αναλύσεις του Esping-Andersen και των Salamon et al. Ωστόσο, διαπιστώνεται και η παραδοσιακή εχθρότητα απέναντι στο εκτεταμένο κράτος (Gidron et al, 1992, Seibel and Anheier, 1997), αλλά δεν λαμβάνονται υπ όψιν και οι γεωγραφικοί - περιβαλλοντικοί παράγοντες που ώθησαν σε αυτή την πραγματικότητα. Η ταχύτατη επέκταση σε μια αχανή χώρα καθιστούσε, εκ των πραγμάτων, μια έστω και τυπική κάλυψη κάποιων κοινωνικών αναγκών από το κράτος, ένα πολυδάπανο σχέδιο. Οι αγρότες και οι μικρές κοινότητες σε ολόκληρη τη χώρα δεν ήταν δυνατόν να δικαιολογήσουν μια αύξηση της φορολογίας εις βάρος τους, για την ανάπτυξη μιας δυσπρόσιτης κρατικής μέριμνας. Συνεπώς τα άτυπα δίκτυα όπως και οι εθελοντικές οργανώσεις αποτελούσαν τη μόνη εναλλακτική λύση. Με φυσική συνέπεια, όπως διαπιστώνει ο Adler, «όταν η κυβέρνηση των Η.Π.Α άρχιζε να αναλαμβάνει ευθύνες στον τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών, να απευθυνθεί στις εθελοντικές οργανώσεις, τα μέλη των οποίων ήταν πιο ανθρωπιστές πιο ευαίσθητοι και πιο έμπειροι» (Adler, 1988: 9.1)[92].

---

[90] Με εξίσου μεγάλο βαθμό συμμετοχής στις οργανώσεις. Ο μέσος σουηδός ανήκει σε περίπου τρεις οργανώσεις. Σε συνολικό αριθμό 8,8 εκκ, αντιστοιχούν 150.000 οργανώσεις (Grassman and Svedberg, 1996: 419).

[91] Ένα 8% μόνο, δραστηριοποιείται στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας (1996: 20), ενώ το 44,5% της εθελοντικής εργασίας κατευθύνεται στον πολιτισμό και τη ψυχαγωγία (Tomasson, 1999).

[92] Για την ιστορική εξέλιξη του τρίτου τομέα στις Η.Π.Α, βλ και P.D. Hall (1992), Chambers (1985)

Διαπιστώνεται λοιπόν σε μεγάλο βαθμό στις χώρες που επικρατεί το κορπορατιστικό μοντέλο, η κεντρική θέση που κατέχει η εκκλησία στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας διαμέσου του τρίτου τομέα. Επιπλέον υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην έκταση και τον χαρακτήρα του τρίτου τομέα και μέσα στα ίδια τα μοντέλα κατηγοριοποίησης της θεωρίας της «κοινωνικής επιλογής». Ενώ σε ορισμένες χώρες που επικρατεί το φιλελεύθερο μοντέλο (π.χ Στις Η.Π.Α), η ανάπτυξη του τρίτου τομέα παραδοσιακά σχετίζεται και με τις ιδιαίτερες περιβαλλοντικές συνθήκες.

Διαφαίνεται λοιπόν η σχετικότητα στην επιτυχία των μέχρι τώρα θεωριών να εξηγήσουν τον τρίτο τομέα σε διαφορετικές κοινωνίες.

Οι Gidron, Kramer και Salamon σημειώνουν ότι οι σχέσεις κράτους και τρίτου τομέα δεν ήταν ποτέ στατικές, αλλά μεταβάλλονταν μέσα στο χρόνο αντικατοπτρίζοντας την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής γενικότερα (Gidron et al, 1992: 15). Αλλά και αντικατόπτριζαν και διαφορετικές κοινωνικές και ιστορικές εμπειρίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Διαστάσεις σχέσεων Τρίτου Τομέα και Κράτους στην Κοινωνία Πρόνοιας.

9. 1 Αναζητώντας το ρόλο του Τρίτου Τομέα στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής

Είναι πραγματικά δύσκολο όταν αναφερόμαστε σε έννοιες όπως κοινωνικό κράτος, κοινωνία πρόνοιας, πλουραλισμός, εθελοντισμός, να μην αναφερθούμε και σε εκείνες τις θεωρητικές διαστάσεις που αναγκαστικά στηρίζονται και σε διαφορετικές ιδεολογικές οπτικές.

Ο Τρίτος Τομέας έχει συνδεθεί, σε κάποιο βαθμό αδικαιολόγητα,με συγκεκριμένες πολιτικο-ιδεολογικές αφετηρίες με αποτέλεσμα η μελέτη του να μην είναι αποστασιοποιημένη ως προς τη φύση και τη λειτουργία του, αλλά να κρίνεται σύμφωνα με ιδεολογικούς όρους.Ακριβώς για αυτό το λόγο δημιουργείται ένα παραμορφωτικό πρίσμα στην μελέτη του, με αποτέλεσμα πολλές φορές είτε να υπερεκτιμείται ο ρόλος του, είτε να απαξιώνεται, ανάλογα με τις δεξιές ή αριστερές οπτικές που υιοθετούμε.

Από την μία πλευρά, οι φιλελεύθερες και συντηρητικές θεωρούν τον τρίτο τομέα ως έκφραση ελευθερίας, αυτοδιάθεσης, ιντιβιντουαλισμού, και ενάντια στο συγκεντρωτικό κράτος, τη γραφειοκρατία, τον «άβουλο» πολίτη. Αντιλήψεις που είναι συμβατές με τη διεκδίκησή τους για «λιγότερο κράτος».

Ενώ είναι πολλές φορές δύσκολο να μην ειδωθεί, από τους αριστερούς, ως ένα παραγόμενο αποτέλεσμα της «νεοφιλελεύθερης επέλασης» για την αποδόμηση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας, τις περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες κλπ. Επιπλέον, παράλληλα με την μεγάλη ανεργία, συνέπεια της

εγκατάλειψης των Κευνσιανών πρακτικών για την πλήρη απασχόληση, ο εθελοντισμός έχει αποκτήσει και αυτός «κακό όνομα». Δεν αντιμετωπίζεται πάντοτε ως έκφραση αλτρουιστικών διαθέσεων, αλλά ως δωρεάν εργασία που αναπληρώνει πιθανές θέσεις απασχόλησης[93].

Γενικότερα οι συντηρητικοί θεωρούν τον τρίτο τομέα ως υποκατάστατο της κρατικής παροχής, ως έκφραση ελευθερίας ενάντια στο κράτος. Οι φιλελεύθεροι έχουν μια πιο επιθετική οπτική, θεωρώντας τις οργανώσεις «ως ενδιάμεσες δομές που διαμορφώνουν και επηρεάζουν κρατικές πολιτικές», ενώ οι ριζοσπαστικότερες τον εξετάζουν «ως όχημα συλλογικής δράσης για την μεταβολή σε επίπεδα υψηλότερα από τον φιλελεύθερο μετασχηματισμό, ως ένα μηχανισμό που προάγει τις προοδευτικές αριστερές ιδέες από τα κάτω» (Gilbert, 1983: 117- 118). Κατά τον Bauer, οι αριστερές οπτικές, όταν υιοθετούν θετική στάση, βλέπουν θετικά τις μικρότερες εθελοντικές οργανώσεις με όρους δημοκρατίας, αυτοδιεύθυνσης και αμοιβαίας βοήθειας (Bauer, 1990: 272).

Αλλά και σε πολιτικό καθαρά επίπεδο, θεωρείται επικριτικά από την αριστερά, ως ένας ακόμα μηχανισμός ενσωμάτωσης και κοινωνικοποίησης. Σήμερα, όμως, λειτουργεί και ως μέσο συνειδητοποίησης του ρόλου του ενεργού πολίτη πέρα από τα όρια της «συνυπευθυνότητας στην κοινωνική φροντίδα», που αποτελεί μετατόπιση της παραδοσιακής κρατικής ευθύνης προς αναζήτηση ενός «νέου τύπου κοινωνικής ευημερίας». Είτε θεωρείται ότι ο εθελοντισμός αποτελεί ένα σύγχρονο συντηρητικό κοινωνικό κίνημα «από τα κάτω», είτε «από άνω προς τα κάτω» στην κοινωνική πυραμίδα (κατά την αριστεριστική φρασεολογία), διαπιστώνεται και η πολιτική εκχύλιση (κατά την έκφραση των λειτουργιστών) σε διαφορετικές σφαίρες, από τις επιθυμητές για τις κυρίαρχες τάξεις. Το Σιάτλ αποτέλεσε αντικείμενο ευρύτερου προβληματισμού στις Η.Π.Α, λόγω της συμμετοχής ποικίλων μη κυβερνητικών

[93] Ιδιαίτερα στην Ευρώπη

οργανώσεων ενάντια στην Παγκοσμιοποίηση. Η κοινωνία των πολιτών, ο ενεργός πολίτης, όροι που αν και καταλογίζονται στην προπαγανδιστική φαρέτρα των φιλελευθέρων, διαφαίνεται να αποκτούν μια διαφορετική υπόσταση από την «επιθυμητή» για τους τελευταίους. Αν ο Μαρκούζε υποστήριζε το 1968 την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στην κυρίαρχη ιδεολογία και τη «χρεοκοπία» του συνδικαλιστικού κινήματος, μετά από τριάντα χρόνια αναπτύσσονται νέες μορφές αντίστασης, σε πεδία που θεωρητικά αποτελούσαν παραδοσιακά «προπύργια της αστικής τάξης» (κατά την έκφραση του Γκράμσι). Αν αυτές οι νέες μορφές αντίστασης ενάντια στην παγκοσμιοποίηση ή στις «ηπιότερες» εκδοχές του νεοφιλελεθερισμού (πχ. Τρίτος Δρόμος) αποτελούν μονιμότερο ή παροδικό φαινόμενο, δεν είναι κάτι που δύναται να απαντηθεί με σιγουριά. Αλλά η πλήρης απασχόληση, και το φορντικό μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής, που αποτελούσαν ισχυρές προϋποθέσεις για τη διατήρηση της δύναμης του συνδικαλιστικού κινήματος, έχουν πλέον παρέλθει.

Αν οι οικονομικές κρίσεις του 1929 -30, και οι επαναστατικές διαθέσεις της εργατικής τάξης, ώθησαν σε λύσεις τύπου Μπίσμαρκ, Κέυνς και Μπέβεριτζ, και συνακόλουθα στη χρυσή εποχή του κράτους πρόνοιας. Οι πετρελαϊκές κρίσεις τη δεκαετία του 70', το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό κίνημα στήριξαν πρακτικά και θεωρητικά την αποδόμησή του. Οι νεοφιλελεύθερες πρακτικές στις αρχές του '80 παρόλο που σε ιδεολογικό επίπεδο είναι συμβατές με την ισχυροποίηση του τρίτου τομέα, η κυβέρνηση Ρέιγκαν στις Η.Π.Α κάθε άλλο παρά τον στήριξε (προχώρησε σε σημαντικές περικοπές στη χρηματοδότησή των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων), ενώ στην Αγγλία η Θάτσερ ευνόησε περισσότερο την ιδιωτική-κερδοσκοπική πρωτοβουλία, παρά τη μη κερδοσκοπική.

Οι συνέπειες της φιλελεύθερης πολιτικής της δεκαετίας του 80 είναι γνωστές. Η μετέπειτα πτώση των καθεστώτων του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού και «το τέλος της ιστορίας», ήταν μάλλον ένας σύντομος θρίαμβος για τον νεοφιλελευθερισμό.

Οι αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες ανέδειξαν τις αδυναμίες του ακραίου καπιταλισμού και αναζητείται πλέον το «ανθρώπινό του πρόσωπο».

Η επανανακάλυψη της οικονομικής συμβολής της οικογένειας και των άτυπων δικτύων φροντίδας δεν αποτελεί φυσικά μια σύγχρονη καινοτόμο επινόηση. Στην οικογένεια, τη γειτονιά, και τις φιλικές συντροφιές, πάντοτε ανιχνεύονταν συνθήκες οικονομικής βοηθείας, αμοιβαιότητας και φροντίδας. Σχέσεις κοινωνικές και ανθρώπινες, όπου η αλληλεγγύη μεταφράζεται ως ένα «δίχτυ ασφαλείας» για τα μέλη τους. Στις σύγχρονες αναζητήσεις οι θεσμοί αυτοί πλέον δεν θεωρούνται μόνο ως προς τις αναπαραγωγικές τους διαστάσεις. Αποτελούν, υπό προϋποθέσεις, και κριτήρια για την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία σε μίκρο και μάκρο επίπεδο.

Ο όρος «εμπιστοσύνη»,ως προαπαιτούμενο για τη δημιουργία και την εύρυθμη λειτουργία κοινωνικών δικτύων, μεταφράζεται και ως κεφάλαιο. Ως «κοινωνικό κεφάλαιο», που έχει πλέον εισαχθεί δυναμικά στο λεξιλόγιο της επιστήμης. Οι παραδοσιακές αντιλήψεις για την οικονομική ανάπτυξη ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ευημερία, έχουν πράγματι και εναλλακτικές αφετηρίες.

Μέσα σε αυτό το σύνθετο ψηφιδωτό, στις κοινωνικές επιστήμες (συμπεριλαμβανομένης και της πολιτικής οικονομίας) δημιουργούνται δίαυλοι συνεργασίας και ορισμένες φορές κοινό λεξιλόγιο. Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου αφορά και συνδέεται άμεσα και με την έννοια της κοινωνικής συνοχής[94]. Για οποιοδήποτε πολιτικό σύστημα η κοινωνική συνοχή αποτελεί ένα μεγάλο στόχο που εξασφαλίζει τη σταθερότητά και τη συνέχεια του. Αποτελεί ένα διάστημα που στην πιο αδύναμη εκδοχή του μεταφράζεται ως παθητική ή σιωπηρή συναίνεση, και στην πιο επιθυμητή μορφή ως κοινή αποδοχή και προσπάθεια για την επίτευξη κοινών στόχων, αξιοποιώντας όλα τα δημιουργικά

[94] Ένας γενικός ορισμός για την κοινωνική συνοχή είναι ο εξής: «Όλες εκείνες οι δυνάμεις που επιδρούν πάνω στα άτομα, ώστε να παραμείνουν μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο» (Corbin, 1999: 297).

στοιχεία μιας κοινωνίας προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης και της κοινωνικής ειρήνης. Μεταπολεμικά, την έννοια του «ώριμου» καπιταλισμού διαδέχθηκε ο «επιθετικός», και σήμερα μάλλον αναζητείται ο «συναινετικός καπιταλισμός».

Μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της μελέτης και του ρόλου του τρίτου τομέα στις σύγχρονες κοινωνίες, οφείλει να συνθέτει τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις σε ένα ανοιχτό σύστημα όπου δύναται να πιθανολογηθούν οι μελλοντικοί κοινωνικοπολιτικοί συσχετισμοί. Όπως και στη χημεία, οι διαφορετικές συνθέσεις των επιμέρους στοιχείων ενός μείγματος, η ποιότητά τους και το περιβάλλον που πραγματοποιείται η αντίδραση, δύναται να έχουν ως πιθανό αποτέλεσμα ένα σύνολο από αντιδράσεις. Από ωφέλιμες έως εκρηκτικές.

Ωστόσο στα πλαίσια αυτής της εργασίας, οι αναφορές σε καθαρά πολιτικές διαστάσεις των εννοιών αποτελούν συνειδητή επιλογή να είναι όσο το δυνατόν λιγότερες. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται ότι οι πολιτικοιδεολογικές αντιλήψεις δεν είναι συνυφασμένες με διαφορετικές προτάσεις για τον ρόλο του κράτους, της «κοινωνίας των πολιτών» και της αγοράς, σε ένα μεταβαλλόμενο κοινωνικό χάρτη. Αλλά μια όσο το δυνατόν αποστασιοποιημένη ιδεολογικά μελέτη του τρίτου τομέα από τους ιδεολογικούς όρους, είναι επιβεβλημένη για να αναδειχθεί το μέγεθος της συμβολής του και οι θετικές και αρνητικές διαστάσεις της λειτουργίας του σε μια σύγχρονη κοινωνία.

Μέσα από αυτό το κοινωνικοπολιτικό πλάισιο, η αναζήτηση για το νέο κοινωνικό κράτος έχει διάφορες σύγχρονες αποχρώσεις, και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό ανατίθεται στον τρίτο τομέα ένας σημαντικός ρόλος για την οικοδόμησή του. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο κρίσης και κριτικής του κράτους πρόνοιας, πρώτα στην επιστήμη και πιο αργά και σε

πρακτικό επίπεδο, διαπιστώνεται το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον τρίτο τομέα ως σημαντικού παράγοντα για την υλοποίηση κοινωνικών πολιτικών. Τα ονόματα και οι ιδιαιτερότητες των επιστημονικών προσεγγίσεων διαφέρουν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, αλλά οι συνέπειες της κρίσης του Κράτους Πρόνοιας γέννησαν όρους όπως: Προνοιακός Πλουραλισμός, μικτή οικονομία της φροντίδας ή της πρόνοιας, κράτος- ενδυναμωτής (enabling state), κράτος συμβολαίων, franchising state, third party government, σκιώδες κράτος, ενεργός πολίτης, μη κερδοσκοπικός φεντεραλισμός, έμμεση δημόσια διοίκηση, και άλλους συναφείς όρους που έχουν κοινό παρονομαστή τη μείωση της συμβολής του κράτους στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας. Ο απώτερος στόχος αφορά μια «κοινωνία πρόνοιας» όπου η κοινωνική φροντίδα θα είναι ευθύνη όλων. Ωστόσο τις πιο ακραίες μορφές έμπρακτης πολιτικής εφαρμογής των εννοιών αυτών, τις γνώρισε ο δυτικός κόσμος στις αρχές του 1980 στις Η.Π.Α.. Τις περικοπές στις κρατικές χρηματοδοτήσεις των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, τις αντικατέστησε η έκκληση στις φιλανθρωπικές και ανθρωπιστικές αρετές των αμερικανών[95], ενώ στην Αγγλία, την περίοδο Θάτσερ, η αγορά.

Ο ρόλος του τρίτου τομέα θεωρείται σημαντικός για μια κοινωνία, όχι μονάχα επειδή αναλαμβάνει να «απαλλάξει το κράτος από μια σειρά κόστη τα οποία αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη», αλλά υπογραμμίζεται κυρίως από τις φιλελεύθερες οπτικές, η συγκριτική του ανωτερότητα ως προς το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Το θεωρητικό πρόβλημα δεν περιορίζεται φυσικά για το ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στις σύγχρονες κοινωνίες. Αποτελεί μέρος ενός πολυδιάστατου προβλήματος, που η επιλογή μιας από τις δύο οπτικές συνεπάγεται και πλεονεκτήματα αλλά

[95] Την περίοδο Ρέιγκαν, και σε μικρότερο βαθμό την περίοδο προεδρίας του Μπους

και αδυναμίες. Η βάση του προβλήματος εστιάζεται σε δυο αντίρροπες συνθήκες:

1. Την ικανοποίηση των αναγκών που καθορίζεται από τρία στοιχεία: «Το επίπεδο διαβίωσης, το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον και τη διαθεσιμότητα πόρων και τεχνολογίας» (Sumariwalla, 1985: 165)[96], και
2. τη διαπίστωση ότι τα «οικονομικά μέσα και οι πόροι είναι περιορισμένοι». Μια συνήθης εισαγωγή των οικονομικών εγχειριδίων.

Δηλαδή, οι σύγχρονες αναζητήσεις δεν αφορούν μονάχα την κάλυψη διαφόρων αναγκών ενός πληθυσμού, αλλά σχετίζονται και με όρους παραγωγικότητας, ιδανικής κατανομής των κεφαλαίων σε παραγωγικές και μη παραγωγικές δραστηριότητες, με σκοπό την επίτευξη, σε μεγάλο βαθμό, ανομοιογενών στόχων. Αυτοί είναι από τη μια πλευρά η κοινωνική δικαιοσύνη, η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, η πλήρης απασχόληση, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η κοινωνική συνοχή και ειρήνη, Από την άλλη πλευρά η παραγωγικότητα, η οικονομική ανάπτυξη, ο περιορισμός της σπατάλης πόρων.

Σε αυτό το σύνθετο πρόβλημα κερδίζει έδαφος η σύγχρονη αντίληψη του τύπου: «Δεν είναι το κράτος ο μόνος παράγοντας που έχει την ευθύνη κάλυψης κοινωνικών αναγκών». Και για τις δεξιές οπτικές: «Το κράτος είναι ανεπαρκές και σπάταλο». Με δεδομένη αυτή την αντίληψη, η σύγχρονη αναζήτηση εστιάζεται στην ανακάλυψη του καλύτερο δυνατού μίγματος κράτους, αγοράς, νοικοκυριών, άτυπου και τρίτου τομέα για την κάλυψή τους. Ο ιδανικός στόχος είναι η μέγιστη δυνατή εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων κάθε συντελεστή, με τις λιγότερες δυνατές αρνητικές συνέπειες από τη λειτουργία του σε κοινωνικο-

[96] Η έννοια της ανάγκης είναι βασικά κενή περιεχομένου και χωρίς όρια. Αν χρειάζεται να έχει λειτουργικό περιεχόμενο πρέπει να οριστεί σε συγκεκριμένο περιβάλλον και με τη χρήση απολύτων ή σχετικών κριτηρίων. Γενικά αναφέρεται σε κάτι «που δεν υπάρχει» και «χρειάζεται» (Sumariwalla, 1985: 164- 165).

οικονομικό επίπεδο. Αναγκαστικά όμως αν υποθέσουμε ότι υπάρχει θεωρητικά ένα τέτοιο «απόλυτο» μίγμα, πρακτικά η σύνθεση του θα είναι διαφορετική σε κάθε κοινωνία.

Ακριβώς γιατί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των συντελεστών είναι διαφορετικά και αφορούν συγκεκριμένες κοινωνίες, σε δεδομένο χρόνο, και με συγκεκριμένους συσχετισμούς παραγωγικών και κοινωνικοπολιτικών παραγόντων. Αν το «σουηδικό θαύμα» των προηγούμενων δεκαετιών ανέδειξε το κράτος πρόνοιας ως μια χρυσή συνταγή, δεν ήταν το ίδιο αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας σε άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης και πολύ περισσότερο σε χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομικά. Ανάλογα, μια επιτυχία μιας συγκεκριμένης εκδοχής «κοινωνίας πρόνοιας» σε κάποιο κράτος, δεν σημαίνει ότι θα υπάρξει ανάλογη επιτυχία σε κάποιο άλλο κράτος με διαφορετικό πολιτισμό, ιστορικές καταβολές και κοινωνικοπολιτικούς συσχετισμούς.

Οσο απλοϊκό είναι να σκεφτόμαστε «γιατί ο άγριος φιλελευθερισμός στις Η.Π.Α δεν δημιουργεί τα αντίστοιχα κοινωνικά κινήματα, όπως σε χώρες της δυτικής Ευρώπης μετά τον πόλεμο, ώστε να υπάρξει και εκεί το κράτος πρόνοιας». Τόσο περισσότερο πρέπει να συνυπολογίσουμε και τις διαφορετικές παραστάσεις που υπάρχουν, σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά καθεστώτα και πραγματικότητες, για το ρόλο των θεσμών και όλων εκείνων των πολιτισμικών στοιχείων που επιτρέπουν το μέγεθος και το εύρος της μεταβολής τους, έτσι ώστε να είναι επιτυχής η ενσωμάτωσή τους στο περιβάλλον. Το πρώτο λοιπόν «ερώτημα -αφετηρία» αναφέρεται στις δυνατότητες ανάπτυξης του Τρίτου Τομέα σε κάθε κοινωνία ξεχωριστά. Για να αξιοποιηθεί κατάλληλα ο Τομέας, πρέπει να υπάρχει το κατάλληλο μέγεθος και δομή που δεν καθορίζεται σε αποκλειστικό βαθμό από θεσμικές ρυθμίσεις, αλλά διαμορφώνεται από μια «μακρά περίοδο», κατά την προσφιλή έκφραση του

Braudel, που διαμορφώνονται οι κοινωνίες. Αυτό διαφαίνεται καθαρά από τα προηγούμενα κεφάλαια της διατριβής.

Και όταν φυσικά γίνεται λόγος για «μίγματα» στην κοινωνική φροντίδα, συνειρμικά συνδέουμε τις διάφορες πλουραλιστικές εκδοχές και προσεγγίσεις.

Οι Evers και Svetlik, μας θέτουν υπ' όψιν την εύστοχη διαπίστωση ότι σε όλες τις κοινωνίες και εποχές οι κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονταν από όλους τους τομείς. Η σύνθεση και η συμβολή κάθε τομέα αντικατόπτριζε τις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, παράγοντας διαφορετικά μίγματα στην παροχή φροντίδας (βλ. Evers, 1993, 1995, και Στασινοπούλου, 1996)

Ενώ ο όρος «Προνοιακός Πλουραλισμός»[97] εισήχθηκε δυναμικά, με ευρεία πολιτική συναίνεση, στα τέλη του 1970 στην Αγγλία. Μέσα από αυτή την οπτική, διαπιστώθηκε και ο σημαντικός ρόλος που καλείται να διαδραματίσει ο Τρίτος-Εθελοντικός Τομέας σε συνεργασία με το κράτος.

Ο Lewis αναφέρει ότι αρκετοί μελετητές οραματίζονταν την έννοια του προνοιακού πλουραλισμού κυρίως με την έννοια της «αυτοβοήθειας» και την ανάπτυξη της κοινότητας. Δηλαδή το χτίσιμο της παροχής φροντίδας «από τα κάτω», με μεγαλύτερη συμμετοχή της κοινότητας (Lewis, 1998: 266).

Η Wolfenden Committee Report, το 1978, υπογράμμισε τα οφέλη και των δύο τομέων από τη συνεργασία τους, αν και δεν προσδιόρισε τη συγκεκριμένη φύση της σχέσης (Kendall and Knapp, 1997: 265). Ανάλογα, το 1988, η κυβέρνηση της Αγγλίας άρχισε να προωθεί την ιδέα του «ενεργού πολίτη», με ασαφή και πάλι νοηματική υπόσταση. Ο Johnson ερμηνεύει ότι αυτό που υπονοείται με αυτό τον όρο, είναι ότι «οι πιο εύποροι πρέπει να μοιράζονται κάποια από τα οφέλη τους με τους λιγότερο

[97] Με άμεση συγγένεια με την πολιτική θεωρία και τον Δημοκρατικό πλουραλισμό, που αντλεί τις καταβολές του από τις δεκαετίες του 50'- 60 στις Η.Π.Α (κλασσικός πλουραλισμός, νεοπλουραλισμός, βλ. Held, 1987).

ευνοημένους». Οχι όμως ευθέως με οικονομικούς όρους, αλλά με τη μορφή συνεισφοράς χρόνου και ικανοτήτων στην κοινότητα. Αυτό χαρακτηρίστηκε και ως «καλή γειτονία» (Johnson, 1992: 89- 93, βλ και Johnson, 1993). Αλλά και ο όρος «μικτή οικονομία της φροντίδας» που εισήχθηκε την ίδια εποχή, αφορούσε τη μείωση του κόστους και τη δυνατότητα των πελατών να επιλέγουν φορέα, καθώς και τη μεγαλύτερη ποιότητα και αποτελεσματικότητα στις παροχές (Lewis, 1998: 266).

Η βαθύτερη έννοια του πλουραλισμού, δηλαδή της συμμετοχής ποικίλων θεσμών με στόχο το κοινό όφελος, εκφράζονται από τις γενικότερες τάσεις του τύπου: «Οι δημόσιες υπηρεσίες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους ως απειθάρχητη μάζα, ενώ η ιδιωτική παροχή αγαθών ως άτομα με γούστα, ανεξάρτητα και ξεχωριστά» (βλ Taylor, 1992: 149). «Το κοινωνικό κράτος είναι ανεπαρκές γιατί δεν μπορεί να είναι ευαισθητοποιημένο στη διαφορετικότητα» (βλ. Stears, 1999: 475). Ενώ οι Berger και Neuhaus πιο αφηρημένα, αναφερόμενοι στις ενδιάμεσες δομές (Mediating Structures), υποστήριζαν ότι «αν αυτοί οι θεσμοί- δομές αναγνωρίζονταν με μεγαλύτερη φαντασία από τη δημόσια πολιτική, τα άτομα θα αισθάνονταν πιο πολύ τη ζεστασιά του σπιτιού σε μια κοινωνία, και η πολιτική εντολή θα έχει πιο ουσιαστική έννοια (Berger and Neuhaus, 1977: 241)

Το απροσδιόριστο της έννοιας του προνοιακού πλουραλισμού σε μια κοινωνία χαρακτηρίζεται και από τις διαφορετικές αντιλήψεις για το ρόλο του κράτους και του τρίτου τομέα στην κοινωνική φροντίδα,αλλά και των ορίων της σχέσης «δημόσιο-ιδιωτικό» (βλ. Στασινοπούλου, 1996). Οι δύο κεντρικοί πόλοι αναφοράς συνοψίζονται στις δύο κυρίαρχες τάσεις:

1. Το κράτος οφείλει να έχει το ρόλο του ενδωναμωτή (enabler) και να παρέχει τους πόρους στις οργανώσεις του τρίτου τομέα (βλ και Gilbert, 1993).

2. Ενώ η δεύτερη υποστηρίζει ότι οι οργανώσεις θα πρέπει να αντλούν πόρους μέσα από την χρέωση των υπηρεσιών τους και μέσω άλλων χρηματοδοτικών μηχανισμών (βλ. Midgley, 1997: 154- 155).

Την πιο ακραία και εχθρική προς τη συμμετοχή του κράτους στάση, την εκφράζουν οι υπέρμαχοι της πρωτοκαθεδρίας των οργανώσεων του τρίτου τομέα (associonalists). Προσδιορίζουν το ακριβή ρόλο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στην κοινωνική φροντίδα, μέσα από δύο κυρίαρχες τάσεις- μοντέλα:

1. Το συμμετοχικό, κατά το οποίο οι κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονται από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, οι οποίες λειτουργούν συνειδητά «ως συνεργάτες ανάμεσα σε παροχείς και πελάτες» (Stears, 1999: 574). Δηλαδή, κατ' αυτό το μοντέλο, μεταβιβάζεται η υπευθυνότητα σε μια ποικιλία από οργανώσεις φιλανθρωπικές, συνδικάτα, εκκλησίες, που οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσα από το συνεχή διάλογο για την ανεύρεση του καλύτερου δυνατού τρόπου παροχής.
2. Και το πλουραλιστικό, όπου και πάλι οι οργανώσεις του τρίτου τομέα παρέχουν άμεσα τις κοινωνικές υπηρεσίες, αλλά όχι μέσα από τη διαδικασία της συναπόφασης. Αλλά μέσα από τον ανταγωνισμό. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, οι οργανώσεις ανταγωνίζονται για τη διατήρηση των πελατών τους, και κάθε άτομο έχει την ευχέρεια να επιλέξει μέσα από μια ποικιλία οργανώσεων και προσφερόμενων υπηρεσιών- αγαθών. Ενώ τα κίνητρα των οργανώσεων αφορούν ένα ευρύ συνδυασμό αλτρουιστικών και κερδοσκοπικών σκοπών (1999: 574- 575).

Ωστόσο ο Stears σημειώνει ότι και οι δύο τάσεις, δεν οραματίζονται την υποκατάσταση του κοινωνικού ρόλου του

κράτους από τον ιδιωτικό τομέα, αλλά υποστηρίζουν την άμεση αναδιανομή του εισοδήματος (π.χ με τη μορφή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος) και την κρατική χρηματοδότηση στους φορείς που παρέχουν φροντίδα (1999: 575). Δηλαδή, ο σκοπός τους είναι η πλήρης απόσυρση του κράτους ως παροχέας υπηρεσιών, αλλά διατηρώντας τον αναδιανεμητικό του ρόλο σε μια κοινωνία.

Αν διατυπωθεί το γενικό, αλλά σημαντικό ερώτημα: «Είναι αποτελεσματικότερο το κράτος ή ο τρίτος τομέας στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών»; Οι απαντήσεις που δίδονται μονάχα καθαρά θεωρητική αξία έχουν. Μια ρεαλιστικότερη εκδοχή του ερωτήματος οφείλει να περιλαμβάνει και την πραγματικότητα ότι ο τρίτος τομέας είναι ήδη αρκετά μεγάλος για να αγνοηθεί. Παρέχει αγαθά και υπηρεσίες που θα ήταν παράλογο και άτοπο να περιοριστούν. Ως προς την αποτελεσματικότητα της παρέμβασης του, διαφαίνεται ένα συγκριτικό πλεονέκτημα ως προς την παροχή αγαθών και υπηρεσιών σε ιδιαίτερες κατηγορίες του πληθυσμού.

Οι Billis και Glennerster, βασιζόμενοι στα ιδιαίτερα οργανωσιακά χαρακτηριστικά κάθε τομέα (βλ. πίνακα 2), πρότειναν την θεωρία του «συγκριτικού πλεονεκτήματος» για τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Βασιζόμενοι στην θέση ότι κάθε τομέας έχει ξεχωριστές λογικές και κίνητρα που ανταποκρίνονται σε ομοειδή οργανωσιακά χαρακτηριστικά, εντοπίζουν σε ποιες κατηγορίες αποδεκτών- πελατών ο τρίτος τομέας έχει συγκριτικό πλεονέκτημα.

Τομέας	Κίνητρα	Δομή	Κύρια χρηματοδότηση	Εργασία
Δημόσιος	Μέσος ψηφοφόρος επανεκλογή	Γραφειοκρατική	Φορολογία	Αμειβόμενοι και κάποιοι εθελοντές
Ιδιωτικός	Στόχοι που σχετίζονται με το κέρδος	Γραφειοκρατική	Πωλήσεις	Αμειβόμενη
Εθελοντικός[98]	Πολλαπλά	Ασαφής/ μη συγκεκριμένη	Χρεώσεις, επιχορηγήσεις, δωρεές	Αμειβόμενοι και εθελοντές

Πίνακας 2. Πηγή: Billis and Glennerster, 1998: 85

Το πλεονέκτημα αυτό πηγάζει από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αποδεκτών, που δυσχεραίνουν τη δραστηριοποίηση της αγοράς και του κράτους για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Διακρίνουν τέσσερις κατηγορίες μειονεκτημάτων- χαρακτηριστικών(disadvantages):

1. Το οικονομικό. Δηλαδή η έλλειψη αγοραστικής δύναμης.
2. Το ατομικό- προσωπικό. Σε αυτή την κατηγορία κατατάσσουν άτομα που δεν έχουν τη φυσική δυνατότητα να απευθυνθούν στην αγορά και το κράτος (παιδιά, ηλικιωμένοι, άτομα με ψυχικά προβλήματα ή φυσικές αναπηρίες).
3. Το κοινωνικό. Εδώ συμπεριλαμβάνουν εκείνα τα ατομικά χαρακτηριστικά που αποτελούν κριτήρια αποκλεισμού και στιγματισμού (ομοφυλόφιλοι, μειονότητες, κλπ.)
4. Και του τόπου διαμονής (κοινοτικό μειονέκτημα-community disadvantage). Δηλαδή απομακρυσμένες κοινότητες, γκέτο κλπ (Billis and Glennerster, 1998: 87- 88).

Συνεπώς, προσδιορίζουν το πλεονέκτημα του τρίτου τομέα σε ποικίλες διαστάσεις κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων. Και προσδιορίζουν γενικότερα το συγκριτικό πλεονέκτημα του, σε επίπεδο παροχής προσωπικών και κοινωνικών υπηρεσιών. Αλλά

[98] Η κατηγοριοποίηση των τομέων έχει την αντιστοιχία: κράτος- δημόσιος, ιδιωτικός- κερδοσκοπικός, εθελοντικός- μη κερδοσκοπικός.

σημειώνουν τα προβλήματα της λειτουργίας του τομέα, σε επίπεδο χρηματοδότησης (1998: 93).

Ωστόσο, είναι μονομερές να αντιμετωπίζεται ο τρίτος τομέας ως συμπληρωματικός, ή ως δεκανίκι του κοινωνικού κράτους. Εχει μια δική του ξεχωριστή δυναμική. Το κράτος μπορεί σημαντικά να επηρεάσει το μέγεθος, τη μορφή και του τομέα σε κάθε χώρα, αλλά η δυναμική της παρουσίας του οφείλεται σε άλλους εξω- κυβερνητικούς παράγοντες. Το ουσιαστικό ερώτημα παραμένει για την πολυδιάστατη συμβολή του σε μια κοινωνία, και όχι ως προέκταση της ανεπάρκειας του κράτους και της αγοράς. Συνεπώς είναι δυνατό να διαχωριστεί η μελέτη του σε δύο επίπεδα:

1. Στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών και την παροχή αγαθών, ως προέκταση ή υποκατάσταση του κράτους. Δηλαδή ένας συνδυασμός κρατικών και μη κρατικών- μη κερδοσκοπικών ενεργειών με στόχο το κοινό όφελος- «welfare».
2. Αλλά και τη συμβολή του Τομέα σε επίπεδο κοινωνίας, με μια ξεχωριστή δυναμική που αφορά τόσο την προαγωγή της δημοκρατίας και της κοινωνικής συνοχής, μέσα από τη συμβολή του σε ένα μεγάλο αριθμό πεδίων (καταπολέμηση κοινωνικού αποκλεισμού, δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου, αύξηση τα απασχόλησης) που σε τελική ανάλυση αποτελούν σκοπούς κάθε σύγχρονης δημοκρατίας.

Το πρώτο επίπεδο δύναται κάλλιστα να εμπεριέχεται στο δεύτερο. Η διαφορά όμως αφορά μια λεπτή απόχρωση που εστιάζεται στην εξής διάσταση: Η πρώτη αφορά τις ανάγκες του κράτους να αντιμετωπίσει μια σειρά προβλημάτων που αντιμετωπίζει, ως προς την διάσταση άσκησης κοινωνικής πολιτικής, χρησιμοποιώντας τον τρίτο τομέα προς όφελός του σε πεδία που αδυνατεί να αντεπεξέλθει. Ενώ η δεύτερη αφορά

τις ανάγκες μιας κοινωνίας, ή επιμέρους ομάδων και κατηγοριών, για έκφραση, συμμετοχή, δημιουργική ενασχόληση με τα κοινά και σκοπούς που είτε η κυβερνητική πολιτική δεν ενδιαφέρεται άμεσα, ή αποτελούν πεδία που το κράτος παραδοσιακά δεν καλείται να συνδράμει.

9.2 Μοντέλα σχέσεων κράτους -Τρίτου Τομέα

Είναι ευρύτατα διαδεδομένη η αντίληψη ότι κράτος και τρίτος τομέας αποτελούν ανταγωνιστικές έννοιες, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Στην πραγματικότητα, οι περισσότερες οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες μάλλον συνεργάζονται παρά ανταγωνίζονται τις κυβερνήσεις (Kunle and Selle, 1992, Gidron et al, 1992).

Οι πιθανές σχέσεις κράτους- τρίτου τομέα κωδικοποιούνται από τους Gidron, Salamon και Kramer ως εξής:

1. Το μοντέλο κυριαρχίας του κράτους (government - dominant model). Σε αυτό το μοντέλο, κυρίαρχο ρόλο έχει το κράτος στη χρηματοδότηση και παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Δεν αναφέρονται στην ιστορική εκδοχή του Κράτους Πρόνοιας, αλλά σε σύγχρονα κράτη που η χρηματοδότηση στηρίζεται στη φορολογία, και οι κυβερνητικοί οργανισμοί παρέχουν αποκλειστικά τις υπηρεσίες.
2. Το μοντέλο κυριαρχίας του Τρίτου τομέα (third sector dominant model). Όπου ο τρίτος τομέας είναι ο πιο σημαντικός χρηματοδότης και παροχεύς κοινωνικών υπηρεσιών.
3. Το δυαδικό μοντέλο (Dual Model). Σε αυτή την εκδοχή, στο δυαδικό ή παράλληλο μοντέλο, υπάρχει σημαντική παρουσία και των δύο τομέων, και αφορά δύο περιπτώσεις:

α) Στην πρώτη, ο τρίτος τομέας παρέχει τα ίδια αγαθά, αλλά σε πελάτες που δεν μπορεί να προσεγγίσει το κράτος (υποκατάσταση),

β) ενώ στη δεύτερη, ικανοποιεί ανάγκες εκεί που το κράτος δε δραστηριοποιείται (δεν παρέχει καθόλου τα αγαθά ή τις υπηρεσίες- συμπληρωματικό μοντέλο).

4. Το μοντέλο συνεργασίας (Collaborative Model). Η μορφή αυτή αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου το κράτος συνήθως χρηματοδοτεί, αλλά ο τρίτος τομέας παρέχει κυρίως τις υπηρεσίες (Gidron et al, 1992: 17- 19).

Τα μοντέλα αυτά τα χρησιμοποιούν ασχέτως του επιπέδου κοινωνικών παροχών σε κάθε χώρα.

Ο Young διακρίνει τρεις πιθανές περιπτώσεις:

1. Το μοντέλο υποκατάστασης (supplementary), κατά το οποίο οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις αντιμετωπίζονται ως παροχείς δημοσίων αγαθών που δεν παρέχει η κυβέρνηση. Σημειώνει ότι σε αυτή τη σχέση, η επέκταση του ενός τομέα συνεπάγεται τη μείωση της συμβολής του άλλου.
2. Το συμπληρωματικό (complementary), όταν υπάρχει συνεργασία με την κυβέρνηση, και η τελευταία παρέχει σε μεγάλο βαθμό τους οικονομικούς πόρους για τη λειτουργία του τρίτου τομέα. Η αύξηση των κρατικών κοινωνικών δαπανών, σε αυτή την περίπτωση, συνεπάγεται και αύξηση των πόρων του τρίτου τομέα.
3. Και το ανταγωνιστικό ή «εχθρικό», στις περιπτώσεις που το κράτος δεν ενισχύει τις οργανώσεις του τρίτου τομέα και ο τελευταίος ωθεί και πιέζει την κυβέρνηση σε διάφορες πολιτικές (Young, 2000: 150-151).

Πιο εκτεταμένη τυπολογία προτείνει η Coston, με περισσότερες κατηγορίες, που στην ουσία αναφέρονται σε ιδιαίτερες μορφές αλλά και διαφορετικά επίπεδα ποιοτικής σχέσης: «Καταπίεση, αντιπαλότητα, ανταγωνισμός, ανάθεση (συμβόλαια), third party government, συν-λειτουργία, συμπληρωματικότητα, συνεργασία» (Coston, 1998: 375-377).

Στην Αγγλία, πριν από το 1980, το μοντέλο που επικρατούσε ήταν αυτό της κυριαρχίας του κράτους (Gidron et al, 1992). Μετά το 1980 όμως (περίοδος Θάτσερ) και με τις περικοπές στις κοινωνικές παροχές,ο τρίτος τομέας συνεισφέρει σημαντικά στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας(Saxon- Harold, 1990, Kramer, 1992). Ιδιαίτερα από το 1990 και μετά, απομακρύνεται από τις φιλανθρωπικές εισφορές και οδηγείται σε μεγαλύτερη σχέση εξάρτησης με το κράτος[99], στηριζόμενος περισσότερο στην πώληση αγαθών και υπηρεσιών(Gidron et al, 1992, Taylor, 1992, Johnson, 1992, Osborne and Hems, 1995). Αν και η σχέση των δύο τομέων, στην Αγγλία, χαρακτηρίζονται πλέον συμπληρωματικές (Kramer, 1992: 38),ο Taylor διακρίνει ότι το βρετανικό σύστημα κατευθύνεται από τη συμπληρωματικότητα, σε μια πραγματικότητα όπου ο ιδιωτικός τομέας θα αντικαταστήσει το δημόσιο (Taylor, 1992).

Στην Ιρλανδία, κατά τους Powel και Guerin, η σχέση τους οδηγείται από το «διαχωρισμό αλλά και την εξάρτηση ταυτόχρονα» (Separate dependency), σε μια μορφή ενσωματωμένης σχέσης εξάρτησης (integrated dependency). Δηλαδή εννοούν τη μεγαλύτερη χρηματοδότηση του τρίτου τομέα από το κράτος, καθώς και με θεσμοθετημένο το συμβουλευτικό status των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (Powel and Guerin, 1998).

Στις Η.Π.Α, μέχρι το 1960, ο ιδιωτικός και ο δημόσιος τομέας ήταν ξεκάθαρα διαχωρισμένος. Το κράτος μέσα από τη φορολογία παρείχε κοινωνικές υπηρεσίες σε επίπεδο κρατικό, τοπικό και πολιτείας, ενώ ο τρίτος τομέας αποτελούσε πεδίο πειραματισμού και νεωτερισμών (Gilbert, 1983: 6). Η σχέση των δύο τομέων αργότερα περιγράφεται ως αυτονομία και συνεργασία μαζί(Adler,1988: 98)και παραδοσιακά, πλέον, συμπληρωματικός[100] (Young, 2000: 157- 159). Και στον Καναδά διαπιστώνονται

[99] Το 1992 το κράτος παρείχε το 50% των πόρων των οργανώσεων του τρίτου τομέα, κυρίως μέσα από τις τοπικές αρχές (Johnson, 1992: 95)
[100] Το κράτος πλέον παρέχει το 36% των οικονομικών πόρων των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (Salamon, 1999: 35)

ανάλογα χαρακτηριστικά, με τον ρόλο του κράτους ως παραδοσιακού χρηματοδότη του τρίτου τομέα (βλ. Ferris, 1993).

Στην Ιταλία ο τρίτος τομέας χρηματοδοτείται σε μεγάλο βαθμό από το κράτος, κυρίως σε τοπικό επίπεδο (Pasquinelli, 1992, Borzaga, 1993, Barbetta, 1997), αλλά δεν υφίσταται μια ενιαία πολιτική χρηματοδότησης. «Οι σχέσεις κράτους- τρίτου τομέα δεν προχώρησε πέρα από την ανά περίπτωση διαπραγματεύσεις»(Ascoli,1992:153).Οι εθελοντικές οργανώσεις, ειδικά οι εκκλησιαστικές, παραδοσιακά χαρακτηρίζονται από την έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στο κράτος και μάλλον αναζητούν τη δική τους ταυτότητα, παρά μέσα στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής (1992: 154). Ο Kramer διαπιστώνει ότι οι σχέσεις των δύο τομέων στην Ιταλία βρίσκονται στο κατώφλι της συνεργασίας (Kramer, 1992: 44). Αλλά προς το παρόν, οι σχέσεις στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας περιορίζονται σε μια εκτεταμένη, αλλά σε συγκεκριμένα πεδία, ανάθεση συμβολαίων από το κράτος (6, 1995: 139)[101].

Στη Γερμανία ο τρίτος τομέας είναι ενσωματωμένος στις πολιτικές διαδικασίες και η κοινωνική πολιτική δεν είναι αποκλειστικότητα του κράτους. Το κράτος υλοποιεί σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές μέσα από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (Kramer, 1992: 36- 37, Anheier, 1993: 193- 194). Η σχέση των δύο τομέων περιγράφεται με όρους «επικουρικότητας-συνεργασίας» (1992: 49).

Και στη Σουηδία οι οργανώσεις είναι ενσωματωμένες στην πολιτική διαδικασία μέσα από επίσημα και ανεπίσημα κανάλια (Pestoff, 1990: 75). Στηρίζουν συμπληρωματικά το κράτος σε κάποιες συγκεκριμένες διαστάσεις της κοινωνικής φροντίδας[102], αλλά δεν έχουν κεντρικό ρόλο στην παροχή υπηρεσιών (Grassman

---

[101] Στην Ιταλία, η σύναψη συμβολαίων με μη κερδοσκοπικές οργανώσεις για τη παροχή προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών είναι ήδη θεσμός από το 1970 (βλ. 6, 1995)

[102] Σε κάποιες κοινωνικές υπηρεσίες ο τρίτος τομέας είναι σημαντικός. Κυρίως στη φροντίδα προς τους αλκοολικούς, τους ναρκομανείς, ενώ σε τοπικό επίπεδο λειτουργούν συμπληρωματικά σε ορισμένα πεδία όπως η υποστήριξη ηλικιωμένων, ασθενών νοσοκομείων και αστέγων (Lundrtron and Wijkstrom, 1997: 239)

and Svedberg, 1996: 416). Από το 1990 και μετά υπήρξαν μεταβολές στο ενδιαφέρον για τον τρίτο τομέα, γιατί εμφανίστηκαν πιέσεις στον κρατικό προϋπολογισμό, αλλά και λόγω των νέων ιδεολογικών τάσεων που σχετίζονταν με την κριτική του σουηδικού μοντέλου πρόνοιας. Αλλά όπως διαφαίνεται, δεν υπάρχει ακόμα κάποια ουσιαστική μεταβολή σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων (1996: 416- 417, Lundrtron and Wijkstrom, 1997: 239). Το μοντέλο της συμπληρωματικότητας-συνεργασίας ταιριάζει στην περίπτωση της Σουηδίας.

Στην Ολλανδία ανιχνεύεται ένα πιο εκτεταμένο μοντέλο συνεργασίας (Aquina, 1992, Gidron et al, 1992). Το κράτος χρηματοδοτεί οργανώσεις,παρά ατομικές ανάγκες. Διαπιστώνεται όμως και η απουσία ενός ενιαίου σώματος ελέγχου των δραστηριοτήτων του Τομέα, αλλά και οι πολλές επικαλύψεις σε σχέση με τη λειτουργία των οργανώσεων(διπλές υπηρεσίες, μη έλλειψη οργάνωσης). Αλλά και το ίδιο το σύστημα παρέχει λίγα κίνητρα για ανάπτυξη κερδοσκοπικών υπηρεσιών από την ιδιωτική πρωτοβουλία (Kramer, 1992: 42).

Γενικότερα, ο Kramer διακρίνει στην Αγγλία και την Ιταλία μια όλο και πιο ευδιάκριτη υποκατάσταση του κράτους από τον τρίτο τομέα, ενώ στις υπόλοιπες χώρες διακρίνεται η τάση συμπληρωματικότητας (Kramer, 1992: 49). Το κυρίαρχο μοντέλο, γενικά, είναι αυτό της συνεργασίας (1992: 37, James, 1990, Salamon et al 2001)

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι σε ποικίλες μορφές και πεδία κοινωνικής φροντίδας, το κράτος είναι ουσιαστικός συνεργάτης του τρίτου τομέα και υλοποιεί σε ένα σημαντικό βαθμό την κοινωνική πολιτική μέσα από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού πραγματοποιείται όχι πλέον σε επίπεδο πειραματισμού, αλλά ενσωματωμένη στις κρατικές πολιτικές, με ποικίλες μορφές. Ωστόσο πρέπει να υπογραμμισθεί, ότι στην πράξη οι νέες στρατηγικές του κράτους στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας δεν στηρίχθηκαν σε πετυχημένους πειραματισμούς διαφόρων πλουραλιστικών μιγμάτων,

αλλά μάλλον ως μια λογική κατάληξη- αποτέλεσμα της αποδόμησης του κοινωνικού κράτους και τη μετέπειτα αποτυχία της νεοφιλελεύθερης πολιτικής στο πεδίο της φροντίδας.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η έλλειψη σαφούς διαχωρισμού ρόλου και υπευθυνότητας των δύο τομέων σε διάφορα πεδία, αντικατοπτρίζεται στο ξεχωριστό κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και την ιστορία κάθε χώρας (Kramer, 1992: 37). Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της συμβολής κάθε τομέα σε διάφορα πεδία κοινωνικής πολιτικής δεν έχουν μελετηθεί ή αξιολογηθεί ορθολογικά σε κάθε περίπτωση χώρας, ώστε να εφαρμοστεί στην πράξη ένα πετυχημένο μίγμα προνοιακού πλουραλισμού. Η θεωρία έπεται σε αυτή την περίπτωση της πρακτικής, αλλά και η πρακτική αφορά το στάδιο διερεύνησης της εμπειρικής πραγματικότητας. Αυτό διαφαίνεται και από τα λιγοστά εμπειρικά στοιχεία που αφορούν τη αποτελεσματικότητα/ αποδοτικότητα των δύο τομέων και τις αναδιανεμητικές δυνατότητες του τρίτου τομέα.

Είναι, επομένως, δυνατό να δοθεί απάντηση στο ερώτημα: «Ο τρίτος τομέας είναι μονάχα μια λύση ανάγκης, ή αποτελεί ένα σημαντικό μέρος για την οικοδόμηση ενός αποτελεσματικού νέου κοινωνικού κράτους και, κατ' επέκταση, μιας εξελιγμένης και ουσιαστικής κοινωνίας πρόνοιας»;

Για το σχεδιασμό κοινωνικής πολιτικής σε μικρο - επίπεδο, τρεις αλληλοσχετιζόμενες θεωρίες λαμβάνονται υπ' όψιν: «Η θεωρία του προβλήματος, η θεωρία του επιθυμητού αποτελέσματος και μια θεωρία της παρέμβασης εμπλοκής» (Weiss, 2000: 83- 84) . Στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών το στάδιο σχεδιασμού της παρέμβασης/ εμπλοκής του κράτους, λαμβάνονται υπ' όψιν και οι εξής διαστάσεις: «Μικρότερο δυνατό κόστος- μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια», αλλά και μεταβολή μιας κατάστασης σε πεδία φροντίδας που η συμβολή του κρίνεται προβληματική.

Για ποιους λόγους το κράτος χρησιμοποιεί τον τρίτο τομέα στο πεδίο παροχής υπηρεσιών;

1. Η συνεργασία της κυβέρνησης με τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις της επιτρέπουν να χρησιμοποιεί προϋπάρχουσα δίκτυα παροχής υπηρεσιών, γιατί είναι οικονομικότερο από το να δημιουργήσει νέους θεσμούς (Adler, 1988: 9.4, Anheier and Siebel, 1990)
2. Εκμεταλλεύεται το μικρότερο κόστος λειτουργίας τους. Το κόστος παραγωγής από το κράτος είναι υψηλότερο. Για το λόγο ότι υπάρχουν υψηλότερα επίπεδα αμοιβών, εμπόδια στην πρόσληψη- απόλυση εργαζομένων κλπ. Ενώ στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, και το επίπεδο των μισθών είναι χαμηλότερο, αλλά εντάσσεται και η δωρεάν εθελοντική εργασία (Ferris, 1993: 392- 394, Knapp et al, 1990, Simon, 1990, James, 1990).
3. Εφόσον κρίνεται η συνδρομή/ συνεργασία μιας μη κρατικής υπηρεσίας, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις κρίνονται γενικά ως καταλληλότερες λόγω του χαμηλού εξωτερικού κόστους συναλλαγής, στο βαθμό που κρίνονται πιο αξιόπιστες. Αλλά και γιατί υφίστανται σε εσωτερική παρακολούθηση (Monitoring Cost) (βλ. Κεφ οικονομικές θεωρίες).
4. Για πολιτικούς λόγους, οι κυβερνήσεις τις χρησιμοποιούν σε ορισμένα πεδία όπου η παροχή αγαθών σε ιδιαίτερες ομάδες θέτει σε κίνδυνο τη κοινωνική συνοχή. Ειδικά όταν υφίσταται η αντίθετη άποψη της πλειοψηφίας (ή ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού) για την εφαρμογή μιας συγκεκριμένης πολιτικής (James, 1990: 24).
5. Με τα ίδια δημόσια έξοδα- δαπάνες, περισσότερα άτομα μπορούν να ωφεληθούν (James: 1990: 24).
6. Σε πεδία όπου υπάρχει ετερογένεια ζήτησης, το κράτος σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην παροχή συλλογικών αγαθών (DiMaggio, 1987, James, 1987, 1990, Knapp et al, 1990, Corbin, 1999, Young, 2000).

Ωστόσο, για τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, εκτός από τη δυνατότητα σταθερής χρηματοδότησης τους από το κράτος, διαπιστώνονται και κίνδυνοι:

1. Απώλεια της αυτονομίας/ανεξαρτησίας τους, που είναι σημαντική για τη λειτουργία τους ως ομάδες πίεσης για την ανάδειξη προβλημάτων. Αλλά και αρκετές φορές διαπιστώνεται και αναπροσανατολισμός από τις αποστολές τους,με συνέπεια να μεταβάλλονται σε όργανα ικανοποίησης των κρατικών αναγκών (Salamon, 1987, Young, 2000, Knapp et al 200, Kramer, 1987, 1994, Lewis, 1998).
2. Αυξανόμενος επαγγελματισμός και γραφειοκρατικοποίηση. Χαρακτηριστικά που είναι αντίθετα με τα εγγενή πλεονεκτήματα τους, που είναι η ευελιξία και η προσαρμοστικότητα (Salamon, 1987, Adler, 1988, Kramer, 1987, Ferris 1993).

9. 3 Συμβάλλοντας στην Κοινωνία Πρόνοιας: Κράτος και Τρίτος Τομέας- Ειδικές όψεις μιας αμφιλεγόμενης σχέσης

Κόστος και αποδοτικότητα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων σε σχέση με τις κρατικές

Ένα δεύτερο επίπεδο έρευνας αναφέρεται στην συγκριτική αποτελεσματικότητα οργανώσεων που παρέχουν τα ίδια αγαθά (κυβερνητικών και μη κερδοσκοπικών). Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, το κόστος λειτουργίας των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είναι χαμηλότερο από τις κυβερνητικές, για το λόγο ότι οι πρώτες έχουν τη δυνατότητα να εντάσσουν σε μεγάλο βαθμό (ιδιαίτερα στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών) τη δωρεάν εθελοντική εργασία. Επιπλέον, το λεγόμενο «εθελοντικό πνεύμα», υπονοεί μεγαλύτερη

παραγωγικότητα και μεγαλύτερο και πιο ανθρώπινο ενδιαφέρον για τις ανάγκες του αποδέκτη.

Αν αφαιρέσουμε προς το παρόν τη διάσταση της χρηματοδότησης του τρίτου τομέα και επικεντρωθούμε στην σχέση κόστους- αποτελεσματικότητας της παροχής υπηρεσιών, υπάρχουν ενδείξεις ότι γενικά οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις λειτουργούν με μικρότερο κόστος, αν και δεν υπάρχουν πολλά παραδείγματα «οργανωσιακής μορφής- αποδοτικότητας» για τον τρίτο τομέα, και σε μεγάλο βαθμό δεν έχουν ενσωματωθεί στη θεωρία (Forbes, 1998: 184).

Από τις περιορισμένες συγκριτικές διατομεακές έρευνες, φανερώθηκε ότι το κόστος λειτουργίας των μη κερδοσκοπικών νοσοκομείων είναι χαμηλότερο από των κρατικών, και οι υπηρεσίες που παρέχουν είναι καλύτερες (Di Maggio and Anheier, 1990: 147, Simon, 1990: 33). Ο Weisbrod, στις Η.Π.Α, διέκρινε ότι η ικανοποίηση των πελατών των θρησκευτικών μη κερδοσκοπικών νοσοκομείων είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τα κρατικά και τα κερδοσκοπικά. Αλλά στα μη θρησκευτικά μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία, το επίπεδο ικανοποίησης είναι περίπου το ίδιο με τα κερδοσκοπικά (Weisbrod, 1997: 405). Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η σχέση «τιμή- κόστος» υπηρεσιών, είναι καλύτερη στα μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία από του τομέα της αγοράς[103] (Marmor et al, 1987, Weisbrod, 1997).

Επίσης, στα μη κερδοσκοπικά σχολεία, γενικά διακρίνεται και πάλι ότι το κόστος λειτουργίας τους είναι χαμηλότερο από τα δημόσια (Ostrom and Davis, 1993, Weisbrod, 1988), αλλά και οι επιδόσεις των μαθητών είναι καλύτερες στα ιδιωτικά από τα δημόσια σχολεία (Levy, 1987, Di Maggio and Anheier, 1990, Ostrom and Davis, 1993). Ωστόσο, η James παρατηρεί ότι σε συγκεκριμένες περιπτώσεις δεν είναι ορατό πότε το χαμηλότερο κόστος σχετίζεται με χαμηλότερη ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών ή με μεγαλύτερη αποδοτικότητα (James, 1990: 25).

---

[103] Το κόστος λειτουργίας τους είναι 5- 15% χαμηλότερο (Marmor et al, 1987: 230)

Συνεπώς, από ότι διαφαίνεται γενικά, ο τρίτος τομέας διατηρεί ορισμένα θετικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον τομέα της αγοράς(αποτελεσματικότητα, χαμηλότερο κόστος λειτουργίας), αλλά και καλύτερη ποιότητα προσφερόμενων υπηρεσιών από τον δημόσιο. Ωστόσο, υπάρχουν και αρκετοί άλλοι παράμετροι που δεν σχετίζονται με τη θεσμική αποτελεσματικότητα της κάθε οργανωσιακής μορφής, αλλά με τις ιδιαίτερες συνθήκες του περιβάλλοντος. Κατά συνέπεια το συγκριτικό πλεονέκτημα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είναι πολλές φαινομενικό.

Οι Marmor et al, διαπιστώνουν ότι και τα μη κερδοσκοπικά νοσοκομεία, όπως και τα κερδοσκοπικά (στις Η.Π.Α), επιλέγουν τα άτομα που θα νοσηλεύσουν, και πολλά από αυτά αποφεύγουν τους φτωχούς ενώ η κυβέρνηση τα στηρίζει οικονομικά (Marmor et al, 1987: 234)[104].

Και ο Levy στη σύγκριση για τα δημόσια και μη κερδοσκοπικά σχολεία[105], διαπιστώνει την ασυμβατότητα των συγκρίσεων ακόμα και μέσα στο πλαίσιο της ίδιας της χώρας που υφίσταται η σύγκριση, και καταλήγει στο ερώτημα: «Είναι δυνατόν να συγκρίνουμε μήλα με πορτοκάλια»; (Levy, 1987: 271). Αυτό είναι πολλές φορές προφανές, εφ' όσον υπάρχει το στοιχείο της αμοιβής για τις υπηρεσίες που παρέχει κάθε ιδιωτική οργάνωση σε αυτά τα δύο πεδία. Για παράδειγμα, το αν επιλέξει κάποια οικογένεια να σπουδάσει το παιδί της σε κάποιο ιδιωτικό σχολείο που απαιτεί την καταβολή διδάκτρων, προσδιορίζεται και σε μεγάλο βαθμό το κοινωνικο-οικονομικό της status, καθώς και το ευνοϊκότερο κοινωνικό της περιβάλλον που επιτρέπει στο παιδί της να αντεπεξέλθει και να προσαρμοστεί με μεγαλύτερη επιτυχία στις απαιτήσεις των σπουδών. Αλλά και για τα θρησκευτικά νοσοκομεία, σε ένα πεδίο με μεγάλη ασυμμετρία στην πληροφόρηση, είναι δυνατόν σε κάποιο βαθμό να κριθούν πιο αποτελεσματικά από τους

[104] Για τους τρόπους με τους οποίους το πραγματοποιούν βλ. Marmor et al, 1987: 231.
[105] Σε έρευνα του, στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και τις Η.Π.Α

ομόθρησκους πελάτες τους, μόνο και από το γεγονός ότι προϋπάρχει η εμπιστοσύνη για δύσκολα να αξιολογηθούν περιπτώσεις.

Το συγκριτικό πλεονέκτημα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων καθορίζεται από αρκετούς παράγοντες που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά των πελατών τους, το βαθμό που λειτουργούν εθελοντικά και όχι τυπικά μη κερδοσκοπικά, τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά το περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιούνται, και τις συνακόλουθες απαιτήσεις των πελατών ως προς το χαρακτήρα της λειτουργίας τους.

Συνεπώς είναι αδύνατο να μετρηθεί η σχέση κόστους-αποτελεσματικότητας των οργανώσεων του τρίτου τομέα με άλλους τομείς, παρά μόνο περιπτωσιακά (Kendall and Knapp, 1990: 204, Forbes, 1998: 185). Γιατί, όπως σημειώνει και ο Kramer, αφορούν συγκεκριμένες γεωγραφικές και κοινωνικο-οικονομικές πραγματικότητες (Kramer, 1990: 260). Αλλά και όταν μετράται, πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν ότι η αποτελεσματικότητα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων είναι μια κοινωνική κατασκευή (Herman and Renz, 1999) που σχετίζεται άμεσα και με το ερώτημα: «Μετρήσεις προς όφελος ποιών και γιατί;» (Kanter and Summers, 1987, Weisbrod, 1988).

Η Πρακτική των Συμβολαίων

Η σχετικότητα του φαινομένου αποτελεσματικότητα/αποδοτικότητα σε σχέση με την οργανωσιακή μορφή, δεν υποδηλώνει εκ των προτέρων ότι οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις είναι ελκυστικότερες όσο αφορά την ποιότητα, το κόστος και την αποδοτικότητα, σε σχέση με μια κρατική. Όπως και στον τομέα της αγοράς, έτσι και στον Τρίτο Τομέα διακρίνουμε

οργανώσεις που παρουσιάζουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, με θετικές ενδείξεις και στους τρεις αυτούς παράγοντες. Αλλά και πολλές που αποτυγχάνουν να ανταποκριθούν το ίδιο θετικά. Η ανά περίπτωση σύγκριση είναι η ρεαλιστικότερη στάση όσον αφορά το σχεδιασμό κοινωνικής παρέμβασης.

Μια όψη της συνεργασίας κράτους και Τρίτου Τομέα αποτελούν τα συμβόλαια. Το Κράτος αναθέτει σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, όπως και σε κερδοσκοπικές, να διεκπεραιώσουν συγκεκριμένο έργο βάση συμφωνίας και προκαθορισμένου ποσού. Ο Kramer σημειώνει ότι λίγα έχουν ερευνηθεί γι αυτή τη σχέση (Kramer, 1994: 370). Ποιοι είναι οι λόγοι για τη σύναψη συμβολαίων στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών;

Α) Η νομική εντολή (σε ορισμένες χώρες ο νόμος απαγορεύει την κρατική παρέμβαση σε συγκεκριμένα πεδία).

Β) Η Ιδεολογία (παράδοση, εχθρότητα προς το κράτος κλπ).

Γ) Ως Λογική Επιλογή (Υπολογισμός κόστους συναλλαγής, παραγωγικού κόστους, ποιότητας, δυνατότητα πρόσβασης, εμπειρία).

Δ) Ουσιαστική καταλληλότητα (Kramer, 1994: 370- 372).

Σε αυτούς τους λόγους πρέπει να προστεθούν και

Ε)η ύπαρξη εμπιστοσύνης που μειώνει το κόστος παρακολούθησης, και

Στ) τα ιδιαίτερα πολιτικά συμφέροντα που οδηγούν σε αυτή την επιλογή (Ferris, 1993: 395).

Η κοινή αντίληψη που υπάρχει, αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες έρευνες, είναι ότι βραχυπρόθεσμα η σχέση αυτή είναι βολική για το κράτος. Αυτό οφείλεται στο χαμηλότερο κόστος λειτουργίας των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, αλλά μακροχρόνια υπάρχει η τάση αυτά τα κόστη να αυξηθούν. Ειδικά όταν οι μη κερδοσκοπικοί υιοθετήσουν παρόμοιους κανόνες και standards με τους κρατικούς οργανισμούς (Kramer, 1994: 373). Ο Kramer συμπληρώνει ότι αυτή η πρακτική δεν είναι καλύτερη

πάντα από άλλες μορφές παροχής υπηρεσιών. Επιπλέον, υπάρχει και μια γενική αναγνώριση ενός παραδόξου φαινομένου: «Τα συμβόλαια δεν μειώνουν τον ρόλο του κράτους στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά επεκτείνονται σε άλλα καινούρια πεδία (1994: 373).

Οι συνέπειες όμως στις οργανώσεις του τρίτου τομέα που στηρίζονται στα συμβόλαια, κωδικοποιούνται ως εξής:

1. Μεγαλύτερη σταθερότητα στη λειτουργία τους.
2. Μεταβολή της εσωτερικής τους δομής (σχέση αμειβομένων/ μη αμειβομένων,αυξανόμενη επισημοποίηση της υπόστασής τους).
3. Μεταβολή των στόχων τους καθώς προσπαθούν να προσαρμοστούν στο είδος των υπηρεσιών που ο αγοραστής, ή η κυβέρνηση επιζητεί.
4. Κίνδυνος για την αυτονομία της (Kramer, 1994, 373-376, Lewis, 1998: 267).

Οι αναδιανεμητικές διαστάσεις της λειτουργίας του τρίτου τομέα

Ισως είναι η πιο δυσδιάκριτη διάσταση από τη λειτουργία του τρίτου τομέα. Ορίζοντας τον όρο αναδιανομή πιο διασταλτικά, συμπεριλαμβάνεται τόσο η έμμεση όσο και άμεση μεταφορά οικονομικών πόρων από τα ευπορότερα μέλη μιας κοινωνίας, προς τα πιο ασθενέστερα οικονομικά. Ο όρος αναδιανομή, βέβαια, παραπέμπει σε ένα μάκρο -επίπεδο. Ενέχει δηλαδή στο περιεχόμενό του την έννοια της μεγάλης κλίμακας. Δια μέσου το τρίτου τομέα σε ποιο βαθμό μπορούμε να μιλάμε για αναδιανομή του εισοδήματος; Οι έρευνα του Πανεπιστημίου John Hopkins[106] έδειξε ότι το ποσοστό εσόδων των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων από τη φιλανθρωπία, καλύπτει ένα μέσο όρο 11% στις χώρες που πραγματοποιήθηκε η έρευνα (σε 22

[106] Στοιχεία του 1995

χώρες), ενώ το 49% προέρχεται από εμπορικές δραστηριότητες και χρέωση των πελατών, και το 40% από κυβερνητικές ενισχύσεις (Salamon et al, 2000: 5, βλ. πίνακα)

Χώρα	Κρατικές παροχές (επί τις %)	Έσοδα από εμπορικές δραστηριότητες και χρεώσεις πελατών (επί τις %)	Φιλανθρωπικές δωρεές (επί τις %)
Αργεντινή	20	73	8
Αυστραλία	31	63	6
Αυστρία	50	44	6
Βέλγιο	77	19	5
Βραζιλία	16	74	11
Κολομβία	15	70	15
Τσεχία	39	47	14
Φινλανδία	36	58	6
Γαλλία	58	35	8
Γερμανία	64	32	3
Ουγγαρία	27	55	18
Ιρλανδία	77	16	7
Ισραήλ	64	26	10
Ιαπωνία	45	52	3
Μεξικό	9	85	6
Ολλανδία	59	38	3
Περού	18	70	12
Ρουμανία	45	29	27
Σλοβακία	22	55	23
Ισπανία	32	49	19
Ηνωμένο Βασίλειο	47	45	9
Η.Π.Α	31	57	13

Πιν. 3 Πηγή Salamon et al (2000), Social Origins of Civil Society, p.p 6

Ωστόσο το ποσοστό των φιλανθρωπικών εισροών στον τρίτο τομέα συνολικά, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί ως αναδιανομή. Για τους εξής λόγους:

1. Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο για την φιλανθρωπία, ο όρος, όπως χρησιμοποιείται και στην έρευνα αυτή, περιλαμβάνει όχι μόνο δωρεές προς τους φτωχότερους,

αλλά ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων σε διάφορα πεδία (οικολογία, πολιτιστικές δραστηριότητες κ.α) από ποικίλες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (Βλ Jenks, 1987, Mount, 1996).

2. Οι δωρεές προέρχονται και από τους ευπορότερους πολίτες, αλλά και από άλλες χαμηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες. Συνεπώς δεν μπορούμε να μιλάμε αυστηρά για πόρους που κατευθύνονται από τους πλούσιους προς τους φτωχούς. Ιδιαίτερα, όπως προαναφέρθηκε, όταν σε μεγάλο βαθμό οι δωρεές των πλουσιότερων κατευθύνονται προς άλλες δραστηριότητες από την κοινωνική φροντίδα.

Αναφορικά με την οικονομική συμβολή του κράτους, με τη μορφή της έμμεσης αναδιανομής μέσω του τρίτου τομέα, δεν δύναται να εξαχθούν συνολικά συμπεράσματα. Το μέγεθος της εξαρτάται από τις ιδιαίτερες μορφές σχέσεων κράτους και τρίτου τομέα σε εθνικό επίπεδο. Αυτό που διαπιστώνεται όμως, είναι ότι σε χώρες που κατατάσσονται στο φιλελεύθερο μοντέλο, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, γενικά, στηρίζονται κατά πρώτο λόγο στη χρέωση των υπηρεσιών που παρέχουν και όχι στις κρατικές παροχές.

Αυτές οι γενικές διαπιστώσεις αφορούν το σύνολο του τρίτου τομέα και όχι ειδικά τον υποτομέα της κοινωνικής φροντίδας. Η ιδιαίτερη συσχέτιση της αναδιανεμητικής διάστασης αφορά κυρίως τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε αυτόν τον υποτομέα. Αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις υπάρχουν κυρίως ενδείξεις για την αναδιανεμητική τους διάσταση, παρά συγκεκριμένα στοιχεία που οδηγούν σε τεκμηριωμένη εκτίμηση.

Τρεις διαφορετικές διαστάσεις διαφωτίζουν σε κάποιο βαθμό το ερώτημα: Στην πρώτη περίπτωση διερευνείται το ποσοστό των ατόμων που καταφεύγουν σε κοινωνικές υπηρεσίες και βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχιας. Στη δεύτερη, συναντάται το ερώτημα: «Εφ' όσον κάποιες κοινωνικές υπηρεσίες (ιδιωτικές μη κερδοσκοπικές) παρέχουν με αμοιβή τις υπηρεσίες τους,

χαμηλότερες όμως από τις ανάλογες τιμές που συναντούνται στην αγορά, δεν διαφαίνεται κάποια αναδιανομή; Ενώ η τρίτη αφορά τις όψεις του κόστους για τον κρατικό τομέα από την ίδια την λειτουργία των οργανώσεων. Δηλαδή πόσο «στοιχίζει» στο κράτος η λειτουργία τους.

Σε αυτά τα ερωτήματα λίγες θεωρητικές και εμπειρικές αναφορές υπάρχουν, όπως σημειώνουν και οι Clotfelter, Salamon και James, και αφορούν κυρίως την αμερικάνικη εμπειρία. Ωστόσο το ενδιαφέρον των ενδείξεων που υπάρχουν είναι μεγάλο όταν αναφερόμαστε σε αφαιρετικές γενικεύσεις του τύπου: «Κοινωνικό κράτος ή τρίτος τομέας»;

Αναφορικά με την πρώτη διάσταση, σε έρευνα το 1970, στο δίκτυο «Family Service Associations» υπολόγισαν τους αποδέκτες των συγκεκριμένων κοινωνικών υπηρεσιών, με βάση το κοινωνικο-οικονομικό status τους (εισόδημα, εκπαίδευση, θέση στην αγορά εργασίας). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το 16% ανήκαν στις ανώτερες εισοδηματικές κατηγορίες, το 33% στις μεσαίες, το 30% στις μικρομεσαίες, ενώ ένα 21% στις κατώτερες. Σε έρευνα του 1980 από το Urban Institute-Nonprofit Sector Project, 2.308 μη κερδοσκοπικές οργανώσεις έδωσαν εκτιμήσεις για το ποσοστό των φτωχών που κατέφευγαν στις υπηρεσίες τους (με βάση την επίσημη γραμμή φτώχιας εκείνη την εποχή)[107]. Οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν συνοψίζονται ως εξής: Το 27% απάντησε ότι οι περισσότεροι πελάτες ήταν φτωχοί, ένα 20% ότι «κάποιοι πελάτες ήταν φτωχοί», ενώ το 53% απάντησε ότι «οι φτωχοί πελάτες ήταν λίγοι» (Salamon, 1992: 134- 148). Το 1980 σε διαφορετική έρευνα, κατέληξε και ο Sosin ότι λίγες μη κερδοσκοπικές κοινωνικές υπηρεσίες αντιμετώπιζαν τις πιο βασικές ανάγκες των φτωχών (Sosin, 1985). Τέλος, ο Salamon υποστηρίζει ότι μόνο το ένα τέταρτο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στον

[107] Πρέπει να σημειωθεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία των οργανώσεων, για λόγους διακριτικότητας, δεν πραγματοποιούσαν ευθείες ερωτήσεις για την εισοδηματική κατάσταση των προσώπων που κατέφευγαν σε αυτές, παρά μόνο διατηρούσαν κάποια στοιχεία αναφορικά με το φύλλο την ηλικία (Salamon, 1992: 136)

τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών απευθύνεται κυρίως τους φτωχούς. Η πλειοψηφία των οργανώσεων εξυπηρετεί και άλλους εκτός από τους φτωχούς (Salamon, 1992: 149- 150).

Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι συγκριτικά λιγότερες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών παρέχουν υπηρεσίες αποκλειστικά στις κατώτερες εισοδηματικές κατηγορίες (Clotfelter 1992. Salamon, 1992). Ενώ οι ευνοικές ρυθμίσεις από το κράτος, δηλαδή οι φοροαπαλλαγές, η έκπτωση φορολόγησης δωρεών, όπως και οι άμεσες χρηματοδοτήσεις, ευνοούν όλες τις εισοδηματικές κατηγορίες που αποκτούν αυτές τις υπηρεσίες. Για το κράτος όμως αυτές οι ρυθμίσεις σημαίνουν και απώλεια εσόδων. Όπως σημειώνει ο Weisbrod, «όταν ο τρίτος τομέας μεγαλώνει, το κράτος χάνει έσοδα» (ιδιαίτερα στις τοπικές κυβερνήσεις των Η.Π.Α) (Weisbrod, 1997: 401, 1998: 7)[108]. Από τους πόρους αυτούς που θα κατέληγαν στο κράτος, ένα μικρό ποσοστό λειτουργεί έμμεσα αναδιανεμητικά. Ενώ κάποιας μορφής αναδιανομή με τη μορφή χαμηλότερης τιμής, ή αναλογίας τιμής- οφέλους για τον πελάτη, είναι δυσδιάκριτη. Και αυτό αφορά όμως και την ποιότητα της υπηρεσίας που δεν μπορεί να μετρηθεί ή συγκριθεί με απόλυτους όρους (James, 1992).

Είναι επομένως ορατές οι αδυναμίες του τρίτου τομέα ως μηχανισμού αναδιανομής εισοδήματος, μέσω των οργανώσεων κοινωνικής φροντίδας. Η αναδιανομή εισοδήματος από τους πλούσιους προς τους φτωχούς είναι μικρή (Sosin, 1985, Bauer, 1990, Clotefelter, 1992, Salamon, 1992, James, 1992). Αλλά οι Sosin και Clotfelter πιστεύουν ότι πρέπει να κρίνεται ο τρίτος τομέας, κυρίως, ως βελτίωση της ποιότητας ζωής και όχι με όρους αναδιανομής του εισοδήματος. Ενώ ο Bauer, δίδοντας μια πολιτική διάσταση, πιστεύει πως «αποτελεί μια ήπια εκδοχή αναδιανομής από τους έχοντες στους μη έχοντες, που όχι μόνο

[108] Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο Weisbrod,, το 1977 η μη φορολογήσιμη ακίνητη περιουσία του τρίτου τομέα στις Η.Π.Α ανερχόταν στο 10% της συνολικής(1997: 402). Και το 1993, στο Syracuse, το 59% της συνολικής φορολογήσιμης ακίνητης περιουσίας ανήκε σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (1998: 7)

προστατεύουν τους πλούσιους από τους φτωχούς, αλλά αποσπούν και την ευγνωμοσύνη τους» (Bauer, 1990: 272).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ένα νέο μοντέλο μελέτης του Τρίτου Τομέα

Για να κατανοηθεί ο ρόλος που δύναται να διαδραματίσει ο τρίτος τομέας στο πλαίσιο μιας «κοινωνίας Πρόνοιας», είναι απαραίτητη μια πολυδιάστατη προσέγγιση που αφορά τόσο τα δομικά του συστατικά, όσο και τις ποικίλες μορφές που εμφανίζεται, αλλά και τις συνθήκες που τον διαμορφώνουν.

Είναι όμως δυνατό να υπάρξει μια σύνθεση διαφόρων απόψεων που ερμηνεύουν την εμπειρική πραγματικότητα, ώστε να υπάρξει ένα θεωρητικό μοντέλο που να χαρτογραφεί σε ένα ενιαίο σύνολο τις διαφορετικές διαστάσεις του τρίτου τομέα; Δηλαδή, δύναται να εξηγηθεί ο τρίτος τομέας μέσα από ένα μίγμα οικολογικών, πολιτικής οικονομίας, θεσμικών και εξάρτησης πόρων οπτικών; Η απάντηση που θα πρότεινα είναι: «Όχι, αν επιμένουμε να εξετάζουμε τον τρίτο τομέα ως μια ξεχωριστή θεσμική πραγματικότητα». Διαφορετικής φύσης ανάγκες καλύπτονται μέσα από τα σύγχρονα νομικά πλαίσια για τον τρίτο τομέα, που ιστορικά καλύπτονταν κυρίως από τα άτυπα δίκτυα και οργανώσεις. Αλλά η εμπειρική πραγματικότητα στις περισσότερες χώρες αποδεικνύει ότι η εμπλοκή του κράτους και της αγοράς σε αυτή τη νέα διάσταση είναι πολυποίκιλη. Αυτό προϋποθέτει, θέτοντας το απλοϊκά, ότι «το κράτος και η αγορά διαβλέπουν ότι υπάρχει συμφέρον από την ενασχόληση σε αυτό το ιδιαίτερο θεσμικό πεδίο». Ο τρίτος τομέας αποτελεί, δηλαδή, ένα πρόσφορο έδαφος όπου επεκτείνονται τα όριά τους. Αν επιχειρείται να προσδιοριστούν οι «καθαρές» οργανώσεις του Τρίτου Τομέα, αυτές εξετάζονται μέσα από ένα μίγμα των εννοιών της «κοινωνίας των πολιτών» και των άτυπων δικτύων, σε συνάρτηση με τις έννοιες της φιλανθρωπίας/αλτρουισμού, του εθελοντισμού και όλα εκείνων των χαρακτηριστικών που θα

θέλαμε να κυριαρχούν στον τρίτο τομέα, αλλά δυστυχώς αποτελούν μόνο μια όψη του. Στο πρώτο μέρος αυτό γίνεται κάτι παραπάνω από προφανές.

Το μοντέλο αυτό που προτείνεται, συνθέτει τους λόγους που δημιουργείται μια μη κερδοσκοπική οργάνωση και συνδυάζει διαπιστωμένα χαρακτηριστικά διαφόρων μορφών, καθώς και δομών και συμπεριφορών, σε ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο. Αλλά και κατατάσσει τις διάφορες μορφές στο χάρτη του τρίτου Τομέα. Αφορά μια θεωρία σημείων- θέσεων (niches) που διευκολύνει την κατανόηση του Τρίτου Τομέα και είναι συμβατή με οργανωσιακές, οικολογικές, οικονομικές θεωρίες που επιτυγχάνουν να διαφωτίσουν διάφορες όψεις και μορφές, με τις οποίες εμφανίζονται στις σύγχρονες κοινωνίες.

Ως αφετηρία, πρέπει να σημειωθεί ότι η θέση που διατυπώθηκε για τη φύση του Τομέα, τοποθετείται εγγύτερα στις διαπιστώσεις του P.D. Hall που υπογραμμίζει ότι «ο τρίτος τομέας είναι ένα τεχνητό κατασκεύασμα και όχι μια θεσμική πραγματικότητα» (P.D. Hall, 1992: 28). Αλλά και την οπτική του Evers που ορίζει: «Ο τρίτος τομέας είναι μια διάσταση της κοινωνίας των πολιτών.. ένας ενδιάμεσος χώρος, όπου οργανώσεις με διάφορους σκοπούς (υβρίδια των οργανώσεων άλλων τομέων) συσχετίζονται με τους τρεις «παραδοσιακούς» τομείς (κρατικός, αγορά, άτυπος) (βλ. Evers, 1995: 160- 164). Αλλά η προσέγγιση του γράφοντα είναι διαφορετική[109].

---

[109] Ο Evers ορίζει τον Τρίτο Τομέα πιο στενά ως: «Τις οργανώσεις που έχουν ένα κοινωνικο-οικονομικό σκοπό και παρέχουν υπηρεσίες και αγαθά σε μέλη και μη μέλη» (Evers, 1995: 161). Σύμφωνα με την άποψή του, «οι εθελοντικές οργανώσεις αποσκοπούν στο κέρδος, αλλά δεν λειτουργούν κυρίως με στόχο το κέρδος, αλλά στη βάση της εθελοντικής- μη εξαναγκαστικής συμμετοχής» (Evers, 1995: 164).

Χρησιμοποιεί τον όρο «εθελοντική οργάνωση» ακριβώς όπως τη «μη κερδοσκοπική» (βλ. Evers, 1995: 161- 165). Παραλείπει ωστόσο από την έννοια του Τομέα και τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που λειτουργούν μόνο ως επιχειρήσεις της αγοράς (Βλ. Weisbrod, 1998, Tuckman, 1998). Για τις υπόλοιπες διαφορές με την οπτική του, έγινε λόγος στο α' μέρος της διατριβής (σελ 109- 110).

Η κύρια αφετηρία για την ανάλυση που θα ακολουθήσει, βασίζεται στο ότι σε καμία περίπτωση δεν δέχεται την έννοια του Τρίτου τομέα ως μια ξεχωριστή πραγματικότητα. Εκκινεί με τη μαθηματικής υπόστασης υπόθεση: «*Εστω ότι ο Τρίτος Τομέας αποτελεί απλά ένα πεδίο που απαρτίζεται από οργανώσεις των τριών άλλων τομέων και που τον επιμερίζουν σε τρεις αντίστοιχους- ξεχωριστούς υποτομείς. Είναι δυνατόν να εξηγηθεί με αυτή την υπόθεση η ποικιλομορφία του, και να αποτελέσει ένα μοντέλο που να ανταποκρίνεται στην εμπειρική πραγματικότητα*»;

Μέσα από αυτό το σκεπτικό, ορίζεται ο τομέας ως προέκταση ή μια συμβολή των άλλων των άλλων τομέων, και όχι ως ένας ξεχωριστός τομέας. Αλλά και ως «προβολή», με την έννοια ότι τα χαρακτηριστικά κίνητρα και οι οργανωσιακές μορφές (των άλλων τομέων) προβάλλονται στον τρίτο τομέα,δημιουργώντας τις πολυδιάστατες και διαφορετικές εντυπώσεις που σχηματίζονται για τη φύση του[110].

Η διάκριση δημόσιος- ιδιωτικός δεν λαμβάνεται καθόλου υπ' όψιν. Ο διαχωρισμός αυτός αποτελεί μια θεωρητική αφετηρία που περισσότερα προβλήματα δημιουργεί παρά επιλύει σε αυτό το πεδίο μελέτης. Ακριβώς για το λόγο ότι και το κράτος μέσα από τον τρίτο τομέα εισβάλλει στον λεγόμενο ιδιωτικό χώρο.

Ωστόσο έχει ως αφετηρία την κοινή θέση: Η μορφή, ο τύπος, το μέγεθος και ο χαρακτήρας του Τρίτου Τομέα, αντικατοπτρίζουν συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές πραγματικότητες που σε μεγάλο βαθμό αντλούν την καταγωγή τους από τις διαφορετικές ιστορικές πορείες των κοινωνιών μέσα στο χρόνο. Αυτή η βασική αφετηρία, καθώς και η ευρεία συναίνεση που υφίσταται ως προς το θεσμικό περιβάλλον που επικρατεί σε κάθε χώρα και αντικατοπτρίζει όλες αυτές τις διαστάσεις, τίθεται ως βάση για τη διαπίστωση ότι ο τρίτος τομέας είναι μια «κατασκευασμένη θεσμική πραγματικότητα» που

---

[110] Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι όροι «συμβολή» και «προβολή», αναφέρθηκαν στη σελίδα 110.

αντλεί την ύπαρξή του από όλες αυτές τις διαστάσεις που προσδιορίζουν τη φύση του, συν το νομικό πλαίσιο (με τις ιδιαίτερες ρυθμίσεις) που αποτελεί εκροή πολιτικής βούλησης και κεντρικού σχεδιασμού.

Α) Σε κάθε έναν από τους άλλους τρεις τομείς (αγορά, κρατικός, άτυπος) διακρίνονται ορισμένες κατηγορίες κινήτρων, στόχων και αποστολής.. Αυτά τα κίνητρα με βάση τις ιδιαιτερότητες κάθε περιβάλλοντος (κοινωνίας), οδηγούν και σε συγκεκριμένους τύπους οργανώσεων (μέσα από την ιστορική τους πορεία) που να ανταποκρίνονται σε ιδιαίτερες θεσμικές και λειτουργικές ανάγκες. Ο τρίτος τομέας αφορά ένα πεδίο όπου που λειτουργεί ως πρόσφορο έδαφος για να επεκταθούν οι οργανώσεις των άλλων τομέων, με σκοπό την ευκολότερη επίτευξη κάποιων στόχων τους.

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο πέντε, ο χαρακτήρας και η συμπεριφορά των οργανώσεων οποιουδήποτε τομέα εξαρτάται από πολυδιάστατους παράγοντες, εσωτερικούς και εξωτερικούς. Στις οργανώσεις του τρίτου τομέα, οι εσωτερικοί αναφέρονται στη συνισταμένη των δυνάμεων (κίνητρα διευθυνόντων, βαθμός συμμετοχής απλών μελών, στόχοι) που προσδιορίζουν τη συμπεριφορά. Αλλά όμως η οργάνωση δεν είναι ελεύθερη να κατευθύνεται προς στόχους βάση μονάχα της εσωτερικής της δυναμικής. Το γενικότερο οικολογικό και θεσμικό περιβάλλον σε μεγάλο βαθμό, ορίζει περιορίζει και διαμορφώνει τα όρια και τη δυνατότητα ευελιξίας των οργανώσεων. Επιπλέον, κάθε οργάνωση έχει την ανάγκη άντλησης πόρων από το περιβάλλον. Αναγκαστικά κάθε οργάνωση που εισέρχεται στον τρίτο τομέα, εισβάλλει σε ένα πολυσύνθετο περιβάλλον, σε ένα χώρο με πολλαπλά «μαγνητικά πεδία» που τελικά θα καθορίσουν και τη θέση της. Κυρίαρχο στοιχείο- αφετηρία, αποτελεί όμως η φύση

της οργάνωσης, ή με όρους φυσικής: «Οι ιδιότητες και τα δομικά συστατικά του σώματος που εισέρχεται στο πεδίο».

Συνεπώς στον τρίτο τομέα η αφετηρία μελέτης κάθε οργάνωσης παράγεται από την εξής σχέση:

Κίνητρα → Μορφή οργάνωσης → Περιβάλλον →Διαμόρφωση δομής της οργάνωσης → Θέση στο χώρο

Ως πρώτο βήμα θα πρέπει να κωδικοποιηθούν τα κεντρικά χαρακτηριστικά του κρατικού, του άτυπου και του τομέα της αγοράς και ιδιαίτερα των απώτερων στόχων και των κυρίαρχων κίνητρων που εντοπίζονται. Σημαντικό είναι να επισημανθεί ότι η αναφορά γίνεται στις οργανώσεις κάθε τομέα (τυπικές και άτυπες) και όχι σε ατομικά χαρακτηριστικά των προσώπων που τις διοικούν. Από αυτή την άποψη, υιοθετείται η εξής οπτική: «Μια οργάνωση δεν είναι το άθροισμα των επιμέρους μερών της, αλλά μια νέα διάσταση» (βλ. κεφ. Πέμπτο).

Κεντρικά κίνητρα και αντίστοιχες δομές ανά τομέα

Το τρίπτυχο «κίνητρα- στόχοι- δομή», αποτελεί ένα συνηθισμένο θεωρητικό σχήμα για πολλούς μελετητές, όπως αναφέρεται σε προηγούμενα κεφάλαια. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται και εδώ:

Κρατικός Τομέας: Συλλογικό όφελος, δημόσια αγαθά, λειτουργία ανάλογα με τις ανάγκες του (δηλαδή των γενικότερων και ειδικότερων σκοπών καθώς και συμφερόντων που εκπροσωπεί)- έσοδα από φορολογία, γραφειοκρατία.

Τομέας της αγοράς: Η απόκτηση κέρδους, επιχειρηματική δραστηριότητα, δομές οργάνωσης που προσαρμόζονται στην επίτευξη του κέρδους.

Άτυπος τομέας[111]: Κοινωνικά κινήματα, δίκτυα φιλικά, ομάδες με κοινά ενδιαφέροντα, ιδεολογικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές ομαδοποιήσεις, κοινό όφελος, κοινή δράση-κοινωνικά δίκτυα, υποτυπώδεις μορφές οργάνωσης.

Σε αυτές τις κατηγορίες κινήτρων, είναι σημαντικό να γίνει μια παρατήρηση. Και στον άτυπο τομέα υπάρχουν οι ιδιοτελείς κερδοσκοπικές βλέψεις πολλών μελών μιας άτυπης οργάνωσης. Αλλά εφ' όσον μια οργάνωση τελικά επιλέξει να εισέλθει στον τρίτο τομέα και κυρίαρχος στόχος της είναι το κέρδος, στην ουσία θα εισέλθει μέσα από το πεδίο της αγοράς και όχι από τη συμβολή του άτυπου στον τρίτο τομέα.

Το κίνητρο δημιουργίας της οργάνωσης είναι το βασικό «κλειδί» που προσδιορίζει τη συμπεριφορά της στο περιβάλλον.

Σε αυτό το σημείο παρεμβάλλονται τα ιδιαίτερα νομικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη φύση και τα όρια των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων με οποιοδήποτε νομική μορφή (για τον ακριβή ορισμό που προτάθηκε βλ κεφ 3.3).

Ποια είναι τα κίνητρα για να την είσοδο των οργανώσεων από τους τρεις τομείς, στο νομικό καθεστώς του Τρίτου Τομέα; Η απάντηση αυτή σχετίζεται ευθέως με τις αδυναμίες και τα όρια που υπάρχουν σε κάθε τομέα για την επίτευξη στόχων, αλλά και τα προνόμια που δίδονται από το νομικό καθεστώς για τον τρίτο τομέα.

---

[111] Στον άτυπο τομέα δεν περιλαμβάνονται μόνο οι μικρές άτυπες οργανώσεις, αλλά όλα τα κοινωνικά δίκτυα της κοινωνίας των πολιτών που δεν έχουν επίσημη νομική υπόσταση.

Κίνητρα Προέκτασης στον Τρίτο Τομέα

Άτυπος τομέας: Πολλαπλά κίνητρα- η επισημοποίηση της δράσης των ιδεών και των στόχων των οργανώσεων, η βελτίωση της λειτουργίας τους, η διευκόλυνση στην ανεύρεση οικονομικών πόρων- επιχορηγήσεις, ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων για τη χρηματοδότηση των σκοπών, πρόσληψη προσωπικού κλπ (ας τα κωδικοποιήσουμε ως «κοινωνικά»).

Κρατικός τομέας: λιγότερη γραφειοκρατία (μικρότερο κόστος, μεγαλύτερη ευελιξία στις αποφάσεις και τις δραστηριότητες), πιθανή άντληση πόρων από εθελοντικές εισφορές, ευκολότερη πώληση προϊόντων, πολυδιάστατους πολιτικο- οικονομικούς λόγους που αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια (κωδικοποιούνται ως «κρατικά» κίνητρα)

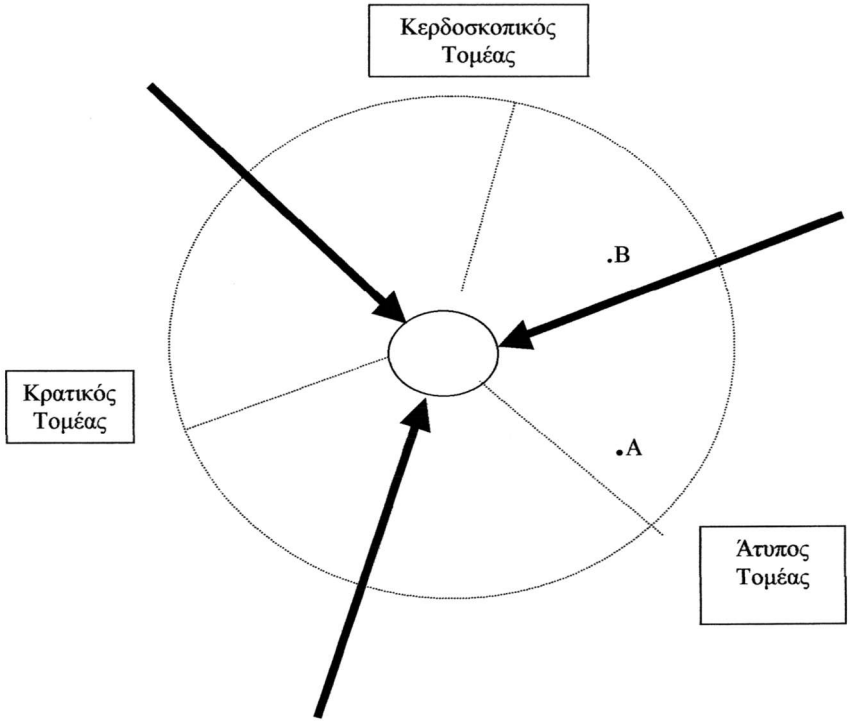
Αγορά: Επέκταση σε νέα πεδία επιχειρηματικής δραστηριότητας, αφορολόγητα κέρδη κλπ. Σε τελική ανάλυση, το κέρδος για τους διευθύνοντες ή ιδιοκτήτες («κερδοσκοπικά» κίνητρα).

Σχηματική απεικόνιση

Το σχήμα της προβολής των άλλων τριών τομέων στον τρίτο, ας υποθέσουμε ότι αποτελεί το περιβάλλον που αφορά το σύνολο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων οποιουδήποτε τύπου και μορφής. (βλ σχ σελ 231)

Στο σχήμα, η διακεκομμένη κυκλική γραμμή περικλείει όλο το φάσμα των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων (σύμφωνα με τον

ορισμό που προτάθηκε) και αφορά το όριο μεταξύ των οργανώσεων του Τρίτου Τομέα και των άλλων τομέων. Δηλαδή την επίσημη αναγνώριση τους ως «μη κερδοσκοπικής οργάνωσης». Ας το φανταστούμε ως ένα κύκλο όπου οι άλλοι τομείς εισβάλλουν μέσα σε αυτόν. Οι έντονες μαύρες γραμμές- βέλη διαχωρίζουν τις συμβολές των άλλων τομέων μέσα στον τρίτο. Το σχήμα αυτό, φυσικά, δεν χαρακτηρίζει ποσοτικές συμβολές των άλλων τομέων στον Τρίτο. Σε διαφορετικές χώρες οι αναλογίες ποικίλουν.

Οι λεπτές διακεκομμένες γραμμές (ακτίνες) διαχωρίζουν τους τρεις κυκλικούς τομείς (που ορίζονται ανάμεσα από τις σκούρες γραμμές- βέλη) και χωρίζουν κάθε κυκλικό τομέα σε δύο ίσα μέρη.

Σε κάθε συμβολή- προέκταση, τα κυρίαρχα κίνητρα παραμένουν τα ίδια με αυτά του τομέα από τον οποίο εισβάλλουν, ενώ τα κεντρικά οργανωσιακά χαρακτηριστικά είναι έντονα από τον τομέα από τον οποίο προέρχονται.

Αν υποθέσουμε ότι μια μη κερδοσκοπική οργάνωση είναι ένα σημείο στον κυκλικό δίσκο. Εξετάζουμε κάποιες γενικές πιθανές τοποθεσίες:

1. Οσο πιο κοντά βρίσκεται στην περιφέρεια του κύκλου, τόσο πιο πολύ διαπιστώνουμε ότι η οργάνωση έχει κοινά χαρακτηριστικά με τις οργανώσεις του τομέα από τον οποίο εισβάλουν:

   I. Ετσι, όταν το σημείο βρίσκεται κοντά στον κύκλο και στα κοντά στα όρια του με τον άτυπο τομέα, διαπιστώνουμε τα έντονα χαρακτηριστικά των άτυπων οργανώσεων, αλλά με επίσημα αναγνωρισμένη νομική οντότητα.

   II. Όταν βρίσκεται κοντά στα όρια με το κράτος, είναι μια οργάνωση που θυμίζει έντονα κρατική υπηρεσία(στη δομή, λειτουργία κλπ), αλλά με την επίσημη υπόσταση την μη κερδοσκοπικής οργάνωσης.

   III. Ανάλογα και στον τομέα της αγοράς, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τις οργανώσεις καθαρά κερδοσκοπικές, αλλά με το προκάλυμμα της μη κερδοσκοπικής.

2. Οι αποστάσεις των σημείων από τις γειτονικές προεκτάσεις των άλλων τομέων.

Όσο πιο κοντά βρίσκεται ένα σημείο κάποιου κυκλικού τομέα με κάποιο άλλο γειτονικό, τόσο περισσότερο αποκτά χαρακτηριστικά από τις οργανώσεις του άλλου τομέα. Το γεγονός αυτό διαπιστώνεται εμπειρικά, όπως αναφέρθηκε,στα προηγούμενα κεφάλαια. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: Ο πρώτος αφορά τη

συνισταμένη κινήτρων και στόχων στο εσωτερικό της οργάνωσης, και ο άλλος αφορά την απόκτηση πόρων.

Σημεία- θέσεις στις προβολές

Όπως αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, ευρεία συναίνεση υπάρχει στην άποψη ότι «όταν οι οργανώσεις στηρίζονται περισσότερο στα συμβόλαια του κράτους, αυξανόμενα τείνουν να μοιάζουν με κρατικές υπηρεσίες» (Billis, 1993, Ott, 2001, Osborne, 1996, Kramer, 2000)[112].

Όταν βρίσκονται πιο κοντά στον κερδοσκοπικό τομέα, οι δομές τους προσαρμόζονται στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων για να υπάρξει η δυνατότητα συνεργασίας και κατ' επέκταση άντλησης οικονομικών πόρων. Αλλά και πάλι, αν μια οργάνωση που προέρχεται από τον άτυπο τομέα και στηρίζεται στην πώληση προϊόντων για την άντληση οικονομικών πόρων, μεταβάλλει σε κάποιο βαθμό τις δομές της ώστε να ανταποκριθεί στους καταναλωτές.Κατ' επέκταση, τείνει να λαμβάνει χαρακτηριστικά οργάνωσης του τομέα της αγοράς. Μεταβάλλεται δηλαδή σε εμπορική μη κερδοσκοπική οργάνωση, αλλά ο σκοπός της παραμένει μη ιδιοτελής. Αυτό συμβαίνει για να αποκτήσει πόρους με σκοπό να χρηματοδοτηθούν άλλες κεντρικές δραστηριότητες, ή να προσφέρει φθηνότερο προϊόν (Weisbrod, 1986, 1988, 1998, James, 1998).

Στην περίπτωση, δηλαδή, της συμβολής του άτυπου τομέα στον Τρίτο, οι οργανώσεις αποκτούν χαρακτηριστικά από τους γειτονικούς (κυκλικούς τομείς), αλλά τα κυρίαρχα κίνητρα αντλούνται από τον άτυπο τομέα (κοινωνικά).

Ανάλογα διαπιστώνεται και από τους άλλους κυκλικούς τομείς:

---

[112] Βλ σελ 13 και 91

Ένα σημείο από την πλευρά της κρατικής συμβολής, όταν βρίσκεται κοντά στη συμβολή του άτυπου τομέα, υποδηλώνει ότι έχει στόχο να προσελκύσει εθελοντές για τους σκοπούς της, συνεπώς πρέπει να αποκτήσει χαρακτηριστικά του άτυπου τομέα για να είναι ελκυστική για τους εθελοντές. Όταν πλησιάζει στη συμβολή της αγοράς, θα το πράξει εφόσον μέσα στους στόχους της είναι να αντλήσει πόρους μέσα από εμπορικές δραστηριότητες, ή να αποκτήσει κάποια από τα θετικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας μιας επιχείρησης της αγοράς (π.χ. μεγαλύτερη παραγωγικότητα, κλπ).

Στην προέκταση της αγοράς, όταν ένα σημείο βρίσκεται πιο κοντά στον άτυπο τομέα, ενώ το βασικό κίνητρο παραμένει το κέρδος, η οργάνωση σε αυτή την περίπτωση συμπεριφέρεται όλο και πιο πολύ ως ιδεολογική, φιλανθρωπική. Αλλά ο σκοπός είναι είτε για να προσελκύσει εθελοντές, είτε γιατί αποβλέπει τη δυνατότητα επίτευξης κέρδους μέσα από χορηγίες κλπ. Προσαρμόζει τότε τη δομή της, μοιάζει όλο και πιο πολύ με εθελοντική οργάνωση, και συμπεριφέρεται πολλές φορές ως μια οργάνωση της προέκτασης του άτυπου τομέα. Η σημαντική διαφορά είναι ότι δύναται πιο εύκολα να αναπροσαρμόζει το εσωτερικό περιβάλλον της, εφ' όσον τα περιθώρια κέρδους είναι μεγαλύτερα σε μια διαφορετική θέση μέσα στο χώρο.

Όταν είναι το σημείο πιο κοντά στον κρατικό τομέα, αποτελεί μια ξεκάθαρη περίπτωση μιας οργάνωσης με σκοπό το κέρδος που προσαρμόζεται έτσι ώστε να απορροφήσει κρατικά κονδύλια και συνεργασίες με τον κρατικό τομέα, προσαρμόζοντας και τη δομή της ανάλογα.

3. Η απόσταση από το κέντρο του κύκλου

Εδώ διαπιστώνεται ότι όσο πιο κοντά βρίσκεται ένα σημείο στο κέντρο του κύκλου, τόσο πιο πολύ απομακρύνεται από τη

περιφέρεια, και κατ' επέκταση, από τον τομέα από τον οποίο προέρχεται. Αυτό σημαίνει ότι τα κίνητρα και οι στόχοι παρότι είναι πρωταρχικοί, δεν είναι τόσο ισχυροί, και η οργάνωση τείνει να έχει πολλαπλούς στόχους και λειτουργίες. Παράλληλα διαπιστώνεται ότι και οι αποστάσεις από τους άλλους τομείς αναγκαστικά είναι πιο κοντινές. Αναπτύσσουν δηλαδή και οργανωσιακά χαρακτηριστικά και από τους άλλους δύο τομείς.

4. Ο Εσωτερικός Κύκλος

Στον εσωτερικό κύκλο κατατάσσονται πλέον κοινωνικοπολιτικοί θεσμοί- οργανώσεις, που οι σκοποί και οι λειτουργίες τους αφορούν και τις τρεις κατηγορίες κινήτρων, σε μια διαφορετική όμως διάσταση. Ως «ενδιάμεσες» δομές» που έχουν αναπτύξει υψηλό επίπεδο γραφειοκρατίας, συνδυάζουν εμπορικές δραστηριότητες ή δομές οργάνωσης από την αγορά, αλλά διατηρούν και σε μεγάλο βαθμό και τις αξίες του άτυπου τομέα. Ενσωματώνουν αυτά τα χαρακτηριστικά σε μια νέα διάσταση και εμφανίζονται ως πολυλειτουργικές, πολυσυλλεκτικές, γραφειοκρατικές οντότητες με πολιτική και κοινωνική επιρροή, και σε μεγάλο βαθμό έχουν αυτόνομη και ανεξάρτητη λειτουργία. Εδώ εντάσσονται, πλέον, οι οργανώσεις- θεσμοί όπως η εκκλησία, και μεγάλα ιδρύματα. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα θα αποτελούσαν οι επίσημες εκκλησίες των διαφόρων δογμάτων.

Ας εξεταστούν όμως κάποιες περιπτώσεις οργανώσεων για το βαθμό που ανταποκρίνονται σε αυτό το μοντέλο.

Α) Αν υποθέσουμε ότι σε μια <u>άτυπη οργάνωση</u> τα μέλη της δεν έχουν κατ' αρχάς ως σκοπό το ατομικό κέρδος. Μπορούμε να υποθέσουμε, συνεπώς, ότι <u>εκκινούν από το πεδίο του άτυπου</u>

τομέα και καταλήγουν μέσα στον κυκλικό τομέα σε ένα σημείο (Α) (βλ. σχήμα). Η ακριβής θέση του σημείου προσδιορίζει και τα χαρακτηριστικά που λαμβάνει η οργάνωση αυτή από τους άλλους κυκλικούς τομείς:

1. Αν το σημείο Α βρισκόταν σχεδόν πάνω στην περιφέρεια, τόσο πιο έντονα θα διακρίνονταν τα χαρακτηριστικά της ως :«Της επίσημης εκδοχής μιας άτυπης οργάνωσης». Με όλα σχεδόν τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της άτυπης οργάνωσης, πλην της επίσημης πλέον νομικής αναγνώρισης.

2. Όσο πιο κοντά βρίσκεται το σημείο στο κέντρο του κύκλου, παρατηρούμε ότι όλο και πιο πολύ μειώνονται οι αποστάσεις από τους άλλους δύο κυκλικούς τομείς. Όλο και πιο πολύ αποκτούν χαρακτηριστικά λειτουργίας, ή δημιουργούν συνεργασίες με τις οργανώσεις των άλλων συμβολών. Αλλά οι κεντρικές αξίες αντλούνται από τον άτυπο τομέα. Αν το σημείο Α «περάσει» στον κερδοσκοπικό κυκλικό τομέα, τότε οι στόχοι και οι αξίες έχουν αντικατασταθεί από τις κυρίαρχες αξίες του νέου τομέα. Τα πρόσωπα της οργάνωσης αποβλέπουν πλέον πιο πολύ στο προσωπικό όφελος από τις άλλες αξίες για τις οποίες είχε πρωτοδημιουργηθεί η οργάνωση, και αυτό αντανακλάται στη μορφή της. Σιγά σιγά θα αναπροσαρμόσει σε τέτοιο βαθμό τις δομές της, ώστε να ανταποκρίνεται στο νέο περιβάλλον με μεγαλύτερη επιτυχία.

3. Αν το σημείο Α κινείται, διαχρονικά, ακριβώς επάνω στη μεσαία διαχωριστική γραμμή (ακτίνα) με κατεύθυνση προς το κέντρο, η οργάνωση αποκτά όλο και περισσότερα χαρακτηριστικά από τους άλλους κυκλικούς τομείς (οι αποστάσεις του σημείου

μειώνονται)[113]. Μέσα από αυτή την περίπτωση, διακρίνουμε και σχηματικά την άποψη του Kramer[114] που διαπιστώνει ότι αναγκαστικά όσο πιο πολύ αναπτύσσεται μια μη κερδοσκοπική οργάνωση, τόσο περισσότερο αποκτά χαρακτηριστικά από τους άλλους δύο επίσημους τομείς. Η ίδια οργάνωση βέβαια μπορεί να αναπτύξει μεγαλύτερες συνεργασίες με τον κυβερνητικό τομέα ή να λειτουργεί περισσότερο ανεξάρτητα από αυτόν, εφόσον βρίσκεται εγγύτερα στην προέκταση της αγοράς.

Μια άτυπη οργάνωση (που προέρχεται από τον άτυπο τομέα) μπορεί να χαρακτηρίζεται από την εθελοντική συνεισφορά σε μεγάλο βαθμό, και κάποιες ευδιάκριτες αξίες και σκοπούς. Αν αυτή η οργάνωση λάβει τον επίσημο χαρακτήρα της μη κερδοσκοπικής, δηλαδή εισέλθει μέσα στον κύκλο για να αποκτήσει περισσότερους πόρους, για να μεγιστοποιήσει την ωφέλεια (για παράδειγμα) προς τους αποδέκτες των υπηρεσιών της, αποκτά και μια πιο σύνθετη δομή από την άτυπη που είχε. Εφ' όσον κινηθεί προς το κέντρο, αναπτύσσει μεγαλύτερη γραφειοκρατία. Σταδιακά παύει να συμπεριφέρεται ως μια ανεξάρτητη- αυτόνομη οργάνωση, στο βαθμό που στηρίζεται όλο και περισσότερο σε πόρους και στην αλληλεπίδραση με άλλες οργανώσεις. Ενώ δύναται να δημιουργήσει συνεργασίες με κυβερνητικούς φορείς ή κερδοσκοπικές οργανώσεις για να μεγιστοποιήσει τα έσοδά της, ή να αναπτύξει εμπορικές δραστηριότητες. Η οργάνωση χάνει ένα μέρος της ευελιξίας της που είχε ως άτυπη οργάνωση, στο βαθμό που αναπτύσσει κάποια γραφειοκρατική δομή για να ανταποκριθεί σε πιο σύνθετες λειτουργίες, ή σε μεγαλύτερο πεδίο δράσης. Εξαρτάται περισσότερο στο νέο περιβάλλον από πόρους[115], οι οποίοι

---

[113] Για παράδειγμα, αναπτύσσει μεγαλύτερη γραφειοκρατία, αναγκάζεται να απασχολεί αμειβόμενα μέλη και στηρίζεται όλο και λιγότερο στην εθελοντική εργασία για τις βασικές λειτουργίες της.

[114] Βλ κεφ 1

[115] Το περιβάλλον πλέον διαφοροποιείται από το περιβάλλον της άτυπης οργάνωσης.

προέρχονται όλο και περισσότερο από κυβερνητικούς και παράγοντες της αγοράς. Οι τελευταίοι όμως πόροι δεν παρέχονται εν λευκώ και αβίαστα, αλλά στηρίζονται και στην ικανοποίηση και στα ευρύτερα οφέλη των δωρητών, χορηγών, συνεργατών[116].

Με ανάλογες αναλύσεις μπορούμε να προσεγγίσουμε και την είσοδο του σημείου από τους άλλους τομείς.

Β) Για παράδειγμα από τον τομέα της αγοράς, μια οργάνωση που έχει έμμεσο ή άμεσο στόχο το ατομικό κέρδος των μελών (ή τουλάχιστον κάποιων μελών που δημιούργησαν την οργάνωση με αυτό το σκοπό), δύναται να χρησιμοποιήσει το νομικό πλαίσιο του τρίτου τομέα (στο βαθμό που είναι ελκυστικό, μέσα από τη νομοθεσία κάποιας χώρας). Οσο πιο κοντά είναι το σημείο στην περιφέρεια του κυκλικού τομέα, τόσο περισσότερο λειτουργεί ως μια επιχείρηση του τομέα της αγοράς. Οσο πιο κοντά είναι στο κέντρο του κύκλου, τόσο διαφέρει από την αγορά,τόσο περισσότερο αποκτά χαρακτηριστικά από τους άλλους τομείς[117].

Σε ένα άλλο τυχαίο σημείο Β (στο σχήμα), στο κομμάτι που αφορά την είσοδο στον τρίτο τομέα από την αγορά, διαφαίνεται η εγγύτητα με τη συμβολή του άτυπου κυκλικού τομέα. Ποια μη κερδοσκοπική οργάνωση θα τοποθετούσαμε σε αυτό το σημείο;

---

[116] Η συνεργασία ή η χρηματοδότηση από τη πλευρά του κράτους, εντάσσεται σε ευρύτερα κυβερνητικά σχέδια που έχουν στόχο να καλύψουν κάποιες ανάγκες. Αλλά και από την αγορά μπορεί να διαφανεί κάποιο κοινό συμφέρον μέσα από τη συνεργασία. Μια επιχείρηση θα διαθέσει τους οικονομικούς πόρους, ή θα συνεργαστεί σύμφωνα με συγκεκριμένα σχέδια και προδιαγραφές με μια μη κερδοσκοπική οργάνωση, μόνο αν κρίνεται ότι η συμβολή της επιχείρησης θα έχει θετικά αποτελέσματα-ωφέλειες για την ίδια.

[117] Για παράδειγμα, πολλά ιδρύματα που έχουν δημιουργηθεί από μεγάλες επιχειρήσεις της αγοράς, οσο πιο επιτυχημένα γίνονται, τόσο πιο πολύ αυτονομούνται από στενές χρηματικά κερδοσκοπικές οπτικές της μητρικής επιχείρησης. Η μορφή του κέρδους μεταφράζεται πια σε όρους πολιτικής, πολιτισμικής- κοινωνικής δύναμης, και αφορούν ευρύτερους πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους που στηρίζονται στο συμφέρον, αλλά αποκτούν πλέον άλλη διάσταση.

Μια μη κερδοσκοπική οργάνωση που ανταποκρίνεται σε αυτή τη θέση, θα μπορούσε να περιγραφεί ως αυτή που δημιουργήθηκε για την αποκόμιση κερδών και δραστηριοποιείται σε πεδία που η νομοθεσία επιτρέπει τη δημιουργία μη κερδοσκοπικής οργάνωσης. Οι σκοποί που θέτει στο καταστατικό της σχεδιάστηκαν για να αντλεί πόρους, να έχει δηλαδή εισροές, που δεν βασίζονται μόνο στην εμπορική δραστηριότητά της (αν αναπτύσσει). Δηλαδή, μια οργάνωση σαν και αυτή πρέπει να έχει πολύ ελκυστικούς στόχους και να παρέχει κάποιου είδους ανταμοιβές σε μέλη, τα οποία έλκονται αλλά και ανταμείβονται για τις υπηρεσίες τους (πιθανόν με διάφορα μη χρηματικά ανταλλάγματα), ή να βασίζεται σε δωρεές. Συνοπτικά θα την περιγράφαμε ως μια μη κερδοσκοπική οργάνωση που δημιουργήθηκε από άτομα που είχαν ως κύριο σκοπό τους το κέρδος (με την μορφή αμοιβών). Αλλά και οι εκροές της οργάνωσης αυτής μπορεί να έχουν κοινωνικό χαρακτήρα, ή κάποια θετική συμβολή σε κάποιες ομάδες, οι οποίες και τη συντηρούν. Ειδοποιός διαφορά με το σημείο Α του προηγούμενου παραδείγματος, αποτελεί το κίνητρο. Στην περίπτωση Β, οι ιδρυτές δεν θα τη δημιουργούσαν αν δεν σχεδίαζαν να αποκομίσουν κέρδη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η λειτουργία της δε δύναται να παράγει θετικές κοινωνικές εκροές, ή να μην συνδυάζει και κάποιο βαθμό προσωπικής ικανοποίησης από μια πιθανή ευρύτερη ανθρωπιστική ή κοινωνική συμβολή.

Ας ελέγξουμε όμως και τη συμπεριφορά της οργάνωσης Β όταν αυτή κινείται προς το κέντρο. Σε αυτή την περίπτωση, συνήθως το μέγεθος μιας οργάνωσης δεν έχει καθοριστικό ρόλο όπως στον άτυπο τομέα. Το σημείο Β μπορεί να βρίσκεται κοντά στην περιφέρεια και να αποτελεί ήδη μια μεγάλη οργάνωση που είναι τυπικά μη κερδοσκοπική, ενώ συνδυάζει όλα τα χαρακτηριστικά μιας κερδοσκοπικής επιχείρησης. Συνεπώς αν αυτή κινείται πάνω στη λεπτή διαχωριστική γραμμή του κυκλικού τομέα προς το κέντρο, αναγκαστικά θα υιοθετήσει στοιχεία και από τους άλλους κυκλικούς τομείς. Αν ο μοναδικός σκοπός είναι

η επίτευξη του κέρδους, η οργάνωση αυτή θα παραμείνει κοντά στην περιφέρεια. Αν κριθεί κάποια στιγμή ότι κάποιοι άλλοι σκοποί (ιδιοτελείς και αυτοί) είναι πιο σημαντικοί για τα συμφέροντα των διευθυνόντων της, θα μετακινηθεί προς το κέντρο. Αλλά αυτή η μετακίνηση προϋποθέτει την όλο και μεγαλύτερη εγγύτητα με τους γειτονικούς τομείς. Συνεπώς, απομακρυνόμενη από την περιφέρεια αποκτά χαρακτηριστικά από τους άλλους τομείς[118]. Συνήθως αυτή η μετακίνηση του σημείου Β είναι πιο σπάνια. Ακριβώς επειδή το βασικό κίνητρο για την είσοδο από την πλευρά της αγοράς είναι το κέρδος, σπάνια οι οργανώσεις θα μετακινηθούν προς το κέντρο όπου οι σκοποί και τα χαρακτηριστικά μεταβάλλονται. Το αποτελεσματικό management στην οργάνωση Β θα έχει σκοπό εκείνη τη θέση μέσα στο χώρο, όπου θα συνδυάζει, πρωταρχικά, το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος και την εξασφάλιση πόρων, και δευτερευόντως κάποια χαρακτηριστικά όπως επιρροή, απήχηση.

Ένα σημαντικό στοιχείο που εξηγεί την πιθανή μετακίνηση προς το κέντρο όλων των τύπων μη κερδοσκοπικών οργανώσεων και των τριών κυκλικών τομέων, είναι ότι <u>όσο απομακρύνονται από τον τομέα από το οποίο προέρχονται, τόσο περισσότερο απομακρύνονται και από τα φράγματα, όρια, και αρνητικά χαρακτηριστικά του τομέα που αντλούν την καταγωγή τους</u>. Ενώ τείνουν, αλλά σε μικρότερο βαθμό, να αποκτούν τα χαρακτηριστικά των άλλων τομέων στον βαθμό που οι αποστάσεις μειώνονται.

---

[118] Ως παράδειγμα αναφέρονται οι διάφορες ενώσεις- εργοδοτών. Αποτελούν μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που προέρχεται από το χώρο της αγοράς και εξυπηρετούν τα κερδοσκοπικά συμφέροντα των μελών τους. Αν μια τέτοια οργάνωση θέλει να αποκτήσει μεγαλύτερο κύρος, αναγνώριση και πολιτική δύναμη, πρέπει να κινηθεί προς το κέντρο του κύκλου (στο σχήμα). Για να αποκτήσει ευρύτερη αποδοχή, πρέπει να απομακρυνθεί από την περιφέρεια, όπου εκεί συνδέεται στενά με την έννοια του κέρδους και συνεπώς με λιγότερη απήχηση σε τρίτους που δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα τους.

Γ) Η είσοδος από τον κρατικό τομέα έχει τις ίδιες αναλογίες. Με τη δημιουργία μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης στον τρίτο τομέα, το κράτος συνήθως αποβλέπει στη δημιουργία μιας υπηρεσίας η οποία θα επωφεληθεί από την ηπιότερη γραφειοκρατία, τη μεγαλύτερη ευελιξία σε αποφάσεις, αλλά και την άντληση πόρων από μη κρατικές πηγές. Οσο πλησιάζει το κέντρο του κύκλου μια οργάνωση σαν και αυτή, τόσο πιο πολύ υιοθετεί τεχνικές από τις εμπορικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (τη συμβολή της αγοράς στον μη κερδοσκοπικό τομέα), όλο και πιο πολύ θα προσπαθεί να ενσωματώνει όψεις της συμβολής του άτυπου τομέα (εθελοντές, αξίες κλπ) για να μειώνει το κόστος λειτουργίας της. Αλλά αυτό μπορεί να συμβεί εφ' όσον απομακρύνεται από τον κρατικό τομέα από τον οποίο προέρχεται, με την όλο και μικρότερη κρατική χρηματοδότηση, και την αποφυγή «της αρνητικής της όψης ως κρατικής υπηρεσίας δημοσιών υπαλλήλων»[119], και γενικότερα, όλες τις αρνητικές πτυχές της λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών.

Αν τεθεί το εύλογο ερώτημα: «Ο άτυπος τομέας μπορεί να διακατέχεται σε μεγάλο βαθμό από τις αξίες που προαναφέρθηκαν, αλλά ας μη παραβλέπουμε και την σύγκρουση συμφερόντων στο εσωτερικό του, ατομικά ή ομαδικά. Συνεπώς μπορούμε να ορίσουμε και τη δική του συμβολή στον τρίτο τομέα, πάντοτε ως πραγματικά μη κερδοσκοπική»;

Ως απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνεται με την εξής μορφή: Τα συμφέροντα και οι συγκρούσεις δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό στον άτυπο τομέα, αλλά όπως είναι γνωστό, και στους άλλους δύο. Το συγκεκριμένο μοντέλο δεν υποθέτει ότι δεν υφίσταται σύγκρουση και ανταγωνισμός στο εσωτερικό κάθε τομέα, αλλά αφορά τις διαφορετικές εισόδους πρόσβασής των

[119] Ας λάβουμε υπ' όψιν και τις κυρίαρχες ιδεολογικές οπτικές του εκτεταμένου, δυσλειτουργικού, αντιπαραγωγικού, σπάταλου, μη προσαρμόσιμου, στις πραγματικές ανάγκες, κράτους.

οργανώσεων στον Τρίτο. Όπως σημειώθηκε, αν μια άτυπη ομάδα προσώπων θελήσει να εκμεταλλευτεί τον τρίτο τομέα για την απόκτηση ιδιοτελούς κέρδους, τότε δεν εισβάλει από την πλευρά του άτυπου τομέα, αλλά από την αγορά με τους ιδιαίτερους σκοπούς και αξίες της. Η σύγκρουση διαφορετικών οπτικών και συμφερόντων πάντοτε υφίσταται εσωτερικά σε κάθε οργάνωση, αλλά και εξωτερικά μέσα στο περιβάλλον της με άλλες οργανώσεις. Οι οργανώσεις δεν είναι ποτέ σταθερές, αλλά μετατοπίζονται σε διαφορετικά σημεία μέσα στον κυκλικό δίσκο. Και αυτό είναι αποτέλεσμα και σύγκρουσης, αλλά και του σχεδιασμού, των στόχων της οργάνωσης, αλλά και των ιδιαίτερων κινήτρων των μελών που έχουν τη δυνατότητα να λάβουν αποφάσεις για τη «μοίρα» της.

Τα πορίσματα από την ανάπτυξη αυτού του μοντέλου κωδικοποιούνται ως εξής:

I. Ο Τρίτος Τομέα προσεγγίζεται καλύτερα αν θεωρηθεί όχι ως μια ξεχωριστή πραγματικότητα, αλλά ως ακριβής προέκταση των τριών άλλων τομέων που διακρίνουν ένα ελκυστικό πεδίο για επέκταση.

II. Η ποικιλία των διαφόρων θεωριών που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τον τρίτο τομέα και η σχετική πάντοτε επιτυχία/ αποτυχία τους, οφείλεται στο ότι προσπαθούν να εφαρμόσουν τις επιτυχημένες συμβολές τους σε έναν από αυτούς τους κυκλικούς τομείς, πάνω στους άλλους. Γι αυτό το λόγο και οι οικονομικές θεωρίες εξηγούν καλύτερα την προέκταση της αγοράς στον τρίτο τομέα, στο βαθμό που στηρίζονται κατά βάση στην έννοια του ατομικού οφέλους. Ενώ είναι σε μεγάλο βαθμό άστοχες όταν προσπαθούν να εξηγήσουν τις «μη οικονομικά λογικές» οργανώσεις, που προέρχονται από τον άτυπο τομέα.

III. Η θέση αυτή, συνεπικουρείται και από το γεγονός, ότι το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο για τον Τρίτο Τομέα εξυπηρετεί ή περιορίζει με διαφορετικό τρόπο οργανώσεις που προέρχονται από τους άλλους τρεις τομείς. Για παράδειγμα, όταν το κράτος ελέγχει αποτελεσματικά τη «μη διανομή κέρδους», η προέκταση της αγοράς στον τρίτο τομέα είναι μικρότερη. Δημιουργούνται πιο «αγνές» μη κερδοσκοπικές οργανώσεις.

Το «τι είναι μη κερδοσκοπικό» σε κάθε χώρα, συναρτάται με το «τι οφείλει να είναι διαχωρισμένο» από το κράτος και την αγορά. Σε εμπειρικό επίπεδο, όμως, είναι προφανές ότι το «μη κερδοσκοπικό» αποτελεί και ένα προνομιακό πεδίο για την επίτευξη ορισμένων σκοπών που αφορούν άμεσα και ορισμένες οργανώσεις των άλλων τομέων.

Αν ένας κινητήριος μοχλός των καπιταλιστικών κοινωνιών είναι το κέρδος, η αναζήτηση του σε όλες τις κοινωνίες και εποχές δεν παρέμενε μέσα στο πλαίσιο που χαράζε ο νόμος. Αλλά οπουδήποτε υπήρχε η δυνατότητα επίτευξής του. Και σε όλες τις σύγχρονες κοινωνίες, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, το πεδίο του «μη κερδοσκοπικού» δίνει την ευκαιρία για το ιδιοτελές κέρδος. Αλλά και το κράτος, με το διττό χαρακτήρα «ως προαγωγός του δημοσίου συμφέροντος» ταυτόχρονα με το ρόλο του ως αναπαραγωγός των κοινωνικών ανισοτήτων, έχει απώτερο σκοπό τη διατήρηση μιας ειδικού τύπου «κοινωνικής ειρήνης». Και διακρίνει στο «ιδιωτικό- μη κερδοσκοπικό», ορισμένα στοιχεία αυτού του διπλού του χαρακτήρα. Από τη μια μεριά λειτουργεί έμμεσα με σκοπό το κέρδος για την αγορά- και ιδιαίτερα για τις ανώτερες οικονομικά κατηγορίες μέσα από τη μείωση των εξόδων για την κοινωνική φροντίδα. Ενώ από την άλλη πλευρά, αναζητεί τη διαρκή νομιμοποίησή του μέσα από την ουσιαστικότερη παρέμβασή στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών,

παράλληλα με τη προσπάθεια βελτίωσης των παροχών του προς τους ασθενέστερους. Αλλά και με πολιτικούς όρους ενσωμάτωσης, παρουσιάζεται ως το σύγχρονο κράτος που δεν είναι διαχωρισμένο από την κοινωνία των πολιτών, αλλά ενεργός συντελεστής της.

Τέλος, η «άτυπη κοινωνία των πολιτών» αναζητεί διέξοδο μέσα από τον «μη κερδοσκοπικό- Τρίτο Τομέα», για την επισημοποίηση της δράσης της.

Κοινός παρονομαστής είναι η μεγιστοποίηση της ωφέλειας για κάθε ένα διαφορετικό τομέα που εντάσσει ένα μέρος του στον Τρίτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Συμπεράσματα

Η διαπίστωση ότι στις σύγχρονες κοινωνίες «οι τομείς διεισδύουν σε περιοχές των άλλων», είναι κοινός τόπος σε όλες σχεδόν τις θεωρητικές αναλύσεις. Ωστόσο τα όρια της «εισβολής- διείσδυσης» είναι ακαθόριστα και περιγράφονται με ποικίλους όρους. Σε αυτό ακριβώς το σημείο δημιουργούνται τα προβλήματα οριοθέτησης ανάμεσα στον Τρίτο και τους άλλους τομείς. Ακριβώς σε αυτή τη διάσταση εστιάζεται και η σχετική επιτυχία των θεωριών να ερμηνεύσουν τη φύση του και τις πολυδιάστατες λειτουργίες που επιτελεί.

Οι θεωρίες και οι οπτικές που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, επιτυγχάνουν να μελετήσουν και να εξηγήσουν τον τρίτο τομέα από ποικίλες αφετηρίες. Ωστόσο, μέσα από την κριτική, έγινε φανερό ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχουν ορισμένες περιοχές όπου είτε δεν είναι δυνατό να ανταποκριθούν με επιτυχία, είτε εκφράζουν διαφορετικές θεσμικές πραγματικότητες.

Η κριτική που ασκήθηκε σε διάφορες πτυχές αυτού του σύνθετου πεδίου, τόσο από τους μελετητές του χώρου όσο και από τον γράφοντα της διατριβής αυτής, μάλλον συνδράμουν στην αποδόμηση της εννοιολογικής κατασκευής του τρίτου τομέα, παρά τον κρίνουν στην κυριολεξία «εποικοδομητικά». Ένα πεδίο μελέτης ορίζεται βάση ορισμένων κοινών χαρακτηριστικών που ενυπάρχουν σε όλα τα επιμέρους στοιχεία του. Στον Τρίτο Τομέα το μόνο κοινό χαρακτηριστικό που διαπιστώνεται είναι η απουσία διανομής του κέρδους στις οργανώσεις. Κάτω από αυτό το κεντρικό χαρακτηριστικό στεγάζεται η ανομοιομορφία του και οι αντιθέσεις του. Επιπλέον, η θεσμοθέτησή του αποτελεί και προϊόν πολιτικής βούλησης που αντικατοπτρίζει τις διαφορετικές πραγματικότητες και ανάγκες κάθε κοινωνίας.

Η σχέση «κίνητρα- θεσμική υπόσταση- συμπεριφορά» των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, παράγει και διαφορετικές μορφές οργάνωσης στις ποικίλες διαστάσεις του Τομέα. Το τρίπτυχο αυτό προσδιορίζεται και από το ευρύτερο περιβάλλον που λειτουργούν. Δηλαδή, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τους θεσμούς και γενικά όλα εκείνα χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής που σχετίζονται με την προσαρμογή τους στο περιβάλλον, και έχουν καθοριστική σημασία για την τελική μορφή των οργανώσεων.

Διαπιστώθηκε ότι το κράτος, με τη διαφορετική ιστορική του εξέλιξη σε κάθε κοινωνία, επηρεάζει τη μορφή και τον τύπο του τρίτου τομέα με δύο διαφορετικές μορφές:

α)Η πρώτη αφορά τον τρόπο με τον οποίο εισβάλλει στη δημόσια σφαίρα, καθώς και τη μορφή της παρέμβασης του σε σχέση με την ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών, και

β) η δεύτερη αφορά το νομικό περιβάλλον που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τους όρους και τις συνθήκες ύπαρξης του τρίτου τομέα στις σύγχρονες κοινωνίες.

Ωστόσο και κάποια άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία που κατάγονται από τις ιδιαίτερες συνθήκες ανάπτυξης των κοινωνιών, καθορίζουν το μέγεθος του τρίτου τομέα καθώς και την ποιοτική του σύνθεση. Η εμπιστοσύνη, οι θεσμοποιημένες νόρμες και συμπεριφορές, διευκολύνουν ή καθιστούν πιο δύσκολη της συνεργασία των πολιτών και τη συμμετοχή τους σε οργανώσεις. Μια «πλούσια κοινωνία των πολιτών» ευνοεί την ανάπτυξη του τρίτου τομέα, εφ' όσον το κράτος την ευνοήσει με τη σειρά του θεσμοθετώντας με ελκυστικούς όρους.

Οι ποικίλες μορφές με τις οποίες εμφανίζονται οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, αλλά και οι διαφορετικές κατηγορίες κινήτρων και σκοπών βάση των οποίων συμπεριφέρονται, αναδεικνύουν και τον προβληματισμό ως προς τις λειτουργίες

που επιτελούν, καθώς και το βαθμό ποιοτικής ανταπόκρισής τους στο πεδίο των κοινωνικών υπηρεσιών. Οι διαφορετικές ιδεολογικές οπτικές που αξιολογούν τη δυνατότητα παρέμβασής τους σε σχέση με τις κρατικές, είναι εν μέρει δικαιολογημένες. Είναι αληθείς και οι διαπιστώσεις που τις θεωρούν αντιπαραγωγικές, επιλεκτικές στους στόχους και την επιλογή πελατών, αλλά είναι αληθής και η άποψη ότι ισχύει το ακριβώς το αντίθετο. Κάποιες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις είναι πλήρως εξελιγμένες και γραφειοκρατικές, ενώ άλλες έχουν χαλαρές και υποτυπώδεις δομές οργάνωσης. Οι τελευταίες χαρακτηρίζονται από το υψηλό κόστος λειτουργίας και την αναποτελεσματικότητα της παρέμβασής τους, σε σχέση με οργανώσεις της αγοράς και του κράτους. Αν υπάρχουν πετυχημένες επιχειρήσεις και κρατικές υπηρεσίες, δεν συνεπάγεται ότι όλες είναι το ίδιο πετυχημένες. Σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό διαπιστώνεται το ίδιο και για τον τρίτο τομέα, λόγω των ποικίλων στόχων και κινήτρων των συμμετεχόντων, αλλά και της πολυμορφίας των οργανωσιακών μορφών. Συνεπώς πρέπει πάντοτε να προσδιορίζουμε συγκεκριμένα «ποιες οργανώσεις» είναι αποτελεσματικές σε σχέση με τις αντίστοιχες κρατικές, αλλά και σε συγκεκριμένο περιβάλλον, όχι γενικευτικά.

Η έκταση και μορφή του τρίτου τομέα εξαρτάται από τους εξής αλληλοσυσχετιζόμενους παράγοντες:

1. Κλειδί για την ανάπτυξη του Τρίτου Τομέα δεν είναι η έκταση του κοινωνικού κράτους, αλλά η αποτελεσματικότητα στις παροχές του. Δηλαδή σε ποιο βαθμό ικανοποιούνται οι ανάγκες του πληθυσμού.
2. Συναρτάται άμεσα με τα επίπεδα κοινωνικής εμπιστοσύνης, δηλαδή τις θεσμοποιημένες κοινωνικές νόρμες και συμπεριφορές που διευκολύνουν στη δημιουργία οργανώσεων.

3. Το θεσμικό πλαίσιο είναι καθοριστικό για τη μορφή που λαμβάνει ο τομέας σε διαφορετικές χώρες. Σε μια χώρα χαμηλών επιπέδων εμπιστοσύνης, συνεπώς και χαμηλού κοινωνικού κεφαλαίου, οι ευνοϊκές θεσμικές ρυθμίσεις πριμοδοτούν την ανάπτυξη της συμβολής της αγοράς στον τρίτο τομέα, με συνεπαγόμενο αποτέλεσμα τη δημιουργία «κερδοσκοπικών μορφών εθελοντικής παρέμβασης» με αμφίβολα αποτελέσματα.

Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο τρίτος τομέας είναι πιο αποτελεσματικός στο πεδίο της παροχής υπηρεσιών, γενικά. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματά του σε σχέση με το δημόσιο τομέα εντοπίζονται περιπτωσιακά. Αλλά αυτό σχετίζεται και με τις μορφές που εμφανίζεται σε κάθε κοινωνία:
1. Οι ενδείξεις που υπάρχουν ως προς τις αναδιανεμητικές διαστάσεις της λειτουργίας του, δεν συνηγορούν στη δυνατότητα σύγκρισής του με το κράτος. Το κράτος διαφαίνεται να είναι ο μόνος αποτελεσματικός φορέας αναδιανομής του εισοδήματος. Οι δυνατότητες της ιδιωτικής φιλανθρωπίας παρουσιάζονται στην καλύτερη περίπτωση πολύ περιορισμένες.
2. Αν το κράτος πρόνοιας κατηγορήθηκε για την αντιμετώπιση των πολιτών ως «μάζα», ο τρίτος τομέας δύναται να προσαρμόζεται καλύτερα στη διαφορετικότητα των πελατών του, αλλά αδυνατεί να ανταποκριθεί με όρους ισότητας και καθολικότητας. Αυτό οφείλεται στο ότι, πολλές φορές, οι οργανώσεις του Τρίτου Τομέα κρίνουν και επιλέγουν τα πρόσωπα που «αξίζουν» τη φροντίδα τους.

Η μελέτη του τρίτου τομέα αφορά ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Η απομόνωση επιμέρους όψεων δεν είναι συμβατή με τις ολιστικές προσεγγίσεις για το ρόλο του στις σύγχρονες κοινωνίες. Στα πλαίσια αυτής της διατριβής επιχειρείται η δημιουργική κριτική των θεωριών που έχουν διατυπωθεί, με στόχο την μεγαλύτερη κατανόηση της φύσης του, ως

προαπαιτούμενο για μια πιο αποστασιοποιημένης θεώρησής του στα πλαίσια της αναζήτησης μιας ουσιαστικής «κοινωνίας πρόνοιας». Προτάθηκε από τον γράφοντα ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάλυσής του Τρίτου Τομέα που κατατάσσει τις ποιοτικές ιδιαιτερότητές του, με σκοπό τον ακριβέστερο προσδιορισμό της φύσης του, αλλά και την πληρέστερη αξιολόγησή του ως συντελεστή της «κοινωνίας πρόνοιας».

Σύμφωνα με το μοντέλο, ο τρίτος τομέας παρουσιάζεται ως ένα θεσμοθετημένο πεδίο που διευκολύνει την επέκταση του άτυπου, του κερδοσκοπικού και του κρατικού τομέα, με ποικίλες μορφές και σε διαφορετικά πεδία δραστηριότητας. Με αυτή την οπτική, ο Τρίτος Τομέας χαρακτηρίστηκε ως μια ακριβής «προέκταση» των τριών άλλων τομέων που «συμβάλλουν» στη δημιουργία του Τρίτου. Κάθε οργάνωση καταλαμβάνει ένα νοητό σημείο στον χάρτη του Τομέα και η θέση του προσδιορίζεται από την εξής σχέση: «Κίνητρα → Μορφή οργάνωσης → Περιβάλλον →Διαμόρφωση δομής της οργάνωσης → Θέση στο χώρο». Η σχέση αυτή αποτελεί ένα δυναμικό σχήμα και εξαρτάται από όλες τις μεταβολές του περιβάλλοντος. Μέσα από αυτό το πρίσμα ανάλυσης, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι δεν θα πρέπει να αξιολογούμε τη δυνατότητα συμβολής του Τρίτου Τομέα στην κοινωνία πρόνοιας γενικά. Αλλά τη δυνατότητα συμβολής, κάθε ξεχωριστής προέκτασης των άλλων τομέων, στον Τρίτο.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ιδεολογικές οπτικές που αξιολογούν το ρόλο του Τρίτου Τομέα στις σύγχρονες κοινωνίες θα παραμένουν σε κάποιο βαθμό αυθαίρετες και θα δημιουργούν αναγκαστικά στερεότυπα, αν δεν υπάρξει η συνδρομή της αποστασιοποιημένης επιστημονικής διερεύνησης του πεδίου. Και γι αυτό, η εκτενέστερη εμπειρική και θεωρητική έρευνα είναι απαραίτητη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

6 P. (1995), "The Voluntary and Nonprofit Sectors in Continental Europe", στο: Smith J. D, Rochester C, et al (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 128- 156

Abzug R. (1999), "Nonprofits in Organizational Sociology's Research Traditions: An Empirical Study", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 3, 330- 338

Abzug R., Turnheim J. (1998), "Bandwagon or Band-Aid? A Model of Nonprofit Incorporation By State", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 27, no 3, 300- 322

Adler M. W. (1988), "Relations Between Government and Nonprofit Organizations", στο: Connors T. D. (ed), *The Nonprofit Organization Handbook*, New York: McGraw- Hill, 9.1- 9.9

Alexander J. (1978), "Formal and Substantive Voluntarism in the Work of Talcott Parsons: A Theoretical and Ideological Reinterpretation", *American Sociological Review*, vol 43, no 2, 177- 198

Anheier H. (1990a), "Institutional Choice and Organizational Behavior in the Third Sector", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 47- 53

Anheier H. (1990b), "A Profile of the Third Sector in West Germany", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 313- 331

Anheier H. (1992), "An Elaborate Network: Profiling the Third Sector in Germany", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 31- 56

Anheier H. (1993), "Employment and Earnings in the West German Nonprofit Sector: Structure and Trends 1970- 1987", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 183- 204

Anheier H. (1995), "Theories of the Nonprofit Sector. Three Issues", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 24, no 1, 15- 23

Anheier H., Seibel W. (eds) (1990), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter

Anheier H., Seibel W. (1997),"Defining the Nonprofit Sector in the Developed Society: Germany", στο: Salamon L, Anheier H. (eds), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press, 128- 168

Anheier H., Salamon L. (1999), "Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons", *Law and Contemporary Problems*, vol 62, no 4, 43- 65

Aquina H. (1992), "A Partnership Between Government and Voluntary Organizations: Changing Relationships in Dutch Society", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 57- 74

Archambault E. (1990), "Public Authorities in the Nonprofit Sector in France", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 293- 302

Archambault E. (1997), "Defining the Nonprofit Sector in Developed societies: France", στο: Salamon L, Anheier H. (eds), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press, 103- 127

Ascoli U. (1992), "Towards a Partnership Between Statutory Sector and Voluntary Action? Italian Welfare Pluralism in the 90's", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 136- 156

Atack I. (1999), "Four Criteria of Development Ngo Legitimacy", *World Development*, vol 27, no 5, 855- 864

Ανθόπουλος Χ.(2000), *Εθελοντισμός. Αλληλεγγύη και Δημοκρατία*, Αθήνα: Οξύ

Badelt C. (1990), "Institutional Choice and the Nonprofit Sector", στο: Anheier and Seibel (eds), *The Third Sector:*

Comparative Studies of Nonprofit Organizations, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 53- 64

Barbetta G. P. (1997), "Defining the Nonprofit sector in Developed Societies: Italy", στο: Salamon L, Anheier H. (eds), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press, 169- 187

Bargal D. (1992), "The Early Stage in the Creation of Two Self- Help Organizations: An Exploratory Study", στο: D. Bargal and H. Schmid (eds), *Organizational Change and Development in Human Service Organizations*, New York and London: Haworth Press.

Bauer T. (1990), "Nonprofit Organizations in International Perspective", στο: Anheier and Seibel (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 271- 276

Ben Ner A. (1986), "Nonprofit Organizations: Why do they Exist in Market Economies?", στο: S. Rose- Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 94- 113

Ben Ner A., Gui B. (1993),"Introduction", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 1- 24

Ben Ner A., Van Hoomisen T. (1993),"Nonprofit Organizations in the Mixed Economy: A Demand and Supply Analysis", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 27- 58

Berger P., Neuhaus R. (1977), "To Empower People: The Role of Mediating Structures in Public Policy", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 240 -250

Billis D. (1992), "Planned Change in Voluntary and Government Social Service Agencies", στο: D. Bargal and H. Schmid (eds), *Organizational Change and Development in Human Service Organizations*, New York and London: Haworth Press, 29- 44

Billis D. (1993), "Sector Blurring and Nonprofit Centers: The Case of the United Kingdom, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 22, no 3, 241- 257

Billis D., Glennerster H. (1998), "Human Services and the Voluntary Sector: Towards a Theory of Comparative Advantage", *Journal of Social Policy*, 27, 1, 79- 98

Block S. (1990), "A History of the Discipline", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 97- 111

Bloomfield K. (1994), "Beyond Sobriety: The Cultural Significance of Alcoholics Anonymous as a Social Movement", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 23, no 1, 21- 37

Boris E., Mosher- Williams R. (1998), "Nonprofit Advocacy Organizations: Assessing the Definitions, Classifications and Data", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 27, no 4, 488- 506

Borzaga C. (1993), "The Italian Nonprofit Sector: An Overview of an Undervalued Reality", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 205- 220

Bourdieau P. (1986), 'The Forms of Capital", στο: J. Richardson (ed), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press, 241- 258.

Braudel F. (1992), *Η Δυναμική του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Brown E. (1997), "Altruism Toward Groups: The Charitable Provision of Private Goods", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 26, no 2, 175 - 184

Brown E. (1999), "Assessing the Value of Volunteer Activity", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 1, 2- 17

Brudney J. (1998), "Voluntarism", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 57- 63

Brudney J., Kellough J. E. (2000), "Volunteers in State Government: Involvement, Management, and Benefits", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 29, no1, 111- 130

Bruyn S., Smokoviti L. (1989), International Issues in Social Economy. Studies in the United States and Greece, New York and London: Praeger Publishers

Campbell J. (1998), "Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy", *Theory and Society*, vol 27, 377- 409

Carothers T. (1999), "Civil Society", *Foreign Policy*, issue: Winter 1999

Center of Public Sector Studies, Community Economic Development Center (1999), "What Exactly do you Mean by "Social Capital"? A Social Capital Literature Review and Conceptual Framework, Draft Version 1.1, University of Victoria and Simon Fraser University, March 1999.

Chambers C. (1985), "The Historical Role of the Voluntary Sector in Human Service Delivery in Urban America", στο: G. Tobin (ed), *Social Planning and Human Service Delivery in the Voluntary Sector*, Westport and London: Greenwood Press, 3- 28

Chasse D. (1995), "Nonprofit Organizations and the Institutionalist Approach", *Journal of Economic Issues*, vol 29, 525- 533

Clary E. G., Snyder M., et al (1994), "Promoting Volunteerism: An Empirical Examination of the Appeal of Persuasive Messages", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 23, no 3, 265- 280

Clary E. G., Snyder M., et al (1996), "Volunteer's Motivations: Findings from A National Survey", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 4, 485- 505

Clohesy W. (2000), "Altruism and the Endurance of the Good", *Voluntas*, vol 11, no 3, 237- 253

Clotfelter C. (1992), "The Distributional Consequences of Nonprofit Activities", στο: C. Clotfelter (ed), *Who Benefits From the Nonprofit Sector?*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1- 23

Cnaan R., Handy F., et al (1996), "Defining Who is a Volunteer: Conceptual and Empirical Considerations", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 3, 364- 383

Cnaan R, Kasternakis A., et al (1993), "Religious People, Religious Congregations and Voluntarism in Human Services: Is there a Link?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 22, no 1, 33- 51

Cnaan R., Amrofell L. (1994), "Mapping Volunteer Activity", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 23, no 4, 335- 351

Cohen J., Arato A. (1992), *Civil Society and Social Theory*, London: M.I.T. Press

Coleman J. (1988), "Social capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, 94. (Supplement) S95-S120

Coleman J. (1994), *Foundations of Social Theory*, London and Massachusetts: Harvard University Press.

Coleman J., Fararo T. (1992), "Introduction", στο: Coleman J and Fararo T. (eds), *Rational Choice Theory: Advocacy and Critique*, London and New Delhi: Sage, ix- xxi

Connor W. (1998), «The Idea of Civil Society», National HumanitiesCenter,http://ipmwww.ncsu.edu:8080/publications/civilsoc/intro.htm

Corbin J. (1999), "A Study of Factors Influencing the Growth of Nonprofits in Social Services", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 3, 296- 314

Coston J. (1998), "A Model and Typology of Government- Ngo Relations", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 27, no 3, 358- 382

Cowell M. (1993), *Private Foundations and Public Policy: The Political Role of Philanthropy*, New York and London: Garland

Γεωργιάδου Β. (1994), «Η Κοινωνία των Πολιτών στη Νεωτερικότητα», στο: Gellner E., *Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Αντίπαλοί της*. Συνθήκες Ελευθερίας, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 17- 41

Dichter T. (1999), "Globalization and its Effects on Ngos: Efflorescence or a Blurring of Roles and Relevance?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 4, Supplement

DiMaggio P. (1987), "Nonprofit Organizations in the Production and Distribution of Culture", στο W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 195- 220

DiMaggio P., Anheier H. (1990), "The Sociology of Nonprofit Organizations and Sectors", *Annual Review of Sociology*, vol 16, 137- 159

DiMaggio P., Powell W. (1988), "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", στο: C. Milofsky (ed), *Community Organizations. Studies in Resource Mobilization and Exchange*, New York and Oxford: Oxford University Press, 77- 99

Douglas J. (1987), "Political Theories of Nonprofit Organizations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector. A Research Handbook*, New Haven and London: Yale University Press, 43- 54

Δημούλης Δ. (2001), «Κοινωνία των Πολιτών και Κοινωνικός Μετασχηματισμός. Από τη Φιλανθρωπία στον Αντικαπιταλισμό», *Θέσεις*, τευχ. 77, 25- 52

Easley D., O' Hara M. (1986), "Optimal Nonprofit Firms", στο: S. Rose- Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 85- 93

Ellis J. (1996), "Volunt/ar/eer/ism: What' s the Difference?", Canadian Fundraiser

Esping- Andersen G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton: Princeton University Press

Evers A. (1993), "The Welfare Mix Approach. Understanding the Pluralism of Welfare Systems", στο: Evers A., Svetlik I. (eds), *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*, European Centre Vienna : Avebury, 3- 32

Evers A. (1995), "Part of the Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area", *Voluntas*, vol 6, no 2, 159- 182

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997), Ανακοίνωση για την Προώθηση του Ρόλου των Σωματείων και Ιδρυμάτων στην Ευρώπη, Λουξεμβούργο: Ευρωπαϊκές Κοινότητες

Ferris J. (1993), "The Double- Edged Sword of Social Service Contracting: Public Accountability Versus Nonprofit Autonomy", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 391- 398

Fischer M. (1995), "Philanthropy and Injustice in Mill and Addams", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 24, no 4, 281- 292

Flathman R. (1992), *Willful Liberalism. Voluntarism and Individuality in Political Theory and Practice*, New York: Cornell University Press

Folley M., Edwards B. (1996), "The Paradox of Civil Society", *Journal of Democracy*, 7.3.1996 pp 38-52

Folley M., Edwards B. (1998), "Social Capital and Civil Society Beyond Putnam", *American Behavioral Scientist*, 42, 2

Forbes D. (1998), "Measuring the Unmeasurable: Empirical Studies of Nonprofit Organization Effectiveness from 1977 to 1997", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 27, no 2, 183- 202

Fotef G. (1995), *Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα: Φιλίστωρ

Froelich K. (1999), "Diversification of Revenue Strategies: Evolving Resource Dependence in Nonprofit Organizations", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 3, 246- 268

Galaskiewiczs J., Bielefeild W. (1998), "Nonprofit Organizations in an Age of Uncertainty",στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 297- 310

Garvia R. (1992), "Mutual Dependence between Government and Private Service Monopoly: The Case of the Spanish Blind", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 108- 135

Gellner E. (1994), *Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Αντίπαλοί της. Συνθήκες Ελευθερίας*, Αθήνα: Παπαζήσης

Geremek B. (1998), «Civil Society and the Present age», National Humanities Center, http://ipmwww.ncsu.edu:8080 /publications/civilsoc/civilsoc.htm

Giddens A. (1998), *Ο Τρίτος Δρόμος. Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα: Πόλις

Gilbert N. (1983), *Capitalism and the Welfare State. Dilemmas of Social Benevolence*, New Haven and London: Yale University Press

Gilbert N. (1993),"From Welfare to Enabling State", στο: Evers A., Svetlik I. (eds), *Balancing Pluralism. New*

Welfare Mixes in Care for the Elderly, European Center Vienna: Avebury, 89- 102

Gidron B., et al. (1992), "Government and Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Adversaries?", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 1- 29

Goddeeris J., Weisbrod B. (1998), "Conversion from Nonprofit to For-Profit Legal Status: Why does it Happen and Should Anyone Care?", στο: B. Weisbrod (ed), *To Profit or Not to Profit: The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 129- 148

Grassman E. J., Svedberg L. (1996), "Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: The Case of Sweden", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 4, 415- 427

Gui B. (1993), "The Economic Rationale for the Third Sector", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 59 - 80

Hadenius A., Uggla F. (1996), "Making Civil Society Work, Promoting Democratic Development: What Can States and Donors Do?", *World Development*, Vol 24, 10, pp 1621-1639

Hall P. D. (1987), "A Historical Overview of the Private Nonprofit Sector", στο W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 3- 26

Hall P. D (1992), *Inventing the Nonprofit Sector and Other Essays on Philanthropy, Voluntarism, and Nonprofit Organizations*, Baltimore and London: John Hopkins University Press.

Hall P. D (1995), "Theories and Institutions", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 24, no 1, 5- 13

Hall R. (1987), *Organizations: Structures, Processes and Outcomes*, New Jersey: Prentice- Hall

Hammack D., Young D. (eds) (1993), *Nonprofit Organizations in a Market Economy*, San Francisco: Jossey- Bass Publishers

Handy F., Cnaan R, et al (2000), "Public Perception of who is a Volunteer: An Examination of the Net- Cost Approach from Cross- Cultural Perspective", Voluntas, vol 11, no 1, 45- 65

Hann C. (1996), «Political Society and Civil Anthropology», στο Hann C., Dun E. (eds.), *Civil Society. Challenging Western Models*, London and New York: Routledge

Hansman H. (1986), "The Role of Nonprofit Enterprise", στο: S. Rose- Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 57- 84

Hansman H. (1987), "Economic Theories of Nonprofit Organizations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 27- 42

Harris M. (1998), "Doing it Their Way: Organizational Challenges for Voluntary Associations", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 27 , no 2, 144- 158

Herman R, Renz D. (1999), "Theses on Nonprofit Organizational Effectiveness", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 2, 107 -125

Held D. (1987), *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Αθήνα: Στάχυ

Hespanha P. (1999), «Το Κράτος Πρόνοιας και η Κοινωνία Πρόνοιας στην Ημιπεριφέρεια. Η Περίπτωση της Πορτογαλίας», στο: Ματσαγγάνης Μ (επιμ.), *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.σ 119- 137

Himmelstein J. (1995), "Critics to the Left, Critics to the right", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 24, no 2, 167- 171

Holtmann A., Ullmann S. (1993), "Transactions Costs, Uncertainty, and Not for Profit Organizations: The Case of Nursing Homes", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 149- 162

Hood C., Schuppert G. F. (1988), *Delivering Public Services in Western Europe. Sharing Western European Experience of Para- Government Organization*, London: Sage

Hood C., Schuppert G. F (1990), "Paragovernment Organization in the Provision of Public Services: Three Explanations", στο: Anheier and Seibel (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 93- 106

Hoyt C. (1998), "Tax Exempt Organization", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 148- 151

Independent Sector (2000), "Changing Roles, Changing Relationships. The New Challenge for Business, Non Profit Organizations and Government", www. istr. org

Isham J. (2000), Can investments in Social Capital Improve Local Development and Environmental Outcomes? A Cost-Benefit Framework to Assess the Policy Options, Middlebury College draft, April 4

Jones E. (1985), "The Politics of the Voluntary Sector", στο: G. Tobin (ed), *Social Planning and Human Service Delivery in the Voluntary Sector*, Westport and London: Greenwood Press, 93- 104

James E. (1986), "How Nonprofit Grow: A Model", στο: S. Rose-Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 185- 195

James E. (1987), "The Nonprofit Sector in International Perspective", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 397- 415

James E. (ed) (1989), *The Non-profit Sector in International Perspective. Studies in Comparative Culture and Policy*, New York and Oxford: Oxford University Press

James E. (1990), "Economic Theories of the Nonprofit Sector: A Comparative Perspective, στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 21-30

James E. (1992), "Commentary on Clotfelter", στο: C. Clotfelter (ed), *Who Benefits From the Nonprofit Sector?*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 244-255

James E. (1998), "Commercialism among Nonprofits: Objectives, Opportunities and Constraints", στο: B. Weisbrod (ed), *To Profit or Not to Profit: The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 271- 286

Jenks C. (1987), "Who Gives What?", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 321- 339

Jordan A, Van Tuijl P. (2000), "Political Responsibility in Transnational NGO Advocacy", *World Development*, vol 28, no 12, 2051- 2065

Johnson N. (1992), "The Changing Role of the Voluntary Sector in Britain from 1945 to the Present day", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 87- 107

Johnson N. (1993), "Welfare Pluralism. Opportunities and Risks", στο: Evers A., Svetlik I. (eds), *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*, European Centre Vienna : Avebury, 51- 66

Kanter R. M, Summers D. (1987), "Doing Well While Doing Good. Dilemmas of Performance Measurement in Nonprofit Organizations and the Need for a Multiple Constituency Approach", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 154- 166

Kaufman D. (1993), "Self Serving Philanthropy and Pareto Optimality", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 81- 98

Keane J. (1998), *Civil Society. Old Images New Visions*, Cambridge: Polity Press

Kendall J., Anheier H. (1997), "The Third Sector and the European Union Policy Process: An Initial Evaluation", From Voluntas Symposium, The Nonprofit Sector at the Crossroads, London: London School of Economics & Political Science, October

Kendall J., Knapp M. (1993),"Policy Issues for the U.K. voluntary Sector in the 90s", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 221- 242

Kendall J., Knapp M. (1995), "A Loose and Baggy Monster: Boundaries, Definitions, and Typologies", στο: Smith J. D, Rochester C, et al (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 66- 96

Kendall J., Knapp M. (1997), "Defining the Nonprofit Sector in Developed Societies: United Kingdom", στο: Salamon L, Anheier H. (eds), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press, 249- 279

Knapp M., Robertson E., et al (1990), "Public Money, Voluntary Action: Whose Welfare?", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 183- 218

Kramer R. (1987), "Voluntary Agencies and the Personal Social Services", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 240- 257

Kramer R. (1990), "Nonprofit Social Service Agencies and the Welfare Sate: Some Research Considerations", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 255- 267

Kramer R. (1992), "The Roles of Voluntary Social Service Organizations in Four European States: Policies and Trends and England, the Netherlands, Italy and Norway", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 34- 52

Kramer R. (2000), "A Third Sector in the Third Millennium?", *Voluntas*, vol. 11, no. 1, 1-22

Krashinsky M. (1986), "Transaction Costs and a Theory of Nonprofit Organization", στο: S. Rose- Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 114- 132

Kuhnle S., Selle P. (1992a), "Government and Voluntary Organizations: A Relational Perspective", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 1- 33

Kunle S., Selle P. (1992b), "Governmental Understanding of Voluntary Organizations: Policy Implications of Conceptual Change in Post- War Norway", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 157- 184

Kunle S., Selle P. (1992c), "The Historical Precedent for Government- Nonprofit Cooperation in Norway", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 75- 99

ΚΕΚΜΟΚΟΠ (1997), «Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις: Μια Πρώτη Προσέγγιση μέσα απ' το Πρόγραμμα Volmed- Hellas», Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών- ΚΕΚΜΟΚΟΠ.

La Porta R., Lopez de Silanes F., et al (1997), "Trust in Large Organizations.", *American Economic Review*, 87(2), pp333-338.

Langan and Clarke (1995), Managing the Mixed Economy of Care", στο: Clarke, Cochrane et al (ed), *Managing Social Policy*, London and New Delhi: Sage

Lazaric N., Lorenz E. (1998), Trust and Economic Learning, Northampton: Edward Elgar Publishing

Leete L. (2000), "Wage Equity and Employee Motivation in Nonprofit and For- Profit Organizations", *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol 43, 423- 446

Levy D. (1987), "A Comparison of Private and Public Educational Organizations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 258- 276

Lewis J. (1998), "Voluntary and Informal Welfare", στο R. Page and R. Silburn (eds), *British Social Welfare in the Twentieth Century*, London: Macmillan

Lohmann R. (1989), "And Lettuce is Nonanimal: Toward a Positive Economics of Voluntary Action", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 197- 204

Lohmann R. (1992), "A New Approach: The Theory of Commons", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 167- 177

Lohmann R. (1995), "Commons: Can this be the Name of Thirdness?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 24, no 1, 25- 29

Lowenberg F. (1994), "On the Development of Philanthropic Institutions in Ancient Judaism: Provision for Poor Travelers", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 23, no 3, 193- 207

Lowenberg F. (1995), "Financing Philanthropy. Institutions in Biblical and Talmudic Times", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 24, no 4, 307- 320

Lundstrom T., Wijkstrom F. (1997),"Defining the Nonprofit Sector in Developed Societies: Sweden",στο: Salamon L, Anheier H. (eds), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press, 215- 248

Λεβαντής Ε. (1993), Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρία Μη Κερδοσκοπικού Χαρακτήρος, Αθήνα- Κομοτηνή: Σάκουλας

Markham W, Johnson M., et al. (1999), "Nonprofit Decision Making and Resource Allocation: The Importance of Membership Preferences, Community Needs and Interorganizational Ties", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 2, 152- 184

Marmor T., Schlesinger M., et al (1987), "Nonprofit Organizations and Health Care", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 221- 239

Marwell G., Ames R. (1979), "Experiments on the Provision of Public Goods: Resources, Interest, Group Size, and the Free- Rider Problem", *American Journal of Sociology*, vol 84, no 6, 1335- 1360

Marwell G., Ames R. (1980), "Experiments on the Provision of Public Goods II. Provision Points, Stakes, Experience and the Free- Rider Problem", *American Journal of Sociology*, vol 85, no 4, 926- 937

Marx J. D (1999), "Corporate Philanthropy: What is the Strategy?', *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 2, 185- 198

McPherson J. M (1988), "A Theory of Voluntary Organization", στο: C. Milofsky (ed), *Community Organizations: Studies in Resource Mobilization and Exchange*, New York and Oxford: Oxford University Press

Meyer J., Rowan B. (1978), "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony", *American Journal of Sociology*, vol 83, no 2, 340 -363

Midgley J. (1997), *Social Welfare in Global Context*, London: Sage

Milofsky C. (1987), "Neighborhood -based Organizations: A Market Analogy", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 277- 295

Milofsky C. (1996), "The End of Nonprofit Management Education?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 3, 277- 282

Mishra R. (1996), "The Welfare of Nations", στο: Boyer R., Drache D. (eds), *The Limits of Globalization, 316- 335*

Mizrahi- Tchernonog V. (1992), "Building Welfare Systems Through Local Associations in France", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 215- 237

Mohr J., Guerra- Pearson F. (1996), "The Effect of State Intervention in the Nonprofit Sector: The Case of the New Deal", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 4, 525- 539

Montgomery M., Bean R. (1999), "Market Failure, Government Failure, and the Private Supply of Public Goods: The Case of Climate- Controlled Walkway Networks", *Public Choice*, vol 99, 403- 437

Morgan S. (2000), "Social Capital, Capital Goods and the Production of Learning"', *Journal of Socio-Economics*, 29, 591-595

Morris S. (2000), "Defining the Nonprofit Sector: Some Lessons from History", *Voluntas*, vol 11, no 1, 25- 42

Mount J. (1996), "Why donors give", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 331-337

Muukkonen M. (2000a), "Civil Society", Presentation to the Civil Society Working Group in Annual meeting of Finnish sociologists, Turku, 24.-25.3.2000

Muukkonen M. (2000b), *The Familiar Unknown*, Licentiate Thesis, University of Joensuu.

Nelson P. (1997), "Conflict, Legitimacy, and Effectiveness: Who Speaks for Whom in Transnational Ngo Networks Lobbying the World Bank?", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 26, no 4, 421- 441

Neocleous M. (1996), *Administrating Civil Society. Towards a Theory of State Power*, London: Macmillan

O' Connell B. (2000), "Civil Society: Definitions and Descriptions", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 29,3, 471-478

O' Neil M (1994), "Philanthropic Dimensions of Mutual Benefit Organizations", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 23, no 1, 1- 20

Olson M. (1991), *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης. Δημόσια Αγαθά και η Θεωρία των Ομάδων*, Αθήνα: Παπαζήσης

Ortmann A. (1996), "Modern Economic Theory and the Study of Nonprofit Organizations: Why the Twain Shall Meet", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, vol 25, no 4, 470- 484*

Osborne S. (1996), "What is Voluntary About the Voluntary and Nonprofit Sector?", στο: S. Osborne (ed), *Managing in the Voluntary Sector*, Cambridge: International Thomson Business Press, 5- 17

Osborne S., Hems L. (1995), "The Economic Structure of the Charitable Sector in the United Kingdom", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, vol* 24, no 4, 321- 335

Oster S. (1986), "Comments", στο: S. Rose- Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 152- 154

Ostrom E. (1998), A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action, *Am. Political Sci. Rev.* 92, pp1-22

Ostrom E., Davis G. (1993), "Nonprofit Organizations as Alternatives and Complements in a Mixed Economy", στο: Hammack D., Young D. (eds), *Nonprofit Organizations in a Market Economy*, San Francisco: Jossey- Bass Publishers, 23- 54

Ott S. (1993), "Perspectives on Organizational Governance: Some Effects on Government- Nonprofit Relations", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 288- 296

Ott S. (2001) (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press,

Paldam M., Svendsen G.T. (2000), "An Essay on Social Capital: Looking for the Fire Behind the Smoke", *European Journal of Social Economy*, 16, 339- 366

Pasquinelli S. (1992), "Voluntary and Public Voluntary Services in Italy", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 196- 214

Pestoff V. (1990), "Nonprofit Organizations and Consumer Policy: The Swedish Model", στο: Anheier H., Seibel W.

(eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 77-92

Piliavin J., Chang H. W (1990), "Altruism: A Review of Recent Theory and Research", *Annual Review of Sociology*, vol 16, 27- 65

Poperliaz P., McPherson J. M. (1995), "On the Edge or Between: Niche Position, Niche Overlap, and the Duration of Voluntary Association Membership", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 258- 266

Porta P.L, Scazzieri R. (1997), "Towards an Economic Theory of International Civil Society: Trust, Trade and Open Government", *Structural Change and Economic Dynamics*, 8, pp 5-28

Portes A.(1998),"Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24

Powell W, Friedkin R. (1987), "Organizational Change in Nonprofit Organizations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 180- 193

Powell F., Guerin D. (1998), "The Irish Third Sector and the Collaboration to the State", National Social Service Board

Putnam, R.(1993),"The Prosperous Community. Social Capital and Public Life", *American Prospect* (13), 35-42

Putnam R.(1994), *Making Democracy Work*, New Jersey: Princeton University Press

Putnam R. (1995) "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.

Putnam R.(1996) 'The Strange Disappearance of Civic America', *The American Prospect*, Winter: 34-48

Putnam R.(2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster

Πολυχρονίου Χ.(2001), «Η Ιδεολογία του Εθελοντισμού: Μια Κριτική», Θέσεις, τευχ. 77, 53- 65

Raymond S. (1999), "Corporate Voluntarism: Private Support for Social Policy", Mott Foundation

Rose- Ackerman S. (ed) (1986), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press

Rovira J. (1990), "The Role of Nonprofit Organizations in the Spanish Health Care Markets", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 333- 342

Rotolo T. (1999), "Trends in Voluntary Association Participation", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 28, no 2, 199- 212

Rudd M. (2000), Live Long and Prosper: Collective Action, Social Capital and Social Vision, *Ecological Economics*, 34 (234), 131-144

Salamon L. (1987), "Partners in Public Service: The Scope and Theory of Government- Nonprofit Relations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 99- 117

Salamon L. (1990), "The Nonprofit Sector and Government: The American Experience in Theory and Practice", στο: Anheier and Seibel (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 219- 240

Salamon L. (1992), "Social Services", στο C. Clotfelter (ed), *Who Benefits From the Nonprofit Sector?*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 134- 173

Salamon L. (1999), "What is the Nonprofit Sector and Why do we Have it?", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 162- 166

Salamon L., Anheier H. (1992a), "In Search of the Non-Profit Sector I: The Question of Definitions", *Voluntas*, vol 3, no 2, 125-152

Salamon L., Anheier H. (1992b), " In Search of the Non-Profit Sector II: The Problem of Classification", *Voluntas*, vol 3, no 3, 267- 309

Salamon L, Anheier H. (1997), Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis, Manchester and New York: Manchester University Press

Salamon L., Anheier H., et al (1999), The Emerging Sector Revisited, The John Hopkins Comparative Nonprofit Sector

Project- Phase III, Baltimore: The John Hopkins University Press.

Salamon L., Sokolowski S. W., et al (2000), "Social Origins of Civil Society. An Overview", Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no 38, Baltimore: The John Hopkins Center for Civil Society Studies

Salamon L., Sokolowski S. W. (2001), "Volunteering in Cross-National Perspective: Evidence From 24 Countries", Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no 40, Baltimore: The John Hopkins Center for Civil Society Studies

Salamon L., Hems L., et al (2000), "The Nonprofit Sector. For What and for Whom?" Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no 37, Baltimore: The John Hopkins Center for Civil Society Studies

Salamon L., Toepler S. (2000), "The Influence of Legal Environment on the Development of the Nonprofit Sector", Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no 17, Baltimore: The John Hopkins Center for Civil Society Studies

Saxon- Harold S. (1990), "Competition, Resources and Strategy in the British Nonprofit Sector", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 123- 140

Schiff J., Weisbrod B. (1993), "Competition Between For-Profit and Nonprofit Organizations in Commercial Markets", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 127- 148

Schindler- Rainman E. (1988), "Motivating People to Volunteer their Services", στο: Connors T. D. (ed), *The Nonprofit Organization Handbook*, New York: McGraw- Hill, 17- 17.13

Scott J. T (1997)," What's in a Name?", Charity Village, http//charityvillage.com/ research/rvolism2.html

Scott J. T. (1998), "Voluntary Sector", στο: S. Ott (ed) *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 40-45

Seibel W. (1990), "Organizational Behavior and Organizational Function: Toward a Micro- Macro Theory of the Third Sector", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third*

Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 107- 122

Seibel W. (1992), "Government- Nonprofit Relationships: Styles and Linkage patterns in France and Germany", στο: Kuhnle S. and Selle P. (eds), *Government and Voluntary Organizations*, Avebury, 53- 70

Seibel W., Anheier H. (1990), "Sociological and Political Science Approaches to the Third Sector", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 7- 20

Seligman A. (1992), *The Idea of Civil Society*, New York: Free Press

Seligman A. (1993), "The Fragile Ethical Vision of Civil Society", στο: Turner B. (eds.), *Citizenship and Social Theory*, London: Sage, p.p 139-161

Sheard J. (1995), "From Lady Bountiful to Active Citizen: Volunteering and the Voluntary Sector", στο: Smith J. D, Rochester C, et al (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 114- 127

Sheth J. (1993), "User Oriented Marketing for Nonprofit Organizations", στο: D. Hammack and D. Young (eds), *Nonprofit Organizations in a Market Economy*, San Francisco: Jossey- Bass Publishers, 378- 397

Simon J. (1990), "Modern Welfare State Policy Toward the Nonprofit Sector: Some Efficiency- Equity Dilemmas", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 31- 43

Sciulli D. (1986), "Voluntaristic Action as a Distinct Concept: Theoretical Foundations of Societal Constitutionalism", *American Sociological Review*, vol 51, no 6, 743- 766

Singh V., Lumsden C. (1990), "Theory and Research in Organizational Ecology", *Annual Review of Sociology*, vol 16, 161- 195

Sjostrand S. E (2000), "The Organization of Nonprofit Activities", *Voluntas*, vol 11, no 3, 199- 216

Sklias P. (1997), *Non Governmental Organizations and the International Political Economy with Special Reference to the European Union' s Development Policy*, Athens: Nubis

Smith D. H. (1973), "The Impact of Voluntary Sector on Society", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 79- 88

Smith D. H. (1993), "Public Benefit and Member Benefit Nonprofit- Voluntary Groups", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 22, no 1, 53- 68

Smith D. H. (1994), "Determinants of Voluntary Association Participation and Volunteering: A Literature Review", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 23, no 3, 243- 263

Smith D. H. (1997a), "The Rest of the Nonprofit Sector: Grassroots Associations as the Dark Matter Ignored in Prevailing "Flat Earth" Maps of the Sector", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 26, no 2, 114- 131

Smith D. H. (1997b), "Grassroots Associations are Important: Some Theory and Review of the Impact Literature", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 26, no 3, 269- 306

Smith D. H, Baldwin B, et al (1988), "The Nonprofit Sector", στο: Connors T. D. (ed), *The Nonprofit Organization Handbook*, New York: McGraw- Hill, 1.3 - 1.15

Smith J. D. (1995), "The Voluntary Tradition: Philanthropy and Self- Help in Britain 1500- 1945", στο: Smith J. D, Rochester C, et al (eds), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge, 9- 39

Sosin M. (1985), "The Domain of Private Social Welfare: Comparisons Between the Public Sector and the Voluntary Sector", στο: G. Tobin (ed), *Social Planning and Human Service Delivery in the Voluntary Sector*, Westport and London: Greenwood Press, 105- 130

Stears M. (1999), "Needs, Welfare and the Limits of Associationalism", *Economy and Society*, vol 28, no 4, 579- 589

Stebbins R. (1996), "Volunteering: A Serious Leisure Perspective", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 25, no 2, 211- 224

Steinberg R. (1987), "Nonprofit Organizations and the Market", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 118- 138

Steinberg R. (1993), "Does Government Spending Crowd out Donations? Interpreting the Evidence", στο: Ben Ner A. and Gui B. (eds), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press, 99- 126

Steinberg R., Gray B. (1993), "The Role of Nonprofit Enterprise in 1993- Hansmann Revisited", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 22, no 4, 297- 316

Sumariwalla R. (1985), "Defining Needs Identification for the Voluntary Sector", στο: G. Tobin (ed), *Social Planning and Human Service Delivery in the Voluntary Sector*, Westport and London: Greenwood Press, 159- 188

Σακελλαρόπουλος Θ. (1999), «Αναζητώντας το Νέο Κοινωνικό Κράτος», στο: Θ. Σακελλαρόπουλος (Επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Κριτική, 23- 67

Στασινοπούλου Ο. (1992), *Κράτος Πρόνοιας- Ιστορική Εξέλιξη- Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Gutenberg

Στασινοπούλου Ο. (1996), *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής. Από το Κράτος Πρόνοιας στο Σύγχρονο Προνοιακό Πλουραλισμό*, Αθήνα: Gutenberg

Στασινοπούλου Ο. (1998), «Εμπειρίες και Προοπτικές του Εθελοντισμού στον Εθνικό Χώρο», Εισήγηση στο Συνέδριο: *Εθελοντισμός και Πολιτική για τη Νεολαία*, 26- 28 Ιουνίου Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς

Taylor D. (1996), *Critical Social Policy*. A Reader, London: Sage

Taylor M. (1992), "The Changing Role of the Nonprofit Sector in Britain: Moving Toward the Market", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 147- 175

Tomasson R. (1999), "The Nonprofit Sector in Sweden", *Scandinavian Studies*, vol 71, no 1, 131- 132

Tuckman H. (1998), "Competition, Commercialization, and the Evolution of Nonprofit Organizational Structures",στο Weisbrod B. (ed), *To Profit or not to Profit? The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 25- 46

United Nations (1992), The revised System of National Accounts (draft version), New York: United Nations Secretariat

Useem M. (1987), "Corporate Philanthropy", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 340- 359

Vakil A. (1997), "Confronting the Classification Problem: Toward a Taxonomy of NGOs", *World Development*, vol 25, no 12, 2057- 2070

Van Til J. (1988), *Mapping the Third Sector. Voluntarism in a Changing Social Economy*, The Foundation Center

Van Til J. (2000), *Growing Civil Society. From Nonprofit Sector to Third Space*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Wagner A. (1990), "The Nonprofit Sector in Switzerland. Taxonomy and Dimensions", στο: Anheier H., Seibel W. (eds), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*, Berlin and New York: Walter De Gruyter, 303- 311

Wagner A. (1992), "The interrelationship Between the Public and Voluntary Sectors in Switzerland. Unmixing the Mixed Economy", στο: Gidron B., Kramer R., Salamon L. (eds), *Government and Third Sector. Emerging Relationships in Welfare States*, San Francisco: Jossey Bass Publishers, 100- 119

Wagner A. (2000), "Reframing the Social Origins Theory. The Structural Transformation of the Public Sphere", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 29, no 4, 541- 553

Weinrich P. (1996), "The Third Sector", Volunteer, http://www.volunteer.ca/ 3rdsectr.htm

Weiss J. (2000), "From Research to Social Improvement. Understanding Theories of Intervention", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 29, no 1, 81- 110

Weisbrod B. (1986), "Toward a Theory of the Voluntary Nonprofit Sector in a Three Sector Economy", στο: S. Rose-Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 21- 44

Weisbrod B. (1988), *The Nonprofit Economy*, London and Cambridge: Harvard University Press.

Weisbrod B. (1997), "The Future of Nonprofit Sector: Its Entwining with private Enterprise and Government", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 399- 415

Weisbrod B. (ed) (1998), To Profit or not to Profit? The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector, Cambridge: Cambridge University Press

Weisbrod B., Schlesinger M. (1986), "Public, Private, Nonprofit Ownership and the Response to Asymmetric Information: The Case of Nursing Homes", στο: S. Rose-Ackerman (ed), *The Economics of Nonprofit Institutions*, New York and Oxford: Oxford University Press, 133- 151

Wolfe A. (1998), "What is Altruism?', στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 320-330

Woolcock M. (1998),"Social Capital and economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, 27, 151-208

Woolcock M. (2000), "Social Capital in Theory and Practice: Where do we Stand?", 21 Annual Conference of Economic Issues Presentation, Vermont: 7-9 April

Wright O. (1995), "Preface: The Real Utopias Project', στο: Cohen J. and Rogers J. (eds), *Associations and Democracy*, London: Verso, p.p ix-xiv

World Bank Group (1997), Social Development and Results on the ground: Task group report.

World Bank Group (1998), Social Development Update: Making Development more inclusive and Effective.

Young D. (1987), "Executive Leadership in Nonprofit Organizations", στο: W. Powell (ed), *The Nonprofit Sector Handbook*, Yale: Yale University Press, 167- 179

Young D. (1998a), "Government Failure Theory", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 190- 192

Young D. (1998b), "Contract Failure Theory", στο: S. Ott (ed), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 193- 196

Young D. (1998c), "Commercialism in Nonprofit Social Service Associations: It's Character, Significance and Rationale", στο: B. Weisbrod (ed), *To Profit or Not to Profit: The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 195- 216

Young D. (1998d), "Third Party Government", στο: S. Ott (ed) *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press, 365- 368

Young D. (2000), "Alternative Models of Government- Nonprofit Sector Relations: Theoretical and International Perspectives", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol 29, no 1, 149- 172

Young J., Kattelus S., (1995), "Accounting for the Invisible Nonprofit Sector: Five Mini Cases", *Journal of Accounting Education*, vol. 13, no 3, 319-342